

In Medias Res

ERWIN CHEMERINSKY

Egyetemi szólásszabadság

CHRISTOPHER J. ROEDERER

Véleménynyilvánítás a jogi kar kampuszán:
a kalapács vagy a bontógolyó beszél valójában?

TAKÁCS RÓBERT

A felbomlás szélén

GELLÉN KLÁRA

Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok
az online térben – fókuszban a közösségi média

POGÁCSÁS ANETT

Modern jogérvényesítés vagy modern cenzúra?
A weboldalak blokkolásának újabb tanulságai

2020/1

In Medias Res

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A TÁRSADALMI NYILVÁNOSSÁG SZABÁLYAIRÓL

IX. évfolyam, 1. szám

2020

Főszerkesztő

KOLTAY ANDRÁS (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Szerkesztőség

BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

LAPSÁNSZKY ANDRÁS (Széchenyi István Egyetem)

HULKÓ GÁBOR (Széchenyi István Egyetem)

TÖRÖK BERNÁT (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

RAB ÁRPÁD (Budapesti Corvinus Egyetem)

ZÓDI ZSOLT (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

SMUK PÉTER (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Szerkesztőségi titkár

SORBÁN KINGA (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

SZIKORA TAMÁS (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Szerkesztőbizottság

NYAKAS LEVENTE, elnök (NMHH Médiatechnikai Intézet)

GELLÉN KLÁRA (Szegedi Tudományegyetem)

GOSZTONYI GERGELY (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

GRAD-GYENGE ANIKÓ (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

LÁNCOS PETRA (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

POGÁCSÁS ANETT (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

KLEIN TAMÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

PÁZMÁNDI KINGA (Neumann János Egyetem)

TÓTH ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

International Editorial Committee

- PETER COE (Senior Lecturer in Law, University of Reading)
JAMES CURRAN (Professor of Communications, Media, Communications
and Cultural Studies, Goldsmiths University of London)
AMY GAJDA (Professor of Law, Tulane University Law School)
JOANNA KULESZA (Professor at Law Faculty at the University of Łódź)
RONALD J. KROTOSZYNSKI, JR. (John S. Stone Chair, and Professor of Law,
University of Alabama School of Law, Tuscaloosa, Alabama)
ANDREJ SKOLKAY (Professor of Media and Communication Studies,
School of Communication and Media, Bratislava)
RUSSELL WEAVER (Professor of Law, University of Louisville, Louis D. Brandeis School of Law)
PAUL WRAGG (Associate Professor, School of Law, University of Leeds)
KYU HO YOUM (Professor and the Jonathan Marshall First Amendment Chair,
University of Oregon School of Journalism and Communication)
VINCENZO ZENO-ZENCOVICH (Professor of Law, University Roma Tre)

Tanácsadó testület

- BAKA ANDRÁS (Kúria)
BARNA ATTILA (Széchenyi István Egyetem)
BIHARI MIHÁLY (Széchenyi István Egyetem)
CSEHI ZOLTÁN (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)
HORVÁTH ATTILA (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)
KARÁCSONY ANDRÁS (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
KECSKÉS LÁSZLÓ (Pécsi Tudományegyetem)
KUKORELLI ISTVÁN (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
LÁBADY TAMÁS † (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)
LENKOVICS BARNABÁS (Széchenyi István Egyetem)
POKOL BÉLA (Szegedi Tudományegyetem)
RÉVÉSZ T. MIHÁLY (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
SCHANDA BALÁZS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)
SZALAY PÉTER (Alkotmánybíróság)
SZÉKELY LÁSZLÓ (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
TAKÁCS PÉTER (Széchenyi István Egyetem)
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (Szegedi Tudományegyetem)
VARGA ZS. ANDRÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)
ZLINSZKY JÁNOS † (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

TARTALOM

Tanulmányok

ERWIN CHEMERINSKY	
Egyetemi szólásszabadság	1
CHRISTOPHER J. ROEDERER	
Véleménynyilvánítás a jogi kar kampuszán: a kalapács vagy a bontógolyó beszél valójában?	15
TAKÁCS RÓBERT	
A felbomlás szélén	84
UJHELYI DÁVID	
„Do you want some <i>Tegridy?</i> ”	107

Fórum

GELLÉN KLÁRA	
Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok az online térben – fókuszban a közösségi média	127
PAPP JÁNOS TAMÁS	
A hamis hírek alkotmányos helyzete és szerepe a demokratikus nyilvánosság befolyásolásában	141
POGÁCSÁS ANETT	
Modern jogérvényesítés vagy modern cenzúra? A weboldalak blokkolásának újabb tanulságai	165

Könyvismertetések

Paul Bernal: <i>The Internet, Warts and All. Free Speech, Privacy and Truth</i> (Koltay András)	179
Kiss Tibor – Parti Katalin – Prazsák Gergő: <i>Cyberdeviancia</i> (Varga Árpád)	184
Klestenitz Tibor: <i>Fejezetek az egyházi sajtó történetéből</i> (Paál Vince)	188

TANULMÁNYOK

Egyetemi szólásszabadság

ERWIN CHEMERINSKY*

A Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszán 2017. február 1-jére hirdették meg Milo Yiannopoulos beszédét. Nicholas Dirks kancellár aggódott, hogy esetleg megzavarják az eseményt, ezért arra kérte az egyetem többi kampuszát, hogy küldjenek rendőri erősítést, továbbá segítséget kért a berkeley-i rendőrségtől is. Minden biztonsági előkészület ellenére az antifasiszta mozgalom hívei bementek az egyetemre, és jelentős rendbontást okoztak – ablakokat törtek be és Molotov-koktélokat dobáltak (a helyreállítás az egyetemnek több mint 100 ezer dollárjába került). Dirks kancellár úgy vélte, nincs mód arra, hogy Yiannopoulos is megtarthassa beszédét és az egyetemen tartózkodók biztonságát is meg tudják védeni, ezért lemondta Yiannopoulos szereplését. Emiatt Dirks kancellárt széles körben kritizálták: a bírálók szerint elfojtotta a szólásszabadságot, sőt, két nappal később reggel Donald Trump elnök azt tweetelte, hogy ha a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampusza nem hajlandó megvédeni a szólásszabadságot, meg kell fosztani minden szövetségi pénzügyi támogatástól.¹

2017. szeptember 21-én Ben Shapiro beszélt a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszán. A kancellár, Carol Christ, komoly biztonsági óvintézkedéseket tett. A kampusz 600 ezer dollárt költött annak biztosítására, hogy Shapiro erőszakos rendzavarás nélkül tarthassa meg beszédét. Sikerült. Shapiro a Zellerbach Hallban beszélt, incidensre nem került sor. Három nappal később, szeptember 24-én, Yiannopoulos ismét beszélt az egyetemen. Ezúttal 15 percig sem szerepelt, ennek ellenére a kampusznak ismét több százezer dollárjába került annak lehetővé tétele, hogy Yiannopoulos félbeszakítás nélkül beszélhessen. A mostani becslések szerint a kampusz csaknem 4 millió dollárt költött a szólásszabadság biztosítására és egyben a diákok, a személyzet és a kar biztonságának védelmére.

Az egyetemi szólásszabadság problémái nem új keletűek – legalább azóta léteznek, mint maguk a főiskolák és egyetemek. Valójában a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampusza kulcs-

* Dékán és Jesse H. Choper professzor emeritus, Kaliforniai Egyetem, Berkeley School of Law. A cikk eredeti címe és megjelenési helye: Tobriner Memorial Lecture: Free Speech on Campus. 69 *Hastings Law Journal* (2018) 1339. A magyar fordítást a szerző hozzájárulásával közöljük.

¹ Donald Trump (@realDonaldTrump), Twitter (2017. február 2., 3:13), <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/827112633224544256?lang=en>.

szerepet töltött be az egyetemi szólásszabadság elveinek kialakításában. Az 1960-as évek közepének szólásszabadság-mozgalma tette lehetővé a diákok számára, hogy az egyetemi kampuszokat ne csak az ott zajló eseményekkel, hanem a politikai kérdésekkel kapcsolatos véleménynyilvánításra is igénybe vehessék. És mégis, bizonyos tekintetben minden másnak tűnik, mint a '60-as években, a szólásszabadságért indult mozgalom idején. Az egyetemen kívüli szónokok, mint például Yiannopoulos, Ann Coulter, Shapiro, gyakran szeretnék a kampuszt szónoki emelvényként felhasználni, a felszólalást pedig gyakran akarják megzavarni külső csoportok, mint például az Antifa. Vannak azonban más különbségek is. A diákok szólásszabadsághoz való hozzáállása most másnak tűnik, mint a '60-as években.

Szeretném kerülni a túlzó általánosításokat. Nyilván jelentős véleménykülönbségek vannak a diákok között, de az 50 évvel ezelőtti állapothoz képest most több az olyan diák és egyetemi kar, akik/amelyek el akarják hallgattatni a gyűlöletbeszédet. Számos példát hozhatnak fel ennek illusztrálására. Az elmúlt két évben a Kaliforniai Egyetem irvine-i kampuszának egyik évfolyamán tanítottam, a tárgy az egyetemi véleménynyilvánítás szabadságáról szólt, és Howard Gillmannel, a kancellárral közösen vittük.

Minden témát azzal kezdtünk, hogy felvázoltunk diákjainknak egy, szinte mindig valós eseményen alapuló problémát, majd megkérdeztük őket, hogy miként ítélnék meg az adott ügyet. Az első órát az Oklahomai Egyetemen 2015 márciusában történt incidenssel kezdtük. Lehet, hogy olvastak, sőt még a videót is látták róla. Egy diákszövetség tagjai busszal utaztak egy hivatalos eseményre. A buszon csak a diákszövetség tagjai voltak jelen, és mindannyian ünneplőt viseltek. A diákszövetség két tagja vezetésével a buszon tartózkodók egy igen sértő, rasszista énekbe kezdtek, amely még a lincselést is pozitív színben tüntette fel. A diákszövetség egyik tagja erről mobiltelefonjával videofelvételt készített, amely hamarosan vírusként terjedt. Miután az Oklahomai Egyetem elnöke, David Boren is megnézte a videót, azonnal kirúgta a két diákot az egyetemről, továbbá felfüggesztette a diákszövetség működését az egyetemi kampuszon. Megkérdeztük hallgatóinktól, hogy ha a két kirúgott magánszemély beperelné Boren elnököt és az Oklahomai Egyetemet, ki nyerne: a diákok a szólásszabadság alapján vagy az Oklahomai Egyetem? Két egymást követő évben sem volt egyetlen hallgatónk sem, aki a szólásszabadságra szavazott volna. Mindkét évben minden hallgató amellelt érvelt, hogy az egyetemnek képesnek kell lennie a véleménynyilvánítás büntetésére. Ezzel együtt nincsenek kétségeim afelől, hogy ha a kiutasított diákok pereltek volna, a bíróság nekik adott volna igazat.

2017. szeptember elején Christ kancellár nagy létszámú közönség előtt létszéki vitát tartott a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszán a „Szólásszabadság hete” előzményeként. Az előadóterem zsúfolásig megtelt. A kari panel egyik tagja azt mondta, hogy a kancellárnak nem lenne szabad megengednie Yiannopoulos vagy a gyűlöletbeszéd más képviselői számára az egyetemi felszólalást. A közönség ezt hatalmas tapsal díjazta. Az interaktív vita alatt számos diák elmondta, hogy nem számít, hogy szól a törvény vagy mit kíván meg az Első Alkotmánykiegészítés, Christ kancellárnak nem volna szabad megengednie az egyetemen a gyűlöletbeszédet. Ez ismételtelen nagy tapsot váltott ki.

Én is a panel egyik tagja voltam, a program vége előtt ügyvédként és jogászprofesszorként szólaltam fel, és a következőket mondtam:

„Öntsünk tiszta vizet a pohárba. Ha Christ kancellár megpróbálná távol tartani Yiannopoulost vagy a gyűlöletbeszéd más képviselőjét a kampusztól, akkor beperelnék, és veszítené. Amikor

Auburn megpróbálta kizárni a fehérek felsőbbrendűségét hirdető Richard Spencert, az beperelte, és meg is nyerte a pert. Ideiglenes intézkedést hoznának annak biztosítására, hogy a kitiltott szónok eljöhessen az egyetemre, és beszédet tarthasson.”

Elmagyaráztam a hallgatóságnak, hogy „az egyetemnek kellene kifizetnie a kitiltott szónok ügyvédi költségeit, még talán Christ kancellárnak is kellene pénzbeli kártérítést fizetnie, mert megszegne egy egyértelmű törvényt”. Hozzátettem, hogy „a kitiltott felszólalót ezután a médiában áldozatként, mártírként tüntetnék fel, és semmit sem nyernénk ezzel. A szónok továbbra is beszélhetne.” Miután ezt elmondtam, senki sem tapsolt.

A Pew Kutatóintézet – két éve – felmérést végzett főiskolai hallgatók körében, akiknek több mint 40 százaléka úgy vélte, hogy a főiskoláknak képesnek kellene lenniük kitiltani és megbüntetni a sértőnek vagy gyűlöletbeszédnek tartott véleménynyilvánítást.²

Van még valami, ami tavaly megváltozott. Az az érzésem, hogy az elmúlt év során kiszabadult a szellem a palackból, és olyasmiket mondanak, amik korábban nyilvánosan nem hangzhattak volna el. Mondanék is pár példát. Látták a Charlottesville-ben feltartott táblákat? Az egyik táblán például az állt – szó szerint idézem –: „A zsidók a kemencébe valók.” Hatvanégy éves vagyok, és nem emlékszem, hogy valaha is láttam volna ilyen táblát nyilvános eseményen. Alan Dershowitz, a Harvard Egyetem Jogi Karának professzora, 2017 szeptemberében ellátogatott a Berkeley Jogi Karára, és előadást tartott. Előadását semmilyen incidens nem zavarta meg; feszültség volt a levegőben, és kemény kérdéseket kapott a vita során, de az megmaradt tudományos keretek között. Ezt követően aznap délután valaki horogkeresztet rajzolt Dershowitznak a jogi kar hirdetőtábláján elhelyezett plakátjára. Harmincnégy éve tanítok jogot, de még soha nem oktattam olyan épületben, ahol valaki horogkeresztet rajzolt a falra. Az egyetemi szólásszabadságról beszélve ez is a kontextus része.

Az egyetemi szólásszabadságot tárgyalva fontos elkülöníteni, hogy mit mondanak a hatályos jogszabályok, és hogy mit kellene mondaniuk. Mindkettő lényeges vitatéma, de én különösen az elsőre szeretnék összpontosítani. Kifejtem, hogy mit látok az egyetemi szólásszabadság három uralkodó elvének, majd ezeket az elveket alkalmazom a most felbukkanó legújabb problémákra.

Először is, egy egyetemi kampuszon minden eszmének és nézetnek hangot lehet adni, punctum. Most itt nyilvánvalóan az állami egyetemekre koncentrálok, mert az Első Alkotmánykiegészítés azokra vonatkozik. Persze azt is hozzátenném, hogy a magánegyetemeknek éppúgy elkötelezetteknek kellene lenniük a szólásszabadság mellett, noha ezt az Alkotmány nem írja elő számukra. Egy tudományos intézmény létének célja az eszmék előmozdítása, és ez megköveteli, hogy minden eszmét meg lehessen fogalmazni és vitatni. Ez a tudományos élet szabadságának alapvető elve, és a magánegyetemen ugyanolyan fontos, mint az állami egyetemeken.

Az Első Alkotmánykiegészítéstől a Legfelső Bíróság mindenekelőtt azt mondta ki, hogy a kormány soha nem büntetheti vagy akadályozhatja meg a véleménynyilvánítást a megfogalmazott eszme vagy nézet alapján. A Legfelső Bíróság által időnként „nézőpont alapú diszkrimi-

² Jacob Poushter: *40% of Millennials OK with Limiting Speech Offensive to Minorities*. Pew Research Center (2015. november 20.), <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/20/40-millennials-ok-with-limiting-speech-offensive-to-minorities>.

nációnak” nevezett jelenség az Első Alkotmánykiegészítés értelmében nem megengedett. Ez akkor is igaz, ha a nézet vagy az eszme sértő, vagy akár erősen sértő jellegű. Ennek szemléltetésére érdemes megvizsgálni a Legfelső Bíróság által ebben az évtizedben tárgyalt, a kansasi Topekában működő Westboro Baptista Egyházat érintő *Snyder v. Phelps* ügyet.³ Az aprócska egyház tagjai rendszeresen elutaznak katonai szolgálatteljesítés közben elhunytak temetésére, és a temetéseket nagyon aljas, homofób és lesbikuserellenes nézetek kinyilvánítására használják fel.

Matthew Snyder haditengerészként, szolgálatteljesítés közben halt meg Irakban. A Westboro Baptista Egyház tagjai Kansasból Marylandbe, a temetés helyszínére utaztak. A temetés előtt az egyház tagjai megkérdezték a rendőröket, hova állhatnak jogszerűen. A rendőrtisztek a temetési szertartás helyszínétől mintegy háromszáz méterre lévő területre mutattak. A temetés előtt az egyház tagjai kántáltak és énekeltek – a temetés során csendben voltak, de táblákat tartottak a magasba. Aznap éjjel Snyder apja megnézte a híradót, elolvasta és rendkívül sértőnek találta ezeket a táblákat. Beperelte a Westboro Baptista Egyház tagjait lelki fájdalom szándékos okozása és a magánélet védelméhez való jog megsértése miatt. Az esküdtszék több mint 10 millió dolláros kártérítést ítélt meg neki.⁴ Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága nyolc–egy arányú szavazással úgy döntött, hogy a Westboro Baptista Egyház tagjainak helyállási kötelezettsége nem állapítható meg. A bíróság véleményét leíró Roberts főbíró mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a kormány soha nem büntetheti a véleménynyilvánítást, és nem vonhatja felelősségre a felszólalókat azon az alapon, hogy a véleménynyilvánítás sértő, még akkor sem, ha az erősen sértő. Másodszor, a szólásszabadság nem korlátlan; valóban vannak a véleménynyilvánításnak nem védett kategóriái. Mindannyiunk számára ismerős az a gondolat, hogy a szólásszabadság nem feltétlen. Oliver Wendell Holmes bíró híres régi mondása szerint: „a véleménynyilvánítás szabadságának legszigorúbb védelme sem oltalmazná azt az embert, aki alaptalanul tüzet kiált egy színházban, és ezzel pánikot okoz”.⁵ Legalábbis 1942 óta, amikor a Legfelső Bíróság a *Chaplinsky v. New Hampshire* ügyben kimondta, hogy vannak a véleménynyilvánításnak nem védett kategóriái.⁶ Például a gyermekpornográfia a nem védett véleménynyilvánítás egyik kategóriája – a kormány betilthatja az értékesítését és terjesztését, sőt akár otthoni, magáncélú birtoklását is büntetheti. A hamis és megtévesztő reklám a nem védett véleménynyilvánítás egy másik kategóriája.

Az egyetemi szólásszabadság tárgyalása tekintetében a nem védett véleménynyilvánítás három kategóriája bír jelentőséggel. Az első az illegális tevékenységre felbujtás, amelynek tekintetében a vonatkozó hatályos törvényben előírt teszt az 1969-es *Brandenburg v. Ohio* ügyből származik.⁷ A Legfelső Bíróság ebben az ügyben mondta ki, hogy a kormány büntetheti a felbujtást, ha a fenyegető illegális tevékenység valószínűsége jelentős, és ha a véleménynyilvánítás célja azonnali illegális tevékenységre való felbujtás. Képzeljünk el egy feldühödött csoportot az egyetemen, amelynek azt mondja egy szónok: „Törjünk be az ablakokat! Törjünk-zúzzunk, hogy ez-

³ *Snyder v. Phelps* 562 US 443, 458 (2011).

⁴ A Westboro Baptista Egyházat 2,9 millió dolláros kártérítésre és 8 millió dolláros büntető jellegű kártérítésre ítélték, de a büntető kártérítést később 2,1 millió dollárra mérsékeltek. Uo.

⁵ *Schenck v. United States* 249 US 47, 52 (1919).

⁶ *Chaplinsky v. New Hampshire* 315 US 568, 571–572 (1942).

⁷ *Brandenburg v. Ohio* 395 US 444, 447 (1969).

zel fejezzük ki üzenetünket!” Ebben az összefüggésben, úgy gondolom, a bíró vagy az esküdtszék megalapozottan állapíthatja meg, hogy a felbujtás tesztje teljesül, és a véleménynyilvánítás büntethető.

Azonban nem lehet felbujtásként büntetni azt, amikor a közönség a szónok ellen fordul. A felbujtás Legfelső Bíróság által meghatározott fogalma mindig arra vonatkozik, amikor a szónok erőszakos cselekmény elkövetésére buzdítja a közönséget.⁸ Ha a közönség a szónok ellen fordul, az nem elegendő a felbujtás megvalósulásához. Sokan mondják nekem, hogy Yiannopoulost nem lenne szabad az Első Alkotmánykiegészítés védelme alá helyezni, mivel ő egy provokátor. Az a célja, hogy a közönség ellene forduljon. Ilyenkor mindig rámutatok, hogy Martin Luther King is provokátor volt. Igenis azt akarta, hogy a rendőrség és a tömegek a polgári jogokért tüntetők ellen forduljanak. Valójában akkor volt csalódott, ha nem fordultak ellene, mivel ilyenkor nem kapott médiafigyelmet. A polgári jogi demonstrációk gyakran a gyerekeket állították az első sorba, hogy amikor a rendőrség megérkezik a gumibotokkal és a vízágyúkkal, ez jelenjen meg az esti híradásokban. Nem mondhatjuk, hogy ha valakit provokátorként skatulyáznak be, akkor emiatt elveszíti az Első Alkotmánykiegészítés nyújtotta védelmet. A felbujtás definíciója tehát jogi kérdésként, minden ilyen kategóriához hasonlóan, eltér a kifejezés köznyelvi használatától.

A védelemben nem részesített véleménynyilvánítás második kategóriája az, amit a Legfelső Bíróság valódi fenyegetésnek nevez. A „valódi fenyegetés” (*true threat*) kifejezés az 1960-as évekbeli *Watts v. the United States* ügyből származik. Az eset egy olyan szövetségi törvénnyel volt kapcsolatos, amely szövetségi bűncselekménnyé nyilvánította az Egyesült Államok elnöke ellen irányuló fenyegetést.⁹ A Legfelső Bíróság kimondta, hogy ha valódi a fenyegetés, akkor az Első Alkotmánykiegészítés nem védi ezt a véleménynyilvánítást, azonban azt is hangsúlyozta, hogy fontos megkülönböztetni a valódi fenyegetést a pusztán túlzástól. Más alkalommal a Bíróság megerősítette, hogy az Első Alkotmánykiegészítés nem nyújt védelmet a valódi fenyegetés szintjére emelkedő véleménynyilvánításnak.

A Bíróság nagyon keveset tett a valódi fenyegetés meghatározásának pontosítása érdekében. A szövetségi fellebbviteli bíróságok véleménye megoszlik abban a tekintetben, hogy a tesztnek objektívnek kell-e lennie. Vajon egy átlagos, észszerűen gondolkodó személy tartana-e a testi épségét fenyegető közvetlen veszélytől az adott helyzetben? Vagy lennie kell egy szubjektív követelménynek, amely szerint a megszólaló szándéka arra irányult, hogy valaki a testi épségét közvetlen veszélyben érezze? Én személy szerint azt preferálnám, ha a Bíróság az objektív megközelítést alkalmazná. Nem hiszem, hogy az Első Alkotmánykiegészítésnek jogot kéne biztosítania arra, hogy valakiben észszerű félelmet keltsenek a testi épségét fenyegető veszély miatt. Ez azonban egy rendezetlen jogterület. Képzéljük el, hogy egy, a kampuszon áthaladó hallgatót körülvesz egy feldühödött csoport, és úgy kiabál rá, hogy a hallgató megalapozottan tart a testi épségét fenyegető veszélytől. Nem gondolom, hogy ezt a véleménynyilvánítást az Első Alkotmánykiegészítésnek oltalmaznia kellene.

⁸ Uo., 448.

⁹ *Morissette v. the United States* 394 US 705, 705 (1969) (testületi döntés).

A véleménynyilvánítás harmadik, az egyetemi szólásszabadság szempontjából releváns, védelemben nem részesülő kategóriája a zaklatás. A törvény alig ejt szót arról, hogy az egyetemi véleménynyilvánítás mikor emelkedik a zaklatás olyan szintjére, hogy büntethető legyen. A munkahelyi zaklatással kapcsolatban azonban meglehetősen sok törvény létezik. A Legfelső Bíróság évtizedekig kitartott amellett, hogy a szexuális zaklatás a nemi alapon történő diszkrimináció egyik formája, amely a polgári jogokról szóló 1964. évi törvény VII. címébe ütközik.¹⁰ A bíróságok hasonlóképpen kimondták, hogy a faji alapon történő zaklatás a szövetségi foglalkoztatási diszkriminációs törvényekbe ütközik. Itt, Kaliforniában is előfordulnak hasonló ügyek a diszkriminációt tiltó kaliforniai törvények vonatkozásában.

A foglalkoztatással összefüggésben a bíróságok kimondták: ahhoz, hogy a véleménynyilvánítás a szópárbajon túlmutató zaklatásnak minősüljön, annak ellenséges vagy megfélemlítő munkahelyi környezetet kell teremtenie.¹¹ Annak egy [konkrét] személy ellen kell irányulnia, vagy olyan mindent áthatónak kell lennie, hogy az lényegesen befolyásolja a foglalkoztatási lehetőségeket olyan jellemzők alapján, mint a faj, a nem, a vallási vagy a szexuális irányultság.¹² Most kezdenek felbukkanni az első olyan ügyek, amelyekben ezt a definíciót egyetemi környezetben alkalmazzák.

Természetesen az ügyek azt mutatják, hogy különbség van a „zaklatás” kifejezés köznyelvi használata és annak jogi definíciója között. A Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszának diákjaitól hallottam, hogy zaklatásnak érezték Yiannopoulos, Coulter vagy a hozzájuk hasonló előadóknak már a pusztán jelenlétét is az egyetemen. Ez azonban nem lehet elegendő a zaklatási teszt használatához. Úgy vélem, hogy a véleménynyilvánítás esetében – a foglalkoztatáshoz hasonlóan – a véleménynyilvánításnak valaki ellen kell irányulnia, vagy olyan áthatónak kell lennie, hogy lényegesen zavarja az oktatási lehetőségeket egy védett kategória, például a faj, a nem, a vallás vagy a szexuális irányultság alapján.

De hadd hozzak pár ellenpéldát: történt egy incidens a Kaliforniai Egyetem San Diego-i kampuszán, amelyben valaki olyan módon vetett át egy kötelet egy faágon, hogy az huroknak látszott. Nem hiszem, hogy ez önmagában megfelelné a zaklatás definíciójának. Vessük ezt össze azonban azzal a helyzettel, hogy valaki egy huroknak látszó dolgot helyez el egy afroamerikai diák kollégiumi szobájának ajtaján. Úgy gondolom, hogy ez viszont büntethető zaklatás lenne. De mint a valódi fenyegetés esetében, a jogszabályok nem határozzák meg kellő pontossággal, hogy a véleménynyilvánítás pontosan mikor lépi át azt a határt, amikor már büntethető zaklatásról beszélünk.

Bemutattam a nem védett véleménynyilvánítás Legfelső Bíróság által megállapított azon főbb kategóriáit, amelyek az egyetemi diskurzus vonatkozásában relevánsak: a felbujtást, a valódi fenyegetést és a zaklatást. Észrevehető, hogy a felsorolásból kimaradt egy védelmet nem élvező véleménynyilvánítási kategória: a gyűlöletbeszéd. A Legfelső Bíróság egyértelműen leszögezte, hogy a gyűlöletbeszéd általánosságban védelmet élvez az Első Alkotmánykiegészítés alapján.¹³

¹⁰ *L. Meritor Savings Bank v. Vinson* 477 US 57 (1986).

¹¹ Uo., 65.

¹² Uo.

¹³ *RAV v. City of St. Paul* 505 US 377, 391 (1992).

Az elmúlt két hónapban gyakran kérdezték tőlem riporterek és diákok egyaránt, hogy miként különböztethető meg a szólásszabadság és a gyűlöletbeszéd. A válasz az, hogy a hatályos törvények nem tesznek ilyen különbséget. A gyűlöletbeszéd a szólásszabadság egy formájaként védett. Emlékezhetünk arra, hogy az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején a náci párt az Illinois állambeli Skokie-ban akart felvonulást tartani.¹⁴ Skokie Chicago egyik külvárosa, amely akkoriban túlnyomóan zsidók által lakott városrész volt, nagyszámú holokauszt túlélővel. A náci párt nyilvánvalóan szándékosan választotta Skokie-t a demonstráció helyszínéként. Skokie mindent megpróbált, hogy megakadályozza a náci párt felvonulásának ottani megrendezését, de minden bíróság – a Legfelső Bíróságot is beleértve – úgy ítélte meg, hogy a náciknak joguk van a felvonuláshoz, noha üzenetük erőszakos és gyűlöletkeltő.¹⁵

A gyűlöletbeszéd védelmére másik példa a Legfelső Bíróság 1992-es, a *RAV v. City of St. Paul* ügyben hozott döntése. A minnesotai St. Paul elfogadott egy rendeletet, amely betiltotta a horogkereszt olyan felfestését, illetve az olyan kereszttegetést (a gyűlölet két szimbólumaként), amely valószínűleg „dühöt, riadalmat vagy ellenérzést vált ki”.¹⁶ A Legfelső Bíróság egyhangúlag kimondta a rendelet alkotmányellenességét, egyértelműen jelezve, hogy az Első Alkotmánykiegészítés védi a gyűlölet e szimbólumait.¹⁷

Egy másik példa a 2003-as *Virginia v. Black* ügy,¹⁸ amelynek tárgya a kereszttegetést lényegében betiltó virginiai törvény volt. A Legfelső Bíróság nyolc–egy arányban úgy döntött, hogy a kereszttegetést – csúf előzményei ellenére – védi az Első Alkotmánykiegészítés, kivéve, ha az a korábban már említett valódi fenyegetés szintjéig fajul.

Annak kimondásával, hogy az Első Alkotmánykiegészítés védi a gyűlöletbeszédet, semmiféle módon nem becülöm le az ilyen jellegű véleménynyilvánítással okozott sérelmet. Tudósok – mint Mari Matsuda, Charles Lawrence és Richard Delgado – ékesszólóan mutatják be a gyűlöletbeszéd káros hatásait és azt, hogy emiatt az egyetemen jellemzően kisebbségben lévő diákok kirekesztettnek érzik magukat. Ezek a tudósok érzékletesen mutatták be a gyűlöletbeszéd által okozott pszichológiai károkat is. Mégis úgy vélem, nem nehéz megérteni, hogy a Legfelső Bíróság miért mondja ki következetesen azt, hogy az Első Alkotmánykiegészítés védi a gyűlöletbeszédet. Ennek egyik része a gyűlöletbeszéd olyan módon történő meghatározása, amely nem indokolatlanul homályos vagy túl tág. A véleménynyilvánítás minden kormányzati szabályozásának, beleértve az állami egyetem általi szabályozást is, egyértelműnek kell lennie azzal kapcsolatban, hogy mi tiltott és mi megengedett. Ez nem lehet homályos, túl tágan megfogalmazott, és nem szabályozhatja a véleménynyilvánítást az alkotmányban megengedettnél szélesebb körben. Mégis lehetetlennek bizonyul a gyűlöletbeszéd olyan meghatározása, amely nem megengedhetlenül homályos és nem is túl tág.

Az 1990-es évek elején több mint 350 főiskola és egyetem fogadott el és alkalmazott ún. gyűlöletbeszéd-kódexeket. E kódexek közül a bíróságon megtámadottakat kivétel nélkül alkot-

¹⁴ L. *National Socialist Party v. Skokie* 432 US 43 (1977) (testületi döntés).

¹⁵ Uo., 44.

¹⁶ L. *RAV* (13. lj.) 379.

¹⁷ Uo., 381.

¹⁸ *Virginia v. Black* 538 US 347, 348 (2003).

mányellenesnek nyilvánították¹⁹ – az indok szinte minden esetben a homályosság és a túl tág hatály volt. Az egyik legismertebb ügy a Michigani Egyetemhez kapcsolódik. A michigani kampuszon számos csúnya rasszista incidens történt. A kampusz, a legdicséretesebb szándékkal, gyűlöletbeszéd-kódexet fogadott el, amely tiltotta a faji, nemi vagy vallási alapon megbélyegző vagy megalázó véleménynyilvánítást. De mit jelent a véleménynyilvánítás esetében a megbélyegzés vagy a megalázás? Egy posztgraduális szociobiológia szakos hallgató megtámadta a kódexet – előadta, hogy azt kutatja, léteznek-e eredendő különbségek a férfiak és nők között. Aggasztotta, hogy a nemi alapú kutatását megbélyegzőnek vagy megalázónak minősíthetik.

Szinte minden európai országnak van gyűlöletbeszédrel foglalkozó törvénye, és nem hinném, hogy bármelyikük is képes lenne kiállni a próbát, ha az Egyesült Államokban pontatlan-ságra vagy túl tág hatályra alapozva megtámadnák. Legtöbbjük megfogalmazása a Michigani Egyetem kódexéhez hasonló, és tiltja a faj, nem, vallás vagy szexuális irányultság alapján megbélyegző vagy megalázó véleménynyilvánítást. A valóságban azonban a gyűlöletbeszéd-kódexek és a gyűlöletbeszédre vonatkozó európai törvények tapasztalatai azt mutatják, hogy jobban tesszük, ha egy időre felhagyunk azzal a szándékunkkal, hogy az Egyesült Államokban ilyen törvényeket és kódexeket honosítsunk meg. E kódexeket és törvényeket ugyanis leggyakrabban éppen azon csoportok ellen használják fel, amelyeket azok védeni hivatottak. Miután a Michigani Egyetem elfogadta a gyűlöletbeszéd-kódexét, és mielőtt a *Doe v. University of Michigan* ügyben elvázott volna, annak alapján minden egyes pert afro- és latin-amerikai hallgatók ellen indítottak. Amikor Anglia elfogadta a gyűlöletbeszéd-törvényét, az első eljárás egy cionista csoport ellen indult – az ügyész azzal érvelt, hogy a cionizmus egy ENSZ határozat alapján a rasszizmus egyik formája. Franciaországnak igen szigorú gyűlöletbeszéd-törvénye van. Brigitte Bardot színésznő az egyik olyan személy, aki ellen az említett törvény alapján a leggyakrabban indul eljárás állatjogi tevékenysége miatt.

A Legfelső Bíróság és az alsóbb bíróságok álláspontja szerint az Első Alkotmánykiegészítés azért védi a gyűlöletbeszédet, mert az egy eszmét fejez ki. Márpedig az Első Alkotmánykiegészítés minden eszmét és nézetet véd, tekintet nélkül arra, hogy az mennyire aljas vagy sértő. John Marshall Harlan bíró a *Cohen v. California* ügyben mondta ki, hogy a szavak cenzúrázása az eszmék cenzúrázása; nem tudjuk az angol nyelvet annyira megtisztítani, hogy az „a legfinnyásabbaknak is megfeleljen”.²⁰

Harmadszor, a kampuszokon lehetnek időre, helyszínré és módra vonatkozó korlátozások, feltéve, hogy meghagynak bizonyos megfelelő alternatív kommunikációs helyeket. Még ha létezik is az állami tulajdonú ingatlan véleménynyilvánításra történő felhasználására vonatkozó jog, ez nem jelenti azt, hogy annak, illetve minden részének mindenkor rendelkezésre kell állnia a véleménynyilvánítás bármely formájához.

Létezik például a közterületek véleménynyilvánításra történő igénybevételére vonatkozó jog, de az Első Alkotmánykiegészítés nem biztosít jogot arra, hogy egy autópálya közepén csúcsforgalomban tartsanak meg egy demonstrációt. Az idő, helyszín és mód korlátozásának logikáját az Első Alkotmánykiegészítés bírói gyakorlata részletesen kidolgozta. A kampuszok

¹⁹ L. pl. 721 F. Supp. 852 (ED Mich. 1989).

²⁰ *Cohen v. California* 403 US 15, 25 (1971).

időre, helyszínre és módra vonatkozó korlátozásokat alkalmazhatnak, hogy megakadályozzák az egyetemi tevékenységek megzavarását, és védjék a biztonságot. Az egyetem például mondhatja azt, hogy az előadótermeknek otthont adó épületekben vagy azok környékén nem lehet nagyszabású demonstrációt tartani tanítási idő alatt. A kampuszok kijelölhetnek egyes övezeteket a szólásszabadság gyakorlására mindaddig, amíg megfelelő alternatív kommunikációs helyszíneket is meghagynak. A Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszának alkancellárja azt kérdezte tőlem, hogy „nem lehetne-e a kampusz összes véleménynyilvánítási tevékenységét a több mérföldre lévő lawrence-i kampuszon megtartani”. Azt válaszoltam, hogy „nem, nem hiszem, hogy bármelyik bíróság elfogadná megfelelő alternatív kommunikációs helyszíneként”.

Azt hiszem, fontos kiemelni azt is, hogy a kampuszok a biztonság garantálása érdekében is bevezethetnek időre, helyszínre és módra vonatkozó korlátozásokat. A kampuszok jogi és erkölcsi kötelessége a diákok, a személyzet és a kar biztonságáról gondoskodni. Amikor Christ kancellár kikérte a tanácsomat arról, hogy mit kéne tennie a kampusznak, azt mondtam: „a legvitatottabb szónokok egy előadóteremben lépjenek fel, ne pedig a kampusz szabadtéri területein.” Ha a beszédre egy előadóteremben kerül sor, a kampusz belépőjegyet vagy személyi azonosítót kérhet, fémdetektorokat állíthat be a fegyverrel érkezők kiszűrésére, és ott lehet a rendőrség is, hogy a környék biztosításával megakadályozza a rendbontást. Ha a beszédre a kampusz egy szabadtéri területén kerül sor, ezek egyike sem lehetséges. Úgy gondolom, hogy a szónok nem szabadtéren, hanem egy nagy előadóteremben való elhelyezése az időre, helyszínre, módra vonatkozó megengedett korlátozás. Amikor Shapiro ellátogatott az egyetemre, felszólalására nem a kampusz központjában, a Sproul Plaza közepén, hanem a Zellerbach auditoriumban, az egyetem legnagyobb előadótermében került sor. Ez az időre, helyre, módra vonatkozó megengedett korlátozásnak minősült.

Véleményem szerint az egyik legnehezebb kérdés, amivel kapcsolatban a törvény nem nyújt útmutatást, az, hogy mennyi pénzt költhet egy kampusz egy ellentmondásos szónok szereplésének biztosítására. Természetesen léteznek jogszabályok arra vonatkozóan, hogy a kormánynak milyen lehetőségei vannak a felszólalókra kivetett díjak meghatározására: például nem lehet mérlegelési jogköre a díj összegének meghatározására. A *Nationalist Movement v. Forsyth County* ügyben a Bíróság kimondta, hogy a kormány tisztviselői révén nem gyakorolhat mérlegelési jogot az engedélyezési díj összegének megszállására,²¹ ugyanis attól lehet tartani, hogy az ilyen jogkör birtokában a kormány magasabb díjat számítana fel az általa kevésbé kedvelt, és alacsonyabbat az általa jobban kedvelt szónokok esetén. Ez a lehetőség a nézőpont alapú diszkrimináció nagyfokú veszélyével jár. Továbbá a díjak nem lehetnek olyan magasak, hogy rénylegesen visszatartsák a szónokot a szerepléstől. Skokie a véleménynyilvánítás engedélyezéséhez nagy összegű biztosítási kötvényt próbált meg bekérni a náciaktól,²² amit a bíróságok alkotmányellenesnek nyilvánítottak. A Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampusza nem mondhatta volna Shapirónak: „megtarthatja beszédét, de 600 ezer dollárt kell fizetnie a biztonságért”, mert ez visszatartotta volna őt a véleménynyilvánítástól.

²¹ *Nationalist Movement v. Forsyth County* 505 US 123, 137 (1992).

²² *Village of Skokie v. National Socialist Party* 373 NE 2d 21 (Ill. 1965).

Van azonban olyan szituáció, amelyben a kampusz azt mondhatja: „a szónok fellépése esetén nem tudjuk garantálni a biztonságot, ezért le kell mondanunk a szereplését.” Ehhez a megoldáshoz azonban csak a legvégső esetben szabad folyamodni, és az ilyen döntés sohasem lehet nézőpont alapú. Mindazonáltal a diákok, a személyzet és a kar biztonságának garantálására vonatkozó kötelezettség minden egyéb szempontot megelőz. Christ kancellár kérdezte tőlem: „Mennyit kell az egyetemnek költenie a véleménynyilvánítás védelme érdekében?” Azt feleltem, hogy a jog ezzel kapcsolatban nem nyújt egyértelmű útmutatást, és ha az ügyvédje lennék, azt tanácsolnám, a kampusz észszerű összeget költsön a véleménynyilvánítás védelmére. A törvény azonban nem fogalmaz egyértelműen az észszerűség meghatározását vagy azt a pontot illetően, amikor egy kampusz megtagadhatja egy szónok fellépését, mert nem engedheti meg magának a biztonsági költségeket. Azt mondtam Christ kancellárnak, hogy szerintem két kérdésre kell összpontosítania: először is, van-e kedve a pereskedéshez? Ha az egyetem arra hivatkozva zár ki egy szónokot, hogy „nem engedheti meg magának a biztonsági szolgálatot”, akkor a kampuszt be fogják perelni. Akar az egyetem pereskedni? Ha elveszíti a pert, ki kell fizetnie az ügyvédi díjakat, és talán még kártérítésre is kötelezik. Másodszor: milyen nyilvános üzenetet szeretne közvetíteni?

Christ kancellár végül úgy döntött, azt szeretné, hogy a közvélemény a szólásszabadságot pártoló intézménynek lássa a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszát, és ennek megfelelően közel 4 millió dollár elköltését határozta el. De mi lett volna, ha Yiannopoulos azt mondta volna, hogy ez nem a szólásszabadság hete, hanem fél éve lesz? Minden héten lesznek olyan szónokok, mint ő, Coulter és Shapiro. Mi lenne, ha a költség 4 millió dollár helyett 60 millió dollárra rúgna? Mikor mondhatja azt az egyetem, hogy ezt nem engedheti meg magának? A jog nem ad választ erre.

Ez az a három elv, amelyeket szerintem az egyetemi véleménynyilvánítás elemzésekor irányadónak kell tekinteni, és ezeket szeretném a legújabbak felmerülő problémákra alkalmazni. Hadd beszéljek röviden öt ilyen kérdéstről, ezek: a szónok megzavarása, a biztonságos helyek, a figyelmeztetés, a mikroagresszió és az internet.

Ami a szónok megzavarását illeti, egyre gyakrabban látható, hogy akik nem kedvelik a szónokot, azok zavarással reagálnak rá. 2017 őszén Michael Schill, az Oregoni Egyetem elnöke megpróbált beszédet tartani az egyetemi helyzetről, de a diáktüntetőök olyan hangosan zavarták, hogy Schill elnök nem tudta elmondani észrevételeit. Az ezt megelőző héten az Amerikai Polgárjogi Szövetség (ACLU) ügyvédje tartott beszédet a William and Mary Jogi Karon – a tüntetők odamentek és megzavarták, és olyannyira hangosan kántáltak, hogy a beszéd nem volt hallható. Néhány évvel ezelőtt a Kaliforniai Egyetem irvine-i kampuszán az izraeli nagykövet, Michael Oren tervezett beszédet tartani, de egy diák felállt, és olyan hangosan kiabált, hogy a nagykövetet nem lehetett hallani. A hallgatót kivezették, de felállt egy másik diák, kiabálni kezdett, és ismét semmit nem lehetett hallani. Összesen tizenegy diák tette ugyanezt, de Oren nagykövetnek végül sikerült megtartania beszédét.

Minden egyes alkalommal, amikor ilyesmi történik, sokan azt állítják, hogy „azok, akik ilyen zavaró tevékenységet folytatnak, csak véleményt nyilvánítanak, így tettüket védi az Első Alkotmánykiegészítés”. Szerintem ez nincs így. Nem hinném, hogy az Első Alkotmánykiegészítés jogot biztosít a véleménynyilvánítás arra való felhasználására, hogy valaki megzavarjon egy meghívott szónokot üzenetének közlésében. Senkinek nincs joga arra, hogy beszédem közben bejöjjön és kiabáljon azért, hogy engem senki ne halljon. Nincs joga arra, hogy belépjen az elő-

adóterembe, ahol tanítok, és kiabáljon, hogy ne tudjak tanítani. Nincs arra vonatkozó jog, hogy valaki ilyen tevékenységet folytasson, és ezzel zavarjon. Ellenkező esetben csak akkor lehetne beszélni, ha senki nem lenne a közönség soraiban, aki meg kívánná zavarni a szónok beszédét – máskülönben a rendbontónak mindig vétőjoga lenne.

Azon a héten, amikor az Oren nagykövetet érintő incidens történt, írtam egy véleménycikket a Los Angeles Timesba arról, hogy a rendbontók tetteit nem védi az Első Alkotmánykiegészítés.²³ Most úgy gondolom, hogy az ilyen tevékenység esetén kiszabott büntetésnek arányosnak kell lennie a sérelem súlyával. Úgy gondolom, léteznie kell egyetemi fegyelemnek. Nem támogatom a büntetőeljárást, ha nincs veszélyben emberélet vagy vagyontárgy, de nem hinném, hogy ez olyan véleménynyilvánításnak számít, amely az Első Alkotmánykiegészítés védelmét élvez.

Mostanság indult egy mozgalom, amely azt vallja, hogy a kampuszoknak lehetőséget kell biztosítaniuk a gyűlöletbeszéd képviselői számára. Talán hallották már a „nincs szónoklat” („*No platform*”) kifejezést. Ez úgy valósul meg, hogy a szónoktól zavarással vonják meg a szót. Az Első Alkotmánykiegészítés azonban nem védi a zavart okozókat, még ha ők csak véleményt nyilvánítanak is.

A második fogalom, amiről beszélni szeretnék, a most igen divatos „biztonságos helyek” kifejezés. A Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszán 2017 szeptemberében mindenütt azt hallottam a diáktól, hogy a kampuszoknak biztonságos helynek kell lenniük. Úgy vélem, nagyon fontos, hogy tisztában legyünk azzal, mit értünk „biztonságos hely” alatt. A kifejezésnek számos olyan jelentése van, amely nemcsak hogy nem kifogásolható, hanem egyenesen dicséretes. Egyes jelentések azonban szerintem kifogásolhatók. A biztonságos terek jelenthetik a kampusz kötelezettségét a diákok, a személyzet és a kar fizikai biztonsága védelmére vonatkozóan, ami, mint már említettem, szerintem a kampuszok jogi és erkölcsi kötelessége. A biztonságos helyek lehetnek a nyugalom színterei. Mindannyiunknak szüksége van egy helyre, ahová elvonulhatunk. A *Frisby v. Schultz* ügyben a Legfelső Bíróság kimondta, hogy a kormány az emberek otthonát a nyugalom színtereként részesítheti védelemben.²⁴ Úgy gondolom, hogy a kollégiumok a hallgatók számára a nyugalom színterét jelentik. Úgy vélem, a kampuszok sokkal szigorúbb korlátozásokat írhatnak elő a kollégiumokban történő véleménynyilvánítás tekintetében, mint az egyetem egyéb nyilvános területein, feltéve, hogy a korlátozások nézőpontsemlegesek. A biztonságos helyek utalhatnak arra is, hogy a tanár köteles biztosítani, hogy a tanterem olyan hely legyen, ahol a diákok úgy érzik, hogy biztonságban és kényelmesen kifejezhetik véleményüket. Mindig az a célom, hogy az osztályterem olyan hely legyen, ahol a diákok nyugodtan beszélhetnek bármely eszméről, és tudják, hogy én és diáktársaik is tisztelettel fognak bánni velük.

De a „biztonságos terek” kifejezésnek van egy másik, általam kifogásolhatónak tartott jelentése is, és ez az a gondolat, hogy az egyetemen meg kell védeni a diákokat az olyan eszméktől és nézetektől, amelyeket kifogásolhatónak találnak. Az elmúlt két hónapban a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszán sok diáktól hallottam, hogy a kampuszoknak nem szabadna

²³ L. Erwin CHERMERINSKY: UC Irvine, Free Speech Debate: Students and Others Who Disrupted an Address by the Israeli Ambassador to the US Can't Claim 1st Amendment Rights. *LA Times*, 2010. február 18., <http://articles.latimes.com/2010/feb/18/opinion/la-oe-chermerinsky18-2010feb18>.

²⁴ *Frisby v. Schultz* 487 US 474, 485 (1988).

fogadniuk a gyűlöletbeszéd képviselőit, mivel az megingatja az ő biztonságérzetüket. Ez nem szolgálhat alapul arra, hogy a kampusz a véleménynyilvánítást büntesse vagy megakadályozza. Az egyetemi kampuszon való élet szerves része, hogy az ember olyan eszméknek van kitéve, amelyekről kényelmetlenül, sőt egyenesen sértve érezheti magát.

A harmadik fogalom, amiről beszélni szeretnék, az előzetes figyelmeztetés (*trigger warning*). A figyelmeztetés arra vonatkozik, hogy a tanár az esetlegesen sértő anyag leadása előtt figyelmezteti a diákokat. Én már az előtt adtam figyelmeztetéseket, hogy hallottam volna ezt a kifejezést. Amikor Gilman kancellárral felolvastuk diákjainknak az Oklahomai Egyetem buszáról származó rasszista ének szövegét, előre elmondtuk nekik, hogy ez mélyen sértő és rasszista jellegű. Mióta az Első Alkotmánykiegészítés joganyagát tanítom, diákjaim számára mindig lejátszom George Carlin monológját a hét piszkos szóról a Legfelső Bíróság erről szóló ügyének, az *FCC v. Pacifica* ügynek az előadásakor.²⁵ Nem hiszem, hogy az ügyet meg lehetne érteni a monológ meghallgatása nélkül. De mindig figyelmeztetem diákjaimat, hogy körülbelül öt percig tart, tele van trágárságokkal és szexuális célzásokkal, és szabadon elhagyhatják a termet a következő öt percre, ha akarják. Eddig senki sem állt fel és ment ki, de a figyelmeztetést mindig megadom. Semmi bajom az olyan tanárokkal, akik előre figyelmeztetik a hallgatóságot.

Azt viszont kifogásolom, ha egy egyetem kötelezővé teszi egy tanári kar számára az előzetes figyelmeztetést. A Kaliforniai Egyetem Santa Barbara-i kampuszán és az Oberlin Főiskolán egyesek felvetették, hogy kötelezni kéne az oktatókat arra, hogy figyelmeztessék a hallgatókat, mielőtt a diákok számára esetlegesen sértő anyagokat adnak le. Azt hiszem, az Első Alkotmánykiegészítés kulcsfontosságú része a tudományos élet szabadsága. Úgy vélem, hogy a tanároknak joguk van megválasztani, miként tanítsák az anyagot kurzusaikon. Egy tanár gondolhatja úgy, hogy a figyelmeztetés a legjobb módja az anyag megközelítésének, azonban egy másik tanár vélheti úgy is, hogy a diákok számára az a jobb, ha figyelmeztetés nélkül adja le nekik az anyagot. Ezt a tanároknak kell mérlegelniük.

A negyedik, sokat vitatott fogalom a mikroagresszió. A mikroagresszió olyan sértő dolog, amit valakinek sértő szándék nélkül faji, nemi, vallási vagy szexuális irányultság alapján mondanak, de a beszélő rendszerint nem tudja, hogy amit mond, azzal megsért valakit. Úgy gondolom, hogy a főiskoláknak és az egyetemeknek kötelességük megtanítaniuk diákjaiknak, hogy mások mit találhatnak mikroagressziónak. Fontosnak tartom, hogy a főiskolák és az egyetemek a tájékoztató összejövetelek és egyéb programok alkalmával segítsenek diákjaiknak megérteni, hogy mi lehet mások számára sértő. Amikor ezt más kontextusban mondtam el, megvádoltak azzal, hogy a politikai korrektséget favorizálom. Ezt a kritikát határozottan visszautasítom. Fiatalkorunktól kezdve mindannyian megtanuljuk, hogy vannak olyan dolgok, amelyekről nyilvánosan nem beszélünk, és bizonyos dolgokat nem mondunk másoknak. Úgy vélem, hogy pont erről szól a diákok azzal kapcsolatos oktatása, hogy mások mit találhatnak mikroagressziónak.

Az ötödik terület az internetet érinti. Úgy gondolom, hogy az egyetemi problémák közül a jog az internettel kapcsolatos problémakörrel tartott lépést a legkevésbé. Meggyőződésem, hogy az elkövetkező években az egyetemi szólásszabadság legnehezebb kérdéseinek lesz interne-

²⁵ L. 438 US 726 (1978).

tes vonatkozása is. A szólásszabadság oktatása – akár középiskolai, akár főiskolai szinten – hagyományosan az iskolában vagy az egyetemen történő véleménynyilvánításra fókuszál. De az internet más: a diák (vagy a tanár) otthon a lakásban vagy bárholonnan egy okostelefonnal mondhat az interneten keresztül káros, más diákokat zaklató dolgokat. Úgy gondolom, hogy a nyomtatott sajtó óta az internet a legerősebb kommunikációs eszköz. Rendkívüli módon demokratizálta a tömegek elérésének képességét. Régen a tömegeket csak úgy lehetett elérni, ha valaki elég gazdag volt ahhoz, hogy saját újságja legyen, vagy sugárzási engedélyt kapjon. Most bárki, aki okostelefonnal rendelkezik, vagy hozzáfér egy közkönyvtári modemhez, széles tömegeket érhet el. És ez egyúttal példátlan lehetőséget nyújt a véleménynyilvánítás káros felhasználására is.

Jelenleg egyes kampuszokon a *doxing*nek nevezett gyakorlatnak lehetünk tanúi. Korábban a jog „*doxing*” alatt a magánjellegű információk nyilvánosságra hozatalát értette, amikor valakiről nagyon bizalmas információkat tettek fel az internetre, például azt, hogy az illető transz-nemű. A jog hagyományos válasza erre az, hogy akinek a magánéletét megsértették, az a bizalmas tények nyilvánosságra hozatalának büntette által okozott károk miatt kártérítési pert indíthat. Ez egyáltalán nem tűnik megfelelőnek. Akinek a magánéletét megsértették, az nem akar pert indítani és még több figyelmet kapni. Mit tehetnek a kampuszok ebben a tekintetben, különösen, ha diákokról, vagy akár külsős előadókról van szó? Mostanra sok olyan egyetemi incidensről tudunk, amelyben az internetet a hallgatók zaklatására használták. A kutatások kimutatták, hogy nagyobb valószínűséggel ér nőket zaklatás, de még nagyobb a valószínűsége, ha a diák színesbőrű. Hogyan kezeljük ezt abból a szempontból, hogy az egyetemek miként szabályozhatják vagy büntethetik a véleménynyilvánítást?

Megpróbáltam bemutatni az Első Alkotmánykiegészítés joganyagát, és beszéltem arról is, hogy az miként alkalmazható a legégetőbb kérdésekre, de a szólásszabadságnak egyáltalán nem a jogról kellene szólnia. A szemeszter elején küldtem egy feljegyzést a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampusza egész jogi kari közösségének a véleménynyilvánítás és a tolerancia fontosságáról, de azt is megírtam, hogy csak azért, mert az Első Alkotmánykiegészítés védi a véleménynyilvánítás jogát, még nem kell mindent kimondani. Ezenkívül amikor egy egyetemi kampuszon gyűlöletbeszéddel kapcsolatos incidens történik, az egyik legfontosabb, amit az egyetemi vezetés tehet, hogy még több véleménynyilvánítás útján próbálja meg orvosolni a problémát.²⁶

Azt hiszem, Brandeis bírónak tökéletesen igaza volt, amikor azt mondta, hogy a nem tessző véleménynyilvánításra a legjobb megoldás a „még több véleménynyilvánítás, nem pedig a kényszerű hallgatás”. Ezt abban a tudatban mondom, hogy a több véleménynyilvánítás nem gyógyíthatja a gyűlöletbeszéd fájdalmát. De a több véleménynyilvánítás főiskolai vagy egyetemi kontextusban hirdetheti a közösség azon elveit, amelyek szerint élni akarunk. Miután Dershowitz képeire horogkeresztet rajzoltak, másnap reggel a jogi kari közösség minden tagjának elküldtem egy feljegyzést, amelyben határozottan elítéltem az ilyen gyűlöletbeszédet, és megpróbáltam kifejtetni, hogy miért nem felel meg a mi mostani és megvalósítani kívánt közösségünknek. Nemrég hallottam a Mississipp-i Egyetem vezető jogtanácsosától, hogy amikor gyűlöletbeszéddel kapcsolatos incidens történik, akkor az elnök – a kampusz múltja miatt – arra

²⁶ *Whitney v. California* 274 US 357, 377 (1927) (párhuzamos indokolás).

mindig még több véleménynyilvánítással reagál. A vezető jogtanácsosnak egyszerűen az volt a meggyőződése, hogy ez valóban nagyon fontos az egyetem jellegére tekintettel, figyelembe véve annak múltját és azt, hogy milyen közösséggé kíván válni.

Végezetül, az egyetemi és társadalmi szólásszabadsággal kapcsolatban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szólásszabadságra nem a nekünk tetsző véleménynyilvánítás érdekében van szükség, hiszen az természetes módon, saját magától megjelenik. A szólásszabadságra az általunk helytelennek ítélt vélemény elmondásához van szükségünk. Arról a meggyőződésről beszélek, hogy az egyetlen módja annak, hogy a véleménynyilvánításunk holnap is szabad legyen, az, hogy kiállunk azon vélemények szabadsága mellett, amelyek ma nem tetszenek. Ennek az a meggyőződés az alapja, hogy végül a jó eszmék győzedelmeskednek a rosszak felett, és a legszörnyűbb dolgok nem válnak valóra. Általában hiszek ebben, de persze időnként kétségeim is vannak. A szólásszabadság sok problémát vet fel, de úgy vélem, hogy az egyetemi vezetés feljogosítása a véleménynyilvánítás büntetésére sokkal rosszabb lenne.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

Véleménynyilvánítás a jogi kar kampuszán: a kalapács vagy a bontógolyó beszél valójában?

CHRISTOPHER J. ROEDERER*

„»Minden igazság egyszerű.« – Nem kétszeresen hazugság?»
Az élet hadiiskolájából – „Ami nem öl meg, az erősebbé tesz.”¹

Friedrich Nietzsche

1. Bevezetés**

Friedrich Nietzsche igen érzékletesen írt arról, hogy a szavak erejét kalapácsként használva szétzúzhatók a kor hamis bálványai, azonban az ő pörölye sebészi eszköz volt a ma egyes egyetemeken a bontógolyóhoz (*wrecking ball*) hasonlítható megnyilvánulásokhoz képest.² Szomorú látni a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszának erőszakosan lázadó hallgatóit, az előadók meghívását – azok megosztó nézetei miatt – lemondó egyetemeket és a fontos kérdések átfogó megvitatását egyesek esetleges ‘megbántódásától’ való félelem miatt elmulasztó vezetőket. Szintén sajnálatos, hogy a közbeszéd a személyes támadások, a túlzott általánosítás és az „alternatív tények” sorává silányult. Szomorú, hogy a precíz, egykor igazságot és hatalmat biztosító toll mára a saját nézeteinket nem osztó emberek megtámadására használt eszközzé vált.

* Assistant Professor, University of Dayton School of Law; vendégoktató, University of the Witwatersrand School of Law. A cikk eredeti címe és megjelenési helye: Free Speech on the Law School Campus: Is It the Hammer Or the Wrecking Ball That Speaks? 15 *University of St. Thomas Law Journal* (2018) 26. A magyar fordítást a szerzők hozzájárulásával közöljük.

¹ Friedrich W. Nietzsche: Mondások és nyilak. In: *A bálványok alkonya*. Budapest–Gödöllő, Attraktor, 2010. 7., 8. (Óvári Csaba ford.) *A bálványok alkonya* alcíme: *Miként filozofálunk a kalapáccsal*. Bár nem könnyű egy kalapáccsal beszélgetni, a kalapács működhet konstruktív módon, a bontógolyó azonban nem.

** Köszönetemet fejezem ki a Florida Coastal egykori és jelenlegi oktatói és munkatársai, különösen Judy Clausen, Ericka Curran, Mary Margaret Giannini, Tammy Hodo, Quince Hopkins, Korin Munsterman, Benjamin Priester, Lucille Ponte és Greg Pingree számára a tanulmány szövegéhez fűzött észrevételeikért. Köszönetet mondok továbbá a Southeastern Association of Law Schools 2016-os éves közgyűlésén tartott Free Speech on Campus című panelbeszélgetés, valamint a Budapesten 2017-ben tartott Free Speech Discussion Forum résztvevői, különösen Jenny Carroll, Dieter Dörr, Bill Funk, RonNell Anderson Jones, Robert Kahn, Mark Kende, John Knechtle, Koltay András, Ronald Krotoszynski, Carlo Pedrioli, Russel Weaver és Howard Wasserman számára. Külön köszönetemet fejezem ki a Campus Speech in Uncertain Times: Hopes and Challenges? című szimpózium szervezői és előadói, köztük Robert Kahn, Frederick Lawrence és Nadine Strossen számára. Köszönöm továbbá a University of Dayton Law School munkatársainak a tanulmányhoz fűzött észrevételeiket, különös tekintettel Erica Goldberg, Susan Newhart Elliott, Tracy Reilly, Jeff Schmitt, Dalindyabo Shabalala és Lori Shaw észrevételeire. Külön köszönöm továbbá munkatársaim, Christina Heath és Katherine E. McLaurin a kutatómunka terén nyújtott segítségét.

² A tömörség kedvéért az egyetemekre és a főiskolákra a továbbiakban együttesen egyetemként hivatkozom, így az egyetem szó egyaránt jelent egyetemet és főiskolát. A főiskola kifejezést idézetben vagy a kifejezést használó más szerzők munkájának vizsgálata során használom.

Szomorú, hogy a saját elnökünk milyen rossz példát mutat: folyamatosan támadja a médiát mint „a nép ellenségét”, és a kormányt kritizáló vagy számára kellemetlen tényeket bemutató médiumokat „hamis hírek” (*fake news*) kitalálásával vádolja.³ Az érzéketlen szóválasztással megbántott vagy megsértett emberek „rasszista”, „szexista”, „mikroagresszió”, „ellenséges környezet” és más, hasonló kifejezésekkel vágnak vissza, mások pedig e kifejezéseket a „mimózálelek”, a „politikai korrektség”, a „büntető védelmezés” és más címkékkel utasítják el. Vannak rasszisták és szexisták, akik ellenséges tanulmányi környezetet alakítanak ki, és vannak mimózálelkek, akik az őket érő legapróbb kellemetlenség miatt is büntető védelmezésért kiáltanak. Fogadni mernék azonban, hogy mindkét csoport elenyésző kisebbségnek számít. Az igazság ennél sokkal összetettebb. Szerintem az időnként sértő megjegyzést tevő emberek túlnyomó többsége nem rasszista vagy szexista, és nem akar mást zaklatni, vagy ellenséges környezetet teremteni. Azok pedig, akik megsértődnek, nem akarnak minden lehetséges jogi eszközzel küzdeni minden egyes ember ellen, aki esetleg ilyen megjegyzést tesz. A legtöbb ember csak arra vágyik, hogy megértsék, tiszteljék, és biztosítsák számára az ártatlanság védelmét. Senki nem akarja, hogy beskatulyázzák.

Mindazonáltal e kifejezések vonzóznak tűnhetnek, mivel jelentős előnyt biztosíthatnak a vitákban. A „hamis hír” és a „közellenség” kifejezések olyan aduk,⁴ amelyek jó esetben eltéríthetik a vita menetét, rossz esetben viszont berekeszthetik a vitát, és elnémíthatják vagy hiteltelenné tehetik a vitapartnert. Az ilyen beszédmód állandósítja a bunkermentalitást, lehetővé téve mindkét ‘oldal’ számára, hogy saját menedékében vagy „biztonságos zónájában” maradjon.⁵ Ez pedig megakadályoz bennünket abban, hogy meghallgassuk a másikat, vagy

³ L. pl. Chris CILLIZZA: Donald Trump's Latest Attack on the Media Is Very, Very Dangerous. *The Washington Post*, 2017. február 6., https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/02/06/donald-trumps-suggestion-that-the-media-is-covering-up-terrorist-attacks-is-genuinely-dangerous/?utm_term=.0545e7989571; John CASSIDY: Trump's Attacks on the News Media Are Getting Even More Dangerous. *The New Yorker*, 2018. augusztus 31., <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/trumps-attacks-on-the-news-media-are-getting-even-more-dangerous>; Dave BOYER: 'This Is on You': Democrats, Media Blame Trump for Pipe Bombs. *The Washington Times*, 2018. október 24., <https://www.washingtontimes.com/news/2018/oct/24/democrats-media-blame-donald-trump-pipebombs>.

⁴ Trump elnök számos fordulatot és kifejezést használ, amelyek mozgósítják a vele azonos nézetet képviselő embereket, valamint gyengítik a sajátjával ellentétes vélemények legitimitását. A támogatottsága növelését szolgálja például, hogy az amerikaiakra irányuló terrorista fenyegetéseket a szélsőséges iszlám terrorfenyegetéseként, a mexikóiakat pedig erőszaktevőként és kábítószer-kereskedőként jelöli meg. Jesse BERNEY: Trump's Long History of Racism. *Rolling Stone*, 2017. augusztus 15., <https://www.rollingstone.com/politics/politics-features/trumps-long-history-of-racism-201446>. A médiaszemélyiségek ellen irányuló személyes támadások mellett több alkalommal az állam ellenségének nevezte a médiát, és folyamatosan ismételteti a hamis hírek mantráját. The Trump Administration's War on the Press. *Media Matters*, 2017. február 1., <https://www.mediamatters.org/trumps-war-on-the-press>.

⁵ Az oldalakra osztó retorika szintén túlzón általánosító. A közbeszéd megosztottságának áldozatai a középén álló tömegek, vagyis azok, akik nem radikális jobb- vagy baloldaliak, hanem csupán az igazságot és működő országot akarnak. A 2018-as Mueller-féle vádemelések is jelzik, hogy Oroszország e megosztottság kihasználásával próbálta aláásni demokratikus rendszerünket. Matt APUZZO – Sharon LAFRANIERE: 13 Russians Indicted as Mueller Reveals Effort to Aid Trump Campaign. *The New York Times*, 2018. február 16., <https://www.nytimes.com/2018/02/16/us/politics/russians-indicted-mueller-election-interference.html>. Az ügyészség szerint „az oroszok ellopták amerikai polgárok személyazonosságát, politikai aktivistának adták ki magukat, és a bevándorlásra, vallásra és fajra vonatkozó megjegyzésekkel manipulálták az e témák mentén már egyébként is erősen megosztott kampányt”. Rod J. Rosenstein főügyész helyettes szerint „a vád szerint az orosz összeesküvők vizályt akarnak szítani az Egyesült Államokban,

éppen minket hallgassanak meg. Csökkenti és/vagy elveszi annak reményét, hogy a párbeszéd az ellentétes álláspontok bemutatásán túllépve kölcsönös megértéshez vezethet.

Bizonyítékok támasztják alá azt a tényt, hogy az ilyen jellegű polarizált beszéd- és gondolkodásmód az egyetemi kultúrát is megfertőzte, és már a jogi karokat is fenyegeti.⁶ Aggályos, hogy az Oktatási Minisztérium és az egyetemek vezetősége túlságosan messzire ment azért, hogy megóvja a hallgatókat a számukra kellemetlen nyelvezettől.⁷ Noha egyesek szerint a „helikopterprofesszori”⁸ hozzáállással és a vitás kérdések megkerülésével túlságosan sok dolgot adunk fel a „mimózelelkek” védelme érdekében, mindazonáltal óva intek mindenkit attól, hogy átessen a ló túloldalára.

Az egyik végletből, a szexuális bántalmazás és zaklatás feletti szemhunyaséből átjutottunk a másikba, amelyet „büntető védrendszernek” nevezhetünk: túlkiabáljuk, elhallgattatjuk és elszigeteljük a vitatott véleményt kifejező személyeket,⁹ megköveteljük a felkavart tartalomra való előzetes figyelmeztetést (*trigger warning*), kerüljük a kényes témákat,¹⁰ és – egyesek sze-

és alá akarják ásní a demokráciába vetett bizalmat. (...) Nem engedhetjük meg, hogy sikerrel járjanak” (uo.). Oroszország folytatta a megosztottság gerjesztését a 2018-as floridai iskolai lövöldözés nyomán. Geoff BRUMFIEL: *As An American Tragedy Unfolds, Russian Agents Sow Discord Online*. *National Public Radio*, 2018. február 16., <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2018/02/16/586361956/as-an-american-tragedy-unfolds-russian-agents-sow-discord-online>.

⁶ L. a 288–313. lj.-eket (IX. és X. rész). Álláspontom szerint a jogi egyetemi kultúrára gyakorolt hatás ettől eltér, és a jogi egyetemi kultúra az általános egyetemi kultúránál jobban felkészült az ilyen hatások kezelésére. L. a X. részt.

⁷ L. American Association of University Professors: *History, Uses and Abuses of Title IX* (2016. június), <https://www.aaup.org/file/TitleIXreport.pdf> (a továbbiakban: AAUP-jelentés). Jogtudósok, pl. Eugene VOLOKH, már 1995-ben kifejezték az e kérdéssel kapcsolatos aggályait. Eugene VOLOKH: *How Harassment Law Restricts Free Speech*. 47 *Rutgers Law Review* (1995) 563. L. még Azhar MAJEED: *The Misapplication of Peer Harassment Law on College and University Campuses and the Loss of Student Speech Rights*. 35 *Journal of College and University Law* (2009) 385.; Benjamin DOWER: *The Scylla of Sexual Harassment and the Charybdis of Free Speech: How Public Universities Can Craft Policies to Avoid Liability*. 31 *Review of Litigation* (2012).

⁸ L. Emily GRANT: *Helicopter Professors*. 53 *Gonzaga Law Review* (2017) 1., 2. („A helikopterprofesszorok – a helikopterszülőkhöz hasonlóan – a hallgatókat a fejük fölött cirkálva irányítják, és azonnal közbelépnek, hogy védelmet nyújtsanak bármilyen csalódással vagy kihívással szemben. A gyermekek számára adott esetben ártalmas helikopterszülőséghöz hasonlóan a helikopterprofesszori tevékenység is fenyegetést jelent a hallgatókra nézvést, pl. az önállóságukat elvesztő hallgatók a tanulmányaik és fejlődésük minden vetületével kapcsolatban a professzoruktól függővé válhatnak.”)

⁹ Egyesek szerint ez az egyetemi véleménynyilvánítás szabadságát érintő válság része, mások szerint ez a „válság” pusztán kitaláció. Chris LADD: *There Is No Free Speech Crisis on Campus*. *Forbes*, 2017. szeptember 23., <https://www.forbes.com/sites/chrisladd/2017/09/23/there-is-no-free-speech-crisis-on-campus/#6593e74428cb>. Álláspontja szerint „[a] meggyőzés háborúját elvesztő és az egyetemi környezetből jószerivel kizárt jobboldali előadókát kívülről kell rákényszeríteni az egyetemekre. Amikor Ann Coulter, Milo Yiannopoulos, Charles Murray és hasonló figurák megjelennek egy egyetem területén, a megjelenésüket szélsőséges adományozók finanszírozzák, a rendezvényeiket pedig külső csoportok szervezik meg. Nem könnyű akár csak egyetlen hallgatót is találni a szervezők, résztvevők, tiltakozók és ellentüntetők között. A rendezvény valójában színház, az egyetem pedig a diszlet. A célba vett iskolák gyakorlatilag egyáltalán nem támogatják az ilyen eseményeket, és nem is érdeklődnek irántuk.”

¹⁰ L. pl. Greg LUKIANOFF – Jonathan HAIDT: *The Coddling of the American Mind: In the Name of Emotional Well-Being, College Students Are Increasingly Demanding Protection from Words and Ideas They Don't Like*. *The Atlantic*, 2015. szeptember, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/09/the-coddling-of-the-american-mind/399356>.

rint – túlbuzgón érvényesítjük a polgári jogok védelmére szolgáló jogszabályokat (konkrétan a IX. cím szabályait) a szólásszabadság rovására.¹¹ Az inga útjának másik felén az Egyetemi Oktatók Amerikai Szövetsége (American Association of University Professors – AAUP) az államot és az egyetemeket kritizálja a szólásszabadság korlátozásáért,¹² az egyetemek nem biztosítanak „védett helyeket” a nem kívánt véleményekkel szemben,¹³ a kommentátorok kritizálják, hogy a hallgatókat mimózelekként babusgatják,¹⁴ a Fehér Házban székelő elnök pedig megnyirbálja az Obama-kormány által a IX. cím alapján a nemi alapú megkülönböztetéssel és zaklatással szemben biztosított kiterjedt védelmet.¹⁵ A Trump-kormány e megközelítése több ok miatt is nyilvánvaló:

¹¹ L. AAUP-jelentés (7. lj.).

¹² Uo. Indokolt arról tartani, hogy a Me Too mozgalommal is hamarosan hasonló történhet. L. Emily YOFFE: Why the #MeToo Movement should Be Ready for a Backlash. *Politico*, 2017. december 10., <https://www.politico.com/magazine/story/2017/12/10/yoffe-sexual-harassment-college-franken-216057>. L. még: Amanda MARCOTTE: Conservative Backlash against #MeToo Is Coming, and Soon. *Salon*, 2017. december 18., <https://www.salon.com/2017/12/18/conservative-backlash-against-metoo-is-coming-and-soon>.

¹³ L. John (Jay) Ellison, a University of Chicago dékánjának levele a 2020-as évfolyamhoz, https://news.uchicago.edu/sites/default/files/attachments/Dear_Class_of_2020_Students.pdf. L. még Richard PEREZ-PENA – Mitch SMITH – Stephanie SAUL: University of Chicago Strikes Back Against Campus Political Correctness. *The New York Times*, 2016. augusztus 26., http://www.nytimes.com/2016/08/27/us/university-of-chicago-strikes-back-against-campus-political-correctness.html?emc=edit_th_20160827&nl=todaysheadlines&nid=54025227&r=0. „Az t lájják majd, hogy a közösségünk tagjaitól elvárjuk a kiélezett vitában, párbeszédben és – adott esetben – nézeteltérésben való részvételt. Időnként ezt kihívásnak vagy akár kényelmetlenségnek is megélhetik. Az egyetemi szabadság iránti elkötelezettségünk azt jelenti, hogy nem támogatjuk az ún. tartalmi figyelmeztetések (*trigger warnings*) használatát, nem mondjuk le az előadók meghívását pusztán azért, mert a mondandójuk ellentmondásos lehet, és nem támogatjuk a szellemi »biztonságos terek« kialakítását, ahová az emberek visszavonulhatnak a sajátjukkal esetleg összeegyeztethetetlen vélemények és gondolatok elől.” A FIRE szerint a következő 50 intézmény vagy testület támogatta a chicagói nyilatkozatot vagy fogadott el ahhoz hasonló dokumentumot: American University, Amherst College, Appalachian State University, Arizona State University, Ashland University, California State University Channel Islands, Chapman University, City University of New York, Claremont McKenna College, Colgate University, Columbia University, Denison University, Eckerd College, Franklin & Marshall College, Georgetown University, Gettysburg College, Johns Hopkins University, Joliet Junior College, Kansas State University, Kenyon College, Louisiana State University, Michigan State University, Middle Tennessee State University, Northern Illinois University, Ohio University, Princeton University, Purdue University, Ranger College, Smith College, State University of New York (Buffalo), Tennessee Technological University, The Citadel, University of Arkansas (Little Rock), University of Central Florida, University of Colorado System, University of Denver, University of Maine System, University of Maryland, University of Minnesota, University of Missouri System, University of Montana, University of Nebraska, University of North Carolina (Chapel Hill), University of Southern Indiana, University of Virginia College (Wise), University of Wisconsin System, Vanderbilt University, Washington and Lee University, Washington University (St. Louis) és a Winston-Salem State University. FIRE: Chicago Statement: University and Faculty Body Support. *Foundation for Individual Rights in Education*, 2018. október 25., <https://www.thefire.org/chicago-statement-university-and-faculty-body-support>.

¹⁴ L. LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.). L. még Charles LIPSON: The Death of Campus Free Speech – and How to Revive It. *Real Clear Politics*, 2016. június 28., http://www.realclearpolitics.com/articles/2016/06/28/the_death_of_campus_free_speech_-_and_how_to_revive_it_131029.html.

¹⁵ Bár van, aki hibáztatja az Obama-kormányt a IX. cím rendelkezéseinek a szólásszabadság rovására való túlzott érvényesítéséért, Barack Obama szilárdan kiállt az egyetemi véleménynyilvánítás szabadsága mellett, és elítélte a megosztó előadók meghívásának lemondását, valamint a hallgatók védelmezését a nekik esetleg nem tetsző véleményektől. L. Office of the Press Secretary: The White House: Remarks by the President at Town Hall on College Access and Affordability (2015. szeptember 14.), <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/09/15/remarks-president-town-hall-college-access-and-affordability>.

- a republikánus kormányok hagyományosan nem biztosítanak megfelelő forrásokat és munkaeört a polgári jogok érvényesítéséért felelős ügynökségek számára;¹⁶
- Donald Trump Jeff Sessions-t nevezte ki igazságügyi miniszternek;¹⁷
- a Trump által képviselt sajátos, gyakran 280 karakternél rövidebb szövegekben megnyilvánuló „szólásszabadság” jobban hasonlít a bontógolyóhoz, mint a kalapácshoz;¹⁸
- Trump határozottan lép fel szélsőséges nézeteket képviselő személyek védelmében, például a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszát a számára biztosított pénzügyi forrá-

¹⁶ A republikánusok deregulációs platformja az egyesek által reagani forradalomnak nevezett folyamattal kezdődött. L. Paul MORENO: Trump Can Succeed Where Even Reagan Failed. *Forbes*, 2017. január 17., <https://www.forbes.com/sites/realspin/2017/01/17/trump-can-succeed-where-even-reagan-failed/#1e6f738b1e6f>. Trump egykori stratégiája, Stephen Bannon az adminisztratív állam lebontását tűzte ki célul. L. Philip RUCKER – Robert COSTA: Bannon: Trump Administration is in Unending Battle for 'Deconstruction of the Administrative State'. *The Washington Post*, 2017. február 23., https://www.washingtonpost.com/news/powerpost/wp/2017/02/23/bannon-trump-administration-is-in-unending-battle-for-deconstruction-of-the-administrative-state/?utm_term=.1e4997bo8oaL. L. még Gregory KORTE: The 62 Agencies and Programs Trump Wants to Eliminate. *USA Today*, 2017. március 16., <https://www.usatoday.com/story/news/politics/2017/03/16/what-does-trump-budget-eliminate/99223182>.

¹⁷ L. Adam SERWER: The Cynical Selling of Jeff Sessions as a Civil-Rights Champion. *The Atlantic*, 2017. február 10., <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/02/the-fiction-of-jeff-sessions-civil-rights-champion/516237>. („Sessions jegyzőkönyvben rögzített módon száll szembe a Legfelső Bíróság azonos neműek szexuális kapcsolatát és házasságkötését tiltó jogszabályok megsemmisítéséről szóló ítéleteivel, továbbá ellenezte a nyíltan meleg és leszbikusok katonai szolgálatát tiltó szabályok hatályon kívül helyezését. A Lilly Ledbetter-törvény és a nők elleni erőszakra szóló törvény ellen szavazott, és szerinte túlzás lenne szexuális támadásról beszélni olyan esetben, amikor valaki megragadja egy nő nemi szervét – amint azzal az elnök dicsekedett.”) Sessions már vissza is vonta az Obama-kormány által a IX. címmel és a transzgender-mellékhelyiségekkel kapcsolatban kiadott útmutatást. L. The US Department of Justice: Office of Public Affairs: Statement by Attorney General Jeff Sessions on the Withdrawal of Title IX Guidance (2017. február 22.), <https://www.justice.gov/opa/pr/statement-attorney-general-jeff-sessions-withdrawal-title-ix-guidance>.

¹⁸ Az elmúlt évek folyamán Trump számtalan alkalommal tett a nőket szexuális tárgynak tekintő kijelentéseket. L. általánosságban Claire COHEN: Donald Trump Sexism Tracker: Every Offensive Comment in One Place. *The Telegraph*, 2017. január 20., <http://www.telegraph.co.uk/women/politics/donald-trump-sexism-tracker-every-offensive-comment-in-one-place/>; Karen TUMULTY: Trump's History of Flippant Misogyny. *The Washington Post*, 2015. augusztus 8., https://www.washingtonpost.com/politics/trumps-history-of-flippant-misogyny/2015/08/08/891f1bec-3de4-11e5-9c2d-ed991d848c48_story.html?utm_term=.1dbc1e62d123. Trump elnök Twitter-üzenetben jelentette be, hogy az Egyesült Államok kormánya nem fogadja el és nem engedi meg, hogy transzszexuális személyek bármilyen minőségben szolgáljanak az amerikai hadseregben. Twitter, 2017. július 26., 6:04, <https://twitter.com/realdonaldtrump>. Az olyan összefogásra buzdító megjegyzései ellenére, mint pl. „egy emberként kell fellépnünk”, Donald Trumpot keményen kritizálták a demokraták és a republikánusok egyaránt a Charlottesville-ben 2017. augusztusban történtek kezelése miatt, különös tekintettel arra a kijelentésére, hogy „számos oldal páratlan gyűlöletet, bigottságot és erőszakot tanúsított”. L. pl. Erick WOODS ERICKSON: What Trump Got Wrong on Charlottesville. *The New York Times*, 2017. augusztus 13., <https://www.nytimes.com/2017/08/13/opinion/trump-charlottesville-white-supremacy.html>. L. még Kyle FELDSCHER: Republican Senators Call Charlottesville Crash, Domestic Terrorism, Callout Trump. *Washington Examiner*, 2017. augusztus 12., <http://www.washingtonexaminer.com/republican-senators-call-charlottesville-crash-domestic-terrorism-call-out-trump/article/2631371>. Trump elnök az első nyilatkozatot követően mintegy három nappal nyilvánosan és név szerint kritizálta a Ku-Klux-Klant, a neonácikat és a fehér felsőbbrendűséget hirdetőket. L. pl. Trump Condemns White Supremacists, KKK, Neo-Nazis by Name. *Fox News*, 2017. augusztus 14., <http://insider.foxnews.com/2017/08/14/trump-condemns-white-supremacists-ku-klux-klan-neo-nazis-name>.

- sok korlátozásával fenyegette, amiért nem hívták meg Milo Yiannopoulost előadónak;¹⁹ végül pedig
- az elnök Betsy DeVos nevezte ki oktatási miniszternek, aki haladéktalanul megkezdte a területre vonatkozó Obama-féle szakpolitikák felülvizsgálatát.²⁰

Vajon Donald Trump a szólásszabadság bajnoka, vagy a szólásszabadság általa képviselt formája inkább a nők és a kisebbséghez tartozó személyek elnyomásával, elhallgattatásával és kirekesztésével fenyeget az egyetemi kampuszokon? Az elnök népszerűségének egy része kétségkívül abból a tapasztalatból táplálkozik, hogy a politikai korrektség követelménye a választók jelentős hányadát némaságra kárhóztatja, köztük főleg olyan fehér férfiakat, akik úgy érzik, hogy nem mondhatják ki azt és úgy, amit és ahogyan szeretnének, vagy akik fenyegetve érzik saját kulturális örökségüket vagy kiváltságaikat. Kérdés azonban, hogy a „politikai korrektségből” és a IX. cím rendelkezéseinek túlbuzgó érvényesítéséből eredő, a szólásszabadságot korlátozó hatásoknak megfelelő ellenszere-e, ha a kesztyűt levéve személyeskedő támadásokat intézünk a nők, a kisebbségek és általában azok ellen, akik nem értenek egyet velünk.²¹ Az egyetemi

¹⁹ Trump Twitter-üzenetben fenyegetett azzal, hogy a Yiannopoulos tervezett beszédét megakadályozó tüntetések miatt megvonja a Kaliforniai Egyetem Berkeley-i kampuszának finanszírozását. Rebecca SAVRANSKY: Trump Threatens Funding Cut if UC Berkeley ‘Does Not Allow Free Speech’. *The Hill*, 2017. február 2., <http://thehill.com/homenews/administration/317494-trump-threatens-no-federal-funds-if-uc-berkeley-does-not-allow-free>.

²⁰ L. Sheryl GAY STOLBERG: DeVos Says She Will Revisit Obama-Era Sexual Assault Policies. *The New York Times*, 2017. július 13., <https://www.nytimes.com/2017/07/13/us/devos-college-sexual-assault.html>. A DeVos alatt az Oktatási Minisztérium Polgárjogi Hivatalát vezető Candice Jackson – a hivatal álláspontját jelezve – azt a megdöbbenő kijelentést tette, hogy „az egyetemen elkövetett szexuális zaklatással összefüggő vádak 90%-a a »mindketten részeket voltunk«, »szakítottunk, aztán hat hónap múlva a IX. cím alapján vizsgálat indul ellenem, mert rájött, hogy mégsem tette helyesen, hogy lefeküdt velem«” kategóriába tartozik. L. Erica L. GREEN – Sheryl GAY STOLBERG: Campus Rape Policies Get a New Look as the Accused Get DeVos’s Ear. *The New York Times*, 2017. július 12., https://www.nytimes.com/2017/07/12/us/politics/campus-rape-betsy-devos-title-iv-education-trump-candice-jackson.html?_r=0. Jackson elnézést kért, DeVos e témával kapcsolatos nyilatkozatai pedig lényegesen visszafogottabbak lettek.

²¹ A szólásszabadságnak, bár korlátai nincsenek, költségei vannak. Yiannopoulos egy idő után rájött, hogy a magánpiacnak is elege van a zaklatásból és a szexuális visszaélést, különösen a gyermekekkel szemben elkövetett visszaéléseket elfogadó vagy félévállról vevő kijelentésekből. Yiannopoulos Twitter-fiókját, önéletrajzi munkájának kiadását, valamint a 2017. februári előadását a Conservative Political Action konferencián egyaránt törölték. L. Abby OHLHEISER: Analysis: The 96 hours that brought down Milo Yiannopoulos. *Chicago Tribune*, 2017. február 21., <http://www.chicagotribune.com/news/nationworld/politics/ct-milo-yiannopoulos-resignation-analysis-20170221-story.html>. A Twitter végül azt követően törölte Yiannopoulos fiókját (amelyet korábban már számos alkalommal felfüggesztettek bigott kijelentések miatt), hogy ő és más Twitter-trollok megtrámadták Leslie Jones afroamerikai színésznőt, az új *Szellemirtók* című film egyik sztárját. L. Mike ISAAC: Twitter Bars Milo Yiannopoulos in Wake of Leslie Jones’ Reports of Abuse. *The New York Times*, 2016. július 20., <https://www.nytimes.com/2016/07/20/technology/twitter-bars-milo-yiannopoulos-in-crackdown-on-abusive-comments.html>. A Simon & Schuster azt követően törölte az önéletrajzi könyv kiadását, hogy Yiannopoulos a pedofiliát látszólag támogató és/vagy félévállról vevő megjegyzéseket tett. L. Feliks GARCIA: Milo Yiannopoulos’ Book Deal was Just Cancelled. *The Independent*, 2017. február 20., <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/news/milo-yiannopoulos-book-deal-canceled-simon-schuster-paedophilia-podcast-dangerous-a7590706.html>. Röviddel ezután a 2017. februári Conservative Political Action konferencián való fellépését szintén lemondták, ugyanebből az okból. Adam EDELMAN: Milo Yiannopoulos Disinvited from CPAC After Recording Resurfaces of Him Discussing Pedophilia. *New York Daily News*, 2017. február 20., <http://www.nydailynews.com/news/politics/milo-yiannopoulos-disinvited-cpac-pedophilia-comments-article-1.2977414>.

véleménynyilvánítás „Trump-féle” megközelítése előrevinné-e a párbeszédet? Vajon az ilyen jellegű véleménynyilvánítás célja és szándéka a párbeszéd előmozdítása, vagy inkább a támadás,²² a zsigeri reakció kiváltása, a frusztrációk és indulatok téves útra terelése, a polgárok általános megrévesztése? Vajon sokkal rosszabbak-e ennél a tüntetésekből, zavargásokból, meghívások lemondásából, felfüggesztésekből, elbocsátásokból és más fegyelmi eszközök alkalmazásából megjelenő aszimmetrikus megnyilvánulási formák? A szólásszabadság védelmezői az ilyen jellegű megnyilvánulásokat általában az „ellentüntetői vétó” (*heckler's veto*) különböző formáinak tekintik.²³ Bár az ellentüntetők megnyilvánulásai gyakran szókimondóbbak és értelmetlenebbek, mint egyes bigott és szexista megszólalások, általában mindkettő a párbeszéd lezárását eredményezi.²⁴ Lenniük kell jobb módoknak arra, hogy továbbvigyük az egyetemeken és a jogi karokon a párbeszédet. Talán mindenki számára hasznos lenne néhány békéltető (*de-escalation*) órát venni.²⁵

²² R. George Wright szerint: „ha az egyetemeken elhangzó gyűlöletbeszéd legalább egy része nagyrészt támadó beszéd (vagy annak szánják), vagy a szavakkal mint eszközzel elkövetett zaklatás bűncselekményéhez felfogható cselekmény, akkor a válaszadás lehetősége nemcsak elégtelen, hanem egyenesen méltatlan is lehet.” R. GEORGE WRIGHT: *Campus Speech and the Functions of the University*. 43 *Journal of College and University Law* (2017) 1., 20.

²³ Úgy tűnhet, hogy a véleménynyilvánítás ezekben az esetekben „ellentüntetői vétó” áldozata lett, az ügyek jelentős része azonban valójában nem az ellentüntetői vétó kérdéskörét érinti, mivel nem állt állami kényszerítő erő a magánvétó mögött. Cheryl A. Leanza szerint: „Az ellentüntetői vétót érintő ügyekben jellemzően akkor vizsgálják a helyi rendfenntartó erők eljárásának megfelelőségét, ha a tömeg vagy egyes személyek a demonstrációra vagy felszólalásra reagálva ellenséges cselekménnyel fenyegetnek. Ilyen esetekben az Első Alkotmánykiegészítés pozitív jogot biztosít a felszólaló számára, a helyi rendfenntartó erőknek pedig intézkedniük kell a felszólaló tömeggel szembeni védelme érdekében. A bíróságok nem teszik lehetővé a helyi rendfenntartó erők számára, hogy elfogadják az ellentüntetői vétót.” Cheryl A. LEANZA: *Heckler's Veto Case Law as a Resource for Democratic Discourse*. 35 *Hofstra Law Review* (2007) 1305., 1306. (hivatkozások kihagyva). A közelmúltban Brett G. Johnson így írt: „Amerikai szakértők és a szólásszabadság védelmezői eltértek a legutóbbi eseteket, amikor ellentmondásos, azonban oltalom alatt álló vélemények kinyilvánítását magánjellegű intézkedés útján korlátozták a felháborodott vagy sértett közönség tüntetésére tekintettel. Egyes megosztó közszereplők úgy döntöttek, hogy – tekintettel az érintett közszereplő ellen tiltakozó hallgatói csoportokra – nem szólnak fel állami vagy magánegyetem rendezvényein. Népszerű közösségimédia-oldalakat kritizáltak amiért a felhasználók által sértőnek értékelt tartalmakat eltávolítottak a platformjukról. Művészeket a magántulajdonban álló területen kiállított alkotásaik eltávolítására kényszerítettek azért, mert a nyilvánosságot felháborította a műalkotások ellentmondásos (vagy legalábbis félreértett) üzenete. Ezekre az eseményekre tekintettel az »ellentüntetői vétó« kifejezést egyes csoportok arra irányuló cselekményeinek leírására használják (jellemzően a jobbra hajló médiában, de időnként akár a főáramhoz tartozó médiumokban is), hogy mások megosztó véleményét elnyomják.” Brett G. JOHNSON: *The Heckler's Veto: Using First Amendment Theory and Jurisprudence to Understand Current Audience Reactions Against Controversial Speech*. 21 *Communication Law & Policy* (2016) 175., 175–177.

²⁴ Ha nem lehetetlenítik is el, biztosan a virtuális ökölharc szintjére süllyeszti a beszélgetést. Elég a cikkek, blogbejegyzések és Twitter-üzenetek alatt látható kommentekben kialakuló virtuális üvöltözésre gondolni. Nem világos, hogy az ilyen megnyilvánulások – a gőz kieresztésén túlmenően – milyen értékkel bírnak, de még ebben az esetben sem egyértelmű, hogy a feszültség ilyen levezetése csökkenti vagy inkább felerősíti a sérelmeket.

²⁵ L. Los Angeles Police Institute De-Escalation Policy to Avoid Shootings. *NPR News*, 2017. április 19., <http://www.npr.org/2017/04/19/524751627/los-angeles-police-institute-de-escalation-policy-to-avoid-shootings>. L. még Tom JACKMAN: *National Police Groups Add 'De-Escalation' to New Model Policy on Use of Force*. *The Washington Post*, 2017. január 17., https://www.washingtonpost.com/news/true-crime/wp/2017/01/17/national-police-groups-add-de-escalation-to-new-model-policy-on-use-of-force/?utm_term=.c52278e473ed (interjú Joe Domanickkel, a Crime and Justice at the John Jay College of Criminal Justice, Center of Media igazgatójával).

A jelen tanulmány az egyetemek és a jogi karok területén gyakorolható szólásszabadsággal összefüggő kérdésekkel foglalkozik, köztük az alábbi problémákkal:

1. A kampuszokat ugyanúgy kell kezelni, mint a szélesebb társadalom által használt nyilvános tereket és fórumokat?
2. Ugyanazok a szólásszabadsággal összefüggő normák, elvárások és korlátok érvényesek az egyetemi kampuszokon, mint a társadalomban?
3. Eltérő megítélés alá esnek a jogi karok?
4. A jogi karokon miért nem jelennek meg ugyanazok a problémák a megnyilvánulási formákkal összefüggésben, mint az egyetemeken általában? (Vagy megjelennek?)
5. A jogi karok oktatói miért nem reagáltak ugyanúgy a kampuszon történő véleménynyilvánítás korlátozására, mint az egyetemi oktatók többsége? (Vagy ugyanúgy reagáltak volna?)
6. A véleménynyilvánításra vonatkozó társadalmi normáknak hatással kellene lenniük a jogi karokon érvényesülő normákra, vagy inkább a jogi karok szabályai alapján kellene gyarapítani a társadalmi normákat – vagy legalább a más egyetemi kampuszokon érvényesülő normákat?
7. A válasz a lecsillapítás valamely formája lenne? (Jobban differenciált szankciókra lenne szükség az okozott sérelmek különböző formái tekintetében, és nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az *in integrum restitutio* lehetséges formáira?)

E tanulmány először Alexander Tesis *Campus Speech and Harassment* című munkáját és a benne kifejtett álláspontját értékeli azzal kapcsolatban, hogy a véleménynyilvánítás védett és nem védett kategóriáinak hagyományos megközelítése hogyan hat az egyetemi szabályzatok szólásszabadságra vonatkozó szabályaira.²⁶ Ebben a részben amellet érvelek, hogy a jogi karok jobban hasonlítanak az európai városok főtereire (ahol a véleménynyilvánításhoz való jogot más jogokkal, értékekkel és kötelességekkel összevetve mérlegelik), mint az amerikai főterekre (ahol a véleménynyilvánításhoz való jogot gyakran az egyén első és legfontosabb, minden más szemponthoz képest elsőbbséget élvező jogának tekintik).²⁷ Bár támogatom a mérlegelésen alapuló megközelítést, amely szerintem az adott összefüggésben megkerülhetetlen, elismerem, hogy igen nehéz megtalálni a megfelelő egyensúlyt.²⁸

²⁶ Alexander TESIS: *Campus Speech and Harassment*. 101 *Minnesota Law Review* (2017) 1863.

²⁷ Akhil Reed AMAR: *The First Amendment's Firstness*. 47 *UC Davis Law Review* (2014) 1015. 1017–1019. Az Első Alkotmánykiegészítést valójában Harmadik Alkotmánykiegészítésnek javasolták, és csak azért lett az első, mert a két előző kiegészítést nem támogatták elegendő ratifikációhoz. Uo., 1017.

²⁸ Nem azt állítom, hogy az Első Alkotmánykiegészítésben biztosított szólásszabadsághoz való jogot egyfajta általánosított sérelemhalmaz ellenében kellene mérlegre állítani. Nem deontológiai értelemben vett jogok és gyakorlati következmények szembenállásáról van szó. A mérlegelés gyakran egymással ütköző jogok tekintetében történik (pl. az egyén véleménynyilvánításhoz való joga és az intézmény véleménynyilvánításhoz és egyesüléshez való joga, vagy az egyén véleménynyilvánításhoz való joga és mások egyenlő tanulmányi lehetőségekhez való joga kontextusában). Még a szabad véleménynyilvánítás következményeinek figyelembevételét elfogadó Erica Goldberg és hozzá hasonló szerzők is elismerik, hogy az egyén oktatáshoz fűződő érdeke kézzelfogható és nyomós, a véleménynyilvánítással okozott sérelemmel szemben inkább a tevőlegesen okozott sérelemhez hasonló érdek. Erica GOLDBERG: *Free Speech Consequentialism*. 116 *Columbia Law Review* (2017) 687., 733. Ezek szerint az egyén tanulmányokhoz fűződő érdeke érdemes a mások véleménynyilvánításával szembeni védelemre, akár felmerül a véleményből származó sérelem,

Ezt követően megvizsgálom a szólásszabadság korlátozásának néhány jogszerű, az egyetemi kampusz tekintetében különösen releváns formáját. Foglalkozom az AAUP *The History, Uses, and Abuses of Title IX* című jelentésével (a továbbiakban: AAUP-jelentés) és a benne bemutatott elemzéssel, hogy hogyan sérti az egyetemi véleménynyilvánításhoz való jogot, és valószínűleg megbontja az egyensúlyt az, ha az állam és az egyetemek túlzásba viszik a IX. cím alkalmazását. Bár elismerem az AAUP-jelentés érényeit, nem értek egyet azzal, hogy az állam felborítja az egyensúlyt, sem azzal, hogy az AAUP-jelentés helyreállítaná. A probléma valójában talán nem is a jogban, hanem az egyetemi és a szélesebb körben vett társadalmi kultúrában rejlik.

Az AAUP-jelentés ugyan foglalkozott e kérdések közül néhányal, az egyetemi kultúra problémáját főleg más szerzők munkái járják körbe. A szakirodalom vizsgálatát követően rátérek a jogi karok sajátos kultúrájának bemutatására, és kifejtem, hogy az eltér a jelenlegi politikai kultúránktól és az egyetemi kultúrától általában. A jogi karok közösségei képesek továbbá kezelni az AAUP és mások által felvetett kihívásokat. Álláspontom szerint a jogi karok kultúrája valójában alkalmas arra, hogy egészségesebb egyensúlyt teremtsen a szólásszabadság, a felsőoktatási intézmények küldetése, valamint a minden hallgatónak esélyegyenlőséget biztosító polgári jogi szabályozás céljai között.

2. A véleménynyilvánítás nem védett kategóriái az egyetemen: az amerikai városi főtér

Tesis *Campus Speech and Harassment* című munkájában amellet érvel, hogy az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának az Első Alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos, a valós fenyegetésre, a támadó szavakra (*fighting words*) és a becsületsértésre vonatkozó felfogása át kellene hassa a véleménynyilvánításra vonatkozó egyetemi szabályzatokat, valamint a szabályzatok alkotmányosságának meghatározásához is alkalmazni kellene.²⁹ Tesis szerint tehát „a hallgatói uszítás egyetem általi korlátozásához nagyon valószínűnek kell lennie annak, hogy a cenzúrázatlan véleménynyilvánítás közvetlenül jogellenes cselekményhez vezet, vagy erőszakot eredményez.”³⁰ Továbbá állami egyetemen a véleménynyilvánítás büntetéséhez a „tényleges bajnak (*substantive evil*) rendkívül súlyosnak, bekövetkeztenek pedig rendkívül valószínűnek kell lennie.”³¹

akár nem. Uo., 721–725. és 739–744. A Legfelső Bíróság *Davis v. Monroe County Board of Education* 526 US 629, 651 (1999) ügyben hozott ítéletéhez hasonlóan Goldberg szigorú mérce alapján határozza meg, hogy a véleménynyilvánítás mikor éri el ezt a szintet, ugyanis a *Davis*-mérce szerint „a felperesnek annyira súlyos, mindenre kiterjedő és objektíve sértő szexuális zaklatás elkövetését kell bizonyítania, amely olyan mértékben ássa alá és akadályozza a sértettek oktatásban való részvételét, hogy a sértett hallgatókat gyakorlatilag megfosztja az intézmény erőforrásaihoz és lehetőségeihez való egyenlő hozzáféréstől”.

²⁹ Tesis elsősorban az egyetemeken előforduló, a VI. cím szerinti faji megkülönböztetés problémájával, nem pedig a IX. cím szerinti nemi alapú megkülönböztetéssel foglalkozik. TESIS i. m. (26. l.).

³⁰ Uo., 1892.

³¹ Uo. Tesis megjegyzi továbbá, hogy „az Első Alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos más megfontolások lehetővé teszik az egyetemi vezetők számára a kevésbé értékes véleménynyilvánítás más formáinak korlátozását, akár közvetlen jogellenesség hiányában is”.

Az egyetem büntetheti továbbá a szándékosan fenyegető véleménynyilvánítást³² és a támadó szavakat, vagyis „az észszerűen gondolkodó, átlagos hallgatót valószínűleg erőszakos reakcióra készítő megnyilvánulásokat”.³³

Azonban Tsesis szerint a pusztán vulgáris sértések nem érik el ezt a küszöböt.³⁴ Az általa vizsgált néhány alsóbírósági ügyben az Első Alkotmánykiegészítés szólásszabadságra vonatkozó szabályaihoz mért egyetemi szabályzatok túlságosan homályosak³⁵ vagy túlzók voltak.³⁶ E szabályzatok részben azért vallottak kudarcot, mert túlléptek a támadó szavak, a valós fenyegetés és a közvetlen jogellenes cselekményre uszítás tilalmának körén. Nem könnyű megfelelni ezeknek a mércéknek sem az egyetemeken, sem pedig azokon kívül.³⁷ Vitathatatlanul ez a megközelítés biztosítja a lehető legmagasabb fokú védelmet a véleménynyilvánítás számára, és megakadályozza az államot az általa ízléstelennek vagy sértőnek talált gondolatok és nézetek elhallgattatásában.

³² Uo., 1892–1895.

³³ Uo., 1896.

³⁴ Uo., 1896.

³⁵ L. pl. *Dambrot v. Central Michigan University* 55 F.3d 1177 (6th Cir. 1995) (a bíróság homályosnak, ebből kifolyólag alkotmányellenesnek találta a szabályokat, mivel a „sértő” szó jelentését nem határozta meg az a rendelkezés, amely tiltotta az olyan, szándékosan vagy gondatlanul tanúsított fizikai vagy szóbeli cselekményt vagy nemverbális viselkedést, amely mások számára félelemkeltő, ellenséges vagy sértő oktatási vagy munkavégzési környezetet vagy életkörülményeket teremt). A *Dambrot*-ügyben a bíróság különbséget tett az egyetemi szabályok és a támadó szavakra vonatkozó tartalomsemleges szabályok között. L. uo., 1184. L. még TESIS i. m. (26. lj.) 1907–1908.

³⁶ L. pl. *Doe v. University of Michigan* 721 F. Supp. 852, 863–867 (ED Mich. 1989) (a bíróság túlságosan megengedőnek találta a bizonyos egyént vagy csoportot stigmatizáló vagy viktimizáló megnyilvánulások tilalmát, mivel lehetővé tenné az egyetem számára az általa sértőnek ítélt megnyilvánulások meghatározását). TESIS i. m. (26. lj.) 1903–1905. L. még *UWM Post v. Board of Regents of University of Wisconsin* 774 F. Supp. 1163, 1180–1181 (ED Wis. 1991) (a bíróság túlságosan megengedőnek találta az egyetemi szabályzat azon rendelkezését, amely tiltotta a faji, nemi hovatartozáson, vallási meggyőződésen, borszínen, világnézetben, fogyatékonyságon, szexuális irányultságon, nemzeti származáson, felmenőkön vagy életkoron alapuló, szándékosan lealacsonyító megnyilvánulásokat. Bár a szabályzat korlátozó jelleggel alkalmazott a szándékosra vonatkozó követelményt, az még mindig túlmélt az erőszakra buzdító megnyilvánulásra vonatkozó elvi kereteken). Uo., 1180–1181. L. még TESIS i. m. (26. lj.) 1906–1907.

³⁷ A VI. címen alapuló szövetségi joganyag az „ellenséges környezet” elkerülése érdekében több teret enged az egyetemeknek a véleménynyilvánítás szabályozására. TESIS i. m. (26. lj.) 1897–1903. Tsesis nem foglalkozik közvetlenül a IX. cím szerint a nemi és szexualitáson alapuló egyetemi megkülönböztetéssel szembeni védelem kérdésével, azonban a IX. cím nagyrészt a VI. cím szabályait követi. A bíróság a *Gebser v. Lago Vista Independent School District* 524 US 274, 287 (1998) ügyben meg is jegyezte: „A IX. cím polgári jogokról szóló 1964. évi törvényt követi, amely párhuzamban áll a IX. cím szabályaival, azzal az eltéréssel, hogy faji, nem pedig nemi alapú megkülönböztetést tilt, és nem csupán az oktatási programokra, hanem minden, szövetségi finanszírozásban részesülő programra vonatkozik. L. 42 USC § 2000d skk. A két törvény azonos módon működik, azaz a szövetségi finanszírozás nyújtásának feltétele az, hogy a kedvezményezett nem alkalmaz megkülönböztetést; ez lényegében az állam és a finanszírozás kedvezményezettje között létrejött szerződésnek tekinthető. (...) E szerződéses keret különbözteti meg a IX. címet a VII. címtől, amely nem feltételt szab, hanem kifejezett tilalmat ír elő. A VII. cím rendelkezései minden munkáltató tekintetében alkalmazandók az esetleges szövetségi finanszírozásra tekintet nélkül, célja pedig »a megkülönböztetés felszámolása a gazdaság egészében«. A VII. cím így lényegében a hátrányos megkülönböztetés áldozatainak kompenzálására irányul, a IX. cím azonban a szövetségi forrásban részesülő kedvezményezettek esetleg diszkriminatív gyakorlataival szemben törekszik »védelmet« biztosítani az egyének számára” (Uo., 287.).

Ez a megközelítés – tagadhatatlan erőnyei ellenére³⁸ – túlságosan leegyszerűsíti a szólásszabadsággal kapcsolatos problémákat azzal, hogy a megnyilvánulásokat rugalmatlan, az egyetemi kampusz és a városi főtér vagy más nyilvános fórum hasonlóságát feltételező kategóriákba zárja.³⁹ Ez a megközelítés nem értékeli kellőképpen a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés egyenlő törvényi védelmet biztosító passzusán (Equal Protection Clause) alapuló egyéb alkotmányos szabályokat.⁴⁰ Továbbá általában véve nem tulajdonít megfelelő jelentőséget az oktatási intézmények normáinak, értékeinek és az Első Alkotmánykiegészítésből fakadó jogainak, különös tekintettel (jelen esetben) a jogi karokra.⁴¹ A szólásszabadság e mércéit jelentős részben a Legfelső Bíróság alakította ki a nyilvános fórumon történő véleménynyilvánításért való büntetőjogi felelősséggel kapcsolatos ügyekben, és alkalmazásuk nem tűnik helyénvalónak az egyetemi kampuszokkal összefüggésben. Az egyetemeken különböző fórumok működnek, amelyek je-

³⁸ Noha Tsesis munkája részletekbe megy, nincs kapcsolat a szólásszabadság ilyen magas mércéi és a polgári jogokra vonatkozó jogszabályok bizonytalanabb hatása között. Nem egészen világos, hogy ő hogyan mérlegelne a polgári jogok védelmére szolgáló jogszabályokat érintő esetekben. Nem javasolja a Multifactoral Free Speech című munkájában [110 *NWU Law Review* (2016) 1017., 1030., 68. lj.] felvetett aprólékos mérlegelés alkalmazását (ott azzal érvel a vállalkozások politikai megnyilvánulásai, a politikai hozzájárulások és a kereskedelmi közlemények tekintetében, hogy „a bíróságnak szigorú és többtényezős mérce alkalmazásával kell megállapítania, hogy valamely releváns megnyilvánulás okozna-e sérelmet az alkotmányos, törvényi vagy *common law* szabályok alapján; az Első Alkotmánykiegészítés történelmi vagy hagyományos megfontolások alapján védheti-e a megnyilvánulást; merül-e fel túlnyomó államérdek; a szabályozást megfelelően alakították-e ki a kifejezett kormányzati cél elérésére; van-e az alapul szolgáló politikák megvalósítására alkalmas, kevésbé korlátozó megoldás”). A Multifactoral Free Speech című munkában kifejezett megközelítése hasonlít az alkotmányos alapjogok megsértése tekintetében Jud Mathews és Alec Stone Sweet *All things in Proportion? American Rights Review and the Problem of Balancing* című munkájában javasolt megközelítéshez [60 *Emory Law Journal* (2011) 797.]. Továbbá a bíróságnak figyelembe kell vennie a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló nemzetközi egyezmény 4. cikkéből fakadó nemzetközi kötelezettségeinket is, amelyek szerint: „A részes államok (...) vállalják, hogy az ilyen megkülönböztetésre irányuló minden igaztás vagy eljárás gyökeres kiirtására haladéktalanul pozitív intézkedéseket hoznak, és ebből a célból: (...)

(a) törvény által büntetendő cselekménnyé nyilvánítják a faji felsőbbrendűségre vagy gyűlöletre alapozott eszmék terjesztését, a faji megkülönböztetésre való igaztást (...);

(b) törvényellenessé nyilvánítanak és betiltanak minden olyan szervezetet, valamint szervezett és minden egyéb propagandatevékenységet, amely a faji megkülönböztetést előmozdítja, vagy arra igat, az ilyen szervezetekben vagy tevékenységben való részvételt pedig törvény által büntetendő cselekménynek tekintik;

(c) nem engedik meg, hogy országos, vagy helyi hatóságok vagy közintézmények a faji megkülönböztetést előmozdítsák vagy arra igzassanak.”

Nemzetközi egyezmény a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről, aláírásra megnyitva 1966. március 7-én, 660 UNTS 195; az Egyesült Államok 1994-ben ratifikálta (fenntartásokkal) az egyezményt.

³⁹ Tsesis elfogadja ezt és e bekezdés további pontjait is. Elismeri, hogy a tanterem különbözik az egyetemi büfétől és folyosótól, és azt javasolja, hogy a szabad véleménynyilvánítást mérlegeljék „más oktatási érdekek, köztük az udvariasság, az önfélesztés, a kreativitás, a nyílt párbeszéd, a társadalmi igazságosság elérése, az információszerezés, az ösztöndíjak, az innováció és a kultúraátvétel ellenében”. TESIS i. m. (26. lj.) 126. lj. [idézi R. George Wright *Campus Speech and the Functions of the University* című munkájának 5–21. oldalát (Indiana University Robert H. McKinney School of Law Research, Paper No. 2016-15, 2016)], http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2742891. Úgy tűnik, Goldberg elismeri, hogy a kollégiumi hálóterem nem tekinthető nyilvános fórumnak, de emellett érvel, hogy a kampusz egyéb részei igen, legalábbis a hallgatók számára. GOLDBERG i. m. (28. lj.) 740. Ez túlzás. L. IV. rész.

⁴⁰ L. pl. Cass SUNSTEIN: Words, Conduct, Caste. 60 *University of Chicago Law Review* (1993) 781., 784–787.

⁴¹ L. Paul HORWITZ: Grutter’s First Amendment. 46 *Boston College Law Review* (2005) 461 (szerinte az egyetemeken az Első Alkotmánykiegészítés hatálya alá eső intézmények, amelyek intézményi céljait tiszteletben kell tartani).

lentős hányada nem nyilvános. Egyesek számára a büntetőjogi szankciók és az elbocsátás alkalmazása hallgatók esetében valódi bontógolyónak tűnhet, az egyetemeknek ezeknél jóval diszkrétebb eszközök is rendelkezésükre állnak. A szankciók az informális következményektől a súlyos büntetésig igen széles skálán mozoghatnak, amelyek változatos, az egyetem küldetéséhez kapcsolódó célokat szolgálnak.⁴²

3. Az egyetemi főtér az európai vagy az amerikai városi főtérhez hasonlít inkább?

Az egyetemi magatartási és véleménynyilvánítási szabályokat általában nem a támadó szavakra, valós fenyegetésre és uszításra vonatkozó jogszabályok után mintázzák, ugyanis azok célja nem a különösen veszélyes és ártalmas megnyilvánulások korlátozása és ezzel egyidejűleg minden más megnyilvánulás védelmezése a gondolatok valamiféle idealizált piacterén. Céljuk sokkal inkább az egészséges tanulmányi környezet előmozdítása és fenntartása, amelyben mindenki élvezheti a szabad eszmecsereket előnyeiket. Számos szabályzat továbbmegy a szólásszabadság és a véleménynyilvánítás korlátozásában, különösen, ha az adott véleménynyilvánítás az oktatást – különösen a kisebbséghez tartozó személyek és a nők oktatását – korlátozó hatással jár.

Az egyetemi szabályoknak az Első Alkotmánykiegészítés mellett meg kell felelniük a VI. és a IX. cím alatt meghatározott diszkriminációellenes szabályoknak is.⁴³ A VI. és a IX. cím tiltja a szövetségi finanszírozásban részesülő intézmények számára a faji vagy nemi alapú megkülönböztetést. A szövetségi kormánytól származó finanszírozás esetén a folyósítás feltétele lehet az állam által meghatározott üzenet közvetítése.⁴⁴ A VI. és a IX. cím üzenete vitathatatlanul a megkülönböztetéstől mentes oktatási környezet biztosítása. A finanszírozásban részesülő magán- és állami egyetemek egyaránt kötelesek biztosítani, hogy a hallgatóikat ne érje zaklatás, és az intézmény tanulmányi környezete ne legyen ellenséges. Az állami költségvetéssel-finanszírozással

⁴² Az egyetemi véleménynyilvánítás miatt alkalmazott szankciók túlnyomó többsége informális oktatási pillanatokhoz, azaz további véleménynyilvánításhoz kapcsolódik. Lehetséges, hogy az egyetemnek szankciót kell alkalmaznia, de azért nem szükséges azonnal a bontógolyóhoz folyamodnia. L. a 107. lj.-et a különböző szankciókkal kapcsolatban. Tesis nem foglalkozik sokat az egyetemi kampusz esetében rendelkezésre álló jogorvoslatok és szankciók kérdésével. A kampuszok számos része nem minősül nyilvános fórumnak. Épp ellenkezőleg, sok ilyen terület legfeljebb korlátozottan nyilvános fórumnak tekinthető, ahol az államnak nem kell teljesen semlegesnek maradnia, és ahol az egyetem észszerű szabályokat vezethet be a terület rendeltetészerű használatának biztosítására (pl. tanterem, rendezvények stb.).

⁴³ Tesis elismeri ezt, és megjegyzi, hogy a véleménynyilvánításra vonatkozó szabályoknak figyelembe kell venniük a szövetségi jogszabályok előírásait is.

⁴⁴ A bíróság a *Rosenberger v. Rector and Visitors of University of Virginia* ügyben megállapította, hogy „az egyetem által nyújtott oktatás tartalmának meghatározása az egyetem véleménynyilvánításának tekinthető, az államnak pedig módjában áll szabályozni a saját maga vagy az állam által annak üzenete továbbítása érdekében igénybe vett magánfelek által kifejtett véleményeket”. 515 US 819, 833 (1995). L. még *United States v. American Library Association, Inc.* 539 US 194 (2003) (többségi vélemény) (a bíróság helybenhagyta a gyermekek online védelméről szóló törvényt, amelynek alapján a közkönyvtárak csak akkor részesülhetnek az internet-hozzáférésre vonatkozó szövetségi támogatásban, ha az obscén és pornográf képek blokkolására szolgáló programot telepítenek). A többségi vélemény szerint „a közkönyvtárak hagyományosan nem gyűjtenek pornográf anyagokat, így a kongresszus észszerű módon hasonló korlátozást vezethet be az internetelérést támogató programok tekintetében”. (Uo., 212.)

összefüggő ügyekben a Legfelső Bíróság megjegyezte azt is, hogy „az állam jogos és megfelelő lépéseket tehet annak biztosítása érdekében, hogy üzenetét a kedvezményezett ne torzítsa el vagy másítsa meg”.⁴⁵

Nem túlzás azt állítani, hogy a VI. és a IX. cím diszkriminációellenes üzenetét torzítná, ha egy egyetem helyet (ezzel pedig platformot) biztosítana olyan előadóknak, akik a nők és/vagy más kisebbségek számára az adott intézményben biztosított egyenlő bánásmód vagy egyenlő tanulmányi lehetőségek ellen szólnának fel.⁴⁶ Noha az üzenetet egyértelműen aláírta, ha az egyetem szemet huny a nemi vagy faji alapú zaklatás, fenyegetés és közvetlen erőszakra uszítás felett, azonban azt az is torzítná, ha a mindennapos rasszista vagy szexista kifejezéseket és megjegyzéseket figyelmen kívül hagyják, vagy akár elfogadják az egyetemi kultúra részeként. Minden egyes eset hozzájárulhat az ellenséges környezet kialakulásához, amely végső soron ellehetetlenítheti azt a célt, hogy minden hallgató egyenlő tanulmányi lehetőségekhez jusson. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyalázkodó nyelvhasználatot vagy minden egyes negatív vagy sértő megjegyzést és kifejezést formális büntetésnek kellene követnie. A nem ellenséges tanulmányi környezet biztosítására irányuló elsődleges kötelezettség az egyetemet terheli, nem pedig az egyes hallgatókat. Ez a cél elérhető részben egyes megnyilvánulási formák tiltásával, részben más megnyilvánulási és véleménynyilvánítási formák előmozdításával. Az intézménynek kiegyensúlyozottan és körültekintően kell megközelítenie az ilyen megnyilvánulási és véleménynyilvánítási formákat.

A szólásszabadság, a polgári jog szabályai és az egyetem oktatási céljai közötti kényes egyensúly megteremtését célzó megközelítés kellemetlenül érintheti a szólásszabadság néhány radikális képviselőjét. Noha kevesen támogatják a szólásszabadságra vonatkozó klauzula abszolutista – Black bírő megközelítéséhez hasonló⁴⁷ – megközelítést, egyesek szerint az egyetemek

⁴⁵ *Legal Services Corp. v. Velazquez* 531 US 533, 541 (2001) [idézi a *Rosenberger*-ügyet (44. lj.)].

⁴⁶ Megjegyzendő, hogy a *Rust v. Sullivan* ügyben a Legfelső Bíróság alkotmányellenesnek találta az egészségügyi minisztérium szabályozását, amely szerint a közegészségügyi törvény X. címe alapján szövetségi finanszírozásban részesülő szervezetek nem végezhetnek abortusszal kapcsolatos tanácsadást, és beutalót sem adhatnak. *Rust v. Sullivan* 500 US 173, 192–194 (1991). Ha az államnak jogában áll elhallgattatni a nők választáshoz fűződő alkotmányos jogát érintő kérdésekben tanácsadást végző egészségügyi szolgáltatókat, akkor ebből következnie kell annak, hogy az állam megmondhatja a főiskoláknak és egyetemeknek, hogy a véleménynyilvánítás egyes formái ellenséges, a VI. és IX. cím üzenetét aláíró környezetet alakítanak ki.

⁴⁷ Black bírót tartják a szólásszabadság legszélsőségesebb védelmezőjének, aki a Legfelső Bíróságon valaha helyet foglalt. Steven B. Lichtman szerint Black után Thomas bírő vette át a stafétabotot. Steven B. LICHTMAN: *Black Like Me: The Free Speech Jurisprudence of Clarence Thomas*. 114 *Pennsylvania State Law Review* (2009) 415., 420. Megjegyzendő, hogy még Black bírő sem képviselt abszolutista nézeteket az iskolai véleménynyilvánítással kapcsolatban; saját elmondása szerint „soha nem gondoltam azt, hogy bárkinek is jogában lenne ott és akkor felszólalni vagy demonstrálni, ahol és amikor kedve tartja”. *Tinker v. Des Moines Independent Community School District* 393 US 503, 517 (1969) (Black bírő különvéleménye). Thomas bírő hasonló álláspontot képviselt a *Morse v. Frederick* 551 US 393, 419–420 (2007) ügyben (Thomas bírő párhuzamos véleménye) („[a]z amerikai közoktatás történelmének ismeretében nem állítható komolysággal, hogy az Első Alkotmánykiegészítésben biztosított »szólásszabadsághoz való jogból« fakadna a diákok joga az állami iskolákban való felszólalásokra. Bármilyen szabályok vonatkoznak is az állami iskolában tanuló diákokra, azokat a szabályokat a szülők a politikai folyamat keretében megtámadhatják”). Nem állítom, hogy az egyetemek és főiskolák azonosak lennének az állami iskolákkal, de jobban hasonlítanak az iskolákhoz, mint a városi terekhez. A *Widmar v. Vincent* ügyben a Legfelső Bíróság rámutatott, hogy az egyetemek több fontos szempontból is különböznek a nyilvános fórumoktól [454 US 263, 267 (1981) 5. lj.]. Thomas bírő elfogadó a lángoló fesztület használatára is kiterjedő megnyilvánulások tartalomalapú korlátozása tekintetében. *Virginia v. Black* 538 US 388, 394–395 (2003) (Thomas bírő különvéleménye).

területén a gyűlöletbeszéd is védett beszédnek minősül.⁴⁸ Az Erwin Chemerinskyhez és Erica Goldberghöz hasonló szerzők kényelmetlennek tartják a konzekvencialista egyensúlyozást. Mindkét szerző aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy egyetemi kampuszaink európai főtterekké válnak, ahol a véleménynyilvánítás nem élvez abszolút védelmet, és a népszerűtlen véleményeket a gyűlöletbeszéd szigorúbb szabályozása útján elnyomják.⁴⁹ Az egyetemeket ők inkább nyilvános fórumnak tekintik, ahol a véleménynyilvánítás a lehető legmagasabb fokú oltalmat élvez.⁵⁰ Goldberg megfogalmazásában:

„Ha a bíróságok a tudósok útmutatását követve elkezdene komolyan vizsgálni a véleménynyilvánítás útján okozott sérelmekre vonatkozó tapasztalati bizonyítékokat, és kevésbé nagyra értékelnék annak előnyeit, az jelentős mértékben ásná alá Amerika kivételes elkötelezettségét a szólásszabadság széles körű biztosítása mellett. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bíróságok, saját szubjektív nézeteik vagy ideológiai irányultságuk szerint, úgy határoznak, hogy a véleménynyilvánítás egyes formái – akár annak legfontosabb részei is – túlságosan ártalmasak ahhoz, hogy toleráljuk őket.”⁵¹

Az Egyesült Államok némileg kivételes e tekintetben, azonban egyáltalán nem egyértelmű, hogy okunk lenne büszkének lenni arra, hogy a nyugati demokráciák közül egyedül itt tolerálják a gyűlöletbeszédet.⁵² Európában mérlegre teszik a jogokat és a sérelem okozásától való

⁴⁸ Erwin CHEMERINSKY: Hate Speech is Protected Speech, Even on College Campuses: My Students Trust Colleges to Control Offensive Speech. They Shouldn't. *Vox*, 2017. október 25., <https://www.vox.com/the-big-idea/2017/10/25/16524832/campus-free-speech-first-amendment-protest>.

⁴⁹ L. GOLDBERG i. m. (28. lj.) 741. Bár bizonyos országokban, pl. Franciaországban, gyakran elnyomják a népszerűtlen nézeteket, a gyűlöletbeszédre vonatkozó francia jogszabályoknak nem a népszerűtlen vélemények betiltása, csupán a történelmi tapasztalatok alapján faji alapú gyűlölethez, erőszakhoz és népiirtáshoz vezető megnyilvánulások tiltása a célja.

⁵⁰ A szólásszabadságra vonatkozó amerikai és európai szabályok összehasonlítása során könnyen látható, hogy Európa (továbbá Kanada és Dél-Afrika) a kategorikus megközelítés helyett inkább a mérlegelésen alapuló megközelítést alkalmazza a véleménynyilvánítás tekintetében. L. pl. Kevin W. SAUNDERS: A Comparative Look at Children and Free Expression. 22 *Transnational Law & Contemporary Problems* (2013) 455., 456–457. („Az Első Alkotmánykiegészítés abszolút megfogalmazása – »A kongresszus nem alkot törvényt...« – látszólag szemben áll más nemzetközi dokumentumokkal, amelyek inkább az érdekek mérlegelését helyezik előtérbe.”) Saunders összeveti az amerikai alkotmány Első Kiegészítését a Jogok és szabadságok kanadai kartájával, az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikkével, valamint a német alaptörvénnyel. Tesis – aki Multifactorial Free Speech című cikkében a mérlegelés mellett foglal állást – rámutat, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye elfogadja a mérlegelést. TESIS i. m. (38. lj.) 1030., 68 lj. L. még MATHEWS–SWEET i. m. (38. lj.) 799–801. (kifejtve, hogy Európa, Izrael, Dél-Afrika, Kanada és az Egyesült Királyság a jogkorlátozás tekintetében a mérlegeléssel járó arányossági tesztet alkalmazzák, e megközelítés pedig előnyben részesítendő az amerikai alkotmányjogban meghatározó kategorikus megközelítéssel szemben).

⁵¹ GOLDBERG i. m. (28. lj.) 702.

⁵² Neville Cox szerint „jól ismert, hogy az Egyesült Államok szigorúan érvényesíti azt az alkotmányos alapelvet, hogy a vélemény vagy megnyilvánulás sértő jellege önmagában véve soha nem indok a korlátozására. E megközelítést azonban nem osztja – többek között – a német alkotmánybíróság vagy az Emberi Jogok Európai Bírósága. E bíróságok megengedték, hogy a betiltás jogszerűségének vizsgálata során figyelembe vegyék egy mű sértő vagy erkölcsstelen jellegét.” L. Neville COX: Blasphemy, Holocaust Denial and the Control of Profoundly Unacceptable Speech. 62 *American Journal of Comparative Law* (2014) 739., 749–750. (Cox megjegyzi továbbá, hogy »a kérdés amerikai megközelítése eltér minden komolyabb, a szólásszabadságot érintő nemzetközi emberi jogi szerződés szövegében kifejezett megközelítéstől”, uo., 750.)

tartózkodás kötelezettségét, az Egyesült Államokban viszont általában nem.⁵³ A francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata a vélemények közléséhez való jogot kifejezetten a joggal való visszaélés tilalmával ellensúlyozza. A XI. szakasz szerint „a gondolatok és vélemények szabad közlése az embernek egyik legértékesebb joga; ennél fogva minden polgár szabadon szólhat, írhat s nyomtathat ki bármit”, de ugyanabban a mondatban azt is hozzáteszi, hogy „felelősséggel tartozván viszont e szabadsággal való visszaélést a törvény által meghatározott esetekben”.⁵⁴ Hasonló gondolat jelent meg az Egyesült Királyság parlamentjének alsóházában 1817-ben, amikor William Lamb, más néven Lord Melbourne, azt mondta:

„Gyakran beszélnek a sajtó hatalmáról, és magam is elismerem a jelentős hatalmát. De hadd emlékeztessenem a sajtó vezetőit azon kötelezettségükre, hogy tartsák magukat a szállóigéhez, amelyet maguk is gyakran az állam figyelmébe ajánlanak: »a nagy hatalom nagy felelősséggel jár«. Kiváltságos helyzetben vannak, erőfeszítéseik fő tárgyának pedig az igazságosságot és az igazságot kell tekinteniük, ezért nem engedhetnek sajtó érdekeiknek vagy szenvedélyeiknek.”⁵⁵

A véleménynyilvánítás szabadsága részben a kimondott és leírt szó ereje miatt fontos. Stanley Fish meglátása szerint „a szólásszabadsággal kapcsolatos teljes toleranciának csak akkor van értelme, ha a véleménynyilvánítást következmények nélküli cselekménynek tekintjük, amely várhatóan nem jár öröndetes vagy éppen aggasztó következménnyel”.⁵⁶ A szavak nagy jót tehetnek, de akár nagy kárt is okozhatnak.⁵⁷ A gyermekeknek is azt tanítják, hogy nem mondhatnak ki bármit, ahol és amikor csak akarnak. A teljesen szabad véleménynyilvánításnak megvan a maga helye és ideje. Máshol és máskor azonban felelősséget kell vállalnunk azért, amit és ahogyan mondunk. Igaz ez a bíróság tárgyalótermére, az osztályteremre és az egyetemi kampuszokra is⁵⁸ – különösen a jogi karokéira.

⁵³ Uo. Ez talán túlzás. A kivételek jelentősen gyengítik a főszabályt. L. pl. GOLDBERG i. m. (28. lj.) 703–710. (kifejtve, hogy a mérlegelés a jelenlegi szólásszabadság-doktrína része. Meglátása szerint „mérlegelik a lehetséges károkat és előnyöket a megnyilvánulások kevésbé értékes vagy nagyon értékes véleményként való kategorizálása, a megnyilvánulások adott kategóriába illesztése, valamint az adott kategóriába tartozó vélemények vizsgálata során”) Robert Palmer jogtörténész megjegyzi, hogy az államalapítás idején a sajtó- és a szólásszabadsághoz fűződő egyéni jogokat a közösség – akkoriban szintén jognak tekintett – érdekeivel szemben mérlegelték. Robert PALMER: *Liberties as Constitutional Provisions 1776–1791*. In: William E. NELSON – Robert C. PALMER: *Liberty and Community: Constitution and Rights in the Early American Republic*. New York, Oceana, 1987. 147.

⁵⁴ L. a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát (1789. augusztus 26.), http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp.

⁵⁵ 36 Hansard's Parliamentary Debates 1227 (1817. június 27.) (*A habeas corpus felfüggesztéséről* szóló javaslat, felszólaló: William Lamb).

⁵⁶ Stanley FISH: *Fraught With Death: Skepticism, Progressivism and the First Amendment*. 64 *University of Colorado Law Review* (1993) 1061., 1071.

⁵⁷ L. pl. Frederick SCHAUER: *Harm(s) and the First Amendment*. *Supreme Court Review* (2011) 81.; Rebecca L. BROWN: *The Harm Principle and Free Speech*. 89 *Southern California Law Review* (2016) 953.

⁵⁸ L. pl. Brian LEITER: *The Case Against Free Speech*. 38 *Sydney Law Review* (2016) 407., 409–414. Rámutat, hogy a nyugati liberális demokráciák, köztük az Egyesült Államok számos közintézménye „alapvető fontosságúnak tekinti a véleménynyilvánítás jelentős korlátozását a szabad társadalmak céljainak eléréséhez” (uo., 409.). E körbe tartoznak az egyetemek, az iskolák és – számos bizonyítási szabály tanúsága szerint – a bíróságok is (uo.).

Van, aki előnyben részesítené a szólásszabadsággal kapcsolatban az Első Alkotmánykiegészítésben rögzített viszonylag egyértelmű szabályokat azzal a kontextuális elemzéssel szemben, amely annak megállapításához szükséges, hogy a véleménynyilvánítás valamely konkrét formája elérje a zaklatás szintjét, vagy ellenséges tanulmányi környezetet hoz-e létre.⁵⁹ A szólásszabadság kategóriaalapú megközelítése azt jelenti, hogy – hacsak a megnyilvánulás nem tartozik a kifejezetten nem védett kategóriába (amilyenek a támadó szavak, a nyilvánvaló jogsértésre való uszítás, az obszcenitás vagy a valós fenyegetés) – a tartalomalapú korlátozásokat a bíróság a legszigorúbb vizsgálatnak veti alá.⁶⁰ Mérlegelés esetén valamivel enyhébb vizsgálat folyik, amelynek eredményeként a szólásszabadság más jogra vagy értékre – például az egyenlőségre vagy a méltóságra – tekintettel korlátozható.⁶¹

Goldberg szerint az Első Alkotmánykiegészítés szövege – a Bill of Rights más rendelkezéseitől eltérően – abszolút jellegű, és úgy tűnik, nem enged mérlegelést.⁶² Ez helytálló meglátás lehet a kongresszusra vonatkozó korlátozások tekintetében („A kongresszus nem alkothat tör-

⁵⁹ L. az Igazságügyi Minisztérium Polgárjogi Osztályának és az Oktatási Minisztérium Polgárjogi Hivatala Royce Engstrom, a University of Montana elnökének küldött levelét (2013. május 9.), <https://www.justice.gov/sites/default/files/opa/legacy/2013/05/09/um-ltr-findings.pdf>. „A IX. cím szerint igazgatási érvényesítési mérce és a IV. cím szerinti ideiglenes intézkedési mérce alapján a »súlyos vagy mindenre kiterjedő« szexuális zaklatás ellenséges környezetet teremthet, amit az egyetemnek orvosolnia kell, és meg kell akadályoznia az ismétlődő kialakulását. (...) Annak megállapításához, hogy e tagadás vagy korlátozás megtörtént-e, az Egyesült Államok objektív és szubjektív szempontból is megvizsgálja a releváns körülményeket, köztük a zaklatás jellegét (pl. szóbeli vagy fizikai), a magatartás gyakoriságát és súlyosságát, az érintettek korát, nemét és a köztük fennálló kapcsolatot (pl. tanár–diák vagy diák–diák), a zaklatás elkövetésének környezetét, azt, hogy az esemény az egyetemen vagy főiskolán történt-e, és más lényeges körülményeket. Minél súlyosabb a cselekmény, annál kevésbé szükséges megmutatni az ismétlődő jellegét az ellenséges környezet kialakulásának bizonyításához, különösen fizikai jellegű zaklatás esetén. Nemi erőszak esetén pl. egyetlen alkalom is elegendően súlyos az ellenséges környezet kialakulásának megállapításához.”

⁶⁰ Mathews és Sweet szerint a szigorú vizsgálati kereteket inkább az eredmény, mint a módszer határozza meg. MATHEWS–SWEET i. m. (38. lj.) 835. A hagyományos kategorikus megközelítés alapján „a bíró az ügyeket két, a szigor és jogkövetés szélsőségeit képviselő kosárba rendezi” (uo. 846–847.) Oltalom alatt nem álló megnyilvánulás esetén ezért a jogalkotó szinte kizárólag a jogszabályokra hagyatkozik, védett megnyilvánulás esetén azonban a mérce szigorú és gyakran végzetes is. A közelmúltban a bíróság pl. a szólásszabadságot érintő következő ügyekben zárkózott el a mérlegelés lehetőségétől, védettnek tekintve a megnyilvánulást: *United States v. Stevens* 559 US 460 (2010); *Brown v. Entertainment Merchants Association* 564 US 786 (2011); *United States v. Alvarez* 506 US 709 (2012). Az ítéletekhez fűzött egyes különvélemények a mérlegelés pártján álltak.

⁶¹ A mérlegelés nem ismeretlen az amerikai alkotmányelméletben, még az Első Alkotmánykiegészítésre vonatkozó elméleti alapvetés tekintetében sem. Megtalálható a nyugvó kereskedelmi záradékok vizsgálatában (Pike-mérlegelés), az eljárási szabályok vizsgálatában (Mathews-mérlegelés), valamint a Negyedik Alkotmánykiegészítés szerinti, büntetőjogi eljárás során alkalmazott foglалás és házkutatás vizsgálatában; nyilvánvaló szerepet játszik a közép-szintű alkotmányossági vizsgálatban, sőt a legszigorúbb vizsgálat bizonyos formáiban is (pl. hogy O'Connor bíró nem téved-e); alkalmazzák továbbá a szabad vallásgyakorlásra és a letelepedésre vonatkozó szabályok találkozása esetén, az obszcén, a becsületsértő és a kereskedelmi megnyilvánulások tekintetében, az időre, módra és helyre vonatkozó korlátozásokkal kapcsolatban, a másodlagos hatások elméletében, a járulékos terhek vizsgálatában, továbbá minden kétséget kizáróan a gyermekpornográfia tekintetében. Bár a *District of Columbia v. Heller* 554 US 570 (2008) ügyben a többség elutasította a Második Alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos mérlegelést, Breyer bíró – Stevens, Souter és Ginsburg bírók által támogatott – különvéleménye mérlegelésen alapuló megközelítéssel érvelt az alkalmazott tilalom alkotmányosértő megítélése mellett. Uo., 689–690, 693–719.

⁶² GOLDBERG i. m. (28. lj.) 725–726. L. még SAUNDERS i. m. (50. lj.) 456–457.

vényt...”), a szöveg azonban nem nyújt támpontot a szövetségi kormány más szerveire vagy a tagállamokra vonatkozó korlátozásokkal kapcsolatban, továbbá nem segít meghatározni a polgárháborús alkotmánykiegészítéseknek az adott jogra gyakorolt hatását. Az államalapítás idején az egyes tagállamok alkotmányában a „jogokra” vonatkozó rendelkezések valójában inkább törekvést, semmint kötelezettséget fejeztek ki. Azokat leggyakrabban alkotmányos elvként fejezték ki a „kellene” (*ought*), nem pedig a garanciákkal biztosított kötelezettséget keletkeztető – és az Első Alkotmánykiegészítésben is használt⁶³ – „kell” (*shall*) segédige használatával. Továbbá akkoriban bevett szokás volt a tagállamokban, hogy a szólásszabadsághoz való jogot a közösség szükségleteivel szemben mérlegelték.⁶⁴

Van, aki szerint a szólásszabadság más joggal vagy értékkel való összemérése kisebb szólás-szabadságot jelent.⁶⁵ A szólásszabadság radikális védelmezői ezért hajlamosak lehetnek el-

⁶³ PALMER i. m. (53. lj.) 61–86.

⁶⁴ Uo., 147. Vö. Willi Paul ADAMS: *The First American Constitutions*. Lanham, Rowman & Littlefield, 2001. 299. (kifejtve, hogy nem győzte meg Palmer érvelése arról, hogy a Bill of Rights tagállami alkotmányokban található előképei nem biztosítékok voltak). Kétséges, hogy az első 13 tagállam valóban rendelkezett-e a szólásszabadságot biztosító garanciákkal. Adams rámutat, hogy a Bill of Rights alapján biztosított minden egyes jognak volt előképe a tagállami alkotmányokban. Uo. hivatkozás a következő táblázatra: Antecedents of the Bill of Rights Found in the Revolutionary Declaration of Rights and State Constitutions. In: Patrick T. CONLEY – John P. KAMINSKI (szerk.): *The Bill of Rights And the States: The Colonial and Revolutionary Origins of American Liberties*. Lanham, Rowman & Littlefield, 1992. xvii. Közlebbi vizsgálat alapján azonban úgy tűnik, hogy csupán három tagállam említi a szólásszabadságot az alapjogi kartájában. E háromból kettő (Pennsylvania és Vermont) a szólásszabadságot valójában a sajtó védelmében alkalmazza. A megfogalmazásuk szerint „[a]z embernek joga van a szólás és írás szabadságához, valamint az érzései közzétételéhez; a sajtószabadság tehát nem korlátozható”. [Pennsylvania állam 1776-os alkotmánya, Alapjogi Nyilatkozat, http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/bill_of_rightss5.html; Vermont állam alkotmánya (1777. július 8.), http://avalon.law.yale.edu/18th_century/vt01.asp]. Az eredeti angol szöveg a „kellene” (*ought*) kifejezést használja a „kell” vagy „köteles” kifejezés helyett. New York alapjogi nyilatkozatának 11. szakaszában a szólásszabadsággal kapcsolatban meghatározott rendelkezések kizárólag a jogalkotó számára nyújtottak védelmet, más számára nem: „A szenátusban és a gyűlésben a beszéd, a vita és az eljárás szabadságát bíróság előtt vagy a szenátusról vagy gyűléstől eltérő más helyen vitatni vagy megkérdőjelezni nem lehet.” HD 1, 1787 Leg., 10th Sess. (NY 1987), http://www.nycourts.gov/history/legal-history-new-york/documents/Publications_New-York-Bill-Of-Rights.pdf.

⁶⁵ Vitatható, hogy a véleménynyilvánítás más értékek nevében történő ellenőrzése korlátozza vagy inkább előmozdítja a szólásszabadságot. L. pl. Richard DELGADO – Jean STEFANCIC: Four Observations about Hate Speech. 44 *Wake Forest Law Review* (2009) 353, 368. („A gyűlöletbeszéd egyik következménye, hogy egy csoport státuszát mindenki mással szemben lealacsonyítja, ezzel pedig megfosztja az érintett csoportot a szavahihetőségétől és a közönségtől, ami minden bizonnyal szemben áll a szólásszabadság kereteinek alapjául szolgáló indokokkal.”); I. még Catharine MACKINNON: Feminist Discourse, Moral Values and the Law: A Conversation. 34 *Buffalo Law Review* (1985) 11., 28. (a pornográfia nőkre gyakorolt némitó hatását párhuzamba állítja a nők torkára tett lábbal: „Ha valaki a torkodra lép, mit csinálsz? Nem hiszem, hogy tárgyalni kezdesz. Nem hiszem, hogy kompromisszumot kötsz. Azt sem hiszem, hogy a torkodon álló lábbal a saját hangodon beszélgetni kezdesz, és próbálsz meggyőzni arról, hogy ugyan menjen már odébb. Inkább megpróbálsz kiötölni, hogy hogyan szabadulhatnál meg tőle, hogy például képessé válj egyáltalán mondani valamit.”). Vö. Brenda P. LYNCH: Personal Injuries or Petty Complaints? Evaluating the Case for Campus Hate Speech Codes: The Argument From Experience. 32 *Suffolk University Law Review* (1999) 613. (túlságosan tágnak minősítve és kritizálva a sértő megnyilvánulások egyetemi szintű szabályozását, hangsúlyozva, hogy a gyűlöletbeszéd szabályozásának megszorítónak kell lennie, és a megsemmisítő hatással járó sértő beszédre kell szorítkoznia).

utasítani bármilyen beavatkozást mindaddig, amíg az adott beszéd vagy magatartás nem éri el a súlyos zaklatás szintjét, és nem hoz létre egyértelműen ellenséges tanulmányi környezetet.⁶⁶ A hallgatók tanulmányaival és jólétével törődő oktatók és vezetők valószínűleg jobban szeretnék, ha a véleménynyilvánítás *nem* érhetné el ezt a szintet, mivel az aláásná az intézmény nevelési céljait.

4. A szólásszabadság jogos korlátozása az egyetemen

Amellett, hogy az Első Alkotmánykiegészítés nem védi a támadó szavakat, a valós fenyegetést és az uszítást, lehetővé teszi a véleménynyilvánítás idejére, módjára és helyére vonatkozó tartalomsemleges korlátozás alkalmazását is. Megengedi továbbá a tartalomalapú (de nézőpontsemleges) korlátozás alkalmazását a korlátozott nyilvánosságú és a nem nyilvános fórumokon. Az állami vagy az állam által finanszírozott megnyilvánulás esetében – valamint bizonyos fórumokon a magánjellegű és a publikus közlendő vegyülésének engedélyezése esetén – az állam alkalmazhat tartalomalapú korlátozást is. Az állami felsőoktatási intézményekben az állam jogosan részesíti előnyben az ilyen intézmények általános küldetésének megvalósítását – azaz a tudás és az ismeretek átadását, megszerzését és terjesztését –, valamint az adott intézmény különös céljainak elérését előmozdító megnyilvánulásokat. A szólásszabadságot korlátozhatja továbbá az egyenlőséghez való jog és az abból fakadó, a felsőoktatás tekintetében a polgári jogok védelmére szolgáló jogszabályok alapján alkalmazandó jogok, így például az oktatással járó előnyökhöz való egyenlő hozzáférés joga. Az e jogok alapjául szolgáló értékek gyakran megtalálhatók a jogi karok küldetési nyilatkozatában is. Végezetül, a korlátozás a járulékos hatás elve alapján indokolható olyan esetekben is, amikor a szólásszabadság korlátozásának célja a polgári jogok védelmére szolgáló jogszabályok követelményeinek vagy céljainak való megfelelés és/vagy az adott oktatási intézmény küldetésének megvalósítása. Az alábbi részben e korlátokat vizsgálom meg közelebbről.

4.1. A korlátozott, a nem nyilvános és a vegyes fórum

A véleménynyilvánítás korlátozása számos egyetemi helyszínen és esemény során indokolt lehet, így például a könyvtárban, a kollégiumi szobában vagy az előadóteremben. Az iskola által támogatott események – például a beiratkozás, az öregdiákok rendezvényei, valamint különböző egyéb események – nem nyilvános fórumok. A Legfelső Bíróság a *Widmar v. Vincent* ügyben megállapította, hogy „az egyetem fontos szempontokból különbözik az utcától, a parktól,

⁶⁶ Azaz nincs beavatkozás, amíg a megnyilvánulás nem minősül közvetlen fenyegetésnek, szemtől szemben elhangzó támadó szavaknak vagy nyilvánvalóan jogellenes cselekményre való felszólításnak. Az AAUP-jelentés is mutatja, hogy a főiskolák és egyetemek egyes reakcióit a IX. cím szerinti finanszírozás elvesztésétől való félelem vezérelheti (7. lj.).

a színháztól és más nyilvános fórumoktól. Az egyetem küldetése az oktatás, a Legfelső Bíróság határozatai pedig mindig is elismerték az egyetemek arra vonatkozó jogkörét, hogy a kampusz és az egyetemi létesítmények használata tekintetében észszerű, az intézmény küldetésével összeegyeztethető korlátokat határozzanak meg.⁶⁷

Az egyetemek – különösen a jogi karok – nagy körültekintéssel választják ki azokat a személyeket, akik az adott intézmény falai között tanulhatnak, dolgozhatnak vagy taníthatnak. Ezek az intézmények nem nyitottak minden érdeklődő számára. A hallgatók még felvételüket követően sem léphetnek be szabadon bármelyik tanterembe, és az órákon sem szólalhatnak meg bármikor az őket érdeklő tetszőleges témakörben. Hasonlóképpen a professzorok számára is korlátozva van, hogy mit taníthatnak – még az is, hogy mit írhatnak le. Ugyanígy az egyetemek is megválaszthatják, hogy kit hívnak meg előadást tartani. Bár szomorú látni, ha egy ellentmondásos előadó meghívását lemondják, a legtöbb ilyen esetben egyáltalán nem merül fel az Első Alkotmánykiegészítésben biztosított jogok kérdése. Ha egy egyetem tiszteletdíjat fizet egy meghívott előadónak, szabadon megválaszthatja, hogy kit kér fel az előadás megtartására (vagy éppen kinek a meghívását mondja le), hiszen ebben az esetben államilag finanszírozott véleménynyilvánításról van szó.⁶⁸ Összetettebb a kérdés, ha egy állami egyetem nyilvános fórumot hoz létre azzal, hogy megnyitja a létesítményeit találkozózt szervező csoportok előtt, és/vagy a saját szabályzata szerint lehetővé teszi hallgatói csoportok számára előadók meghívását. Ilyen esetben a meghívás lemondása vitathatatlanul előzetes korlátozásnak minősülne. Ha az előzetes korlátozás a beszéd tartalmán alapul, és a beszéd nem tartozik a véleménynyilvánítás valamely nem védett kategóriájába, azt az általános szabály értelmében valamilyen nyomós állami érdek előmozdítása érdekében, megszorítóan kell meghatározni.⁶⁹ Az egyetem már kezdettől fogva tehet lépéseket, amelyek az egyetemi fórumok használatát oktatási célhoz kötik, elkerülve ezzel

⁶⁷ *Widmar* (47. lj.) 5. lj.

⁶⁸ L. pl. *Pleasant Grove City v. Sumnum* 555 US 467 (2009) („A szólásszabadságot biztosító rendelkezések az államot korlátozzák a magánjellegű véleménynyilvánítás szabályozásában – nem a kormányzati megnyilvánulásokat szabályozza.”) *Walker v. Texas Division, Sons of Confederate Veterans, Inc.* 135 S. Ct. 2239, 2245 (2015) („A szólásszabadságot biztosító rendelkezések nem korlátozzák az államot abban, hogy véleménynyilvánítása során meghatározza üzenete tartalmát.”) L. még *United States v. American Library Association, Inc.* (44. lj.) (többségi vélemény) (fenntartja az interneten blokkolt gyermekpornográfia tartalomalapú szűrését a nyilvános könyvtárakban, mivel sem a könyvtárak gyűjteménye, sem az általuk kínált internetelés nem minősül magánjellegű véleménynyilvánításra szolgáló nyilvános fórumnak). A többségi vélemény szerint „nem azért nyújt internetelést, hogy előmozdítsa a véleményt nyilvánító magánszemélyek körének sokszínűségét, hanem azért, amiért más könyvtári erőforrásokat is elérhetővé tesz, vagyis hogy szükséges és megfelelő minőségű anyagok biztosításával elősegítse a kutatást, tanulást és kikapcsolódást”. Uo., 206. [idézve a *Rosenberger*-ügyet (44. lj.)].

⁶⁹ Marjorie Heines rámutat, hogy a főszabály alól számos kivétel van, így pl. az „adott témával foglalkozó művészi kiállítás; az adott projektre nyújtott kutatási támogatás; a közkönyvtárak, műsorszolgáltatók, művészeti támogatások érdemalapú kiválasztása; az adókedvezmény biztosítása »oktatási« vagy »jótékonyági« csoportok számára; más adókedvezmények; (...) meghatározott csoportok vagy témák megvitatása számára jogszerűen »fenntartott, (...) korlátozottan nyilvános fórumok« (...) és »a szűkös erőforrások legjobb elosztására vonatkozó tudományos ítéletek«, köztük állami és magániskolák tanmenetei.” Marjorie HEINES: *Viewpoint Discrimination*. (1996) 24 *Hastings Constitutional Law Quarterly* 99, 110–111.

a nyilvános fórumok létrehozását az intézmény területén. Ahelyett, hogy a meghívott előadók kiválasztását teljesen a hallgatókra bízna, az egyetem a küldetésének megfelelően meghatározhat korlátokat, és előírhatja a hallgatók által választott személyek előzetes ellenőrzését is.⁷⁰

Ahogy azt korábban már láttuk, a véleménynyilvánítás állami finanszírozása esetén az állam alkalmazhat tartalomalapú korlátozást anélkül, hogy szigorúbb vizsgálatra adna okot ezzel.⁷¹ Az állami és magánjellegű véleménynyilvánítást vegyesen érintő esetekben a bíróság fenntartotta a magánjellegű megnyilvánulások tartalomalapú korlátozását. Példaként szolgálhat e tekintetben a 2015-ös *Walker v. Texas* ügy.⁷² A *Walker*-ügyben a Sons of Confederate Veterans szervezet texasi csoportja a konföderációs hadi lobogó jelet akarta elhelyezni a texasi rendszám-táblákon. A kérelem elutasítása nem a véleménynyilvánítás valamely nem védett kategóriáján alapult, hanem azon a megállapításon, hogy „a megjelölés sértő lehet”.⁷³ Bár a különvéleményben megfogalmazott álláspont szerint a rendszám-táblák az állami tulajdonú hirdetőtáblákhoz

⁷⁰ Robert Post amellet érvel például, hogy egy egyetem szigorú szakmai követelményeket támaszthat a kampuson megjelenő előadók kapcsolatban. Robert POST: There Is No First Amendment Right to Speak on a College Campus. *Vox*, 2017. október 25., <https://www.vox.com/the-big-idea/2017/10/25/16526442/first-amendment-college-campuses-milo-spencer-protests>. Kétkem például, hogy az Első Alkotmánykiegészítés biztosítja humoristák számára a jogot, hogy felszólaljanak egy egyetemen. Elismert tudósok, pl. Lawrence és Strossen professzorok mellett a kongresszus meghívta Adam Carolla humoristát is, hogy tanúskodjon az egyetemi szólásszabadság kérdésével kapcsolatban; Carolla elmondta, hogy megakadályozták, hogy fellépjen a California State University, Northridge területén. L. Challenges to Freedom of Speech on College Campuses. *Oversight & Government Reform*, 2017. július 27., <https://oversight.house.gov/hearing/challenges-freedom-speech-college-campuses>. Beszédének kontextusa alapján úgy tűnik, hogy valamiképp akadályozták azt a fellépését, amelynek mondandója az általa „biztonságos térre” és „kitömött állapotokra” való szükségéne alapult. Kérdéses azonban, hogy a fellépést bármikor is megszervezték-e, illetve egyáltalán akadályozták-e; a northridge-i egyetemen tartott No Safe Spaces című felvétel például megvásárolható az Amazonon a következő címen: <https://www.amazon.com/Safe-Spaces-California-University-Northridge/dp/B06XDB7PCW>. Megjegyzendő, hogy a fellépéssel szemben nem volt tiltakozás, és nem is zavarták meg. Carolla még viccet is úz a biztonságiakból, akik arról gondoskodnak, hogy ő maga biztonságban érezze magát. Az előadásai és podcastjai elérhetők tévén, interneten, rádión, ő maga pedig akár élőben is, az egyetemen kívül. Még filmet is készít éppen a témával kapcsolatban. L. Bradford RICHARDSON: 'No Safe Spaces': Carolla, Prager Take Aim at Coddled College Students in New Film. *The Washington Times*, 2017. június 7., <https://www.washingtontimes.com/news/2017/jun/7/adam-carolla-dennis-prager-take-aim-at-coddledcol>. Valóban azért törekszik megjelenni egy egyetemen, hogy a hallgatókkal eszmét cseréljen, vagy pénzt szedjen a diákoktól az előadásáért? A kongresszus előtt tett tanúvallomása elején az egyetemi hallgatókat kölyköknek és gyerekeknek nevezi, a felnőtteket pedig arra szólítja fel, hogy vegyék át az irányítást. Nem hiszem, hogy ebből a felnőttek arra következtetnének, hogy egy humoristának szüksége vagy éppen joga lenne arra, hogy vándorműsora előadásához egyetemi színpadot béreljen. Kötelesek voltak az egyetemek például a Ringling vándorcirkusz számára is helyet biztosítani a kampuszon?

⁷¹ L. a 45–47. lj.-ekben.

⁷² *Walker* (68. lj.).

⁷³ A többségi véleményben ez áll: „A testület kifejezte, hogy »szükségesnek találta a rendszám-táblaterv – különösen a terv konföderációs lobogót tartalmazó része – alkalmazásának megakadályozását, mivel nyilvános észrevételek tanúsága szerint a nyilvánosság számos tagja sértőnek találja a tervet, e meglátások pedig észszerűnek tekinthetők.« A testület megjegyezte továbbá, hogy »a nyilvánosság jelentős része egyes emberek vagy csoportok iránti gyűlöletet terjesztő szervezetekhez kapcsolja a konföderációs lobogó használatát, amely lealacsonyító az érintett személyek és csoportok számára.«” *Walker* (68. lj.) 2245 (idézetek kihagyva).

hasonló, miniatűr nyilvános fórumnak tekinthetők,⁷⁴ a többségi vélemény szerint a rendszám-tábla nem nyilvános fórumnak, hanem állami megnyilvánulásnak tekintendő.⁷⁵ Ha Texas állam betilthatja a konföderációs lobogót is tartalmazó rendszám-táblák használatát, akkor a University of Texasnak (vagy bármelyik másik egyetemnek) bizonyára jogában áll megtiltani a konföderációs lobogó, a horogkereszt, a hóhértől és hasonló jelképek használatát az egyetemi kampuson, tekintettel a sértő jellegükre vagy az egyetem küldetésével való összeférhetlenségükre.⁷⁶ Ha az állam elhatárolódhat a Sons of Confederate Veterans szervezettől, miért ne határolódhatna el egy egyetem az olyan előadóktól, akik üzenete ellentétes az adott intézmény küldetésével?⁷⁷

⁷⁴ Ezzel szemben különvéleményében Alito bíró kifejtette a következőket: „Bár egyértelmű, hogy minden rendszám-tábla tartalmaz állami megnyilvánulást (pl. az állam megnevezését és a járművet azonosító betűket és/vagy számokat), Texas az érintett rendszám-táblákon található szabad felületet apróhirdető felületté alakította, amelyen az üzembentartók saját üzenetüket helyezhetik el. Texas lényegében azt tette, hogy elutasított egy magánszemélyek által a felületen elhelyezni kívánt üzenetet, mivel megítélése szerint számos polgár sértőnek találná. Ez nyilvánvalóan nézőpontalapú hátrányos megkülönböztetés.” *Walker* (68. lj.) 2255–2256. (Alito bíró különvéleménye, támogatta a főbíró, valamint Scalia és Kennedy bíró).

⁷⁵ Uo., 2246., 2250–2252.

⁷⁶ Robert Post példaként említi azokat a hallgatókat, akik a Yale Egyetemen a női kollégium előtt „No means yes, yes means anal” („A nem igent jelent, az igen pedig anális szexet”) rigmust kántálva vonultak fel, és megjegyzi, hogy egyetlen rendes egyetem sem tolerálná az ilyen jellegű véleménynyilvánítást a területén, és jogosult lenne fegyelmi eljárást indítani. Robert Post: *There Is no 1st Amendment Right to Speak on a College Campus. Vox*, 2017. október 25., <https://www.vox.com/the-big-idea/2017/10/25/16526442/first-amendment-college-campus-es-milo-spencer-protests>. Bár Post nem fejt ki, érdemes megjegyezni, hogy az *e* példában említett véleménynyilvánítás nem minősül támadó szavaknak, uszításnak vagy valós fenyegetésnek.

⁷⁷ A gondolatmenet nem teljesen hibátlan. A *Walker*-ügyben kifejtett vizsgálat középpontjában részben az a kérdés állt, hogy a rendszám-tábla hagyományosan az állami vagy a magánjellegű véleménynyilvánítás fórumának minősül. Az állami egyetemeket időnként magánjellegű véleménynyilvánításra szolgáló, idealizált nyilvános fórumként mutatják be, és senki nem gondolja, hogy az állami egyetemek az állami propaganda színterül szolgálhatnak, vagy kellene szolgálniuk. Ebből nem következik azonban, hogy az egyetemek hasonlatosak lennének a nyilvános járdához vagy főtéri nyilvános fórumokhoz. Még ha véleménynyilvánításra szolgáló fórumok is, meghatározó oktatási céllal vagy küldetéssel rendelkeznek. Ez indokolja az adott célnak megfelelő, tartalomalapú korlátozások alkalmazását. A kihívás olyan nézőpontsemleges korlátok kidolgozása, amelyek megőrzik a fórumot eredeti oktatási célja és egyéb küldetési számára. L. pl. *Students for Life USA v. Waldrop* 162 F. Supp. 3d 1216, 1234–1236 (SD Ala. 2016) [amely szerint a University of South Alabama egyes részei – különösen az előkert és annak környéke – nem nyilvános (korlátozottan nyilvános) fórumnak minősülnek, és a kampusz határának közelében fenntartja a hallgatók megnyilvánulásaiával kapcsolatban az egyetem által alkalmazott korlátokat annak érdekében, hogy „(1) megőrizze a kampusz környezetének kellemes látványát; (2) előmozdítsa a közlekedés biztonságát; (3) előmozdítsa az intézmény mint a közösségen belüli oktatási létesítmény imázsát; (4) apolitikus vagy semleges nézőpontot tartson fenn, és elkerülje valamely nézet támogatásának vagy előnyben részesítésének látszatát.”] A bíróság megállapítása szerint „[a] kampusz környezete csak akkor tekinthető nyilvános fórumnak, ha az egyetem szándékosan és célszerűen megnyitja az általános hallgatói párbeszéd előtt. Az egyetem szándéka a területén a hallgatók véleményének nyilvánításával kapcsolatban alkalmazott szabályainak, a hallgatói véleménynyilvánítással kapcsolatos gyakorlatnak, a terület jellegének, valamint annak az általános hallgatói eszmecsere céljával való összeegyeztethetőségének vizsgálata alapján állapítható meg.” Uo., 1232. Vö. *Justice For All v. Faulkner* 410 F.3d 760, 767–769 (5th Cir. 2005) [az ítélet szerint az egyetem szabályzatai alapján a University of Texas (Austin) nem tekinthető korlátozottan nyilvános fórumnak, „a hallgatói véleménynyilvánítás színtere, amely tekintetben csupán az időre, helyre és módra vonatkozó szabályok, valamint néhány tartalomalapú korlátozás irányadó”].

4.2. Az egyetemi szólásszabadság értékei mint a szólásszabadság jogos korlátja

A professzorok, hallgatók és meghívott előadók szólásszabadságának jogos korlátját képezik azok az értékek, amelyek elérésére a kampuszon a szólásszabadság és a tudományos élet szabadsága irányul. E két szabadság – amelyek önmagukban véve is fontos célt és értéket képviselnek – *más* célok elérésére szolgáló eszközök is egyben. Alapvető szerepet töltenek be más fontos oktatási értékek megvalósításában, így a legjobb oktatási gyakorlatok, valamint az értékek, képességek és tudás tanteremben és azon túl történő átadására, megszerzésére, cseréjére és terjesztésére szolgáló gyakorlatok fejlesztésében. Világos, hogy a véleménynyilvánítás egyes formái nemcsak más vélemények kinyilvánítását ösztönzik, hanem ezeket a fontos egyéb értékeket előmozdító vélemények kifejezését is. Egyes vélemények azonban jellemzően megakasztják a véleménynyilvánítást, véget vetnek a párbeszédnek, és kevésbé segítik elő a tudás megszerzését és terjesztését. A sztereotípiákkal és túlzó általánosítással operáló uszítóan rasszista, szexista és bigott megnyilvánulások például eltéríthetik, vagy akár le is zárhatják a beszélgetést. Bár az ilyen megjegyzések akár még több vélemény kinyilvánítását is eredményezhetik, általában jelentős erőfeszítésre van szükség ahhoz, hogy a beszélgetés visszatérjen a helyes mederbe. Hasonló okok miatt mások rasszistaként, szexistaként vagy bigottként való megbélyegzése is ilyen eredményre járhat.⁷⁸ A címke maga is túlzó általánosítást jelent, ha annak célja (vagy hatása) az, hogy az adott személy személyiségét pusztán egyetlen dimenzióra korlátozza. A címke korlátozza a túlzó általánosítás tárgyává váló személyt, és beárnyékolhat mindent, amit a címkével ellátott személy mond.⁷⁹ Amellett, hogy nem képviselnek különösebb értéket, a túlzó általánosítások egy része bizonyíthatóan téves is.⁸⁰ Az ember legsötétebb ösztöneire ható téves állítások egy település főterén esetleg tolerálhatók, ám nehéz lenne indokolni, hogy miért kellene hamis állítások számára teret biztosítani egy oktatási intézményben. Hogyan segíthetné elő az oktatási intézmény küldetését a hamis állítások megtűrése egy egyetemen? A szabad véleménynyilvánításhoz ezért, a szabadpiachoz hasonlóan, szükség lehet valamilyen beavatkozásra – netán szabályozásra –, ha optimalizálni szeretnénk annak előnyös hatásait az egyetemek területén.

⁷⁸ Bár nem könnyű megállapítani, még a legbigottabb vélemények képviselőinek is lehetnek érényeik. Lehet, hogy keményen dolgoznak, gondoskodó és felelős szülők (eltételezve persze bigott nézeteik átadásától), vagy lehetnek akár tehetséges művészek vagy sportolók. Gondoljunk például Babe Ruth-ra, John Wayne-re, Woodrow Wilsonra, Walt Disney-re és Eric Claptonra. Redukálható lenne bármelyikük személyisége bigott nézeteire vagy kijelentéseire?

⁷⁹ Ki akarná hallani, hogy „a rasszista” mit akar mondani? Hát nem tudjuk már úgyis, hogy mit mond „a demokrata” vagy „a republikánus” bármilyen konkrét kérdéssel kapcsolatban, miért akarnánk meghallgatni vagy reagálni rá?

⁸⁰ LEITER i. m. (58. lj.) 409. [kifejtve, hogy a legtöbb nem világias megnyilvánulás „kevés vagy szinte semennyi nettó pozitív episztemológiai értéket nem képvisel (azaz nem visz minket közelebb az igazság megismeréséhez), és nem képvisel elegendő episztemológiai értéket (sem a hallgató, sem az előadó számára) a kifejtése igazolásához, tekintet nélkül a társadalmi jóléttel kapcsolatban felmerülő költségekre”]. Leiter elismeri, hogy a szólásszabadság szabályozásával szembeni jelentős érv „az a félelem, hogy a nagybetűs társadalom nyilvánvalóan nem rendelkezik megbízható episztemológiai döntőbíróval, az annak kijelölésére irányuló erőfeszítések pedig azzal a veszéllyel járnak, hogy a szólásszabadsághoz kapcsolódó minden más értéket feláldozunk, ha a döntőbíró megbízhatatlan, vagy túlságosan sokat hibázik” (Uo., 434.). A tudományos intézmények természetesen nem a társadalom „nagybetűs” képviselői, és – a bíróságokhoz hasonlóan – nem az episztemológiai állítások megítélésével foglalkoznak.

4.3. A szólásszabadság és más jogok és értékek, köztük a VI. és a IX. címben meghatározott jogok és értékek, valamint az adott intézmény küldetésében meghatározott különös értékek összemérése

A szólásszabadságot és a tudományos élet szabadságát egyensúlyba kell hozni más jogokkal és értékekkel, például az egyenlőséghez való joggal és az abból fakadó értékekkel, köztük a méltányos esélyegyenlőséggel⁸¹ és az egyenlő gondosság és tisztelet biztosításával.⁸² A VI. címhez hasonlóan a IX. cím foglalja magába ezeket a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítésből fakadó, egyenlőséghez való joghoz kapcsolódó fogalmakat.⁸³ A IX. cikk szerint: „Az Egyesült Államokban tilos bárkit nemi hovatarozás alapján szövetségi pénzügyi támogatásban részesülő tevékenységből vagy oktatási programból kizárni, annak előnyeitől megfosztani, vagy azzal kapcsolatban megkülönböztetésnek kitenni.”⁸⁴

Végül pedig az oktatási intézményeknek egyensúlyba kell hozniuk egyfelől az oktatók és a hallgatók szólásszabadsághoz és a tudományos élet szabadságához való jogát, másfelől az intézmény Első Alkotmánykiegészítésből fakadó jogait saját küldetésé és értékei meghatározására.⁸⁵ Bár az egyetemeket az Első Alkotmánykiegészítés alapján megillető jogok terjedelme távolról sincs tisztázva, a Legfelső Bíróság elismerte az egyetemek Első Alkotmánykiegészítésből fakadó azon jogát, hogy saját oktatási küldetésük megvalósítása szempontjából nyomós érdekek minősítsék a sokszínűséget.⁸⁶

⁸¹ John Rawls demokratikus egyenlőséggel kapcsolatos nézeteit az igazságossággal kapcsolatos két elve fejezi ki. Az első elve egyenlő alapszabadságokat ír elő (köztük a szólásszabadságot), a második elve pedig méltányos esélyegyenlőséget és a javak legkevésbé tehetősek részére való újraelosztását kívánja meg. John RAWLS: *Az igazság elmélete*. Budapest, Osiris, 1997. 96–97. Norman Daniels rámutat arra, hogy „[a] méltányos esélyegyenlőség azt kívánja meg, hogy ne csak az állások és a hivatalok tekintetében ítéljük meg az embereket tehetségük és képességeik alapján, hanem dolgozzunk ki intézményi intézkedéseket is, amelyekkel korrigálhatjuk az osztály, a faj és a nem hatásait a piacképes tehetségek és képességek rendes fejlődésére”. Norman DANIELS: *Democratic Equality: Rawls's Complex Egalitarianism*. In: Samuel FREEMAN (szerk.): *The Cambridge Companion to Rawls*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003. 241.

⁸² Ronald Dworkin védelmébe vette a gondolatot, hogy a demokratikus kormányzás legitimitásához annak egyenlően kell kezelnie az embereket – legalább abban az értelemben, hogy egyenlő gonddal és tisztelettel bánt velük. L. Ronald DWORKIN: *Sovereign Virtue*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2000; I. még Ronald DWORKIN: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1978.

⁸³ Az 1972. évi oktatásiügyi módosítások IX. címét még jogi szempontból is indokolja a kongresszus költségvetési hatásköre; a IX. cím alapján támogatott programokhoz kapcsolt feltételek célja „annak biztosítása, hogy a szövetségi forrásokat nem fordítják nemi alapú hátrányos megkülönböztetést alkalmazó oktatási programok támogatására, és hatékony védelmet biztosítanak a polgárok számára az ilyen gyakorlatokkal szemben”. *Cannon v. University of Chicago* 441 US 677, 704 (1979).

⁸⁴ Az 1972. évi oktatásiügyi módosítások IX. címe, 20 USC §1681.

⁸⁵ L. pl. HORWITZ i. m. (41. lj.); Paul HORWITZ: *Universities as First Amendment Institutions: Some Easy Answers and Some Hard Questions*. 54 *UCLA Law Review* (2007) 1497. Horwitz szerint az egyetemeket „az Első Alkotmánykiegészítés hatálya alá tartozó intézményeknek”, azaz olyan intézményeknek kell tekinteni, „amelyek jelentős szerepet játszanak a nyilvános párbeszéd előmozdításában, és amelyek intézményi szempontból elkülönültek, és meghatározott belső normák, gyakorlatok és hagyományok szerint, nagyrészt önszabályozással működnek”. Uo., 1497. Kifejti továbbá, hogy „a bíróságoknak jelentős teret kell biztosítaniuk az egyetemeknek, hogy tudományos küldetésük saját értelmezése szerint határozzák meg autonómiájuk gyakorlásának módját”. Uo., 1549.

⁸⁶ *A Grutter v. Bollinger* 539 US 306, 329 (2003) ügyben a bíróság elismerte, hogy „az egyetemek különös helyet töltenek be az Első Alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos alkotmányos hagyományban”, és azok kiterjedt „oktatási

Az egyetemek küldetési nyilatkozatai, valamint egyetemi elnökök és tudósok nyilatkozatai alapján George Wright a közelmúltban elkészítette az egyetemek feladatainak és céljainak gyűjteményét.⁸⁷ Az egyetemi feladatok felsorolásában megtalálhatók a következők:

„[r]anulás és kutatás; megkülönböztetés elleni küzdelem; oktatási lehetőségek nyújtása és társadalmi hozzájárulás biztosítása; tudás előmozdítása; a megnyilvánulások és a kommunikáció szabadsága; a gazdasági növekedés előmozdítása; ösztöndíjak elfogulatlan nyújtása; társadalomkritika; a hallgatók erkölcsi nevelése; szakmai képzés; felkészítés a felelős demokratikus polgári szerepvállalásra; státusszal összefüggő és lehetőségbeli hierarchiák tükrözése vagy meghatározása, vagy a társadalmi mobilitás előmozdítása; alapvető személyiségbeli átalakulás.”⁸⁸

A jogi karok küldetését tovább alakítják az Amerikai Ügyvédi Kamara (American Bar Association – ABA) által akkreditált jogi karokra vonatkozó előírások is. Az ABA-szabályzat 205. §-ának b) pontja előírja például, hogy a jogi karok kötelesek előmozdítani és fenntartani a hallgatók, az oktatók és a munkavállalók közötti esélyegyenlőséget fajon, borszínen, valláson, nemzeti származáson, nemen, szexuális irányultságon, életkoron vagy fogyatékoságon alapuló megkülönböztetés vagy szegregáció alkalmazása nélkül.⁸⁹ Az ABA-szabályzat 206. §-a előírja továbbá a jogi karok számára, hogy:

„konkrét fellépéssel bizonyítsák a sokszínűség és a befogadás, valamint a nem, faj és etnikum tekintetében sokszínű hallgatói közösség fenntartására irányuló elköteleződésüket azzal, hogy a nem megfelelően képviselt csoportok, különösen a faji vagy etnikai kisebbségek tagjai számára minden lehetőséget biztosítsanak a jogi tanulmányok folytatására és a jogi hivatás gyakorlására.”⁹⁰

autonómiára” jogosultak. Megjegyzendő azonban, hogy a *Fisher v. University of Texas at Austin* 570 US 297 (2013) ügyben nem említik az Első Alkotmánykiegészítést, noha a bírák többsége változatlanul az egyetem sokszínűséggel összefüggő oktatási céljaira hivatkozott. Ezek az ügyek ugyan állami egyetemeket érintettek, az Első Alkotmánykiegészítésből fakadó véleménynyilvánításhoz való jog az állami és a magánegyetemeket egyaránt megilleti az állammal szemben. Másként fogalmazva, a magánegyetemeket nem kötelezi az Első Alkotmánykiegészítés, azonban védelmet nyújt számukra. Megjegyzendő, hogy 2018 júliusában a Trump-kormány visszavonta az Obama-adminisztráció 24 szakpolitikai dokumentumát, köztük a hallgatók felvétele során a faji hovatarozás figyelembevételét támogató feljegyzést is. Eric TUCKER: Trump Revokes Obama Policy Using Race in School Admissions. *Chicago Sun-Times*, 2018. július 3., <https://chicago.suntimes.com/education/affirmative-action-college-school-admissions>.

⁸⁷ L. WRIGHT i. m. (22. lj.) 4–11.

⁸⁸ Uo., 10–11. (idézetek kihagyva).

⁸⁹ L. American Bar Association (ABA): Standards and Rules of Procedure for Approval of Law Schools 2014–2015, https://www.americanbar.org/content/dam/aba/publications/misc/legal_education/Standards/2014_2015_aba_standards_chapter2.authcheckdam.pdf.

⁹⁰ Uo. Az értelmezésre vonatkozó 206. § 1. bekezdése szerint továbbá: „Az alkotmányos rendelkezés vagy jogszabály követelményének célja a nem, a faji és etnikai hovatarozás vagy a nemzetiség figyelembevételének tiltása a felvételre vagy foglalkoztatásra vonatkozó döntésekben, ez azonban nem indok arra, hogy az iskolák ne feleljenek meg a 206. számú előírásnak. A jogi egyetemek a rájuk vonatkozó alkotmányos vagy jogszabályi rendelkezések szerint az alkalmazandó alkotmányos vagy jogszabályi rendelkezések által tiltottól eltérő eszközökkel kötelesek bizonyítani a 206. számú előírás szerinti elkötelezettségét.”

A 206. § 2., értelmező bekezdése valamelyest kifejti:

„Az az elköteleződés, hogy teljes tanulási lehetőséget biztosítsunk a nem megfelelően képviselt csoportok tagjainak, jellemzően magába foglalja az ilyen jelentkezők képességeinek különösen gondos felmérését a felvételi eljárás során, különleges felvételi erőfeszítéseket, valamint az ilyen hallgatók tanulmányi és pénzügyi szükségleteinek kielégítését támogató, továbbá a nem megfelelően képviselt csoportokhoz tartozó hallgatók számára előnyös környezetet biztosító programokat.”⁹¹

A jogi karok különféle küldetéseket fogalmazhatnak meg, a legtöbb hangsúlyozza az igazságságot és a szakmai etikát. Például a University of St. Thomas School of Law küldetési nyilatkozata rögzíti, hogy „[a] University of St. Thomas School of Law mint katolikus egyetem jogi kara elkötelezett amellett, hogy az erkölcsiség és társadalmi igazságságosság kérdéseire fordított figyelem révén az igazság keresésének részévé tegye a hitet és a gondolkodást”.⁹² Az intézmény értékei közé tartozik például a szakmai képzés, a katolikus szolgálat, az ösztöndíjak, az innováció, a közösség és a kapcsolatok.⁹³ Az utóbbiról az egyetem azt állítja, hogy „[a] kapcsolatokat komolyan vesszük a tantermen belül és kívül egyaránt. A jogi hivatás gyakorlása társas törekvés, segítjük hallgatóinkat abban, hogy kifejlessék a kapcsolatok kialakításához és ápolásához a jogászok számára szükséges gyakorlati képességeket és érzelmi intelligenciát.”⁹⁴

A Florida Coastal School of Law küldetési nyilatkozata szerint:

„A Florida Coastal a kultúrája, a végzett hallgatókat a középpontba állító megközelítése, a hivatásbeli felkészültség iránti elköteleződés, a tanulmányi élmény, a hátrányos helyzetű közösségek szolgálata, valamint a végzett hallgatók piacvezető felkészültségéért felelős oktatók elszámoltathatósága alapján különbözteti meg magát más intézményektől. E megkülönböztető jegyek célja, hogy a Florida Coastal váljon a 21. századi szakmai oktatás mindenre kiterjedő kiválósági mércéjévé. E küldetése elérése érdekében a Florida Coastal elkötelezett a következő célkitűzések elérése iránt:

- a végzős hallgatókat a jogi szakvizsgára és a jogi hivatás hatékony gyakorlására megfelelően felkészítő jogi képzés nyújtása;
- olyan tanulmányi élmény nyújtása, amely felkészíti a hallgatókat a jelenlegi és a várható jogi problémák kezelésére, választ ad a globalizáció kihívásaira, kiemeli a képességek és a professzionális fejlődésének fontosságát, valamint előmozdítja a kulturális sokszínűség értékelését;
- az egyetem vonzóvá tétele sokszínű, a jogi egyetem közösségének értékei és eszméi által motivált hallgatói, oktatói és munkavállalói közössége számára;
- a hallgatók, az oktatók és a munkatársak közötti tiszteletet, bizalmat, együttműködést és tartalmas interakciókat ösztönző intézményi környezet kialakítása.”⁹⁵

⁹¹ Uo.

⁹² University of St. Thomas: About, <https://www.stthomas.edu/law/about>.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Florida Coastal School of Law: Our Mission, <https://www.fcsl.edu/our-mission.html>.

A University of St. Thomas és a Florida Coastal egyaránt rendelkezik zaklatásra vonatkozó szabállyal, amely megerősíti az intézmények küldetését és célkitűzéseit, továbbá törekszik egyensúlyba állítani őket a szólásszabadsággal és a tudományos élet szabadságával. A University of St. Thomas szexuális visszaélésekre vonatkozó szabályzata például az alábbi pontosítást tartalmazza:

„A szexuális zaklatás tilalma nem korlátozza az oktatók oktatási tevékenységhez kapcsolódó abbéli szabadságát, hogy megválasszák, feladatként kiadják és megvitassák az oktatott anyaghoz valóban kapcsolódó anyagokat és témákat. A University of St. Thomas a tanteremben és más fórumokon egyaránt aktívan ösztönzi és törekszik előmozdítani a meggyőződéssel képviselt nézetek és vélemények szabad kifejezését, megkérdőjelezését és megvitatását.”⁹⁶

Mindazonáltal a szexuális zaklatás szóbeli vagy fizikai cselekmény útján egyaránt megvalósulhat, és egyetlen alkalommal történő elkövetés is zaklatásnak minősülhet.⁹⁷ A zaklatás példaként említi a szabályzat az olyan „súlyos vagy rendszeressé vált cselekmény elkövetését, amely ellenséges munka- vagy tanulmányi környezetet alakít ki”.⁹⁸ A University of St. Thomas szabályzata tükrözi tehát az Oktatási Minisztérium Polgárjogi Hivatala (Office for Civil Rights of the Department of Education – OCR) „Tisztelet Kolléga!” kezdetű levelének üzenetét, amellyel az 5.1. alpontban foglalkozunk részletesen.

A Florida Coastal szabályzata alapján szexuális zaklatásnak minősül „a nem kívánt, szexuális, szexualitáson és/vagy nemiségen alapuló, szóban, írásban, interneten keresztül és/vagy fizikai úton kifejezett vagy végrehajtott cselekmény”.⁹⁹ A szabályzat megjegyzi, hogy a zaklatás abban az esetben szankcionálható, ha ellenséges környezetet hoz létre.¹⁰⁰ A szabályzat szerint továbbá:

„Ellenséges környezet alakul ki, ha a szexuális zaklatás:
súlyos, vagy
elhúzódó, vagy mindenre kiterjedő és
objektíve olyan mértékben sértő, hogy túlzott mértékben zavarja meg, teszi lehetetlenné vagy korlátozza az érintett képességét arra, hogy részt vegyen az intézmény által nyújtott tanulmányi vagy munkavállalási lehetőségekben, vagy részesüljön azok előnyeiben.”¹⁰¹

A Florida Coastal szabályzata – több más intézmény szabályzatához hasonlóan – további rendelkezéseket határoz meg a fenti küszöböt el nem érő vagy nem védett tulajdonságon alapuló zaklatás kezelésére. A szabályzat szerint „az ilyen magatartások kezelése nem vezethet az

⁹⁶ L. University of St. Thomas: *Sexual Misconduct Policies and Procedures*, <http://www.stthomas.edu/title-ix/sexualmisconduct>.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ L. Florida Coastal School of Law: *Sexual Violence Response and Prevention*, <http://www.fcsl.edu/student-life-student-affairs-sexual-violence-response-and-prevention.html>.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

intézmény szabályzata szerinti fegyelmi intézkedés alkalmazásához, azonban kiterjedhet tiszteletteljes konfrontáció, helyreállító intézkedés, oktatási és/vagy hatékony konfliktuskezelési mechanizmusok igénybevételére”.¹⁰²

E szabályzatok egyértelműen korlátozzák a véleménynyilvánítás szabadságát. A korlátozás kétségtelenül a megnyilvánulás tartalmán vagy jellegén alapul, a középpontjában azonban nem az eszme, hanem a megnyilvánulásnak az érintett személyek tanulmányi lehetőségeire gyakorolt hatása áll. Az itt tiltott véleménynyilvánítás nem feltétlenül illeszthető be a véleménynyilvánítás hagyományosan nem védett (azaz a támadó szavak, az uszítás, a valós fenyegetés vagy az obszcenitás) kategóriába, illetve nem feltétlenül éri el azok szintjét, bár némely esetben ez előfordulhat. A zaklatásnak minősülő nyelvhasználatot tiltó szabályok azonban egyfelől a szólásszabadság, másfelől a jogi karoknak az esélyegyenlőség és az intézmény céljainak elérését előmozdító környezet biztosításában vállalt kötelezettségének mérlegelése alapján indokolhatók.

4.4. Értékelhetők-e ezek a korlátok a járulékos hatás elve alapján?

A járulékos hatás elve alapján a tartalomalapú korlátozást előíró jogszabály tartalomsemlegesnek tekinthető, ha megengedhető és tartalomsemleges cél elérésére irányul, és van a véleménynyilvánításra észszerűen rendelkezésre álló alternatív helyszín.¹⁰³ Amennyiben a „meghatározó” aggály nem a tartalommal, hanem a járulékos hatásokkal függ össze, a bíróság hajlamos tartalomalapú korlátozásokat is hatályban hagyni.¹⁰⁴ Számos ítéletben hagytak helyben felnőtteknek szóló szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásokkal szemben tartalomalapú megkülönböztetést alkalmazó intézkedést annak érdekében, hogy „megóvják és fenntartsák a település lakóövezeteinek és üzleti negyedeinek minőségét, valamint a városi életmód minőségét”.¹⁰⁵ Nem következik-e ebből, hogy az egyetemeknek is lehetővé kell tenni a területükön kinyilvánított vélemények korlátozását az egyetemi élet minősége és a kultúra védelme érdekében?¹⁰⁶ Megakadályozhatja-e egy egyetem, hogy a hallgatói önkormányzat létesítményében felnőtteknek szóló szolgáltatást nyújtsanak, szexboltot üzemeltessenek, ha más üzletek működtetését lehetővé teszi? Található-e az egyetemi könyvesboltokban felnőtteknek szóló könyveket árusító részleg?

¹⁰² Uo. Ez jellemző szóhasználat. L. pl. a Stetson University szabályzatát, <https://www.stetson.edu/other/title-ix/media/titleix-policy-2017-18-updated.pdf>. A University of Dayton diszkriminációellenes szabályzata pontosan ilyen szavakat használt az „Egyéb kifogásolható magatartásformák” című részében, <https://udayton.edu/policies/finance/nondiscrimination-policypage.php#otherobject>. Mindössze annyit tesz hozzá, hogy az ilyen egyéb mechanizmusok mellett „a cselekménnyel kapcsolatos tényállás más egyetemi tisztségviselők elé is utalható az irányadó egyetemi szabályoknak megfelelő kezelés céljából”. Uo.

¹⁰³ L. *City of Renton v. Playtime Theaters, Inc.* 475 US 41, 47 (1986) („A tartalomsemleges, időre, helyre és módra vonatkozó szabályok elfogadhatók, amennyiben a céljuk jelentős államérdek szolgálata, és nem korlátozzák indokolatlanul az alternatív kommunikációs csatornák használatát.”)

¹⁰⁴ Uo., 47.

¹⁰⁵ Uo., 48.; *Young v. American Mini Theatres, Inc.* 427 US 50, 71 (1976).

¹⁰⁶ Gainesville városban, ahol a University of Florida található, az önkormányzat a járulékos hatás elve alapján tiltott ki minden felnőtteknek szóló üzletet az egyetem környékéről. L. Aaron ALBRIGHT – Justin FORD: Strict Regulations Leave no Space for Adult Stores in Gainesville. *The Independent Florida Alligator*, 2017. április, http://www.alligator.org/news/local/article_7dd781f4-24b3-11e7-8a49-0f852a2ec2d3.html.

Megakadályozhatná-e egy állami egyetem az egyetemi könyvesbolt üzemeltetőjét abban, hogy ilyen részleget nyisson? Ha igen, akkor vajon megakadályozhatná-e, hogy egy gyűlöletkeltő csoport gyűlés vagy előadás tartása céljából bérbe vegyen egy előadótermet? Ha egy település vagy egyetem kitilthatja területéről a szexualitással összefüggő megnyilvánulásokat, akkor nem kellene-e képesnek lennie kitilítani a gyűlölködő megnyilvánulásokat is? Megjegyzendő, hogy a hallgatók szinte bármilyen elképzelhető véleményt elérhetnek az interneten. Számptalan videó található a YouTube-on, amelyekben az Alapítvány az Egyéni Tanulmányi Jogokért (Foundation for Individual Rights in Education – FIRE) által vezetett listán szereplő bojkottált előadók szerepelnek. A hallgatók hozzáférhetnek az ilyen előadók írásaihoz, honlapjához, blogjához és tweetjeihez, és részt vehetnek a város más, kampuszon kívüli részében tartott rendezvényeken. Másként fogalmazva, számtalan észszerű alternatív helyszín áll rendelkezésre.

Az egyetemek számos mechanizmussal rendelkeznek az intézmény küldetésével vagy értékeivel összeegyeztethetetlen hallgatói, oktatói vagy munkavállalói viselkedés kezelésére.¹⁰⁷ Kevesebb eszköz áll azonban az intézmények rendelkezésére az olyan külső személyek kezelése terén, akik az egyetem területén az intézmény küldetését aláásó véleményt fejeznek ki.¹⁰⁸ Az egyetemek egyetlen lehetősége, hogy tartalomalapú megkülönböztetés alkalmazásával határozzák meg, hogy kit hívnak meg és kérnek fel előadás tartására az egyetem területén. A korábban írtak szerint ellentmondásos helyzet alakul ki, ha az egyetem visszavonja a hallgatók által felkért előadó meghívását, vagy esetleg úgy dönt, hogy nem ad bérbe helyszínt valamelyik külső előadónak.¹⁰⁹ Részben azért, mert csupán korlátozott eszközök állnak az intézmények rendelkezésére az egyetemi normákat sértő véleménynyilvánítás kezelésére, a meghívás visszavonása lehet az egyetlen elérhető eszköz annak elkerülésére, hogy az egyetem helyet biztosítson az intézmény küldetésével és a hallgatói felé fennálló kötelezettségeivel összeegyeztethetetlen vélemé-

¹⁰⁷ Iдетartozik a különböző értékek és politikák terjesztése a médiában, képzéseken, műhelyekben, tanácsadás és mentorálás során, hallgatói vezetőséggel és csoportokkal való foglalkozás keretében, valamint informális találkozók, figyelmeztetések, megrovás, próbára bocsátás, bocsánatkérés, tanulmányi projektek, közösségi szolgálat, kiváltságok korlátozása vagy megvonása, eltiltás, elkülönítés, helyreállítás, bírságok, díjak, felfüggesztés, elbocsátás vagy az engedélyezett végző szervnek – pl. a tagállami ügyvédi kamara – való bejelentés.

¹⁰⁸ Egyes egyetemek például a küldetésükkel ellentétesnek tartják a náluk tanuló, megfelelő iratokkal nem rendelkező hallgatók kiletének felfedését vagy a transznemű hallgatók nyilvános megnevezését és gúnyolását. Az utóbbit tette pl. Milo Yiannopoulos a University of Wisconsin egyetemén, és állítólag ezt tervezte tenni a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszán is. Maya OPPENHEIM: UC Berkeley Protests: Milo Yiannopoulos Planned to ‘Publicly Name Undocumented Students’ in Cancelled Talk. *Independent*, 2017. február 3., <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/uc-berkeley-protests-milo-yiannopoulos-publicly-name-undocumented-students-cancelled-talk-illegals-a7561321.html>.

¹⁰⁹ L. pl. Michigan State Refuses to Rent Space to Richard Spencer’s Group. *CBS News*, 2017. augusztus 18., <https://www.cbsnews.com/news/michigan-state-refuses-to-rent-space-to-richard-spencers-group>. Megjegyzendő, hogy ezen esetekben általában feltételezik, hogy a helyiséget nyilvános fórumként vagy korlátozottan nyilvános fórumként bérelik ki, és a nézőponton alapuló hátrányos megkülönböztetés nincs engedélyezve. Ha azonban az ilyen egyetemi létesítményeket az intézmény nevével és hírnevével kapcsolják össze, akkor nehéz belátni, hogy azok miért ne zárkozhattának el a létesítmények konföderációs katonai zászlót lengető személyeknek való bérbeadásától, éppen úgy, ahogyan Texas is megakadályozta az ilyen lobogó használatát a rendszám táblákon. A jogi karokon viszont általában nem merül fel ez a probléma, mert ritkán adják bérbe a létesítményeiket a nyilvánosság tagjainak.

nyek kifejezéséhez.¹¹⁰ További járulékos hatásként felmerülhetnek még a biztonsággal összefüggő aggályok, valamint az egyetemi tevékenységek súlyos fizikai fennakadásának kockázata. Bár fontos elkerülni az „ellentüntetői vétő” alkalmazását, ha az egyetemi vendégszereplés célja csupán felfordulást okozni, és ha a biztonság garantálásának egyetlen módja sokba kerül az intézménynek és az adófizetőknek, akkor érdemes átgondolni, hogy az efféle beszéd elegendő tanulsággal szolgál-e ahhoz, hogy ekkora áldozatot vállaljanak érte.

5. A IX. cím történetéről, alkalmazásáról, a vele való visszaélésekről szóló AAUP-jelentés, valamint annak hatása a szólásszabadság helyzetére

A mérlegeléssel kapcsolatos egyik probléma az, hogy nehéz felismerni, mikor éri el az ember a megfelelő egyensúlyt. Egyesek szerint túlságosan is messzire mentünk a hallgatók védelmében, a hallgatók pedig elkényeztetetté és túlvédetté váltak.¹¹¹ A fent kifejtettek szerint az AAUP 2006-ban elmarasztaló jelentést készített a IX. címmel kapcsolatos visszaélésekről, kifejtve, hogy az OCR és az egyetemek aláásták a véleménynyilvánítás szabadságát azzal, hogy:

- nem tettek világos különbséget a véleménynyilvánítás és más cselekmények között, továbbá nem tettek különbséget az ellenséges környezet, a szexuális zaklatás és a szexuális jellegű támadás között;
- az ellenséges környezet fogalmának túlságosan kiterjesztő értelmezésével munkajogi fejelemi intézkedéseket alkalmaztak a munkatársakkal szemben az oktatás és kutatás során védettnek minősülő vagy az egyetemen kívül tett véleménynyilvánítások miatt;
- hajlamosak a nemiségre és szexualitásra vonatkozó tudományos párbeszédet az ellenséges környezethez hozzájáruló tényezőként kezelni;
- alacsony bizonyítási mércét alkalmaznak a szexuális zaklatással összefüggő ügyekben, azaz az „egyértelmű és meggyőző bizonyítékok” mércéje helyett a „túlsúlyban lévő bizonyítékokét” alkalmazzák;
- előmozdítják az egyetemek vállalkozásszerű működését, ami hatással van a IX. cím rendelkezéseinek egyetemek általi végrehajtására.¹¹²

Bár az AAUP-jelentés e problémák egy részét a IX. cím OCR általi értelmezéséből eredezteti, szerinte a problémák legfőbb oka az egyetemek vezetőségének „vállalkozásszerű” működése. Érvelése szerint a hallgatók mint ügyfelek kiszolgálására összpontosító, a vizsgálatok és

¹¹⁰ Egy intézmény kifejtheti saját véleményét a véleményekkel szemben, vagy akár ösztönözheti a hallgatói csoportokat ellenrendezvények szervezésére. E technikák egy részét bemutatja: Southern Poverty Law Center: *The Alt-Right on Campus: What Students Need to Know* (2017. augusztus 10.), <https://www.splcenter.org/20170810/alt-right-campus-what-students-need-know>. A központ tanácsadással foglalkozik, közvetlenül nem avatkozik be. L. 283. lj.

¹¹¹ LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.). L. még LIPSON i. m. (14. lj.) 2.

¹¹² AAUP-jelentés (7. lj.). Megjegyzendő, hogy a jelentés e problémákért nem a tanárokat hibáztatja, hanem felszólítja őket, hogy küldjék el a velük egy intézményben dolgozó munkatársaiknak – ahogyan én is tettem –, hozzájárulva ezzel a probléma megoldásához. L. AAUP-jelentés (7. lj.) 30–31.

peres eljárások elkerülésére törekvő, vállalkozásszerű egyetemi modell szembe megy az egyetemek oktatási küldetésével, valamint aláássa a tudományos élet szabadságát és a megosztott vezetés lehetőségét. A jelentés kimondottan arra a következtetésre jut, hogy e körülmények inkább aláássák, semmint javítják a nemek közötti egyenlőséget.¹¹³

5.1. Miért mozdult el a IX. cím az egyenlő lehetőségek kérdésétől a zaklatás és az ellenséges környezet problémája felé?

Az AAUP-jelentésben megfogalmazott kritikák egyes részleteinek megvitatása előtt érdemes megvizsgálni, hogy a IX. cím alkalmazása, amely hagyományosan az egyenlő lehetőségek biztosítására összpontosított, miért szivárgott be az egyetemi szexuális zaklatással összefüggő követelésekbe, és hogyan került összeütközésbe a szólásszabadság eszméivel az Obama-kormány idején.¹¹⁴ Eredetileg a IX. cím a nőknek biztosította, hogy egyenlő vagy egyenértékű sportolási lehetőségeket kapjanak. Ha ma is e terület állna a szabályozás középpontjában, nem igazán lenne miről beszélni a jogi karokkal összefüggésben, hiszen azok kevés sportolási lehetőséget biztosítanak a hallgatónak, vagy semennyit sem. Az utóbbi években azonban a IX. cím jelentősége elmozdult a nemek között a sport területén fennálló egyenlőség kérdésétől az egyetemi „nemi erőszak kultúrájának” kezelése irányába.¹¹⁵ Az egyetemi zaklatások, szexuális jellegű támadások és nemi erőszakok eltussolása és büntetlenül maradása az utóbbi fél évtizedben végül a IX. cím rendelkezéseinek kiemelten szigorú végrehajtásához vezetett.¹¹⁶ Az OCR 2011 áprilisában kiadta a „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levélként ismertté vált dokumentumot, amely alapján az állami finanszírozásban részesülő egyetemek kötelesek fellépni a szexuális erőszakkal szemben,

¹¹³ Uo., 24.

¹¹⁴ Travis WALDRON: How Obama Took an Existing Feminist Law and Made it Even Stronger. *HuffPost*, 2017. január 7., http://www.huffingtonpost.com/entry/obama-title-ix_us_585afcd5e4b0eb5864851a93.

¹¹⁵ Nem akarom alábecsülni az egyetemek területén elkövetett nemi erőszak és szexuális támadások problémájának súlyát. Körültekintően használnám azonban a „nemi erőszak kultúrája” fordulatot, ha egyáltalán használnám, bármely egyetem kultúrájának leírására. A nemi erőszak szörnyű bűncselekmény, és az egyetemi légkör efféle leírása eltúlozza a helyzetet, amivel – véleményem szerint – egyáltalán nem járul hozzá a megoldásához. Deborah Brake szerint jelenleg „kultúrharc” folyik arról, hogy a „nemi erőszak kultúrája” milyen mértékben van jelen az egyetemeken, és a szövetségi kormány milyen mértékű legitimációval lép fel vele szemben a IX. cím szabályainak érvényesítésével. Deborah L. BRAKE: Fighting the Rape Culture Wars Through the Preponderance of the Evidence Standard. 78 *Montana Law Review* (2017) 109., 110. A sértett és a szexuális támadással vádolt hallgatók egymással versengő narratívái szította vita lényege az, hogy az egyetemek szexuális támadásokra adott intézményi reakciója túlságosan messzire ment-e, vagy éppen nem ment-e elég messzire (uo.). A kifejezés kritikáját l. Aya GRUBER: Anti-Rape Culture. 64 *University of Kansas Law Review* (2016) 1027. A 2017-es események fényében nehéz nem arra a következtetésre jutni, hogy mára kialakult nálunk a szexuális zaklatás kultúrája.

¹¹⁶ L. Diana MOSKOVITZ: Why Title IX has Failed Everyone on Campus Rape. *Deadspin*, 2016. július 7., <http://deadspin.com/why-title-ix-has-failed-everyone-on-campus-rape-1765565925>. Megjegyzendő, hogy az Obama-kormány fokozta a jogérvényesítés hatékonyságát e területen, egyúttal hatályon kívül helyezte a Bush-korszakban bevezetett, a szabálysértés bejelentésére kevésbé hatékony eszközök használatát is megengedő politikákat. L. Doug LEDERMAN: Reversing Bush on Title IX. *Inside Higher Ed*, 2010. április 20., <https://www.insidehighered.com/news/2010/04/20/titleix>; l. még Eric PEARSON: National Review: Benching the Title IX Changes. *National Public Radio*, 2010. június 1., <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=127306783>.

különben megvonhatják tőlük a finanszírozást.¹¹⁷ A sportolók (különösen a férfi sportolók) állnak ma is a figyelem középpontjában, noha az erőszak kultúrája széles körben elterjedt.¹¹⁸ A sportolók előtérbe helyezésének oka részben az intenzívebb médiafigyelem, részben pedig az, hogy az egyetemek gyakran olyan eszközöket is igénybe vettek a sportolók védelme érdekében, amelyeket az átlagos hallgatók védelmében nem alkalmaznának. Eltussolhatják például a sportolókat érintő eseteket, vagy a sportolók tekintetében különleges eljárást alkalmazhatnak pusztán azért, hogy védelmet nyújtsanak a széles körben ismert és jövedelmező sportprogramjaik számára.¹¹⁹

A „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levél túlmutat a sportolók bánásmódján: minden egyetemi hallgatót érint. Bár ténylegesen egyetlen egyetemről sem vontak meg forrásokat, az OCR vizsgálatai eredményeként költséges egyezségi megállapodások jöttek létre. Noha ezek az egyezségi megállapodások gyakran szigorúbb követelményeket támasztanak, mint amit látszólag a IX. cím elvár, útmutatókká váltak az egyetemek vezetősége számára ahhoz, hogy miként feleljenek meg a IX. cím előírásainak.¹²⁰

Az AAUP-jelentés nem támadja a nemek közötti egyenlőséget, és nem állítja, hogy a szólásszabadságnak minden más joggal szemben érvényesülnie kellene. Mindenki a megfelelő egyensúly megtalálására törekszik, és csak az egyensúlyra.¹²¹ Az AAUP-jelentés készítői attól

¹¹⁷ L. MOSKOVITZ i. m. (116. lj.). A 2011-es „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levelet hatályon kívül helyezte a 2017-es „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levél. Candice Jackson, a polgári jogokkal foglalkozó miniszter megbízott helyettese, az Oktatási Minisztérium Polgárjogi Hivatalának vezetője által a kollégáinak írott levél (2017. szeptember 22.), <http://www.acenet.edu/news-room/Documents/ED-Dear-Colleague-Title-IX-201709.pdf>. Az új levél nem nyújt érdemi útmutatást, azonban új értesítés-észrevétel (*notice-and-comment*) eljárást vezet be, és az olvasó figyelmébe ajánlja a levéllel együtt kiadott, „Az egyetemeken tanúsított helytelen szexuális magatartás formáival foglalkozó kérdések és válaszok c. dokumentumot, és változatlanul a 2001-ben, az értesítés-észrevétel eljárással együtt bevezetett, a Szexuális zaklatásra vonatkozó, felülvizsgált útmutatóra, valamint a 2006. január 25-ei, szexuális zaklatással foglalkozó »Tisztelt Kolléga!« kezdetű levélre támaszkodik, amely megerősített útmutatással szolgál.” Uo.

¹¹⁸ Uo. Megjegyzendő, hogy Coulter és más kommentátorok továbbra is félvállról veszik az egyetemi szexuális támadások problémáját. Szerinte „nincs egyetemi szexuális erőszakkal kapcsolatos probléma”, a nemi erőszak nem is igazán erőszak, csak ha a sértettet „fejbe vágják egy téglával”. L. még: Joanna РОТКОПФ: Coulter: Women Who Say They are Raped are Just “Girls Trying to Get Attention”. *Salon*, 2014. december 18., http://www.salon.com/2014/12/18/ann_coulter_women_who_say_they_are_raped_are_just_girls_trying_to_get_attention. Azt is állította továbbá, hogy az egyetemen nemi erőszakot elkövető személyek általában „Clintonok vagy Kennedyk”. L. The New Civil Rights Movement: Ann Coulter Denies College Rape Crisis: Rapists are ‘Usually Clintons or Kennedys’, http://www.thenewcivilrightsmovement.com/rachelwitkin/ann_coulter_says_that_rolling_stone_article_proves.

¹¹⁹ L. MOSKOVITZ i. m. (116. lj.). Moskovitz rámutat, hogy – bár a 2011-es „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levél minden hallgató tekintetében azonos eljárást ír elő – a Baylor University még éveken keresztül külön eljárást keretében foglalkozott a sportprogramban részt vevő hallgatók ügyeivel (uo.). Moskovitz számos példát hoz az esetek egyetemi általi eltussolására és a szexuális támadásra vonatkozó egyetemi szabályok elégtelen alkalmazására (uo.). 2016-ban a Baylor Universityn a szexuális erőszak eltusolása Kenneth Starr egyetemi elnök és a futballedző elmozdításához vezetett. L. pl. Marc TRACY: Baylor Demotes President Kenneth Starr Over Handling of Sex Assault Cases. *The New York Times*, 2016. május 26., https://www.nytimes.com/2016/05/27/sports/ncaafootball/baylor-art-briles-kenneth-starr-college-football.html?_r=0. A helyzet szomorú iróniáját nehéz nem észrevenni.

¹²⁰ MOSKOVITZ i. m. (116. lj.).

¹²¹ Dworkin figyelmeztetése itt különösen helytálló. Mivel az igazságossággal kapcsolatos vitáink színesek, és az elméletek száma hatalmas, „talán nincs is semmi hasznos, amit az igazságosság fogalmával kapcsolatban mondhatnánk”. Ronald DWORKIN: *Law's Empire*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1986. 74–76. Később azonban megjegyzi, hogy „ha ez így van, akkor az nem az igazságossággal kapcsolatos viták értelmét árnyékolja be, hanem csupán az igazságosságra törekvő emberek képzelőerejét tanúsítja” (uo.).

tartanak, hogy az állam és az egyetemi vezetők IX. címmel kapcsolatos megközelítése alááshatja a IX. cím céljait, és a nemi és faji alapú egyenlőtlenségek növekedését eredményezheti a kampuszokon.¹²² Azonban én az oktatók nemierőszak-ellenes egyesülete, a Tantestület az Erőszak Ellen (Faculty Against Rape – FAR) által a 2016. márciusi jelentéstervezetre adott válaszlevelében kifejtett érvek közül néhány miatt nem tudom maradéktalanul elfogadni az AAUP-jelentés tartalmát.¹²³ A vonakodásom abból a félelemből ered, hogy a jelentés a hallgatók jólléte, biztonsága, különösen a szexuális zaklatással, megkülönböztetéssel és ellenséges tanulmányi környezettel szembeni védelemhez való joga ellenében erősítheti meg az oktatók szólásszabadsághoz, a tudományos élet szabadságához és önkormányzáshoz fűződő érdekeit.¹²⁴ Nem gondolom, hogy ez lett volna a szerzők szándéka, de nehéz elkerülni ennek látszatát, tekintetbe véve, hogy az AAUP-jelentés a hallgatók helyett főleg az oktatókra összpontosít.¹²⁵

A IX. címet és a szólásszabadságot övező aggályok kezelésének kihívásai közé tartozik, hogy elkerüljük a bontógolyó belendülését – hogy elkerüljük azt a téves dilemmát, hogy választanunk kell a politikai korrektség, megtorló védelmezés dermesztő hatása¹²⁶ és a Donald Trump elnök és az alternatív jobboldalhoz tartozó „szólásszabadsági fundamentalisták”, köztük Yiannopoulos és Candice Jackson, az OCR jelenlegi vezetője által képviselt, a szóláshoz való meglehetősen érzéketlen hozzáállás között.¹²⁷ A hallgatók szakmai felkészítésére törekvő pro-

¹²² AAUP-jelentés (7. lj.) 10., 23–24.

¹²³ A Tantestület a Nemi Erőszak Ellen ezt írta következtetésként: „Bár üdvözljük, hogy az AAUP egy kiemelt fontosságú kérdéssel foglalkozik, komoly aggályok merülnek fel a kérdés kezelésének módjával, a jelentés tartalmának pontosságával, a különböző megközelítések, például tudományos szakértők véleménye bemutatásának elmaradásával és azzal kapcsolatban, hogy fogalmazásmódja nem vezet el a problémák megoldásához, inkább csak megszilárdítja őket.” A FAR levele az Egyetemi Oktatók Amerikai Szövetségének (2016. április 15.) (a szerző birtokában).

¹²⁴ Az AAUP hivatalos küldetése: „a tudomány szabadsága és a megosztott irányítás előmozdítása; alapvető hivatásbeli értékek és mércék meghatározása a felsőoktatásban; az oktatók, tudományos szakemberek, végzett hallgatók, doktori képzésben részt vevők és a felsőoktatásban oktatással és kutatással foglalkozó személyek gazdasági biztonságának előmozdítása; támogatás nyújtása a felsőoktatás közösségének céljaink valóra váltásához; a felsőoktatás közjóhoz való hozzájárulásának biztosítása”. Küldetési nyilatkozat, AAUP, <https://www.aaup.org/about/mission-1>. Nem meglepő tehát, hogy a szervezet által készített jelentés kiemelten foglalkozik az oktatókkal.

¹²⁵ A vonakodásom inkább a hangnemmél, mint a tartalommal függ össze.

¹²⁶ Lukianoff és Haidt megjegyzi, hogy a jelenlegi mozgalom nem azonos az 1980-as és 1990-es évek politikai korrektséggel foglalkozó mozgalmával: a mostani főleg az érzelmi jóllétről szól. A korábitól eltérően rendkívül törékenynek tekinti a hallgatók pszichéjét, ezért kiemelt figyelmet fordít a hallgatók pszichológiai sérelemtől való megóvására. Úgy tűnik, végső célja az, hogy „védett helyé” alakítsa az egyetemeket, ahol a fiatal felnőtteket megóvják az egyesek számára kellemetlen szavaktól és gondolatoktól. A korábitól eltérően ez a mozgalom büntetni kívánja azokat, akik – még ha véletlenül is – akadályozzák célja elérésében. LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.) 26.

¹²⁷ L. Alexis OKEOWO: Hate on the Rise After Trump's Election. *The New Yorker*, 2016. november 17., <http://www.newyorker.com/news/news-desk/hate-on-the-rise-after-trumps-election> („Mióta Donald Trump megnyerte az elnökválasztást, jelentősen megnőtt a faj- és idegengyűlölő indíttatású zaklatások száma az országban. A Southern Poverty Law Center szerint a november 8-ai választás és november 14-e között összesen 437 megfélemlítéssel járó cselekményt követtek el feketék és más színes bőrű emberek, muzulmánok, bevándorlók, az LMBT-közösség tagjai és nők ellen.”); L. még Jessica GUYNN: 'Massive Rise' in Hate Speech on Twitter during Presidential Election. *USA Today*, 2016. október 23., <https://www.usatoday.com/story/tech/news/2016/10/21/massive-rise-in-hate-speech-twitter-during-presidential-election-donald-trump/92486210>; l. még 20. lj. (Jackson megjegyzésével, a 2017 augusztusában Charlottesville-ben történt, a fehérek felsőbbrendűségét hirdető terrortámadással és a kapcsolódó eseményekkel kapcsolatban).

fesszorok számára kihívás, hogy a fontos és nehéz beszélgetések berekesztése vagy elkerülése nélkül mutassanak érzékenységet a szavak sérülékeny emberekre gyakorolt hatása iránt.¹²⁸ Könnyebb az egyik végletként a „megbántás iránti érzéketlenség” vagy a másikként a „túl érzékeny ahhoz, hogy egyáltalán beszéljünk róla” lehetőségek közül választani, mint a kettő közötti problémás kérdésekkel foglalkozni. Az anyag zárójelbe vételének e két lehetséges módja vitathatatlanul biztonságosabb az oktatók számára.¹²⁹ Az oktatásban azonban egyik lehetőség sem fogadható el, különösen nem egy jogi egyetem részéről. A kihívás az, hogy képesek legyünk tisztelettel és professzionális módon beszélni kényes kérdésekről. Ehhez talán többre van szükség annál, hogy gondosan járunk el szavaink megválasztása és a beszélgetések irányának meghatározása során. Lehetséges, hogy ehhez sérülékenységre, némi bátorságra, mindenekelőtt pedig rugalmasságra van szükség akkor, amikor tévedünk.

5.2. Az egyetemi szólásszabadságot érintő OCR-os változtatások

Az OCR némileg vegyes üzenetet küldött a „Tisztelt Kolléga!” kezdetű leveleiben a szólásszabadságnak a IX. cím célkitűzéseinek megfelelő védelmével kapcsolatban. A „Tisztelt Kolléga!” kezdetű leveleknél azonban a jogalkalmazási intézkedések és az egyezségi megállapodások nagyobb hatással voltak az egyetemi vezetők magatartására. A 2011-es „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levél – amint arra az AAUP-jelentés rámutat – azzal, hogy igen szélesen határozta meg a szexuális zaklatás fogalmát, összemosta a szexuális zaklatásnak minősülő cselekményeket és a véleménynyilvánítást.¹³⁰ A jelentés azonban megjegyzi, hogy az OCR 2014-ben kiadott „Kérdések és válaszok a IX. címmel és a szexuális erőszakkal kapcsolatban” című dokumentuma szerint a 2011-es „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levél nem foglalkozott a véleménynyilvánítás szabadságát érintő kérdésekkel, és a szólásszabadsággal kapcsolatos korábbi – 2001-es és 2003-as levelekben kifejtett – útmutatása továbbra is hatályban maradt.¹³¹ A korábbi levelek világossá tették, hogy „az OCR intézkedéseinek összhangban kell lenniük az Első Alkotmánykiegészítés szerinti elvekkel, még az Első Alkotmánykiegészítés közvetlen hatálya alá nem tartozó magániskolákat érintő esetekben is”, valamint „az OCR szabályzatai nem értelmezhetők úgy, hogy az az állami vagy magánegyetemek területén védett vélemények elhallgattatásához vezessen”.¹³² Az OCR ellenezte a szabad véleménynyilvánítás megakadályozását a magánintézményekben, de nem tiltotta meg.¹³³ Ahogyan a 2003-as levél fogalmaz: „az olyan, a középiskolainál magasabb

¹²⁸ Többek között ilyen problémák merülnek fel, amikor a szabad véleménynyilvánítás védelme és a szexuális zaklatással szembeni védelem között az arany középúton próbálunk járni – amint arra Benjamin Dower is rámutatott, DOWER i. m. (7. lj.).

¹²⁹ Kétségtelen, hogy néhányan közülünk szintén érzékeny mimózávallek.

¹³⁰ AAUP-jelentés (7. lj.) 9.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo., 8. [idézve Gerald A. Reynolds (Oktatási Minisztérium Polgárjogi Hivatala) miniszterhelyettes munkatársának címzett levelét (2003. július 28.) (az Oktatási Minisztérium birtokában)].

¹³³ Uo.

fokú oktatást nyújtó magánintézmények, amelyek a szólásszabadságot az állami oktatási intézményeknél jobban korlátozzák, kizárólag saját akaratukból tesznek így, nem pedig az OCR által előírt követelmények alapján.¹³⁴

Ezért érdemes kiemelni, hogy ami a magánegyetemeket illeti, az intézmények szabadon mérlegelhetnek.¹³⁵ Szigorúan véve, az Első Alkotmánykiegészítés nincs a mérleg serpenyőjében. Figyelembe vehetők a szólásszabadság védelmével kapcsolatos szerződéses rendelkezések, az ilyen rendelkezéseket azonban jellemzően maguk az egyetemek határozzák meg.¹³⁶ Még akkor is, ha a szólásszabadságot kifejezetten védelemben részesítik, korlátozza – vagy vele szemben mérlegelendő – az intézmény küldetése és többek között a megkülönböztetés elleni védelemmel kapcsolatos szövetségi, állami vagy helyi törvények.

A szólásszabadság védelmét előmozdító üzenetek jellemzően hidegen hagyták azokat az egyetemi vezetőket, akik a „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levelek tartalmánál – érthető módon – nagyobb figyelmet fordítottak az OCR és az Igazságügyi Minisztérium jogalkalmazói intézkedéseire. Például az OCR-nak a University of Montana ügyében hozott, meghatározó döntése szerint a szexuális zaklatás fogalma „nem kívánt szexuális jellegű magatartás vagy megnyilvánulás, tekintet nélkül arra, hogy ellenséges környezetet teremt-e”.¹³⁷ Más szóval, az egyetem felelős-

¹³⁴ Uo. Mivel az OCR szerint ezen túlmenően nem várják el a véleménynyilvánítás korlátozását az állami intézményeknél, ez az érv aláassa az alkotmányos jogok állami intézkedés elve szerinti korlátozásának lehetőségét. Vitatható lehet, hogy állami intézkedésnek tekinthető-e a véleménynyilvánítás korlátozása egy magánintézménnyel kötött egyezségi megállapodás útján, figyelemmel arra, hogy az állam támogatta és jóváhagyta a megállapodást.

¹³⁵ A Statista szerint 2014-ben 5,5 millió hallgató iratkozott be magánegyetemre, 14,66 millió hallgató pedig állami egyetemre. Az állami egyetemen tanulónak a magánegyetemek hallgatóihoz viszonyított aránya idővel enyhén emelkedett: 1965-ben a hallgatók 67%-a, 2014-ben pedig 72%-a iratkozott be állami egyetemre. L. Statista: US College Enrollment Statistics for Public and Private Colleges from 1965 to 2016 and Projections up to 2027 (in millions) (2018), <https://www.statista.com/statistics/183995/us-college-enrollment-and-projections-in-public-and-private-institutions>. A jogi egyetemek esetében épp fordított a tendencia. Jelenleg 85 állami egyetem és 199 magánegyetem rendelkezik teljes vagy ideiglenes ABA-akkreditációval. L. ABA, *Private Law Schools* (2017), https://www.americanbar.org/groups/legal_education/resources/aba_approved_law_schools/private_law_schools.html. Másként fogalmazva, a jogi egyetemeknek csupán 40%-a állami, a fennmaradó mintegy 60%-a magánegyetem.

¹³⁶ Az oktatókkal szembeni jogosultságok kétségtelenül megbeszélés tárgyát képezik, a hallgatók nem tárgyalhatnak arról, hogy mi szerepeljen a hallgatói kézikönyvben. A magánintézményeket nem kötik az alkotmány rendelkezései, ha azonban a hallgatókat toborzó szórólapjaikon, kézikönyveikben és magatartási szabályzataikban szabad véleménynyilvánítási lehetőséget ígérnek, a bíróság dönthet úgy, hogy e vállalások kötik az egyetemeket. L. pl. Kelly SARABYN: Free Speech at Private Universities. 39 *Journal of Law & Education* (2010) 145; *Virimindi v. Fuqua School of Business* 435 Fed. Appx. 129, 273 (3rd Cir. 2011); *Ross v. Creighton University* 957 F.2d 410, 416 (7th Cir. 1992). „Az Egyesült Államokban általános nézet, hogy a hallgató és a magánegyetem vagy -főiskola közötti alapvető jogviszony kötelmi jellegű. Az intézmény beiratkozók számára elérhetővé tett katalógusai, szórólapjai, körlevelei és szabályzatai a szerződés részévé válnak” [idézte a *Zumbrun v. University of Southern California* 25 Cal. App. 3d 1, 10 (1972) ügyet]. L. még *Giuliani v. Duke University* No. 1:08CV502, WL 1292321, 7–8. (MD NC, 2010. március 30.) (előírta, hogy a Duke University kézikönyveit és szabályzatait külön, a munkaszerződéshez hasonló szerződésben foglalják össze); *Love v. Duke University* 776 F. Supp. 1070, 1075 (MD NC 1991) az egyetemi hírlevél nem hoz létre szerződéses jogviszonyt az egyetem és a hallgatók között). Ezek az ügyek nem az oktatók, hanem a hallgatók jogaival foglalkoznak. Amint a *Giuliani*-ügyben hozott ítélet is mutatja, munkaviszony esetén ezeket ténylegesen a szerződés részévé kellene tenni. Gyakran ez a helyzet az oktatóknak készített kézikönyvekkel, amelyek hivatkozás útján a velük kötött szerződés részévé válnak.

¹³⁷ AAUP-jelentés (7. lj.) 9.

sége ellenséges környezet kialakulását nem eredményező szexuális zaklatás esetén is megállapítható a IX. cím megsértéséért. Az OCR megfogalmazása szerint „a szexuális zaklatás nem kívánt szexuális jellegű magatartás. A szexuális zaklatás ellenséges környezetet teremt, ha kellően súlyos vagy mindenre kiterjedő ahhoz, hogy nemi alapon megakadályozza vagy korlátozza a hallgató képességét arra, hogy részt vegyen az iskola programjában vagy részesüljön annak előnyeiben.”¹³⁸ Az Igazságügyi Minisztérium hasonló fogalom meghatározást használt a University of New Mexico egyetemen történő állítólagos nemi diszkriminációval kapcsolatban 2016. április 22-én kelt levelében, megállapítva, hogy a IX. cím szerint szexuális zaklatás alatt a „nem kívánt szexuális jellegű magatartást” kell érteni, idevéve a „szóbeli magatartást” is, „tekintet nélkül arra, hogy ellenséges környezet kialakulásához vezet-e.”¹³⁹

A 2011-es „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levél az AAUP-jelentés szerint jelentős mértékben enyhítette az alkalmazandó bizonyítási mércét – „egyértelmű és világos” (azaz nagyon valószínű vagy észszerűen bizonyos) bizonyíték helyett „túlsúlyban lévő bizonyítékot” írva elő –,¹⁴⁰ ez a megállapítás azonban erősen vitatott, és megosztja a jogi és tudományos közösséget. Az AAUP mellett a FIRE is megtámadta az alacsonyabb bizonyítási mércét, figyelembe véve különösen azt a tényt, hogy az egyetemi meghallgatások során a megvádolt személy elenyésző eljárási jogokkal rendelkezik.¹⁴¹ Több mint ötven egyetem mintegy száz oktatója azonban aláírta az OCR mércéjét védelembe vevő fehér könyvet, részben azon az alapon, hogy már korábban is a túlsúlyban lévő bizonyíték mércéjét alkalmazták a faji megkülönböztetés és a zaklatás miatt indult egyetemi eljárásokban, az egyetemek pedig már a 2011-es „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levelet megelőzően is ezt a mércét alkalmazták a IX. címet érintő ügyekben.¹⁴² A 300 taggal

¹³⁸ L. Anurima Bhargava (Igazságügyi Minisztérium) és Gary Jackson (az Oktatási Minisztérium regionális igazgatója) levele Royce Engstromnak (elnök) és Lucy France-nek (egyetemi jogtanácsos), University of Montana (2013. május 9.) (az Igazságügyi Minisztérium birtokában). Ez a mérce nem felel meg a *Davis*-ügyben (28. lj.) hozott ítéletnek, amelyben a bíróság egyaránt súlyos és mindenre kiterjedő magatartást várt el.

¹³⁹ AAUP-jelentés (7. lj.) 10. [idézi Shaheena Simons (Igazságügyi Minisztérium) és Damon Martinez (az Igazságügyi Minisztérium ügyésze) Robert G. Franknek (a University of New Mexico elnöke) írt levelét (2016. április 22.) (az Igazságügyi-minisztérium birtokában)].

¹⁴⁰ Uo., 10. Figyelmeztetés és észrevétel nélkül történt.

¹⁴¹ L. Joe COHN: Responding in Full to 'Preponderance of the Evidence' Advocates. *Foundation For Individual Rights In Education*, 2012. október 18., <https://www.thefire.org/responding-in-full-to-preponderance-of-the-evidence-advocates>. Ezt a mércét peres eljárásban is támadták. L. pl. Complaint, *Doe v. Lhoman* No. 1:16-cv-01158 (DDC 2016. június 16.).

¹⁴² Title IX & The Preponderance of the Evidence: A White Paper (2016), <https://assets.documentcloud.org/documents/3006873/Title-IX-Preponderance-White-Paper-Signed-8-7-16.pdf>. Álláspontja szerint ezt a mércét alkalmazza az Oktatási Minisztérium az 1964. évi polgárjogi törvény VI. címe (oktatási intézmények által alkalmazott faji diszkrimináció tilalma) és VII. címe (munkahelyi diszkrimináció és szexuális zaklatás tilalma) tekintetében. A fehér könyv szerint továbbá a rendelkezésre álló adatok alapján az iskolák többsége a 2011-es OCR-level időpontjában már a túlsúlyban lévő bizonyítékot megkívánó mércét alkalmazta, valamint az OCR már 1995 óta alkalmazta ezt a mércét a vizsgálatait során (uo., 8–10.). Az 1975-ös szabályok és az azokhoz kapcsolódó útmutatók nem határoznak meg bizonyítási mércét, azonban az útmutatók azonnali és méltányos eljárás alkalmazását írják elő a nemi alapú hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó belső panaszok tekintetében (uo., 9.). Egy 1995-ös vizsgálat során megállapították, hogy az egyértelmű és világos bizonyítékokat előíró szigorú mérce alkalmazása szerepet játszott az eljárás méltánytalan jellegének megállapításában (uo., 10.).

rendelkező FAR csoport 79 tagja küldött az AAUP jelentéstervezetével kapcsolatban bírálatot, és védelmükbe vették az OCR „túlsúlyban lévő bizonyíték” mércéjét.¹⁴³

Az AAUP-jelentés szerint ez az alacsony mérce aránytalan hatással van a faji kisebbségekre, és a IX. cím érvényesítésére irányuló kezdeményezések szándékukon kívül elmélyíthetik az igazságszolgáltatási rendszerben tapasztalható faji előítéleteket.¹⁴⁴ A Stanford Universityn elkövetett nemi erőszakkal kapcsolatban Jen Sorensen által készített – meglehetősen ízléstelen – karikatúra grafikus formában ragadja meg a probléma lényegét: a privilegizált, fehér bőrű élsportoló hallgatót a Stanfordon szinte kitüntetik nemi erőszak elkövetéséért; az alulképzett, fehér bőrű és nem kifejezetten sportos hallgatót nem; a pigmentekkel teli bőrű férfi figurát pedig „akár szigorúan el is ítélik csak azért, mert a közelben tartózkodott”.¹⁴⁵ Természetesen a probléma itt valójában nem a zaklatás és szexuális jellegű támadás esetén alkalmazott bizonyítási mérce, hanem a fajgyűlölet. Ha pedig a probléma a fajgyűlölet, akkor nem világos, hogy miért a bizonyítási mérce módosítása lenne a megoldás.

Az AAUP-jelentés idézi Jeannie Suk (ma már Suk Gersen) harvardi professzort, aki kritizálta a Harvard Egyetemet, amiért elfogadta az OCR által alkalmazott „túlsúlyban lévő bizonyíték” mércét.¹⁴⁶ Megjegyzendő, hogy Suk Gersen nem általánosságban véve a bizonyítási mércével elégedetlen, hanem azzal a kulturális környezettel, amely elkezdte azonnal szavahihetőnek tekinteni a vádlókat anélkül, hogy a megvádolt személy számára biztosítaná a jogszerű eljárás védelmét. Suk Gersen szerint:

„A szexuális támadás súlyos és alattomos probléma, amely tarthatatlanul gyakran következik be az egyetemi kampuszokon és más helyszíneken. Az ellene való küzdelemmel együtt jár – többek között – az áldozatokkal, különösen a színes bőrű áldozatokkal szembeni történelmi előítéletek felszámolása, nem pedig az azzal a felfogással való egyszerű felcserélése, hogy az ilyen vádak megfogalmazó személyeket mindig és feltétel nélkül szavahihetőnek fogadjuk el. Épp olyan fontos és logikailag szükséges tudomásul venni annak lehetőségét, hogy a szexuális támadás vádja hamis, mint elismerni, hogy a nemi erőszakkal kapcsolatos legtöbb vád igaz. Ha bármit is tanultunk a túlkriminalizálás, a tömeges bebörtönzés és a bűnüldözői részrehajlás faji hatásainak nyilvános elismeréséből, akkor ügyelnünk kell a nemi erőszakos ügyek vádolt színes bőrű férfiakkal szembeni hagyományos előítéleteire. A faji szempontból aránytalan hatás dinamikája e mintázatnak megfelelően érinti a kisebbséghez tartozó férfiakat az egyetemi szexuális visszaéléssel kapcsolatos ügyekben is.

¹⁴³ A szervezet tagjai oktatók, hallgatók és emberi jogi aktivisták. Nem léptek fel az egyetemek egyre inkább vállalkozásjellegű működését és az oktatók bejelentési kötelezettségét kritikusan fogadó AAUP-val szemben, azonban felhívták a figyelmet arra, hogy az egyetemek továbbra is elhallgatják a kampuszon elkövetett nemi erőszak eseteit, és aggályukat fejezték ki amiatt, hogy az AAUP-jelentés az egyetemek biztonságával kapcsolatos hallgatói aggályoknak az oktatói érdekekkel való szembeállítására révén megerősítette a tüneteket, nem pedig kezelte a problémát. FAR (123. lj.). Az AAUP-jelentésben bemutatott ügyekkel kapcsolatban rámutattak több, általuk ténybeli és jogi hibaként értékelt körülményre, valamint az ezek szelektív és egyoldalú bemutatására. Uo.

¹⁴⁴ AAUP-jelentés (7. lj.) 11.

¹⁴⁵ Jen SORENSEN: Cartoon: Sexual Assault Platinum Pass. *Daily Kos*, 2016. június 21., <http://www.dailykos.com/story/2016/06/21/1540835/-Cartoon-Sexual-assault-platinum-pass>.

¹⁴⁶ AAUP-jelentés (7. lj.) 11. Az AAUP-jelentés hivatkozik Suk professzorra, ő ma már a Suk Gersen nevet használja.

(...) A „mindig higgyük el” jelszó súlyosbítja és elrejtí az összefüggést, amit csak segítenek az egyetemi titoktartási szabályok, megnehezítve a faji kérdésekkel összefüggő mintázatok vizsgálatát és feltárását. (...) Szem előtt kell tartanunk saját történelmünket és az összefüggéseket, továbbá nyitottnak kell lennünk arra, hogy adott esetben higgyünk, kétségsbe vonjunk, egyetértünk vagy ellentmondjunk a bizonyítékok alapján.”¹⁴⁷

A massachusettsi kerületi bíróság a Brandeis University ellen 2016-ban indított eljárásban megismételte Suk Gersen aggályait. A testület szerint:

„Úgy tűnik, a Brandeis University – a Harvardhoz hasonlóan – jelentősen korlátozta a megvádolt hallgató tisztességes és részrehajlástól mentes eljáráshoz való jogát, ha nem megfosztotta tőle. Nem elég egyszerűen annyit mondani, hogy e változások elfogadhatók, mivel a szexuális támadások áldozatainak a múltban nem mindig szolgáltattak igazságot. Az, hogy valaki »sértett«-e, olyan következtetés, amelyet a lefolytatott tisztességes eljárás eredményeként kell meghozni, nem pedig az eljárás kezdetén megfogalmazandó vélelem. Minden esetet a konkrét ügy érdemi vizsgálata után, az adott tényállás alapján kell megítélni. Ha egy egyetemi hallgatót egész életére szexuális ragadozóként bélyegeznek meg, észszerű elvárás, hogy biztosítsák számára a méltányos védekezési lehetőséget és a döntést hozó személy pártatlanságát.”¹⁴⁸

A bíróság megállapította, hogy az ilyen ügyekben alkalmazott mérce enyhítése „a megvádolt hallgatók hátrányos helyzetbe hozására irányuló erőfeszítés része, amely különösen aggasztó annak fényében, hogy a megvádolt személyt megfosztják más alapvető jogaitól is.”¹⁴⁹

¹⁴⁷ Uo. (idézet innen: Jeannie SUK GERSEN: Shutting Down Conversations about Rape at Harvard Law. *The New Yorker*, 2015. december 11., <http://www.newyorker.com/news/news-desk/argument-sexual-assault-race-harvard-law-school>).

¹⁴⁸ L. *Doe v. Brandeis University* 177 F. Supp. 3d 561, 573 (D. Mass. 2016). A Brandeis magánegyetem, így a bíróság nem a jogszerű eljáráshoz való alkotmányos jog alapján határozott az ügyben, hanem a Massachusetts államban az iskolai fegyelmi eljárások vonatkozásában megkívánt, ún. alapvető eljárási tisztesség fogalmának megfelelően. Uo., 602.

¹⁴⁹ Uo., 607. A bíróság világossá tette, hogy a problémát nem az alacsonyabb mérce jelenti. Megfogalmazása szerint „[a]z alacsonyabb mérce választása (véltetően az Oktatási Minisztérium nyomására) önmagában véve nem probléma – e mércét gyakran használják polgári peres eljárások során akár nagy jelentőségű kérdések eldöntésére is. Itt azonban úgy tűnik, hogy a mércét az egyetem kifejezetten azért enyhítette, hogy könnyebbé tegye a szexuális visszaélések bizonyítását, megnehezítve ezzel a védekezést a bűnös és az ártatlan hallgatók számára egyaránt. A szigorúbb mérce alkalmazását pedig fenntartotta gyakorlatilag minden más hallgatói szabálysértés tekintetében” (uo.). A Brandeis továbbra is a rendes eljárásait alkalmazta más hallgatói fegyelmi ügyekben: „2014-re a Brandeis szexuális viselkedést érintő ügyekre vonatkozó szabályai teljesen megszüntették a tárgyalás tartásának gyakorlatát. Az intézmény által követett eljárás során kijelölt különleges biztos folytatta le a vizsgálati eljárást, és ő határozott a megvádolt személy »felelőssége« tárgyában. Az eljárás lényegében titkos és inkvizitórius eljárás volt, amelynek keretében – többek között –

- a megvádolt személy nem volt jogosult a vád részleteit megismerni;
- a megvádolt személy nem volt jogosult a bizonyítékokat megvizsgálni;
- a megvádolt személy nem volt jogosult jogi képviselőre;
- a megvádolt személy nem volt jogosult a vádlójával konfrontálódni és kérdezni tőle;
- a megvádolt személy nem volt jogosult más tanúknak kérdéseket feltenni;

Az OCR nem támogatja az AAUP-t az egyértelmű és világos bizonyíték mércéjének megkövetelésében.¹⁵⁰ A hivatal inkább lehetővé teszi az intézményeknek, hogy az „ilyen vizsgálatoknál saját választásuk szerint alkalmazzák a túlsúlyban lévő bizonyítékot vagy az egyértelmű és világos bizonyítékot megkívánó mércét” a tényállás megállapítása és a következtetések levonása során.¹⁵¹ Az OCR a *Doe v. Brandeis* ügyben hozott ítéletre egyetértően hivatkozva kötelezi az intézményeket, hogy a szexuális visszaéléssel kapcsolatos ügyekben ugyanazt a bizonyítási mércét alkalmazzák, mint a hallgatók által elkövetett egyéb szabályszegésekkel kapcsolatos ügyekben.¹⁵²

A probléma valójában ismét nem a bizonyítási teher elmozdulása a túlsúlyban lévő bizonyítékot megkívánó mérce alkalmazása irányába. Ez az elmozdulás valójában olyan változást jelent, amely egyensúlyba hozza a feleket annak vizsgálatával, hogy a vádló vagy a vádlott rendelkezik erősebb bizonyítékokkal. Ennek eredményeként a vádlónak kell meggyőznie az eljáró személyt arról, hogy a saját tényállításai nagyobb valószínűséggel igazak, mint nem. Polgári ügyekben is ez az általánosan alkalmazott bizonyítási mérce. Ezzel szemben az egyértelmű és világos bizonyítékot előíró mérce – amelyet egyes egyetemek vitathatatlanul korábban is alkalmaztak – a megvádolt személy (az állítólagos elkövető) javára billenti az igazságszolgáltatás mérlegét.¹⁵³ A túlsúlyban lévő bizonyítékot követelő mérce azt üzeni, hogy mindkét felet egyformán vizsgálják, az egyértelmű és világos bizonyítékot előíró mérce viszont esetleg azt az üzenetet küldheti, hogy az intézmény nem nyitott az ilyen jellegű keresetek iránt.¹⁵⁴

A probléma nem a bizonyítási mérce látszólagos elmozdulása, hanem azon egyéb mechanizmusok összessége, amelyek a vádló személy javára billentik a mérleg serpenyőjét. Egyes vélemények szerint a bekövetkezett kulturális változások miatt ma már el kell hinni az állítólagos sértettek minden állítását, tekintet nélkül a konkrét bizonyítékokra és az adott helyzet összetettségére.¹⁵⁵ A diákokat érintő szexuális támadásos és zaklatásos ügyek igen gyakran, ha nem is

-
- a különleges vizsgálóbiztos részletes jelentést készített, amelyet a megvádolt személy az eljárás lezárásáig nem tekinthetett meg;
 - a megvádolt személy »felelőssége« (azaz bűnössége) tárgyában a vizsgálóbiztos által hozott határozat tulajdonképpen végleges volt, a felülvizsgálat lehetősége pedig korlátozott – a határozatot nem lehetett többek között helytelenség, tisztességtelenség, önkényesség vagy bizonyítatlanság alapján megsemmisíteni.” Uo., 570.

¹⁵⁰ OCR: Q&A on Campus Sexual Misconduct (2017. szeptember), https://www2.ed.gov/about/offices/list/ocr/docs/qa-title-ix-201709.pdf?utm_name, 5.

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² Uo., 5. Ha az iskolák kötelesek a VI. cím alapján faji alapú visszaélést érintő ügyekben a túlsúlyban lévő bizonyítékot megkívánó mércét alkalmazni [1. fehér könyv (142. lj.) 1.], akkor – furcsa módon – ez azt is jelentheti, hogy minden hallgatói visszaélést érintő ügyben ezt a mércét kell alkalmazni, hiszen azoknak azonosnak kell lenniük.

¹⁵³ Brake szerint az egyetemek és főiskolák többsége már a 2011-es „Tisztelt Kolléga!” kezdetű levél előtt is a túlsúlyban lévő bizonyítékot megkívánó mércét alkalmazta. BRAKE i. m. (115. lj.) 129.

¹⁵⁴ Uo., 133. A szerződésen kívüli károkozásra vonatkozó joggyakorlatban az igényelt jogorvoslat alapján gyakran alkalmaznak szigorúbb bizonyítási mércét. Igen gyakran szigorúbb mércét alkalmaznak, ha a felperes büntető jellegű kártérítést is követel. Ha a követelt vagy alkalmazandó szankció az elbocsátás, a szankció büntető jellegére tekintettel elképzelhető, hogy a szigorúbb mércét kellene alkalmazni. Az elbocsátásnál enyhébb szankciók vélhetően kompenzációs vagy helyreállító-nevelő célzatú, így a szigorúbb mérce alkalmazása nem látszik indokoltnak.

¹⁵⁵ L. Janet HALLEY: Trading the Megaphone for the Gavel in Title IX Enforcement. 128 *Harvard Law Review Forum* (2015) 103., 114.

mindig, meglehetősen összetettek. A legtöbb ügyben egymást ismerő és egymással tanulópartnerei, baráti vagy akár romantikus jellegű kapcsolatban álló személyek az érintettek.¹⁵⁶ Időnként szerepet játszik az alkohol és a kábítószer is. A kapcsolatok gyakran változnak – nem csupán napról napra, hanem egyes esetekben akár percről percre is.¹⁵⁷ A bonyolult és különös körülmények között igénylő ügyekben felmerülhet a kísértés, hogy diszpozitív tesztet alkalmazzunk, azaz olyan bizonyítási mércét, amely megválaszolja a döntést hozó személyben felmerülő kérdéseket. Könnyebb az egyértelmű és világos bizonyíték mércéje mögé bújni, mivel a döntést hozó személy az alapján mondhatja, hogy „a mindkét oldal által felmutatott hihető bizonyítékokra tekintettel nehéz eldönteni, hogy melyik félnek van igaza, ezért azt kell megállapítani, hogy nem sikerült bizonyítani a vádat”. Deborah L. Brake szerint „annak veszélyét, hogy az egyértelmű és világos bizonyíték mércéje teljesíthetetlen bizonyítási követelmények alkalmazásához vezet majd, fokozza az egyetemek ahhoz fűződő érdeke, hogy ne állapítsák meg a megvádolt hallgatók felelősségét”.¹⁵⁸ Nehezebb kibújni a nehéz döntés alól, ha a túlsúlyban lévő bizonyíték mércéje az irányadó. Noha számos egyetemen elhallgattatták vagy figyelmen kívül hagyták a sértetteket az egyértelmű és világos bizonyítékot előíró mércé és az egyetemi kultúrához tartozó kifogásolható szabályok (például „a nemi erőszak kultúrája”) alkalmazásával, ebből még nem következik, hogy a túlnyomó bizonyíték mércéjének alkalmazása azt jelenti, hogy minden szexuális visszaélésre vonatkozó állítás igaz vagy sikeresen alátámasztható lesz. A bizonyítási mércének nem része a bűnösség vélelme. Valójában nem mindenki áldozat, aki annak érzi magát, vagy

¹⁵⁶ Az Igazságügyi Minisztérium Nemzeti Igazságügyi Intézete (National Institute of Justice – NIJ) szerint a női hallgatók által bejelentett szexuális támadások 85-90%-át a sértett által ismert személy követi el. NIJ: Most Victims Know Their Attacker, <https://www.nij.gov/topics/crime/rape-sexual-violence/campus/Pages/know-attacker.aspx> (utolsó látogatás időpontja: 2018. október 27.).

¹⁵⁷ Lori SHAW (a University of Dayton egyetemen a IX. cím érvényesítéséért felelős tisztviselő) dokumentálja az egyetemeken élő „összejövős” kultúrát, a túlzott mértékű alkoholfogyasztást és azt, hogy ezek kombinációja miként komplikálja a bekövetkező, gyakran nem kívánt szexuális kapcsolat ügyét. Lori E. SHAW: Title IX, Sexual Assault, and the Issue of Effective Consent: Blurred Lines—When Should “Yes” Mean “No”? 91 *Indiana Law Journal* (2016) 1363., 1423. A nem kívánt szexuális kapcsolat mindig magában hordozza a jelentős érzelmi sérülés veszélyét, még akkor is, ha nem éri el a szexuális támadás vagy nemi erőszak szintjét (uo., 1391.).

¹⁵⁸ BRAKE i. m. (115. lj.) 132. A Legfelső Bíróság mind az egyenlő védelem, mind a véleménynyilvánítás szabadsága tekintetében hajlamos egyszerűsíteni a mércék alkalmazását. O’Connor és Marshall bírók szerint a szigorú vizsgálat alkalmazásának a gyakorlatban nem kellene végzetesnek lennie [*Adarand Constructors, Inc. v. Peña* 515 US 200, 237 (1995)], [O’Connor bíró idézett a *Fullilove v. Klutznick* 448 US 448, 519 (1980) ügyből (Marshall bíró párhuzamos véleményével)], Stevens bíró szerint pedig az egyenlő védelem tekintetében csupán egy elemzés, a lényegi észszerűség vizsgálata igényel mérlegelést [*Craig v. Boren* 429 US 190, 211–212 (1976) (Stevens bíró párhuzamos véleményével)], azonban mások, például Scalia bíró inkább vagy a szigorú vizsgálat, vagy az észszerűségi vizsgálat alkalmazását részesítették előnyben, mivel azok korlátozzák a bíróság diszkrecionális jogköreit, lényegesen megkönnyítve ezzel az ügyek eldöntését. Antonin SCALIA: The Rule of Law as a Law of Rules. 56 *University of Chicago Law Review* (1989) 1175., 1179–1180. A szigorú megközelítés végzetes, az észszerűségen alapuló megközelítés pedig túlságosan enyhe volna. Az Első Alkotmánykiegészítés tekintetében a bíróság az utóbbi években elzárkózott attól, hogy a különböző megnyilvánulások értékét az azokkal okozott sérelem ellenében mérlegelje, és szigorú vizsgálatot alkalmazott például az állatkínzást bemutató videók tilalmára vonatkozó jogszabályok, erőszakos videós tartalmak gyermekeknek értékesítése és a kongresszusi becsületrend megszerzését állító hamis kijelentések tekintetében [*Stevens* (60. lj.); *Brown* (60. lj.); *Alvarez* (60. lj.)]. Ezekben az ügyekben Gunther meglátása helytállóan tűnik – „elvben szigorú, a gyakorlatban pedig végzetes”. Gerald GUNTHER: Foreword: In Search of Evolving Doctrine on a Changing Court: A Model for a Newer Equal Protection. 86 *Harvard Law Review* (1972) 1., 8.

úgy véli, hogy sérelem érte. Nem következik továbbá az sem, hogy minden esetben van olyan bűnös elkövető vagy támadó, aki felelősséggel tartozik a vélt vagy valós sérelemért. Időnként mindkét fél egyaránt hibás, időnként az egyik inkább hibás, mint a másik, időnként pedig a felek pusztán félreértik egymást – előfordulhat ez, különösen a szexualitáshoz fűződő szóbeli és egyéb megnyilvánulások esetében.¹⁵⁹ A bonyolult és gondos körülményeket igénylő helyzetek nem ismeretlenek a jogi kultúra számára, sőt a jogi oktatás előnyére válnak. A jogi karoknak és vezetőiknek képesnek kellene lenniük arra, hogy ezeket kezelni tudják.¹⁶⁰

5.3. Általános bejelentési kötelezettség

Az egyetemi vezetők túlzott megfelelésre törekvéséből fakadó hibák másik példája az, hogy minden egyetemi munkatársat köteleznek a IX. címet érintő visszaélések bejelentésére. A túlzott megfelelésre törekvés akadályozhatja az oktatók és a hallgatók közötti párbeszédet a tanteremben belül és kívül egyaránt. Az AAUP-jelentés rámutat, hogy noha a IX. cím nem kötelez minden oktatót a visszaélések bejelentésére, az egyetemi vezetők gyakran alkalmazzák pontosan ezt előíró szabályokat.¹⁶¹ E tendencia részben az OCR és a University of Montana között létrejött megfelelési megállapodásból fakad, amely „minden alkalmazottja számára – az egészségügyi szakemberek és a jogszabály alapján a bejelentéstől eltolt személyek kivételével – kötelezővé

¹⁵⁹ L. LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.) (az érzelmi alapú érveléssel kapcsolatban). A személyes felelősség megítélése szempontjából a „nem nemet jelent” megközelítés helyett inkább az „igen jelent igen” elvet támogatom. Azzal is tisztában vagyok, hogy írásbeli nyilatkozat hiányában számos módon ki lehet fejezni a hozzájárulást, és az emberek ritkán kommunikálnak világosan az ilyen kérdésekben. Shaw rámutat, hogy a társadalomban nincs egyetértés arról, hogy milyen viselkedés fejez ki „egyértelműen” hajlandóságot szexuális cselekményben való részvételre. Shaw i. m. (157. lj.) 1412. Shaw beszámol a *The Washington Post* és a Kaiser Family Foundation által 2015-ben egyetemi hallgatók körében azzal kapcsolatban végzett felmérésről, hogy milyen nonverbális jelzés fejezheti ki hozzájárulást: „A válaszadók több mint 40%-a szerint igaz, több mint 40%-a szerint pedig nem igaz, hogy a levetkőzés, az óvszer beszerzése és/vagy a beleegyező bólogatás kifejezi a további szexuális tevékenységre vonatkozó hozzájárulást.” Uo. Shaw a „nem nemet jelent” elv alkalmazása mellett foglal állást, részben azért, mert az középutat jelent az olyan államok, amelyekben a „nem” nem elegendő a szexuális támadásért való büntetőjogi felelősség megállapításához, valamint a több egyetemen alkalmazott az „igen jelent igen” elv között, részben azért, mert számos gyakorlati nehézség merül fel annak bizonyításával kapcsolatban, hogy egy személy nonverbális jelzésekkel kifejezte-e a hozzájárulását, részben pedig azért, mert a felmérésben részt vevő nők általában a „nem nemet jelent” elvet részesítették előnyben az „igen jelent igen” elvvel szemben. Uo., 1409–1411., 1413–1414.

¹⁶⁰ Bár Shaw nem foglalkozik a szexuális zaklatás kérdésével, az egyetemi nem kívánt szexuális kapcsolat bonyolult kérdéseit is alaposan megvizsgálja, l. SHAW i. m. (157. lj.). Nemcsak adatokkal támasztja alá az ivás és összejövés egyetemi kultúrája alapján létrejövő nem kívánt egyetemi szexuális kapcsolatok összetettségét, hanem olyan helyzet bemutatásával szemlélteti is, amelyben két hallgató alkoholfogyasztást követően létesít nemi kapcsolatot (uo., 1372–1378.). A helyzetet bemutatja a két érintett hallgató szemszögéből, a hallgatók találkozásának színhelyéről szolgáló buliban tartózkodó tanúk szemszögéből, valamint a kollégium biztonsági videokamerájának felvétele alapján. A helyzet igen bonyolult, és komoly kihívás elé állítana egy, a IX. címben járatos tanácsadót is. Shaw részletes és megfelelően alátámasztott javaslatot tesz arra, hogy az ilyen eseteket minden érintett szempontjából különös érzékenységgel kell kezelni, de emellett figyelembe kell venni az egyetemi alkoholfogyasztás és szexualitás sajátos dinamikáját is (uo., 1421–1422.). E szempontok szerint vizsgálva az eredetileg nagyon homályos és bonyolult kérdések sokkal világosabbá és könnyebben megoldhatóvá válnak.

¹⁶¹ AAUP-jelentés (7. lj.) 16.

tette a tudomására jutott szexuális alapú zaklatás bejelentését”.¹⁶² Ez a részben megelőző intézkedés abból a tényből fakad, hogy a University of Montana korábbi esetekben nem kezelte kellő komolysággal a szexuális zaklatás eseteit.¹⁶³

Az AAUP-jelentés rámutat, hogy „az oktatók túlon túl általános bejelentési kötelezettség alá vonása – amelyet velük való egyeztetés nélkül vezettek be – figyelmen kívül hagyja a tőlük tanácsot vagy útmutatást kérő hallgatók által megosztott titkok bizalmas kezeléséhez fűződő, alapvető oktatási megfontolásokat”.¹⁶⁴ A jelentés szerint ez dermesztő hatással lehet a tantermekben, és elfojthatja az olyan párbeszédet, amelyben a hallgatók a tanulási folyamat részeként megoszthatnának bizonyos információkat másokkal.¹⁶⁵ Az AAUP-jelentés álláspontja szerint ez az általános értelmezés állandósítja a kettős mércék alkalmazását, és aránytalanul megterhelő a nők és az LMBTQ-közösséghez tartozó oktatók számára, akik egyébként közelebbről érintettek, nyitottabbak és befogadóbbak – vagy legalábbis annak tűnnek – a IX. cím oktatással összefüggő célkitűzései iránt.¹⁶⁶ Másként fogalmazva, az ilyen kötelezettség hátrányos hatással van a IX. cím céljainak elérésére, mivel korlátozza az ügyet támogatók közötti párbeszédet és kapcsolattartást. Az AAUP-jelentés összegzése szerint „a tanácsadói és pedagógiai szerepet betöltő, számos hallgató által »sürgősségi segítségnyújtónak« tekintett oktatók tekintetében az intézményi szabályzatokban nem bejelentési, hanem kifejezetten titoktartási kötelezettséget kellene előírni”.¹⁶⁷

Összetett problémáról van szó. Tammy Hodo számos megalapozott aggályt fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy az oktatók számára bejelentési helyett titoktartási kötelezettséget írjanak elő:

- rendelkeznek-e a hallgató valódi támogatásához szükséges eszközökkel;
- vannak-e az adatgyűjtés során a megfelelő kérdések feltételéhez szükséges nyomozási képességeik;

¹⁶² Uo. Az OCR azt is kijelentette, hogy a Montana-megállapodás példaként szolgál más intézmények számára. Uo., 16.

¹⁶³ Amint az AAUP-jelentés is előrevetítette, a Florida Coastal School of Law 2015 tavaszán e-mailben szólította fel oktatóit, hogy a tárgyleírásokban jelezzék a hallgatóknak, hogy az oktatók nem kezelhetik bizalmasan a szexuális visszaéléssel-erőszakkal kapcsolatban a tudomásukra jutó információkat, és a velük megosztott ilyen információkat kötelesek haladéktalanul jelezni a IX. cím érvényesítéséért felelős koordinátornak. A IX. cím szabályaival kapcsolatban az oktatóknak készített oktatóvideót 2015. november 10-én tették közzé, a tárgyleírással kapcsolatos felszólítást pedig 2015. november 11-én. Egyes oktatók a szabályok felülvizsgálatát kérték, az egyetem vezetősége azonban azt válaszolta, hogy az oktatókat nem köti az ügyvédi titoktartás a hallgatókkal szemben, így a jogszabályi előírások és az oktatók jogi és etikai kötelezettségei nem zárják ki a jelentési kötelezettség bevezetését. Egyes oktatók felhívták a figyelmet az oktatásaitikai problémákra, köztük a hallgatók biztonságára és támogatására, azonban e kifogásokat sem vették figyelembe.

¹⁶⁴ Uo., 16. (idézet innen: Colleen FLAHERTY: Endangering a Trust. *Inside Higher Ed*, 2015. február 4., <https://www.insidehighered.com/news/2015/02/04/faculty-members-object-new-policies-making-all-professors-mandatory-reporters-sexual>).

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Uo. Természetesen vannak férfi oktatók, akik e területeket oktatják és kutatják, és/vagy egyértelműen megközelíthetők.

¹⁶⁷ Uo. Ezt főként az egyetemi jogi műhely néhány tagja vetette fel, akiknek az ügyfelekkel és a hallgatókkal való kapcsolattartása gyakran vet fel ilyen kérdéseket.

- képesek-e biztosítani a szexuális támadás, a kapcsolati erőszak stb. kezeléséhez szükséges közösségi erőforrásokat a hallgatóknak;
- járatosak-e a traumakezelésben, hogy elkerüljék az oktatóhoz forduló hallgató újbóli traumatizálódását;
- képesek-e a titoktartásra és a részrehajlás elkerülésére, különösen akkor, ha mindkét érintett hallgatót ismerik.¹⁶⁸

Hodo szerint „[i]lyen jellegű kérdéseket kell megválaszolni, amikor a IX. címen gondolkodunk”.¹⁶⁹ Ezen eszközök és képességek hiányában az adott oktató nem tekinthető felkészültnek arra, hogy képes legyen felelősen cselekedni bizalmas támogatóként. Az oktató inkább irányítsa a hozzá forduló hallgatót ilyen erőforrásokkal rendelkező személyhez, vagy tájékoztassa a hallgatót arról, hogy köteles a hallgató által elmondottakat bejelenteni. Hodo nem állítja, hogy ezek az aggályok minden helyzetben vagy minden oktató tekintetében felmerülnek, hiszen egyes oktatók valóban rendelkeznek az ilyen jellegű aggályok eloszlathatásához szükséges képességekkel, tudással és erőforrásokkal – azonban sokan nem. Ezek az aggályok különös jelentőséggel bírnak akkor, amikor az oktatók látják el a IX. címmel összefüggő feladatokat. Jelentősen enyhítené az ilyen jellegű aggodalmakat, ha a titoktartással, összeférhetetlenséggel és talán a bizonyos esetekben felmerülő bejelentési kötelezettséggel összefüggő útmutatás mellett megfelelő képzést és erőforrásokat biztosítanának az oktatók számára.¹⁷⁰ Egyes oktatók készséggel vállalnák az ilyen képzések elvégzését és az azzal járó felelősséget, mások viszont elborzadnának az ötlettől, és nem akarnának benne részt venni.¹⁷¹

Az egyetemi vezetők szempontjából a legegyszerűbb megoldás az volna, ha az egészet ki vennék az oktatók kezéből, és egyetlen személyébe vagy hivatalába adnák. Ezzel látszólag sikerülne elkerülni a legtöbb, ha nem az összes fent említett aggályt.¹⁷² A probléma azonban az, hogy bizonyos esetekben lehetetlen elkerülni e feladatok legalább egy részének az elvégzését. Ha egy hallgató például az oktató előtt omlik össze, és kötelezően bejelentendő információt oszt meg, máris kétséges, hogy mi a követendő eljárás. Az oktató hallgasson figyelmesen, amíg a hallgató befejezi a mondandóját, majd tájékoztassa arról, hogy az elhangzottakat köteles bejelenteni a IX. cím alkalmazásával foglalkozó koordinátornak, vagy inkább az első jelre szakítsa félbe, gyakorlatilag elvágva ezzel a beszélgetést? A két stratégia közül vajon melyik esetében

¹⁶⁸ A Florida Coastal School of Law IX. cím érvényesítéséért felelős munkatársa, Tammy Hodo e-mailje a szerzőnek (2016. július 8.) (a szerzőnél).

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Tegyük fel, hogy egy hallgató elmondja az oktatójának, hogy kényelmetlenül érzi magát egy, a csoportba járó másik diák társaságában, s arra kéri az oktatót, hogy tegyen valamit – pl. büntesse meg a másik hallgatót, ültesse őket távolabb egymástól, vagy akár helyezze át a másik hallgatót egy másik kurzusra –, azonban a panaszkodó hallgató nem akarja bevonnai a IX. cím érvényesítéséért felelős tisztviselőt. Álláspontom szerint egy ilyen helyzetet nem szabadna a professzornak egyedül kezelnie. Ha a hallgató szeretné továbbvinni az ügyet, forduljon az iskola vezetőségéhez. Mi a helyzet azonban akkor, ha a hallgató nem kívánja továbbvinni az ügyet, és inkább semmit nem tenne, mint hogy a vezetőséghez forduljon? A „kényelmetlenség” érzete elegendő alap a bejelentési kötelezettség beállításához?

¹⁷¹ Mi, oktatók néha panaszkodunk amiatt, hogy nincs eléggé megosztva a vezetés, ugyanakkor a túl sok bizottsági munka, képzés és más feladatok miatt is panaszkodunk.

¹⁷² Legalábbis egy vezető beosztású tisztviselő beszámolt nekem, hogy nem volt tudomása arról, hogy az oktatók általános bejelentési kötelezettségének előírása választás kérdése lenne.

nagyobb az újbóli traumatizálódásnak és annak a valószínűsége, hogy megtörik az alapvető bizalom, amely miatt a hallgató egyáltalán meg merete osztani az információt? A választól függetlenül igen valószínű, hogy a hallgató és az oktató közötti párbeszéd megszakad.

Az oktató számára a legjobb lehetőség ennek elkerülésére az, hogy a jogászprofesszorok hagyományos hozzáállását követve megközelíthetetlen marad. Korunk trendje azonban nem ez. Számos jogi kar elvárja az oktatóktól, hogy egyszerre legyenek hatékony tanárok és mentorok, akikhez a hallgatók bármikor fordulhatnak segítségért és útmutatásért. Minél jobban azonosulunk ezekkel az értékekkel (amelyek nagyjából megfelelnek a hallgatót ügyfélnek tekintő modellnek), annál inkább kockáztatjuk az alapvető bizalom elkerülhetetlen elvesztését. A jogászprofesszorok jellemzően rendelkeznek az ilyen jellegű képzés és felelősség vállalásához szükséges háttérrel és képességekkel, ha vállalni akarják. A bizalmas támogatói szereppel összefüggő képzést és feladatkört vállalni képes és hajlandó oktatókat talán bizalmas támogatónak (nem pedig bejelentési kötelezettség hatálya alá tartozó személynek) kellene tekintenünk.

5.4. Tartalmi figyelmeztetés: elkerülés vagy szembenézés

A tartalmi figyelmeztetéssel az oktató jelzi a hallgatóknak, hogy a soron következő anyag kellemtelen vagy fájdalmas érzelmi reakciót válthat ki. Bár a tartalmi figyelmeztetés a hallgatók tutujgatásának egy formája lehet, amelynek révén elkerülhetnek olyan dolgokat, amelyekkel szembe kellene nézniük, ez nem szükségszerű. A tartalmi figyelmeztetések gondolkodás nélküli elutasításával elmulasztanánk szembenézni az egyes anyagok vagy témák által jelentett nehézségekkel.¹⁷³

Nem megfelelő módon az AAUP-jelentés erős kritikát fogalmaz meg a tartalmi figyelmeztetés alkalmazásával kapcsolatban, utalva a témával kapcsolatos korábbi, 2014-es jelentésére.¹⁷⁴ A 2014-es jelentésben az AAUP megállapította, hogy:

„Egyszerre infantilizáló és antiintellektuális az a feltételezés, hogy a hallgatókat a tanteremben a kihívásokkal való szembenézés helyett védelmezni kellene. Ezzel nagyobb jelentőséget tulajdonítanánk a kényelemnek, mint az intellektuális erőfeszítésnek, (...) politikailag ellentmondásos témákra, például a szexualitásra, a faji és az osztálykérdésekre, a kapitalizmusra és a gyarmatosításra irányítva a figyelmet. Helyes vagy helytelen, de tény, hogy ha az ilyen témák sokkot okozhatnak, akkor azok az oktatók, akik tartanak attól, hogy a hallgatók számára esetleg kényelmetlenséget okoznak, nagy valószínűséggel marginalizálni vagy éppen teljes mértékben kerülni fogják őket. A tartalmi figyelmeztetés használatának előírása így elfojtó, »dermesztő légkört« teremt a tanteremi kritikus gondolkodás számára.”¹⁷⁵

¹⁷³ Az AAUP-jelentés szerzői a professzorokra bízzák, hogy döntsenek a tartalmi figyelmeztetések használatáról, azonban Lukianoff és Haidt szerint „az egyetemeknek hivatalosan és határozottan el kellene utasítaniuk a tartalmi figyelmeztetések használatát”. LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.). Goldberg szerint is sértené a tudományos élet szabadságát és a véleménynyilvánításhoz való jogot, ha az egyetemek tartalmi figyelmeztetések használatára köteleznék az oktatókat. GOLDBERG i. m. (28. lj.) 749.

¹⁷⁴ L. AAUP: On Trigger Warnings (2014), <http://www.aaup.org/report/trigger-warnings>.

¹⁷⁵ AAUP-jelentés (7. lj.) 15. Rámutattak továbbá arra, hogy „bár minden oktatót érhetnek ilyen jellegű vádak, az ideiglenes és a határozott idejű szerződéssel rendelkező oktatókat különösen fenyegeti ez a veszély”. Ez az oktatás

A 2014-es jelentés megállapította továbbá, hogy a tartalmi figyelmeztetések kérdésének előtérbe helyezése csupán az egyetemi szexuális erőszak problémájának elkenésére szolgáló eszköz. A jelentés szerint „a tartalmi figyelmeztetések nem oldják meg ezt a problémát, ehelyett elterelik róla a figyelmet, egyúttal fenyegetik az oktatók és a hallgatók tudományos szabadságát, hiszen a tanteremben teret kellene engedni a nehéz beszélgetéseknek is, tekintet nélkül a formájukra”.¹⁷⁶

Ez a megállapítás túlságosan messzire megy. Bár semmi baj nincs azzal, ha tisztában vagyunk a tartalmi figyelmeztetések káros hatásával, azok nem akadályozzák meg az egyetemi szexuális erőszak problémájának kezelését, és nem is teszik szükségessé a nehéz témák elkerülését. Lehetséges, hogy az ember egyszerre van tisztában bizonyos témák hatásával, s felelősségteljes és professzionális módon foglalkozik velük. A lehetőségek nem korlátozódnak arra, hogy figyelmen kívül hagyjuk az emberek érzékenységét, vagy elkerüljük magát a témát. A középút talán kissé nehezebben járható, de nem szabad kikerülni. Kollégám, Quince Hopkins professzor szerint különbséget kell tenni a figyelmeztetés és a figyelmeztetésre adható válaszlehetőségek között.¹⁷⁷ A figyelmeztetés célja lehet, hogy a hallgatók érzelmi-pszichológiai szempontból előre felvértezhessék magukat a következő beszélgetésre. Hopkins például általában tartalmi figyelmeztetést használ a *Loving v. Virginia* ügyről szóló sajtóhírekben használt elavult [például colored (színes bőrű) vagy negro (néger)] kifejezésekkel kapcsolatban, mielőtt bemutatná őket a hallgatóknak.¹⁷⁸ Szerinte ennek célja nem a téma kikerülése, hanem a nyelvezet olyan mértékű tompítása, amely nem érinti hátrányosan a hallgatók tanulási lehetőségét.¹⁷⁹

Bizonyos tárgyak, például az alkotmányjog vagy a családjog esetében a professzorok igen sok időt tölthetnének tartalmi figyelmeztetések adásával. A jogi egyetemeken oktatott tárgyak és a felmerülő témák jelentős hányada – köztük a büntetőjog, a büntetőeljárás-jog, a családjog vagy a legutóbbi pénzügyi válság által súlyosan érintett hallgatók esetében a tulajdonjog és a csődjog is – alkalmas fájdalmas érzelmi reakció kiváltására.¹⁸⁰ A háborús konfliktusokkal vagy a terror ellen vívott háborúval kapcsolatos beszélgetések fájdalmasak lehetnek azok számára, akik külföldi konfliktusaink helyszínéről tértek haza.

vállalkozás jellegű működéséhez, a költségsökkentéshez és a nyereség növeléséhez kapcsolódik, hiszen a határozatlan idejű szerződéssel rendelkező vagy azt a jövőben megszerző oktatók száma csökken, a kevesebb költséges, a kevesebb befolyással rendelkező és könnyebben helyettesíthető oktatók száma pedig emelkedik.

¹⁷⁶ Uo. Az AAUP-jelentés az egyes oktatókra bízna annak eldöntését, hogy használnak-e ilyen figyelmeztetést az óráikon, de aggályát fejezte ki a tartalmi figyelmeztetések tárgy-leírásban való – akár szándékos – használatával kapcsolatban. Az AAUP-jelentés előrejelzésének megfelelően Hodo, a Florida Coastal IX. cím érvényesítéséért felelős tisztviselője 2016 tavaszán rövid előadást tartott az oktatók számára a tartalmi figyelmeztetésekről, amelynek során megkért bennünket, hogy jelöljük meg a potenciálisan felkavaró tartalmakat, és engedjük meg a hallgatóknak, hogy szükség esetén elhagyják a termet, vagy egy kis idő alatt felkészüljenek rá, ha a tartalom érzelmi reakciót vált ki bennük. Jó néhány oktató megjegyezte, hogy a jogásznak készülő hallgatóknak képesnek kell lenniük arra, hogy nehéz témákkal foglalkozzanak. A tisztviselő – álláspontom szerint helyesen – rámutatott arra, hogy a felkavaró érzelmek kialakulása tulajdonképpen a hallgató tanulását korlátozhatja.

¹⁷⁷ Interjú Quince Hopkinszal, a Florida Coastal School of Law professzorával.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ Uo. Én 2017 őszén kezdtem el tartalmi figyelmeztetéseket használni, és soha egyetlen hallgató sem hagyta el a termet a figyelmeztetést követően.

¹⁸⁰ A szakkurzusok, pl. a nemzetközi büntetőjog, a nemek és a jog kapcsolata, a szexualitás és a jog, a szegénységre vonatkozó jog és a jogi műhelyek jó része erős érzelmi választ válthatnak ki.

Erősen korlátozhatja az órát, ha az oktatónak folyamatosan ellenőriznie kell a témákat és a beszélgetéseket abból a szempontból, hogy esetleg sérthetik-e a hallgatók érzékenységét. Bizonyos területeken szinte lehetetlen elkerülni a kényes témákat. Ha az egyetem vezetősége a IX. címtől való félelem miatt óvatosságra int, vagy egyes témák megkerülésére sarkall, az oktatók elkerülhetnek – vagy éppen a jelentőségüket kicsinyítve mutathatják be – a kényes kérdéseket, súlyosan aláásva ezzel a jog és a társadalmi igazságosság középpontjában álló, ellentmondásos problémákkal való kritikus szembenézést. Ha még a jogi egyetemeken is megkerülnek vagy tompítják az ilyen kérdéseket, ahol professzionális módon kellene velük foglalkozni, hogyan várhatnánk el a hallgatóktól, hogy megfelelő módon kezeljék a gyakorlatban felmerülő nehéz kérdéseket?

Felmerült például az az aggály, hogy egyes professzorok a büntetőjogi képzés során megkerülhetik a szexuális támadás és a nemi erőszak témájának oktatását.¹⁸¹ A helyzet ironiája – amint arra az AAUP-jelentés rámutatott –, hogy éppen a feministák küzdöttek e témák oktatásáért, amelyek most az érzelmileg túlságosan megterhelő természetük miatt esnek ki a tanmenetből.¹⁸² A szexuális támadás, a faj és a társadalmi osztály metszetének vizsgálatára irányuló beszélgetéseket is érzéketlennek tekintik a sértettek szempontjából. Az ilyen jellegű eszmecsere tehát nem csupán sokkhatás kiváltására alkalmasnak, hanem ellenséges környezetet teremtő tényezőnek is tartják,¹⁸³ következésképpen a szexuális támadást érintő ügyek tényszerű valóságával kapcsolatos igen fontos (vagy akár szükséges) eszmecsere időnként elmarad.

Véleményem szerint a legtöbb büntetőjogász professzor nem kerüli meg a témát – például a Florida Coastal jogi egyetemen büntetőjogot rendszeresen oktató három professzor közül egyik sem tette ezt, ahogyan én sem szoktam, amikor néha én oktatom ezt a tárgyat.¹⁸⁴ Mindannyian túlságosan fontosnak tartjuk a témát ahhoz, hogy kihagyjuk. Egyikünk sem használ tartalmi figyelmeztetést a tárgyleírásban, viszont egyikünk lehetővé teszi a magukat a téma feldolgozására képtelennek érző hallgatók számára, hogy kérdés nélkül igazoltan távol maradjanak erről az óráról. Egy másik professzor hasonlóan jár el a kapcsolati erőszak tárgyalása során, hiszen nem lehetséges a szexuális támadások említése nélkül foglalkozni ezzel a problémával. Mindannyian minden esetben emlékeztetjük a hallgatókat arra, hogy az érzékeny problémák megvitatása során professzionális és illő módon kell eljárni.¹⁸⁵

¹⁸¹ AAUP-jelentés (7. lj.) 15.

¹⁸² Uo., 15. (idézet innen: Jeannie SUK GERSEN: The Trouble with Teaching Rape Law. *The New Yorker*, 2014. december 15., <http://www.newyorker.com/news/news-desk/trouble-teaching-rape-law>).

¹⁸³ Uo., 15–16. Az AAUP-jelentés hivatkozza és idézi Suk Gersen munkáját [i. m. (182. lj.)]. Suk Gersen cikke elején arra kéri az olvasót, hogy „képzeld el egy sebésznek készülő orvostanhallgatót, aki attól fél, hogy a vér látványa vagy érzete felzaklathatja”. L. még Jeannie SUK GERSEN: Shutting Down Conversations about Rape at Harvard Law. *The New Yorker*, 2015. december 11., <http://www.newyorker.com/news/news-desk/argument-sexual-assault-race-harvard-law-school>.

¹⁸⁴ A büntetőjogi kurzusomat látogató hallgatók 2007 tavaszán kitüntettek engem mint a félévi vizsgaidőszak után a mentális egészséggel kapcsolatban a legtöbb hallgató számára tanácsot adó professzort. Nem egészen erre számítottam.

¹⁸⁵ A SEALS kerekasztal-beszélgetésének résztvevői nem kerülték meg a téma oktatását, egy résztvevő azonban nem vizsgáztat a témában, mert attól tart, hogy az a vizsgahelyzet nyomása alatt megrendítheti a hallgatók teljesítményét.

Az oktatók egyes történetekről számoltak be a fájdalmas érzelmi reakciót ténylegesen mutató hallgatókkal kapcsolatban. Noha az egyik professzor megjegyezte, hogy egy hallgatója különösen zaklatottá vált a bántalmazott nőkre jellemző tünetegyüttes megvitatása során, megítélése szerint értékelte a témáról folyó párbeszédet. Egy másik professzor elmondása szerint egy háborús veterán olyan, a kényszerítésen alapuló védekezésről szóló videó megtekintése során vált zaklatottá, amely jogellenes parancsok végrehajtását is bemutatta. A professzor a gyakorlatban felmerülő problémák bemutatására használta fel ezt az alkalmat, hangsúlyozva, hogy jogászként képesnek kell lennünk szembenézni az ilyen helyzetekkel.

Egyes oktatók szívesen vennék a potenciálisan traumatikus érzelmi reakciót kiváltó jogterületek mélyebb tárgyalásával járó oktatási és fejlődési lehetőségeket,¹⁸⁶ mások viszont ezt az egész témát a saját szakterületükön és a komfortzónájukon kívül álló kérdésnek tekintik. Az utóbbi csoporthoz tartozó professzorok esetleg megpróbálhatják teljes egészében elkerülni a megrázó hatás kiváltására alkalmas kérdéseket, vagy egyszerűen nem vesznek tudomást az esetleg általuk okozott érzelmi sérülésről és károsodásról. Ha a tartalmi figyelmeztetéseket és az azokat megalapozó témákat nem az egészséges párbeszéd részének, hanem taposóaknának tekintjük, lehet, hogy mindkettőt elkerüljük.

Az elkerülés egyaránt korlátozza a véleménynyilvánítás szabadságát és a tanulmányi lehetőségeket. Az ilyen tárgyak elkerülése a teljes oktatási rendszer tevékenységének kárára válna. Ahogyan Suk Gersen a *The Atlantic*-cikkben írta:

„Még soha nem volt olyan fontos, mint ma, hogy a joghallgatók képessé váljanak termékenyen és elemző módon részt venni a szexuális támadásokról folytatott párbeszédben. Úgy tűnik azonban, hogy számos hallgató és oktató azonosul a kulturális megközelítéssel, hogy a szexuális bűncselekményekről túlságosan veszélyes valódi és kihívásokkal teli párbeszédet folytatni, és a traumatikus sérülés kockázata párhuzamba állítható magával a szexuális jellegű támadással.”¹⁸⁷

Az oktatóknak komolyabb dolgokkal kellene foglalkozniuk annál, mint hogy egyes hallgatók esetleg az egyetem vezetőségéhez fordulva panaszkodhatnak a professzorok szóválasztása miatt. Az orlandói szórakozóhelyen a közelmúltban történt támadás nyomán írt cikkében Nicki Monahan rámutat, hogy a tanteremben nemcsak az esetleg szélsőséges álláspontokat megjelenítő viták, hanem a szélsőséges nézeteket képviselő és az órára fegyverrel érkező hallgatók miatt is aggódnunk kell.¹⁸⁸ Monahan szerint talán ideje lenne elismerni, hogy a „bizton-

¹⁸⁶ Nem mindig világos, hogy az érzelmi reakció valójában diszfunkció. A kérdés az, hogy ezeket az érzelmeket funkcionálisan vagy diszfunkcionálisan kezelik. Az egyszerű elkerülés nem funkcionális. L. LUKIANOFF-HAIDT (10. lj.); I. még interjú Greg Lukianoff-fal: Sensitivity or Censorship: How Language Policing on College Campuses is Shaping America's Future. *To the Best of Our Knowledge*, 2017. július 23., <http://www.ttbook.org/interview/sensitivity-or-censorship-how-language-policing-college-campuses-shaping-americas-future>.

¹⁸⁷ L. SUK GERSEN i. m. (182. lj.).

¹⁸⁸ L. Nicki MONAHAN: Brave Classrooms and Courageous Conversations. *Faculty Focus*, 2016. július 6., <http://www.facultyfocus.com/articles/teaching-and-learning/brave-classrooms-courageous-conversations>.

ságos tanterem” csupán illúzió,¹⁸⁹ tudomásul kell vennünk, hogy valójában bátorságnak helyet adó terekre és beszélgetésekre van szükségünk.¹⁹⁰ Magyarázata szerint „a bátorságnak helyet adó osztálytermekben a hallgatók és az oktatók tanulmányi célból szabadon megoszthatják egymással eltérő álláspontjaikat és tapasztalataikat, mindenkor észben tartva azonban, hogy az kockázattal jár”.¹⁹¹ A jelenlegi elnöki ciklus idején alkotmányjogot oktató professzorok számára például ezek a kockázatok egészen kézzelfoghatók.¹⁹² Ezen túlmenően különös aggodalomra ad okot az a tény, hogy a jogi egyetem nem feltétlenül a legjobb hely a mentális egészség szempontjából.¹⁹³ Az alkotmányjoghoz hasonló tárgyak oktatása során lehetetlen megkerülni a Trump-kormány bevándorlással, az LMBTQA-közösségekkel, egyes vallási csoportokkal, a nőekkel, a faji és az etnikai kisebbségekkel, a Legfelső Bíróság bírának kinevezésével, valamint az elnök mint a haderő legfőbb parancsnoka hatalmával összefüggő nézeteit és politikáját.

A kérdések megkerülése értelmetlen és – különösen a jogi egyetemen – oktatási szempontból is helytelen. Szenvtelenül figyelmen kívül hagyni Trump elnök, Clinton külügyminiszter vagy Bernie Sanders támogatóinak gondolatait és érzéseit sem bölcs dolog – ha így teszünk, azzal esetleg fokozhatjuk a hallgatók megosztottságát, akik végül vagy magukba zárkoznak, vagy szerencsés esetben a tanulási folyamatot, rosszabb esetben pedig más hallgatók és oktatók biztonságát veszélyeztető érzelmi reakciót produkálhatnak. Ha például a célunk a hallgatók aktivizálása és a legutóbbi választások jövőbeli jogszabályokra gyakorolt lehetséges hatásainak vizsgálata, meg kell találnunk a módját, hogy bátran és felelősségteljesen bevonjuk a hallgatókat e kérdések megvitatásába. Monahan szerint:

„Nem tanulunk, ha szilárd meggyőződéseinket soha senki nem vitatja. Az átfogó oktatás ismertetőjegye, hogy a végzett hallgatók találkoztak új gondolatokkal, eltérő szempontokkal és kihívásokkal

¹⁸⁹ Rámutat, hogy „a biztonságos helyeket olyan környezetként határozzák meg, ahol a hallgatók hajlandók és képesek őszintén megküzdeni a kihívást jelentő kérdésekkel, és részt venni a megvitatásukban”. Uo. [idézet: Lynn C. HOLLEY – Sue STEINER: *Safe Space: Student Perspectives on Classroom Environment*. 41 *Journal of Social Work Education* (2005) 49–64.].

¹⁹⁰ Uo. [idézet: Brian ARAO – Kristi CLEMENS: *Safe Spaces to Brave Spaces: A New Way to Frame Dialogue Around Diversity and Social Justice*. In: Lisa LANDREMAN (szerk.): *The Art of Effective Facilitation*. Sterling, Stylus, 2013].

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Lényegesen kevésbé kockázatosnak tűnt a 2016-os év, egy hallgató azonban az alkotmányjog I. tárgy hallgatói értékelése során rasszistának nevezett (további magyarázat nélkül). Az alkotmányjog II. tárgyat hallgató diákoktól annyit sikerült megtudnom, hogy az egyik előadás során kritizáltam, ahogyan Obama elnök Predator típusú drónokat használt egy amerikai állampolgárral szemben. Azon az órán Bush elnököt is kritizáltam, némileg ezért is volt meglepő ez a megjegyzés.

¹⁹³ Az ABA *Substance Abuse & Mental Health Toolkit for Law School Students and Those Who Care About Them* című kiadványa szerint: „A jogi tanulmányokat kezdő hallgatókat az országos átlagnak megfelelő arányban érinti a klinikai stressz és depresszió problémája, az arány jelentősen megnő a jogi tanulmányok első éve során. A jogi tanulmányok ideje alatt a szerhasználat és mentális problémákkal küzdő hallgatók aránya drámai mértékben emelkedik.” ABA Law Student Division, ABA Commission on Lawyer Assistance Programs és Dave Nee Foundation: *Substance Abuse & Mental Health Toolkit for Law School Students and Those Who Care About Them* (2014), http://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/lawyer_assistance/ls_colap_mental_health_toolkit_new_authcheckdam.pdf.

teli gondolkodásmóddal. Ez a folyamat nehéz, zavaros és biztosan kellemetlen is – és annak is kell lennie. Tudományos értelemben igazi tanulás akkor történik, amikor az ember eléri komfortzónájának a határát.”¹⁹⁴

Akkor sincs tanulás, ha a hallgatók érzelmileg zaklatott állapotban vannak, éppen haragosak vagy indulatosak. A tartalmi figyelmeztetés nem a nehéz témák elkerülését segítő védőpajzs, hanem éppen e témák megismerését segítő eszköz. Az egészséges beszélgetés során a résztvevők nem abban versengenek, hogy ki tudja jobban felbosszantani a másikat, felhergelni a tömeget vagy elbeszélni a másik mellett. Ez a magatartás általában a tanteremben is kevésbé elfogadható, különösen egy jogi egyetemen.

A jogi egyetemen, bírósági beadványban, jogi feljegyzésben vagy a bíróság előtt használt jó érvek nem vesznek semmibe vagy szólják le az ellentétes álláspontokat. Helyesebb, ha komolyan vesszük az ellentétes vélemény erősségeit és saját álláspontunk gyengeségeit. A hatékony jogi képviselőhöz a jogászoknak képesnek kell lenniük arra, hogy szembenézzenek az ilyen nehéz kérdésekkel, tudniuk kell, hogy mi korbácsolhatja fel a saját érzelmeiket vagy éppen másokéit, és túl kell lépniük saját nézőpontjukon és érzelmi reakciójukon. A jogászoknak érvekkel kell szembeszállniuk, ha nem pusztán érdekképviselőre, hanem mások meggyőzésére is törekednek. Ez a felismerés egyáltalán nem újdonság. A jogi egyetemek mindig is előnyben részesítették a bizonyítékon alapuló és elismert forrás által alátámasztott, megfelelően megindokolt érveket a személyeskedő támadásokkal és az érzelmeken alapuló érvekkel szemben.

5.5. Elszakadva a tantestületi kormányzástól: hozzászólás, vita és elköteleződés

Az AAUP-jelentés számos esetet ír le, amely túlmutat az oktatáson, a kutatáson és az egyetemen kívüli véleménynyilvánításon.¹⁹⁵ Megdöbbentők, és nem az adott oktató viselkedése miatt, hanem azért, mert az egyetemi vezetők jellemzően túlreagálták a helyzetet anélkül, hogy először megkérdezték volna az oktatói kart.¹⁹⁶ Az AAUP-jelentés szerint „ahelyett, hogy a szexuális zaklatás és visszaélések problémáját kezelő intézményi lépések gondos kidolgozása érdekében igénybe vennék az oktatói kar vezetői mechanizmusait, az egyetemek vezetősége inkább sebté-

¹⁹⁴ Uo.

¹⁹⁵ AAUP-jelentés (7. lj.) 19–21. A jogszerű eljárással összefüggő aggályokkal kapcsolatban az AAUP-jelentés rámutat az oktatói önkormányzat jelentőségére is, ez azonban kívül esik e tanulmány keretein.

¹⁹⁶ Vö. Michael H. LEROY: How Courts View Academic Freedom. 42 *Journal of College and University Law* (2016) 1 [elemzi összesen 339, a tudományos szabadság tárgyában 1964 és 2014 között az Első Alkotmánykiegészítés tekintetében hozott határozat eredményeit, amelyek alapján az esetek 73%-ában az iskolák nyerték az eljárást; rámutat, hogy az iskolák sikere részben annak tudható be, hogy nem alkalmaztak szélsőséges intézkedéseket (pl. elbocsátást), ritkán avatkoztak be „a kifogásolható és vitatható nézetek kifejezésébe”, és egyes oktatók a keresetükben „a bolhából is elefántot csináltak”, uo., 40–42.]. Érdemes ezért körültekintően eljárunk, mielőtt túl sokat gondolnánk az oktatók által előadott horrortörténetekről. Az egyetemi vezetőknek is vannak saját rémtörténeteik.

ben kidolgozott eljárásokat alkalmaz azért, hogy megfeleljen a IX. cím OCR általi értelmezésének”.¹⁹⁷ A IX. cím alkalmazásával foglalkozó tisztségviselők jellemzően nem tagjai az oktatói karnak, és gyakran „el vannak szigetelve az oktatóktól, a hallgatóktól és a megosztott kormányzás meglévő mechanizmusaitól”.¹⁹⁸ A IX. címmel kapcsolatos szabályzatok ennek megfelelően nem mindig közös részvételen alapul, a résztvevők hozzászólásait, vitáját és elköteleződését feltételező folyamat eredményeként jönnek létre. Az ilyen szabályzatokat általában e-mailben küldik ki, vagy kari tanácsülésen mutatják be, megelőző érdemi egyeztetés nélkül.¹⁹⁹ Egyetértek az AAUP-jelentéssel abban, hogy a hozzászólásokban és a vitában megjelenő szabadabb véleménynyilvánítás nemcsak a szabályzatok minőségi javulását eredményezné, hanem megerősítené a szabályzatok iránti elköteleződést is.

5.6. A IX. cím a „vállalkozásként működő” egyetem kontextusában

Az AAUP-jelentés szerint a vállalkozásként működő egyetem új szervezeti modell, amely a vállalkozó szellemen alapul, a bölcsészeti jellegű tanulással szemben a szakképzésre összpontosít, előnyben részesíti az igazgatási és a vezetői módszereket és érdekeket, a tanszékeket és a tudományterületeket a gazdasági hatékonyság üzleti mércéivel értékeli, a hallgatót pedig fogyasztónak tekinti, akinek a megelégedettsége a legfontosabb érdek.²⁰⁰ Az új modell felemelkedése legalább részben a felsőoktatás állami és szövetségi szintű támogatásának csökkenéséből következik.²⁰¹ Az állami és magánegyetemek jogi karait általában az intézmények többi részét ellátó profitközpontnak tekintették egészen a jogi egyetemre beiratkozók számának a közelmúltban

¹⁹⁷ AAUP-jelentés (7. lj.) 19.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ L. uo. Megjegyzendő azonban, hogy a Florida Coastal IX. cím érvényesítéséért felelős koordinátort csak 2015-ben vették fel, és mivel nem volt az oktatói kar tagja, a helyzete intézményi szempontból némileg megnehezítette a megosztott vezetés megvalósítását, ám nem volt elzárva az oktatóktól és hallgatóktól származó információktól. A munkakört korábban betöltő hivatalnokok az oktatókból, munkatársakból és hallgatókból álló multikulturális bizottság tagjai voltak. Korábban a Florida Coastal egyetemen működött multikulturáliszmussal foglalkozó dékán is, aki ellátta a Hodo által végzett feladatok jelentős részét. A IX. cím érvényesítéséért felelős koordinátor szerepe csak a közelmúltban került előtérbe.

²⁰⁰ Uo., 21–22.

²⁰¹ Uo., 21. A szerzők meghatározása szerint: „E kifejezés az egyetemek irányításának és vezetésének új, lényegét tekintve vállalkozás jellegű szervezeti modelljére utal. A modell tükrözi a felsőoktatás értékéről és szerepéről való gondolkodásban – részben a felsőoktatás állami és szövetségi szintű támogatásának csökkentéséből fakadóan – végbenő jelentős kulturális változást, amely a bölcsészeti jellegű tanulás helyett az inkább szakmai képzés irányába mutat. A vállalkozás modell előnyben részesíti a menedzseri módszereket és érdekek érvényesítését a vezetésben – a gazdasági hatékonyság területéről kölcsönzött üzleti mutatók alapján értékeli és csökkenti, vagy akár fel is számolja az egyes tanszékeket és szakterületeket; előmozdítja az üzleti modellen alapuló felsőoktatást, amelyben az »oktatás fogyasztóinak« tekintett hallgató megelégedettsége alapvető fontosságú.” Uo.

bekövetkezett radikális csökkenéséig.²⁰² Az e modellből fakadó kockázatok tehát egyáltalán nem a „profitorientált” jogi karok sajátja, bár felerősítheti őket a kimondottan vállalatszerű szervezeti felépítés.

Az AAUP-jelentés azzal kezdi a vállalkozásként működő egyetemek értékelését, hogy rámutat a IX. cím célkitűzéseinek való megfelelés túlzott hangsúlyozásának veszélyeire. A jelentés szerint fennáll a nemi vagy faji alapú és más igazságtalanságok felerősítésének veszélye.²⁰³ Első pillantásra nem egyértelmű, hogyan kapcsolódik ez a vállalkozásként működő egyetem modelljéhez, azonban a jelentés további részei szerint a probléma gyökere az, hogy az egyetemek a megkülönböztetés, az egyenlőtlenség és az oktatási célok más területeit is érintő probléma átfogó elemzése helyett túlságosan az egyes adminisztratív eljárásokra összpontosítanak.²⁰⁴ Az AAUP-jelentés szerint „a IX. címnek való megfelelés érdekében a főiskolák és az egyetemek erőfeszítései a különféle hr-osztályok által meghatározott menetet követik, aminek következtében a különféle beszámolási szabályzatok és belső eljárások kialakítása elsőbbséget élvezhet az aktuális nemi és szexuális normákat érintő holisztikus kihívásokkal szemben.”²⁰⁵

A jelentés rámutat továbbá, hogy „a IX. címnek való megfelelés kérdése az egyetemi vezetőség kezében van, (...) ám a megkülönböztetés és az egyenlőtlenség mibenlétével foglalkozó kurzusokat gyakran háttérbe szorítják, és nem finanszírozzák megfelelően.”²⁰⁶ A jelentésben meghatározott indokok a kutatások külső finanszírozásához és a foglalkoztatási statisztikákhoz kapcsolódnak.²⁰⁷ A jogi karokon, különösen a kevésbé színvonalas, beiratkozási és a szakvizsgák sikeréhez kapcsolódó problémákkal küzdő karokon a szakvizsgák sikerére összpontosító kimeneti mutatók, az elhelyezkedési statisztikák²⁰⁸ és egyszerűen a hallgatók alacsonyabb száma ah-

²⁰² Igaz ez az állami, a nonprofit intézmények és a nonprofit egyetemek esetében is. Bizonyítékot szolgáltat erre a következő cikk: David SEGAL: Is Law School a Losing Game? *The New York Times*, 2011. január 8., http://www.nytimes.com/2011/01/09/business/09law.html?_r=0. Megtalálható továbbá a University of Baltimore dékánjának lemondásában is: Elie MYSTAL: A Resigning Law Dean Spills the Beans on the Fleecing of Students. *Above the Law* 29 July 2011, <http://abovethelaw.com/2011/07/a-law-dean-resigns-and-spills-the-beans-on-how-his-university-has-been-taking-advantage-of-law-students>. A *The Wall Street Journal* blogjának beszámolója szerint 2010-ben a University of Baltimore zsebelte be a jogi kar bevételeinek mintegy 45%-át. L. Nathan KOPPEL: One Law School Dean's Noisy Withdrawal. *The Wall Street Journal*, 2011. július 29., <http://blogs.wsj.com/law/2011/07/29/one-law-school-deans-noisy-withdrawal>. Ez részben megmagyarázza, hogy a jogi egyetemeken fizetendő tandíj miért emelkedett tovább 2012-ben annak ellenére, hogy a kereslet csökkent. Szerintem talán azért, mert az egyetemek továbbra is a már megszokott mértékű bevételt kívánják realizálni a jogi karok tekintetében, ehhez pedig a csökkenő számú hallgatónak többet kell fizetnie. L. Karen SLOAN: Tuition is Still Growing: Despite Lagging Law School Applications, it Vastly Exceeds Inflation. *The National Law Journal*, 2012. augusztus 20., http://www.nationallawjournal.com/id=1202567898209?id=1202567898209&Tuition_is_still_growing&slreturn=20160603122958.

²⁰³ AAUP-jelentés (7. lj.), 21.

²⁰⁴ Uo., 22–23.

²⁰⁵ Uo., 22.

²⁰⁶ Uo., 21.

²⁰⁷ Uo.

²⁰⁸ A nyereség elérésére törekvő jogi egyetemeket fenyegetik továbbá a jövedelemszerző munkavégzésre vonatkozó DOE-szabályok is, amelyek nonprofit és állami iskolákra nem vonatkoznak.

hoz vezetett,²⁰⁹ hogy csökkent az ilyen jellegű fakultatív tárgyak száma, és nagyobb figyelmet fordítanak a szakvizsgán értékelt alapvető tananyaggal foglalkozó tárgyra. A IX. cím szerinti kényes témák könnyebben elkerülhetők, ha az oktató a szakvizsgán az ügyvédi kamara által resztelt, feleletválasztós feladatokkal vizsgált kérdésekre szorítkozik.²¹⁰ A Florida Coastal oktatóit alig tíz évvel ezelőtt például arra ösztönözték, hogy minden tantárgyban szerepeljen a multikulturalizmussal foglalkozó anyag.²¹¹ Az utóbbi mintegy öt évben azonban máshová kerültek a hangsúlyok: ma már nagyobb figyelmet kell fordítani a szakvizsgára és a jogi gyakorlatra való sikeres felkészülésre. Ez a tendencia összhangban áll a bölcsészet jellegű területekről a szakmai képzés irányába mutató, a vállalati modellel együtt járó elmozdulással.²¹²

A jelentés megjegyzi továbbá, hogy ez a modell jellemzően a megfelelés elérésének „bürokratikus és jogi” menetére helyezi a hangsúlyt, kevésbé foglalkozik átfogóan a fajon, nemén, szexuális irányultságon és nemi identitáson alapuló előítéletek és megkülönböztetés általános helyzetével.²¹³ Figyelmeztet továbbá, hogy ez a megközelítés a nemi identitás szűk látókörű felfogásának fenntartásával az előítéletek és a megkülönböztetés felerősödését eredményezheti.²¹⁴ A jelentés összefoglalása szerint „ez a megközelítés nem ad választ az átfogó kérdésre: milyen jellegű igazságosság, oktatáshoz való hozzáférés és nyilvános elszámoltathatóság előmozdítására kellene irányulnia a IX. cím végrehajtásának?”²¹⁵

A szólásszabadsággal és az oktatói kar bevonásával összefüggő problémák a vállalkozási modell keretében összeadódnak – részben a határozatlan időre kinevezett oktatók számának

²⁰⁹ A *The New York Times* szerint 2014-re „az első évre beiratkozó joghallgatók száma 1973 óta nem látott szintre süllyedt, amikor – az American Bar Association által közzétett adatok szerint – 53-mal kevesebb jogi egyetem működött az Egyesült Államokban. A 2014-ben a tanulmányait nappali vagy esti tagozaton megkezdő hallgató 37 924-es száma mintegy 30%-os csökkenést jelent az előző négy évhez képest, amikor a beiratkozott hallgatók legmagasabb száma 52 488 volt.” Elizabeth OLSON – David SEGAL: A Steep Slide in Law School Enrollment Accelerates. *The New York Times*, 2014. december 17., http://dealbook.nytimes.com/2014/12/17/law-school-enrollment-falls-to-lowest-level-since-1987/?_r=0. A beiratkozó joghallgatók száma 2015-ben további 4,9%-kal csökkent. L. ABA Section of Legal Education and Admissions to the Bar: 2015 Standard 509 Information Report Data Now Available. *American Bar Association*, http://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/legal_education_and_admissions_to_the_bar/governancedocuments/2015_fall_enrollment_announcement.authcheckdam.pdf.

²¹⁰ A professzorokat is felszólították, hogy legyenek körültekintők a sokkhatást kiváltó információkkal a feleletválasztós kérdéseknél.

²¹¹ Ez megfelel a Florida Coastal azon küldetésének, hogy szolgálja a hátrányos helyzetűek érdekeit. A multikulturalizmussal foglalkozó bizottság éveken keresztül dolgozott ki anyagokat, amelyeket fel lehetett használni a képzés legfontosabb kurzusain. Ezeket az anyagokat legutóbb 2010–2011-ben aktualizálták. Bár a fájlrendszert 2013-ban frissítették, az egyébként jól rendezett mappák nagyrészt üresek.

²¹² L. fent az 5.6. alpontot érintő vitát.

²¹³ AAUP-jelentés (7. lj.) 23. A fehér könyv rámutat: „Kutatások támasztják alá, hogy meglehetősen régóta igen sokba kerül az iskoláknak, ha megsértik a IX. cím szabályait azzal, hogy nem megfelelően kezelik a szexuális erőszakkal kapcsolatos ügyeket, és e szabálysértések az idővel nem olcsóbbá, hanem egyre költségesebbé válnak.” Fehér könyv (142. lj.) 11. L. United Educators: Confronting Campus Sexual Assault: An Examination of Higher Education Claims. *EduRisk* (2015) 14, http://www.ncdsv.org/ERS_Confronting-Campus-Sexual-Assault_2015.pdf; Dana BOLGER: Gender Violence Costs: Schools' Financial Obligations Under Title IX. 125 *Yale Law Journal* (2016) 2106.

²¹⁴ Uo., 24. [idézet innen: HALLEY i. m. (155. lj.)].

²¹⁵ Uo., 23–24.

csökkenése miatt.²¹⁶ A határozott időre kinevezett oktatók jellemzően kisebb tiszteletdíjat kapnak, többet tanítanak, és könnyebb helyettesíteni őket. Ez a jelenség nemcsak a profitorientált intézményeknél tapasztalható, hanem az ország minden részében, és a hatása – a IX. cím szempontjából – aránytalanul jobban érinti az oktatói karok női tagjait. Az AAUP-jelentés szerint „az összes női oktató több mint felét részmunkaidős szerződéssel foglalkoztatják, a teljes munkaidős szerződéssel rendelkező női oktatók több mint 45%-ának pedig határozott időtartamra szól a munkaszerződése”.²¹⁷ A kisebb biztonságot nyújtó szerződés alapján foglalkoztatott oktatók kevésbé kockázatvállalók, ez a tény pedig a kényes témák elkerüléséhez vezethet.²¹⁸

6. Miért nem lépnek fel a jogi egyetemek és szervezeteik?

Az ember azt gondolná, hogy ha az egyetemi kampuszokon valahol, akkor a jogi karok területén helye van a szabad véleménynyilvánításnak. Azt is gondolhatnánk, hogy a jogászprofesszorok lépnek fel elsőként a tudományos élet szabadsága, az egyetem irányításába való beleszólás vagy a tantermi szabad véleménynyilvánítás korlátozása ellen. Ha a jogszabályok és szabályzatok téves értelmezése következtében e szabadságok sérülnek, a jogászprofesszoroknak, jogi karoknak és azok szervezeteinek kellene elsőként fellépniük észszerűbb jogértelmezést követelve. Azonban nem a Jogi Egyetemek Amerikai Szövetsége (American Association of Law Schools – AALS) vagy az Amerikai Jogászprofesszorok Társasága (Society of American Law Teachers – SALT), hanem az AAUP adta ki az erős kritikát megfogalmazó jelentést. Az AAUP 2016. márciusban tette közzé jelentéstervezetét, és kérte az esetleges észrevételek benyújtását a végleges jelentés 2016. júniusra ütemezett kiadása előtt. A jogi karokat képviselő albizottsági tagokon kívül a jogi egyetemi közösség nem tett összehangolt erőfeszítést a probléma kezelése érdekében.²¹⁹

²¹⁶ Az AAUP szövetségi adatok alapján megállapította például, hogy a teljes munkaidőben, határozatlan idejű szerződéssel foglalkoztatott oktatók száma 1975 és 2011 között 8%-kal csökkent, a teljes munkaidőben, határozott idejű szerződéssel foglalkoztatott oktatók száma 6%-kal nőtt, a részmunkaidős oktatók száma pedig majdnem 17%-kal nőtt ez időszak alatt. Adrianna Kezar és Cecile Sam valóban megállapította, hogy „számos egyetem lebontja a határozatlan idejű szerződések rendszerét, hiszen az újonnan felvett oktatók többsége nem élvezzi a határozatlan idejű szerződés védelmét”. Adrianna KEZAR – Cecile SAM: Understanding Non-Tenure Track Faculty: New Assumptions and Theories for Conceptualizing Behavior. 55 *American Behavioral Scientist* (2011) 1419., 1422. Az American Federation of Teachers rámutat, hogy a felsőoktatásban az oktatói állásokat betöltők majdnem háromnegyede, köztük a végzős hallgató oktatósegédek, nem jogosultak határozatlan idejű szerződésre. Még ha figyelmen kívül hagyjuk is a végzős munkavállalókat, az egyetemi oktatók több mint fele határozatlan idejű szerződésre nem alkalmas munkakörben dolgozik. L. American Federation of Teachers: *Higher Education Data Center*, <https://www.aft.org/higher-education-data-center>.

²¹⁷ Uo., 23. (idézet: Ernst BENJAMIN: The Eroding Foundations of Academic Freedom and Professional Integrity: Implications of the Diminishing Proportion of Tenured Faculty for Organizational Effectiveness in Higher Education. 1 *Journal of Academic Freedom* (2010), https://www.aaup.org/sites/default/files/Benjamin_0.pdf).

²¹⁸ Ez is hozzájárul a véleménynyilvánítás abból fakadó csökkenéséhez, hogy kevesebb oktató kutat és publikál, a tudomány művelését pedig leértékelik, vagy nem tekintik az oktatási hivatás szükséges vagy elengedhetetlen feltételének.

²¹⁹ Risa Lieberwitz professzor (az AAUP főtanácsadója és az AAUP-jelentést készítő albizottság elnöke), a IX. cím szabályai és a kapcsolódó területek tekintetében tapasztalattal rendelkező jogászprofesszorok fűttek észrevételeket a tervezethez. Lieberwitz e-mailje a szerzőnek (2016. augusztus 7.) (a szerzőnél). Az AAUP-jelentés rá-

A jogászszakma és a jogi egyetemi közösség AAUP-jelentésre adott válasza jelenleg – a korábban írottak szerint – nem egyértelmű. Bár az Amerikai Jogi Intézet (The American Law Institute – ALI) még dolgozik a témát érintő projekten, egyelőre nem lehet megállapítani, hogy egyetért-e az AAUP-jelentéssel.²²⁰ Számos jogászprofesszor aláírta a IX. címet érintő ügyekben az OCR által alkalmazott bizonyítási mércét védelmező fehér könyvet.²²¹ A fehér könyv egyes aláírói az ALI-projekt tanácsadó csoportjának tanácsadói és tagjai.²²² A Tantestület az Erőszak Ellen ugyancsak kritikát fogalmazott meg az AAUP-jelentéssel kapcsolatban, és a IX. címet érintő ügyekben szintén támogatja az OCR által alkalmazott mércét.²²³

Tehát az AAUP szerint az OCR és az egyetemek a IX. címet használták fel a szólásszabadság korlátozására, de nincs egyetértés abban, hogy az OCR értelmezése – amely szerint a IX. cím csupán túlsúlyban lévő bizonyítékok meglétét kívánja meg – helytelen volna, vagy éppen az jelenti a legfőbb problémát. A gond részben az, hogy erőteljes eszközök állnak az OCR rendelkezésére, mivel a szabályok megsértése esetén megvonhatja a szövetségi finanszírozást. Bár ez idáig egyetlen egyetemtől sem vontak meg forrásokat a IX. cím rendelkezéseinek megsértése miatt (a fentiek szerint), annak lehetősége is elég indoknak bizonyult a IX. címnél gyakran szigorúbb rendelkezéseket tartalmazó egyezségi megállapodások megkötéséhez.²²⁴ Ez valójában egyáltalán nem meglepő. Ha egy egyetem megszegi arra irányuló kötelezettségét, hogy hallgatói megkülönböztetéstől mentesen folytathassák tanulmányaikat, az intézménynek az egyébként szükségesnél vitathatatlanul proaktívabb lépéseket kell tennie a kialakult helyzet orvoslása

mutat továbbá a Harvard és a University of Pennsylvania egyetemek több jogászprofesszora által is felvetett aggályokra. AAUP-jelentés (7. lj.) 11. L. Elizabeth BARTHOLET et alii: Rethink Harvard's Sexual Harassment Policy. *The Boston Globe*, 2014. október 15., <https://www.bostonglobe.com/opinion/2014/10/14/rethink-harvard-sexual-harassment-policy/HFDDiZN7nU2UwuUuWMnqbM/story.html>; l. még: David RUDOVSKY et alii: Sexual Assault Complaints: Protecting Complainants and the Accused Students at Universities (2015. február 18.), <http://media.philly.com/documents/OpenLetter.pdf>. A IX. cím és a véleménynyilvánítás szabadságának témájával foglalkozott még a Southeastern Association of Law Schools 2016 nyarán tartott éves közgyűlésén szervezett panelbeszélgetés.

²²⁰ Az American Law Institute az egyetemi szexuális és nemi visszaélésekkel kapcsolatos projekten dolgozik, amely – többek között – olyan kérdésekkel foglalkozik majd, mint a bejelentési eljárások, a rendőrséggel és a helyi büntügyi igazságszolgáltatással való kapcsolatok, az ideiglenes intézkedések és a panaszosok támogatása, a nyomozás és a vitarendezés, a jogászok szerepe, az iratok létrehozása és kezelése, a szankciók és a jogorvoslatok, valamint a fellebbezések. Student Sexual Misconduct: Procedural Frameworks for Colleges and Universities. ALI, <https://www.ali.org/projects/show/project-sexual-and-gender-based-misconduct-campus-procedural-frameworks-and-analysis>. Richard L. Revesz, az ALI igazgatója szerint rekordszámú tag iratkozott fel a projekten dolgozó tanácsadó csoportba. L. Richard L. REVESZ: Our New Projects. ALI (2015. tavasz), http://www.law.nyu.edu/sites/default/files/upload_documents/2015--ALI-Spring_Quarterly_Letter.pdf.

²²¹ L. fehér könyv (142. lj.).

²²² Uo.

²²³ L. A Faculty Against Rape e-mailje az AAUP-nak (2016. április 15.), <https://docs.google.com/document/d/1yXsrWoVGqN725vpeBZfemKuhbUzbgYiMo0ruX38/edit?pref=2&pli=1>. Következtetéseiben a FAR ezt írta: „Bár üdvözljük, hogy az AAUP figyelmet fordít egy ilyen jelentős ügyre, komoly aggályok merülnek fel az eljárás módjával, a jelentés tartalmának pontosságával és azzal kapcsolatban, hogy számos eltérő megközelítést – köztük szakértőket – nem vett figyelembe, továbbá a helyzet megközelítésének módja inkább a problémák fennmaradását, mint kezelését mozdíthatja elő.”

²²⁴ L. MOSKOVITZ i. m. (116. lj.).

és a megfelelés biztosítása érdekében.²²⁵ A problémát az okozza, ha más egyetemek egyezségi megállapodásokat használnak a jogszabályi megfelelés alapjaként, mint amikor az ilyen megállapodások a kockázatkerülő egyetemek tisztségviselői számára a IX. cím szabályainak való megfelelés mintáivá válnak.²²⁶ Nem arról van tehát szó, hogy az egyetemek elsődleges célja a véleménynyilvánítás korlátozása, hanem inkább arra törekszenek, hogy a megfelelés érdekében tévedjenek, ezért jobban odafigyelnek azok panaszaira, akik támadás, zaklatás áldozatának vagy ellenséges tanulmányi környezetbe kényszerítve érzik magukat.

A szólásszabadság és az egyenlőség, avagy az Első Alkotmánykiegészítés és a IX. cím mérlegelésekor a nagyobb odafigyelés végső soron az egyenlőség és a IX. cím javára billenti a mérleget. A nagyobb odafigyelés a gyakorlatban egy érzékeny és gyorsan reagáló eszköz, amelyre a nemek közötti igazságosság elérésére törekvők bármikor számíthatnak. A megkülönböztetés és zaklatás miatt panaszt tevők így komolyabb eredményt érhetnek el panaszukkal, mint korábban bármikor. Észszerű feltételezésnek tűnik, hogy ezt az igen hatékony eszközt egyre gyakrabban fogják igénybe venni azok, akik igazságtalanság áldozatának érzik magukat, ami tovább erősítheti a saját magukat erényes áldozatnak tekintő önképüket. Ha a kultúránk, különösen az egyetemi kultúra, valóban érzékenyebbé, védelmezőbbé és babusgatóbbá vált, akkor a hallgatók hajlamosabbak lehetnek igazságtalanságot kiáltani. Ha a hallgató az egyetem ügyfele, és az ügyfélnek mindig igaza van, akkor a hallgató által igazságtalanságként megélt helyzet nyilvánvalóan igazságtalan.²²⁷ Lehetséges, hogy a hallgatók valóban zaklatás áldozatának vagy ellenséges tanulmányi környezetbe kényszerítve érzik magukat olyan helyzetekben, amelyeket az előző generációk képviselői mindössze kínosnak, kényelmetlennek vagy elviselhető mértékben sértőnek tekintenének. Egyes kritikusok szerint ezért nem az igazságosság elérésének a IX. címben meghatározott eszköze a probléma, hanem ennek az eszköznek a túlságosan gyakori alkalmazása és az egyetemek túlzott reakciója.²²⁸ Mások szerint a probléma valójában az egyetemi kultúra. Az AAUP-jelentés erényeinek és hiányosságainak áttekintését követően most visszatérünk az egyetemi kultúra alaposabb vizsgálatához.

Amint a fentiekből is látható, nem értek egyet mindennel, ami az AAUP-jelentésben olvasható. Az egyet nem értésem számos tekintetben a hangvételre, a hozzáállásra és a mértékre vonatkozik. A jogtudósok közössége nem támogatja maradéktalanul az AAUP-jelentést, mivel a benne felvetett aggályok jelentős részét a jogi karok megfelelően kezelik, vagy képesek lennének rá. A közelmúltban készített Gallup-felmérés és több mint 180 joghallgató körében végzett

²²⁵ Ezen egyezségi megállapodások hasonlóak az ugyanilyen jogsértés esetén a bíróság által alkalmazható, preventív célú ideiglenes intézkedésekhez. Tracy Thomas szerint „[a] preventívot a további jogsértésekre utaló tényezők kezelésére hozott konkrét előzetes óvintézkedések alkalmazása jellemzi, vagyis eltér az annak érdekében elrendelt óvintézkedésektől, hogy a hatékonyabb megelőzés érdekében foglalkozzanak a másodlagos károkozó elemekkel. A közelebbi okokat érintő további lépéseket azért rendelik el, hogy még a kialakulása előtt megakadályozzák a sérelmet.” Tracy A. THOMAS: *The Continued Vitality of Prophylactic Relief*. 27 *Review of Litigation* (2007) 99, 101. Az egyetemi szexuális támadást vagy zaklatást figyelmen kívül hagyó vagy tevőleg eltussoló egyetemektől elvárt lépések nem azonosak az ilyen helyzeteket már bizonyítottan komoly és kiegyensúlyozott módon kezelő egyetemektől elvártakkal.

²²⁶ Uo. L. még AAUP-jelentés (7. lj.) 13., 21.

²²⁷ L. LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.).

²²⁸ Ezért van számtalan példa arra, hogy a hallgatók és az egyetemi vezetők egyaránt túlreagálnak valamit, ami egyébként védett véleménynyilvánításnak minősülne. Valószínű azonban, hogy rengeteg esetet nem jelentenek ott, ahol az egyetem vezetősége támogatja a szabad véleménynyilvánítást, vagy megfelelő egyensúlyt talál a véleménynyilvánítás szabadsága és az esélyegyenlőséghez való jog között.

saját felmérésem alapján bemutatom, hogy a helyzet miért sokkal árnyaltabb a jogi egyetemek esetében, mint másutt. A jogi karok kultúrája – bár távolról sem tekinthető elszigeteltnek – eltér a más egyetemi karokon és általánosságban a társadalom által alkalmazott bontógolyó-megközelítéstől. Populáris politikai kultúránk – úgy tűnik – nem értékeli igazán a professzionlizmust, a méltóságot, az eszmék megvitatását, valamint az állítások elismert forrással való alátámasztását, azonban a jogi karok pontosan ezeket az értékeket tekintik elsődlegesnek. Bár helye van a szenvedélyes vitának, a jogi karokon folytatott párbeszéd ritkán vezet tiltakozáshoz,²²⁹ a meghívott előadók fellépésének lemondásához²³⁰ vagy kiabáláshoz. A bigott és szexista megnyilvánulások bár előfordulnak, ellentétesek napjaink hivatásbeli kultúrájával.

Előnyös, hogy a jogi karok alkalmasak elhárítani a bontógolyó szélsőséges hatásait, mivel kultúrájuk részét képezi az eszmék megvitatása, valamint a bizonyítékok és az elismert forrás megbecsülése. Hátrány azonban, hogy a jogi karok részben el vannak szigetelve a véleménynyilvánítás szélsőséges formáitól, mivel saját maguk is elnyomó környezetnek tekinthetők, ahol a szélsőséges álláspontot képviselő vagy szélsőséges módon véleményt nyilvánító személyek rendkívül sokat veszíthetnek.²³¹ Természetesen nincs okunk a jogi egyetemek kultúrájának túlzott magasztalására, különös tekintettel néhány, elnyomónak tekinthető sajátosságára, viszont érdeemesnek látszik közelebről is megvizsgálni.

²²⁹ A legutóbbi tiltakozások közé tartozik a Whittier Law School hallgatóinak tiltakozása a jogi kar bezárása ellen. L. Luke MONEY: Students Rally to Protest Decision to Close Whittier Law School. *Los Angeles Times*, 2017. április 21., <http://www.latimes.com/socal/daily-pilot/news/tn-dpt-me-whittier-law-protest-20170421-story.html>. A Harvard egyetem jogi karának hallgatói részben a hallgatói pihenőhelyiség elfoglalásával tiltakoztak a kar emblémája ellen, amely egy hajdani rabszolgatartó család címere volt. L. Rick RILEY: Harvard Law School Concedes to Protests, Drops Seal Tied to Slave Owner Isaac Royall. *Atlanta Black Star*, 2016. március 15., <http://atlantablackstar.com/2016/03/15/harvard-law-school-concedes-to-protests-drops-seal-tied-to-slave-owner-isaac-royall>. A University of Florida joghallgatói 2016-ban holttestek 'utánzásával' tiltakoztak a rendőri brutalitás ellen. L. Catherine DICKSON: Students Stage Die-In to Protest Police Shootings. *The Independent Florida Alligator*, 2016. szeptember 29., https://www.alligator.org/news/campus/students-stage-die-in-to-protest-police-shootings/article_b492523e-85fb-11e6-8561-c797d5571b63.html.

²³⁰ Nem könnyű példát találni arra, hogy egy jogi egyetem visszamondta volna egy előadó meghívását. L. pl. Foundation for Individual Rights in Education: Disinvitation Attempts, https://www.thefire.org/resources/disinvitation-database/#home/?view_2_sort=field_6--desc&view_2_page=1.

²³¹ Megmagyarázza-e ez részben azt, hogy miért az elitebb egyetemek [pl. a Harvard, a Yale és a New York University (NYU)] joghallgatóit jelentik fel tüntetésen való részvétel miatt? Vajon olyannyira kivételes helyzetben vannak, hogy a kevéssé ismert egyetemen tanuló joghallgatóknál bátrabban fejezik ki magukat, akár kockázatosabb megnyilvánulási formákban is? L. Terence P. JEFFREY: Yale Students Protest, Disrupt Pro-Free Speech Event. *CNS*, 2015. november 9., <http://www.cnsnews.com/blog/terence-p-jeffrey/yale-students-protest-disrupt-pro-free-speech-event>; l. még: Avrahm BERKOWITZ: The Day Free Speech Died at Harvard Law School. *Observer*, 2016. április 3., <http://observer.com/2016/04/the-day-free-speech-died-at-harvard-law-school>. Megjegyzendő, hogy a jogi karokon jellemző tiltakozások a legtöbb mérce alapján visszafogottak minősülnek. Visszafogottak voltak a tiltakozások például 2016-ban a University of Illinois egyetemen, amikor a jogi kar meghívta Harold Koh professzort előadást tartani. L. Anna CARRERA: People Protest Law School Speaker. *Illinois Home Page*, 2016. október 28., <http://www.illinoishomepage.net/news/local-news/people-protest-law-school-speaker/602901789>. A békés tiltakozás oka az volt, hogy a professzor részt vett az Obama-kormány Predator drónprogramjában. Nem világos, hogy joghallgatók részt vettek-e a tiltakozáson, a beszédet incidens nélkül megtartották. 2017-ben az NYU joghallgatói békés tüntetést szerveztek, amiért a bevándorlási hivatal toborzói – Trump elnök bevándorlási politikája fényében – részt vehettek a hallgatóknak tartott állásbörzén. L. Kari SONDE – Kyla BILLS: NYU Students Protest Inclusion of ICE Recruiters in Law School Job Fair. *NYU Local*, 2017. február 2., <https://nyulocal.com/nyu-students-protest-inclusion-of-ice-recruiters-in-law-school-job-fair-189527647a11>.

7. Egyetemi kultúra

A probléma vitathatatlanul nem a jogi háttérben vagy a jogszabályi előírások állam általi érvényesítésében, hanem napjaink egyetemi kultúrájában gyökerezik. Az egyetemi kultúra problémáját az AAUP-jelentés is kiemeli. Bár ez a megfelelést „bürokratikus és jogi” eszközökkel biztosító vezetők szerepét hangsúlyozza, más szerzők az egyetemekkel szemben fogyasztói várakozásokat és igényeket támaztó hallgatókra és szülőkre összpontosítanak.²³² Az oktatás fogyasztói megközelítése következtében a hallgatók számára különösen fontosak a jegyek, a diploma és a referenciák, maga az oktatás viszont kevésbé lényeges számukra.²³³ A jelenlegi egyetemi kultúra nem termel ki kellően nagy számban olyan hallgatókat, akik képesek és hajlandók vállalni a szellemi képességek fejlesztéséhez szükséges, kihívásokkal teli tanulmányi folyamatot.²³⁴ Nem igazán képesek vagy hajlandók foglalkozni a kétséges helyzetekkel, vagy végigküzdeni a folyamatot; inkább a szabályt vagy a választ akarják tudni.²³⁵ Az e generáció tagjait felnevelő helikopterszülőkhöz hasonlóan a helikopterprofesszorok is növelik ezt a problémát.²³⁶

Greg Lukianoff, Jonathan Haidt,²³⁷ Charles Lipson²³⁸ és Rebecca Flanagan²³⁹ túlságosan védelmezőnek írják le az egyetemi kultúrát, amely dédelgetve óvja a hallgatók elméjét a számukra esetleg kényelmetlen vagy fájdalmas témáktól.²⁴⁰ Ahogyan fentebb írtuk, úgy látszik, hogy az egyetemi „nemi erőszak kultúrájának” ignorálásáról²⁴¹ áttértünk a „büntető protekcionizmusra”,²⁴² amelynek keretében egyes hallgatók, köztük akár joghallgatók is, azt igénylik, hogy a nemi erőszakra ne is beszéljünk.²⁴³ Ha az egyetemi hallgatóknak csupán 16 százaléka

²³² L. Rebecca FLANAGAN: The Kids Aren't Alright: Rethinking the Law Student Skills Deficit. *Brigham Young University Education & Law Journal* (2015) 135., 155.

²³³ Uo.

²³⁴ Uo., 137.

²³⁵ Uo., 155.

²³⁶ L. 8. lj. („A helikopterprofesszorok – a helikopterszülőkhöz hasonlóan – a hallgatók fölött köröznek, lépésről lépésre vezetik őket, és a kudarc vagy a kihívás legapróbb jelére a megmentésükre sietnek. Ahogyan a helikopterszülői hozzáállás ártalmas lehet a gyermekeknek, a helikopterprofesszor is hasonló veszélyt jelent a hallgatókra, például mert önállótlaná teszi hallgatókat, és tőle függenek majd a tanulmányaik és a fejlődésük minden szempontjából.”)

²³⁷ LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.).

²³⁸ Charles Lipson, a University of Chicago politológiai professzora az AAUP-jelentésben az egyetemi szólásszabadsággal kapcsolatban felvetett számos aggályt megismétel, és ötlépcsős eljárást javasol az egyetemeknek a szólásszabadság és a tudományos szabadság biztosítására. L. LIPSON i. m. (14. lj.).

²³⁹ L. FLANAGAN i. m. (232. lj.) (összefoglalja azokat az adatokat és megfigyeléseket, amelyek azt sugallják, hogy a hallgatók – részben a felsőoktatás vállalati kultúrája, részben a hallgatók és szüleik fogyasztói hozzáállása miatt – egyre kevésbé felkészültek a jogi tanulmányokra).

²⁴⁰ A University of Chicago az egyetem hallgatói ügyekért felelős dékánja által a 2020-as évfolyam hallgatóinak írt levelében csatlakozott e kultúra kritikájához. L. PEREZ-PÉÑA–SMITH–SAUL i. m. (13. lj.).

²⁴¹ A „nemi erőszak kultúrája” kifejezés az 1970-es évekből származik, és azokra a módszerekre utal, amelyek révén a társadalom a szexuális támadások áldozatait hibáztatja, a férfiak által elkövetett szexuális erőszakot pedig normálisnak tekinti. L. pl. Zerlina MAXWELL: Rape Culture is Real. *Time*, 2014. március 27., <http://time.com/40110/rape-culture-is-real>.

²⁴² LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.).

²⁴³ L. SUK GERSEN i. m. (147. lj.). Lehet, hogy csak a Harvard hallgatói állnak elő ilyesmivel, én pedig nem tudok olyan professzorról, aki engedett volna e követeléseknek. Az én intézményemben ilyen igények nem merültek fel, és a büntetőjogot oktató professzorok mindegyike tárgyalja e témát.

gondolja azt, hogy az egyetemeken megfelelően működik az eltérő vélemények azonosítása és meghallgatása, akkor bizonyára valami probléma van.²⁴⁴ Ez a kultúra az oktatás minden szintjén ártalmas, de a jogi karok esetében különösen problémás.

Lehetséges, hogy a gondot egy mobilizált és hangoskodó kisebbség okozza, mivel az egyetemi hallgatók túlnyomó többsége, 78%-a „előnyben részesíti az olyan egyetemi kampuszt, ahol a hallgatók a legkülönbébb – köztük sértő és elfogult – véleményekkel és megnyilvánulásokkal találkoznak, mint az ilyen megnyilvánulásokat tiltó létesítményeket”.²⁴⁵ Ugyanezen tanulmány szerint azonban a hallgatók 54%-a úgy gondolja, hogy az egyetemi légkör megakadályozza a hallgatókat abban, hogy kimondják a véleményüket, mivel az szerintük mások számára sértő lehet.²⁴⁶

8. Mentálisan beteg egyetemi kultúra?

Greg Lukianoff, az Első Alkotmánykiegészítéssel foglalkozó jogász és Jonathan Haidt szociálpszichológus 2015-ben már előre jelzett több, az AAUP által feltárt megfigyelést és megállapítást. Lukianoff és Haidt azonban az AAUP-jelentés tartalmán túlmenően a mentális egészség kérdéseire utaló dimenziót is megemlíttette.²⁴⁷ A jelenlegi megközelítés nemcsak a hallgatók mentális egészségének árt, tovább torzítva ezzel a vélemények nyilvánítását, hanem a tanulmányi és karrierlehetőségeik tekintetében is ártalmas.²⁴⁸ Az AAUP-jelentéstől eltérően Lukianoff és Haidt az igazgatási struktúrák helyett inkább arra összpontosít, hogy eszközöket adjon a hallgatóknak, amelyek segítségével egészséges (nem pedig patológikus) módon nézhetnek szembe a sajátjukkal ellentétes és a számukra kellemetlen gondolatokkal és véleményekkel.²⁴⁹

Charles Lipson, a University of Chicago politológiai professzora rövid írásának elején bemutat egy csoportfeladatot, amelyben a University of Northern Colorado oktatói megkérték hallgatóikat, hogy olvassák el Lukianoff és Haidt szólásszabadságról szóló tanulmányát,²⁵⁰ majd

²⁴⁴ L. Free Speech on Campus: A Survey of US College Students and US Adults. *Knight Foundation*, 2016. április 4.), http://www.knightfoundation.org/media/uploads/publications_pdfs/FreeSpeech_campus.pdf, 4.

²⁴⁵ Uo.

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.). A szerzők az Oktatási Minisztérium és az egyetemi vezetők helyett inkább a tartalmi figyelmeztetéseket már elváró, a mikroagresszió iránt különösen érzékeny, egyre inkább polarizált és a velük egyet nem értő személyekkel szemben különösen zárkózott hallgatókra összpontosítanak.

²⁴⁸ Uo.

²⁴⁹ Uo. Szerintük „[a] jó irányba tett legnagyobb lépés nem az oktatókon és az egyetemi vezetésen múlik, hanem a szövetségi kormányon, amelynek meg kellene szabadítania az egyetemeket az Oktatási Minisztérium észszerűtlen vizsgálataitól és szankcióitól való félelmeiktől. A kongresszusnak a hallgatók közötti zaklatás fogalmát az 1999-es *Davis v. Monroe County Board of Education* 526 US 629 (1999) ügyben hozott legfelső bírósági ítéletben kidolgozott definíciónak megfelelően kellene meghatározni. A *Davis*-mérce szerint egy hallgató egyetlen vagy gondatlan megjegyzése nem minősül zaklatásnak; a zaklatás megállapításához az szükséges, hogy egy hallgató objektíve sértő magatartásbeli szokásai akadályozzák egy másik hallgató oktatáshoz való hozzáférését. A *Davis*-mérce elfogadása hozzájárulna ahhoz, hogy az egyetemeken kevésbé érezzék szükségesnek a hallgatói megnyilvánulások szigorú ellenőrzését.” Uo.

²⁵⁰ LIPSON i. m. (14. lj.).

állítsák össze a saját, „nehéz témákat” tartalmazó listájukat. Az oktatók hibája kétségtelenül abban állt, hogy a nehéz témákra – az abortusz, a meglegházasság és az éghajlatváltozás mellett – példaként említették a transzgenderkérdéskört is.²⁵¹ Lipson elmondása szerint egy hallgató kifogást emelt, mivel szerinte a transzgender identitás nem „nehéz téma”, hanem vitán felül álló tény, hiszen ő maga is transzgender identitású, és annak pusztá vitatása is sértené az ő biztonságát.²⁵² Lipson magyarázata szerint „az egyetem területén – láthatóan – a »biztonság« varázsigé, amely sajátos és különleges, a rablással, a szexuális támadással vagy a kényszerítő fenyegetéssel kapcsolatos aggályokon messze túlmutató jelentéssel bír.”²⁵³ Néhány hallgatónak inkább azt jelenti: „Nem érzem magam biztonságban, mivel nem értek egyet az elképzeléseiddel. Úgyhogy fogd be a szád! Most azonnal!”²⁵⁴ Lipson szerint ez olyan, mint tűzriadót fújni „anélkül, hogy tudnánk, valójában mi is a tűz, és a hamis riasztásért nem járna büntetés.”²⁵⁵

Lipson úgy látja, az egészséges vezetői reakció ilyen helyzetben az lenne, hogy elmagyarázzuk az egyetemen gyakorolható szólásszabadság értékét,²⁵⁶ szükség esetén tanácsadást és támogatást biztosítunk, valós biztonsági fenyegetés esetén pedig azonnal segítséget nyújtunk. Valós fenyegetés hiányában az egészséges reakció az lenne, hogy megmondjuk a hallgatónak: „Végezd el a feladatot, alakítsd ki a saját véleményed, és vedd össze a rendelkezésre álló bizonyítékokkal és a logika követelményeivel, és készülj fel az eltérő álláspontok kezelésére.”²⁵⁷ Lipson szerint azonban hasonló helyzetben valószínűleg nem ez történne. Úgy véli, „a dékáni hivatalok arra töreksenek, hogy megnyugtassák a mimózalelkeket, és lecsillapítsák az érzéseiket. Ha ehhez mások szólásszabadságának korlátozásán át vezet az út, hát legyen.”²⁵⁸

A University of Northern Colorado egyetemen parázs vitát kiváltó munkában Lukianoff és Haidt azt állítja, hogy a mikroagresszióra és a tartalmi figyelmeztetésre összpontosító büntető protekcionizmus²⁵⁹ egészségtelen válaszreakció a bennünket sértő és érzelmi kényelmetlenséget okozó dolgokra.²⁶⁰ Lukianoff és Haidt magyarázata szerint:

²⁵¹ Uo.

²⁵² Uo.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ Uo.

²⁵⁶ Lipson szerint ezen erények közé tartozik „az élénk és tájékozott vitát ösztönző, a hallgatókat időnként nézeteik újragondolására készítő és számukra jobb indokokat kínáló, kihívást jelentő környezet”. LIPSON i. m. (14. lj.).

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Uo. Bár Lipson ajánlásai észszerűek, a hangvétele a *Lego Movie* című filmben (Warner Brothers, 2014) látható Lord Biznisz elnökére emlékeztet, aki ezt mondja Emmetnek [a minden szempontból hétköznapi, Kiválasztott (The Special) néven ismert szereplőnek]: „Na, már nem vagy olyan különleges, mi? Tudod mit? Nekem soha senki nem mondta, hogy különleges vagyok. Soha nem kaptam díjat csak azért, mert megjelentem valahol. Én aztán nem vagyok különleges kis mimózalelke! De ha én nem-különleges (sic!) vagyok, akkor te nálam ezerszer nem-különlegesebb (sic!) vagy!”

²⁵⁹ Az ethosz illetően megváltozása számos tényezőnek tudható be, köztük például „a szövetségi diszkriminációellenes törvények értelmezését érintő változásoknak” és a „szabadtartásos” gyereknevelésről a védelmezőbb gyereknevelés (időnként helikopterszülőségnek nevezett) gyakorlata irányába való elmozdulásnak, amikor is a szülők igyekeznek a gyermekeiket a nyilvános helyeken és az iskolában minden veszélytől megóvni, így például a szekalástól és a politika polarizálódásától, amelyben a különböző csoportok hajlamosak démonizálni egymást. LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.).

²⁶⁰ Uo.

„A [büntető protekcionizmus] nem megfelelően készíti fel a [hallgatókat] a szakmai munkára, amelynek során az embernek gyakran kell számára ellenszenves vagy téves álláspontot képviselő személyekkel érdemben együttműködni. A kár azonban ennél közvetlenebb is lehet. A véleménynyilvánítást korlátozó és a megszólalókat szankcionáló egyetemi kultúra nagy valószínűséggel olyan gondolkodási mintákat mozdít elő, amelyekhez hasonló mintákat a kognitív viselkedésterápiával foglalkozó szakemberek már jó ideje a depresszió és a szorongás okai közé sorolnak. Lehetséges, hogy ez az új protekcionizmus patológus gondolkodásmódra tanítja a hallgatókat.”²⁶¹

A torz, patológus gondolkodásmód nemcsak az egyén mentális egészsége szempontjából káros, hanem torzítja a véleménynyilvánítást is. Nem elszigetelt, hanem kiterjedt torzulás esetén az ár mindkettő esetében exponenciális lehet. Lukianoff és Haidt felsőoktatási tendenciákkal kapcsolatos elemzése számos problémát emel ki, például a következőket:

- az „érzelemalapú érvelés” elfogadása a felsőoktatásban;²⁶²
- jövőmondás és tartalmi figyelmeztetések;²⁶³
- magasztalás, címkézés és mikroagresszió;²⁶⁴
- katasztrófaszerű gondolkodásmód és zéró tolerancia tanítása a hallgatóknak,²⁶⁵
- mentális szűrés, valamint meghívott előadók lemondása.²⁶⁶

Lukianoff és Haidt szerint az „érzelemalapú érvelés” elfogadása a felsőoktatásban túlzott érzékenységre és számtalan elhúzódozó konfliktus fenntartására tanítja a hallgatókat, ami ártalmas lesz szakmai előmenetelük, baráti kapcsolataik és mentális egészségük szempontjából.²⁶⁷ A helyzet olyannyira súlyos, hogy már a sértettség pusztá kifejezése is bármikor kijátszható aduvá vált az ellentétes álláspontot képviselő felek kezében. Lukianoff és Haidt szerint az egyetemek a szövetségi vizsgálatról való félelmükben a sértettség vizsgálata terén felhagytak az ob-

²⁶¹ Uo. A szerzők rámutatnak arra, hogy a mentális egészséggel foglalkozó vezetők szerint a súlyos pszichológiai problémákkal küzdő hallgatók száma folyamatosan emelkedik: „A megkérdezett egyetemi hallgatók 54%-a mondta, hogy »súlyos szorongást tapasztalt« az elmúlt 12 hónapban – szemben az öt évvel korábban azonos választ adó hallgatók 49%-os arányával. Úgy tűnik, a hallgatók több érzelmi válságról számolnak be, és többen látszanak sérülékenyek, ami biztosan megváltoztatta az egyetemi oktatók és vezetők velük szemben tanúsított magatartását.” Uo.

²⁶² Az érzelmi alapú érvelés feltételezi, hogy „az érvelő negatív érzelmei szükségszerűen tükrözik a dolgok valós állását; »érzem, tehát biztosan igaz«”, uo. (idézet innen: David D. BURNS: *The Feeling Good Handbook*. New York, Plume, 1999). Másként fogalmazva ez azt jelenti, hogy „az érzelmeik irányítják a valóság értelmezését”. Uo. (idézet innen: Robert L. LEAHY – Stephen J. F. HOLLAND – Lata K. MCGINN: *Treatment Plans And Interventions for Depression and Anxiety Disorders*. New York, The Guilford, 2011).

²⁶³ A jövőmondás „az a várakozás, hogy a dolgok majd rosszul végződnek”, és az „a meggyőződés, hogy az előre látott jövő már befejezett tény”, uo. [idézet: BURNS i. m. (262. l.)]. A szerzők rámutatnak, hogy a provokatív tartalmú szövegekhez kapcsolódó tartalmi figyelmeztetések elvárása egyfajta jövőmondásnak minősül. L. LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. l.).

²⁶⁴ A magasztalás „a dolgok jelentőségének eltúlzását jelenti”, uo. [idézet: BURNS i. m. (262. l.)]. A címkézés „globális negatív tulajdonságok hozzárendelése saját magunkhoz és másokhoz”, uo. [idézet innen: LEAHY–HOLLAND–MCGINN i. m. (262. l.)].

²⁶⁵ A katasztrófaszerű gondolkodás „a hétköznapi negatív események rémálomszerű szörnyűségként való bemutatását jelenti”, uo. [idézet: BURNS i. m. (262. l.)].

²⁶⁶ A mentális szűrés „minden helyzetben a negatív részletek megtalálását és kizárólagosságát jelenti, aminek következtében a helyzet egésze negatívnak tűnik”, uo. [idézet: BURNS i. m. (262. l.)]. A szerzők szerint ez teszi lehetővé a nyílt démonizálást. Uo.

²⁶⁷ LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. l.).

jektív és észszerű személyt középpontba állító mérce alkalmazásával, és „ma már szubjektív, a nem szívesen fogadott véleményeket zaklatásnak tekintő mércét használnak nemcsak a szexualitás, hanem a faj, a vallás vagy éppen a veterán státusz tekintetében is”.²⁶⁸ Ennek eredménye az érzelmi hadviselés irányába mutató tendencia.

Lukianoff és Haidt kritikusan szemlélik a tartalmi figyelmeztetések kérdését is. Rámutatnak, hogy „a pszichológia alaptételei szerint is téves elképzelés, hogy a szorongással küzdő személyeket segíteni kellene abban, hogy elkerüljék félelmük tárgyát”.²⁶⁹ A tartalmi figyelmeztetések szerintük „számos olyan hallgatóban segítik elő egészségtelen mentális szokások kialakulását, akik nem szenvednek poszttraumás stressz szindrómától vagy más szorongásos rendelleneségtől”.²⁷⁰ A szerzők számára nem okoz gondot az érzelmi reakció kiváltására alkalmas témakörök azonosítása. Véleményük szerint azonban az ilyen jellegű témakörök azonosítása nem vezethet a megkerülésükhöz. Egészségebbnek tartják az érzelmi reakciót kiváltó témakörökkel való szembenézést a tanterem viszonylagos biztonságában, mint a külvilágban. Az egyes témák veszélyeinek külön kiemelése révén végül még azok a hallgatók is félelemmel közelíthetik meg a valóban nehéz témákat, akik egyébként nem produkálnának különösebb érzelmi reakciót.²⁷¹

A szerzők nem kritizálják továbbá a mikroagresszió tanulmányozásának lehetőségét, de kritikusan szemlélik a felnagyításának módját. A mikroagresszióval foglalkozó hallgatók például „hajlamosak lehetnek agresszoroként megbélyegezni az ilyen típusú megjegyzéseket tevő személyeket”.²⁷² A tudatosság növelése elfogadható, annál azonban komolyabb dolog agresszoroként megcímkézni másokat, akik – akár tájékozatlanságból, akár figyelmetlenségből – véletlenül megbántanak valakit. Lukianoff és Haidt attól tartanak, hogy a mikroagresszió kérdésének kiemelése elterelheti a figyelmet lényegesen komolyabb problémákról, például a makroagresszióról, amely lényegében nem más, mint nyílt vagy nagymértékű agresszió.

William B. Irvine más megközelítést javasol: szerinte a hallgatóknak sztoikus nyugalommal – mintegy „sértéspacifistaként” – kellene fogadniuk a sértéseket.²⁷³ Szerinte a sérelem mértéke és a sértés megisméltésének valószínűsége minimálisra csökkenthető, ha az ember tudomást sem vesz a sértő megjegyzésről, vagy nevetéssel reagál rá.²⁷⁴ Irvine szerint jelentős részben azért

²⁶⁸ Uo.

²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ Uo.

²⁷¹ A szerzők Sarah Roff pszichológust idézik, aki azt állítja: „A tartalmi figyelmeztetésekkel kapcsolatos egyik legnagyobb fenntartásom az, hogy nemcsak a traumát átélőre, hanem minden hallgatóra vonatkoznak, ezzel pedig olyan légkör alakul ki, amely a hallgatókban azt a benyomást kelti, hogy történelmünk bonyolult helyzetinek megvitatása valamilyen veszélyt rejt vagy kárt okozhat.” Uo.

²⁷² Uo.

²⁷³ L. WILLIAM B. IRVINE: *A Slap in the Face: Why Insults Hurt: And why They Shouldn't*. Oxford, Oxford University Press, 2017. ix., 17., 145–231.

²⁷⁴ Uo. Irvine azzal a kérdéssel bagatelizálja a mikroagressziót, hogy: „Mi jön legközelebb, tűnődhetünk, a nanoagresszió?” Uo., viii. Irvine azt hozza fel példaként, hogy egy színes bőrű embertől megkérdezik, honnan származik, vagy megdicsérik választékos beszédmódját. Ezeknél lehetne akár sokkal rosszabbat is mondani; az első eset utalhat arra, hogy az illető nem a kérdezővel azonos helyről származik, azaz nem helybéli (különösen, ha a kérdést így folytatják: „De tényleg, hová valósi?”), az utóbbi pedig utalhat arra, hogy a megdicsért személyhez hasonló személyek általában nem beszélnek választékosan. Mindkét esetben rejlik tanulási lehetőség. Nem különösebben nehéz belátni, hogy a származási helyre vonatkozó kérdés egészen mást jelenthet egy láthatóan közel-keleti és egy észak-európai felnőttekkel rendelkező személy esetében. A kontextus számít. Uo.

reagálunk negatívan a sértésekre, mert aggódunk a társadalmi státuszunk miatt; ha az ember jobb, sztoikusabb értékeket követ, észre sem veszi az ilyen jellegű sértéseket.²⁷⁵

Irvine felvetése figyelemre méltó, meg kell jegyeznünk azonban, hogy nem nehéz a saját társadalmi státusza vagy mások róla alkotott véleménye miatt aggódnia annak, aki eleve viszonylag magas és stabil társadalmi státusszal rendelkezik. Könnyebb „kevésbé törődni” azzal, hogy mit gondolnak mások, ha az embert a saját kultúrája eleve befogadja, és biztosítja számára az ártatlanság véelmét. Ha azonban valamilyen kisebbséghez tartozik, vagy szemben áll a domináns társadalmi állásponttal, akkor kifejezetten fontos számára mások véleménye – nem pusztán pszichológiai szinten, hanem amiatt is, hogy hogyan bánnak vele, miként értékelik a teljesítményét, és kaphat-e jó referenciát vagy éppen munkát. Tehát a mikrosértések és mikro-méltatlanságok valaki számára nem számítanak többnek, mint egy vakondtúrás, mások számára viszont – nem véletlenül – akár nagyobb akadályt jelenthetnek, mint egy hegység.

Bár az AAUP-jelentés nem tesz róla említést, a mikroagresszió problémája már az egyetemi kampuszokon is tapasztalható. A tartalmi figyelmeztetésekhöz hasonlóan nincs azzal semmi baj, ha az ember tisztában van vele, hogy a szóválasztásával milyen sérelmet okozhat másoknak. Helyénvaló dolog felhívni a figyelmet a ki nem mondott és bántó előfeltevéseken, sztereotípián és túlzott általánosításon alapuló szavakra és kifejezésekre, és fellépni velük szemben. A mikroagresszió kifejezést azonban nem igazán szerencsés átfogó jelleggel használni minden szóbeli, kismértékű érzelmi kárt okozó kifejezésre. A fogalom pontosabban „rövid és hétköznapi, szóban, viselkedésben vagy a környezetben megjelenő méltánytalanságot jelent, amely – szándékosan vagy véletlenül – ellenséges, sértő vagy negatív, (...) becsmérést és sértést fejez ki” valamely csoporttal szemben.²⁷⁶ Bár e definíció szerint mikroagresszió minősülhet a nem szándékos magatartás is, a szóalak első pillantásra agresszor létét feltételezi.²⁷⁷ A „mikroagresszió” kifejezés tehát túlzott általánosítással agresszió minősít minden becsmélő megnyilvánulást. A mikroagresszió komolyan vételét elérni kívánó egyes hallgatók a fogalom értelmezésének szó szerinti megközelítését választják. Lukianoff és Haidt szerint:

„Az Ithaca College hallgatói önkormányzata odáig ment, hogy a mikroagresszió névtelen bejelentésére szolgáló rendszer létrehozását indítványozta. A javaslatot támogató hallgatók fegyelmi intézkedést kívántak alkalmazni a becsmélően megnyilvánuló »elnyomókkal« szemben. A program egyik támogatójának elmondása szerint »nem minden esetben kerülne sor peres eljárásra vagy szigorú büntetésre«, de mindenképpen azt szeretne volna, hogy »az eseményről feljegyzés készüljön, és az valamilyen következménnyel járjon«.²⁷⁸

²⁷⁵ Uo., 190–192.

²⁷⁶ Derald Wing SUE et alii: *Racial Microaggressions in Everyday Life: Implications for Clinical Practice*. 62 (4) *American Psychology* (2007) 271. Az eredetileg faji kontextusban használt kifejezést ma már szinte minden társadalmi csoportra használják. L. pl. Derald Wing SUE: *Microaggressions in Everyday Life: Race, Gender and Sexual Orientation*. Hoboken, John Wiley & Sons, 2010.

²⁷⁷ A *Racial Microaggression* című írás szerzői szerint a mikroagresszió megjelenhet mikrotámadás, mikrosértés és mikroérvénytelenítés formájában is, amelyek nem feltétlenül irányulnak szándékos károkozásra. SUE et alii i. m. (276. lj.).

²⁷⁸ LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.). A Princeton egyetem hallgatói szintén hozzáférnek a mikroagresszió bejelentésére szolgáló oldalhoz.

Ha a mikroméltánytalanságok miatt aggódók ezeket a megnyilvánulásokat túlzott általánosítással az agresszió egy formájának minősítik, fennáll a veszélye annak, hogy az agresszor-ként megbélyegzett vagy a szerencsétlen szóválasztás miatt megbélyegzettekkel együttérző más személyekben ellenérzések merülnek fel. Egyre inkább polarizálódó világunkban az eredmény nem a potenciálisan sérelmet okozó megnyilvánulások iránti megfelelő érzékenység lesz, hanem a „túlérzékenyek” minősített személyek kifogásainak elutasítása. Nem mozdítja elő az okozott sérelemlről szóló egészséges párbeszédet, ha valakit agresszornak nevezünk, vagy akként bélyeg-zünk meg. Sokkal valószínűbb, hogy ezzel inkább lezárjuk a párbeszédet. Ha valaki nem szándékosan akart sérelmet okozni, akkor nyitott lehet arra a lehetőségre, hogy valaki más bántónak találja a megjegyzését, és akár hajlandó is lehet belegondolni, hogy az általa használt szófordulat mit fejezhet ki, illetve az adott kifejezés milyen rejtett előfeltevéseken alapul. Az ilyen személy akár még az ügy támogatójává is válhat. Az ilyen jellegű egészséges párbeszéd, tanulás és növekedés lehetősége azonban gyakran elvész, ha a sérelem miatti panasz túlzott általánosításon alapszik, vagy rosszindulatot feltételez olyan esetben, amikor arról szó sincs. A mikroagresszió kifejezés használata maga is a mikroagresszió egy formájává vált. A lehetséges szövetségesek ezzel ellenséggé váltak, akik egyáltalán nem nyitottak a másik fél érveire.²⁷⁹

A szándékosság kiemelt vizsgálata félrevezető megközelítés lehet. Természetesen elfogadhatatlan a szándékos sértés vagy bántás, de az sem fogadható el, hogy valaki a jó szándékú tudatlanság mögé bújjon. A mikrosértések nem csak szándékosság esetén okoznak sérelmet. A mikrosértések gyakran megerősítik a szegregációt valamilyen formában támogató és fenntartó negatív sztereotípiákat. A kisebbségek fizikai szegregációjához hasonlóan az ilyen esetekben is egyértelmű, hogy a szeparált nem jelent egyenlőt. Érdemes elismerni, hogy vannak olyan mikrosértések, amelyek egyes személyek esetében megerősítik negatív társadalmi státuszukat.

Lukianoff és Haidt arra figyelmeztetnek, hogy a makroagresszió problémájára fordított figyelem alátámaszthatja a saját véleményünket nem osztó személyek mentális szűrését és demonizálását, ami utat nyithat az előtt az egyre erősödő tendencia előtt, hogy az egyetemek lemondják egyes előadók meghívását azok néhány korábban kifejtett véleménye vagy cselekedete alapján.²⁸⁰ Rámutatnak, hogy „a FIRE alapítvány által összegyűjtött adatok szerint 2000 óta legalább 240 kampány indult az amerikai egyetemeken annak érdekében, hogy egy adott közszereplő ne szólalhasson fel valamilyen egyetemi rendezvényen; e kampányok többsége 2009 utáni.”²⁸¹ Ez az általános tendencia lehetővé teszi a hallgatók számára, hogy elkerüljék a vélemények sokféleségét, és azt az üzenetet közvetíti, hogy az előadóknak „tisztának” kell lenniük,

²⁷⁹ A mikroagressziót kutató szerzők célja az volt, hogy megismerjék a terapeuta és a beteg közötti terápiás szövetség kialakulására gyakorolt negatív hatását. Ahogy a mikroagresszió egyértelműen fenyegeti a kapcsolatokat, ugyanúgy ártalmas lehet a kifejezéssel való visszaélést és a mikroagressziót elkövető személyek agresszorként való megbélyegzése.

²⁸⁰ LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.). Ez összhangban áll Lipson cikkével, amelyben kisebb bürokratikus szervezeteket orwelli elnevezéssel jelöl meg (pl. Sokszínűség és Befogadás Hivatala). Lipson szerint az ilyen hivatalok valójában egyáltalán nem befogadók a sokszínű álláspontok iránt, sokkal inkább „a jóváhagyott kisebbségek, jóváhagyott álláspontok és jóváhagyott sérelmek ügyének előmozdítására szolgáló, az egyetem által finanszírozott szervezetek. Pont.” LIPSON i. m. (14. lj.). Az ilyen szervezetek nagy valószínűséggel komolyan veszik az előadók meghívásának lemondását célzó kampányokat.

²⁸¹ LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.).

és az egyetem számára érzékeny témákban megfelelően kell fogalmazniuk. Talán ennél is rosszabb, hogy e tendencia azt sugallja, hogy nem tanulhatunk semmit a sajátunkkal ellentétes véleményen lévő emberektől; ez a gondolkodásmód kifejezetten káros a hallgatók egyetemen kívüli élete tekintetében.²⁸²

E ponton ismét óva intek attól, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítsunk ennek az egyébként jogos meglátásnak. Fennáll a veszélye annak (vagy már meg is történt), hogy az elkerülést erősítő tendenciákkal szembeni ellenérzéseket gyűlöletcsoportok és szélsőségesek – például az alternatív jobboldal – nézeteinek alátámasztására használják majd fel.²⁸³ Az alternatív jobboldal azért vette célba az állami egyetemeket, mert az Első Alkotmánykiegészítés alapján hozzáférhetnek a létesítményeikhez, másfelől pedig az egyetemek megtestesítik az általuk lenézett értékeket, köztük a befogadást, a sokszínűséget és a toleranciát.²⁸⁴ A legtöbb felszólaló szörnyűnek találná, ha az előadása tömeges bekiabálásokhoz, ellenségességhez vagy erőszakhoz vezetne, az alternatív jobboldal képviselői viszont ebben láthatóan örömeiket lelik. Bár vonakodva zárom ki annak lehetőségét, hogy az ilyen felszólalók a valódi eszmecsere és a hallgatók meggyőzése céljából mennek be az egyetemekre, vannak, akik szerint sokkal fontosabb számukra, hogy az eseményekkel a saját, egyetemen kívüli támogatóikat szórakoztassák és erősítsék meg.²⁸⁵ Még az esetleges bojkott is előnyükre válhat, mivel lehetővé teszi számukra, hogy felszólaljanak a – Déli Szegénység Jogi Központ (Southern Poverty Law Center – SPLC) által a kedvenc célpontjuknak nevezett – politikai korrektség ellen.²⁸⁶ Az SPLC szerint „a politikai korrektség számukra a közösségi normák és az alapvető emberi tisztesség elutasításának, valamint a legfontosabb amerikai normák, köztük az egyenlőség, igazságosság és méltányosság elutasításának olcsó és könnyen használható eszköze”.²⁸⁷ Akinek fontos a véleménynyilvánítás szabadsága, jól teszi, ha körütekintéssel választja meg a szavait, elkerülve ezzel, hogy olajat öntsön a tűzre.

²⁸² Uo.

²⁸³ A Southern Poverty Law Center (SPLC) megfogalmazásában az alternatív jobboldal „lubickol a kétes hírvében. A vonzereje nagyrészt abban a provokatív és durva kiállásában rejlik, amellyel az alt-right felszólalók a jelenlegi rendszert szidják. A magukat gyengének és elnyomottnak beállító szónokok sértésekkel támadják a hatalmon lévőket, a tisztességes viselkedést és a polgári párbeszédet, és mémek, gyerekes humor és álértelemiségi érvek segítségével akarják átvinni üzenetüket.” *The Alt-Right on Campus: What Students Need to Know. SPLC, 2017. augusztus 10., <https://www.splcenter.org/20170810/alt-right-campus-what-students-need-know>.*

²⁸⁴ Uo.

²⁸⁵ Chris Ladd, a Republikánus Párt egykori bizottsági tagja szerint „a konzervatívok nem hittérítőnek küldik Ann Coultert a Berkeley-re, hanem azért, hogy B kategóriás felvételek készülhessenek, amelyeket az adománygyűjtő rendezvényeiken öregedő alabamaiaknak mutogathatnak. Azért küldik oda, hogy erőszakra uszítson. Ha senki nem gyűjt fel semmit, akkor kudarcot vallanak.” LADD i. m. (9. lj.).

²⁸⁶ Az SPLC például a következőt tanácsolja az alt-right gyűlöletcsoportok egyetemre látogató személyiségeinek kezelésével kapcsolatban: „Amikor egy alt-right személyiség az egyetemen előadást tart, a leghatékonyabb cselekvési mód az, ha megfosztjuk attól, amit a legjobban akar – a látványosságtól. Az alt-right személyiségek tisztában vannak azzal, hogy segíti az ügyüket az eseményeiken a hatalmas, püfjölő tömegről, a heves konfrontációkról és a nyílt erőszakról készült hírfelvételek. Ez teszi lehetővé számukra, hogy az áldozat szerepét játsszák, és nagyobb platformot nyújt rasszista üzenetüknek.” SPLC (283. lj.).

²⁸⁷ Az SPLC azt is kijelenti, hogy: „Azzal vádaskodnak, hogy a progresszív egyetemek lesüllyedtek az értelmetlen és megkülönböztető szabályok posványába, mivel támogatják az egyéni különbségek elfogadását és védelmét. Azt állítják, hogy ezen erőfeszítések célja az érzéseikben esetleg megbántott személyek kiengesztelése.” Uo.

9. Ha a probléma gyökere az egyetemi kultúra, vajon a jogi karokon más kultúra honosodott meg?

2016 vége felé saját felmérést végeztem mintegy 180 joghallgató körében a Gallup által ugyanabban az évben egyetemi hallgatók és felnőttek körében használt kérdőív alapján.²⁸⁸ Az eredmények szerint a joghallgatók előnyben részesítik a sértő és elfogult vélemények kinyilvánítását valamelyest korlátozó pozitív tanulmányi környezetet (54,27%) az ilyen megnyilvánulásokat megengedő, nyitott környezettel szemben (45,73%).²⁸⁹ Bár a joghallgatók határozottan ellenzik „az egyes csoportok számára felkavaró vagy sértő politikai nézetek kifejezését korlátozó szabályokat” (90,18%), szilárdan támogatják „a durva szleng, továbbá bizonyos csoportokat szándékosan sértő egyéb nyelvezet használatát az egyetem területén” (81,21%).²⁹⁰ Mindazonáltal a joghallgatók erősen egyetértenek azzal az állítással, hogy „az egyetemi légkör megakadályozza, hogy az emberek kifejezzék a megítélésük szerint mások számára esetleg sértő véleményüket” (60% erősen egyetért, 18,75% valamelyest egyetért, 13,75% valamelyest nem ért egyet, mindössze 7,5% pedig erősen nem ért egyet).²⁹¹

Az ebben a kis mintában szereplő joghallgatók tehát úgy érzik, hogy nem mindig azt mondják, amit gondolnak, s nem látják úgy, hogy amit gondolnak, azt mindig ki kellene mondaniuk, de legalábbis körültekintően kell megfogalmazniuk álláspontjukat. A joghallgatók számára a véleménynyilvánítás szabadsága nem feltétlenül fontosabb a pozitív tanulmányi környezetnél, és láthatóan tisztában vannak vele, hogy a szándékosan sértő szleng használata nem járul hozzá az egészséges tanulmányi környezet kialakításához. A megkérdezett joghallgatók különbséget tettek egyfelől a pusztán sértő vagy felkavaró fordulatok használata, másfelől pedig a szándékosan sértő szóhasználat között. Az embernek képesnek kell lennie politikailag, sőt akár faji szempontból kényes témákról beszélni, azonban e témákkal kapcsolatban nem minden megnyilvánulási forma tekinthető egyformán értékesnek vagy helyénvalónak. Talán a joghallgatók tisztában vannak azzal, hogy a faji alapú szleng nyelvezet használata nem viszi előre a beszélgetést. Az ilyen jellegű nyelvhasználat nem bír számottevő igazságtartalommal vagy értékkel, így korlátozása nem okoz jelentős veszteséget. Az ilyen kifejezések használatának engedélye-

²⁸⁸ L. Knight Foundation i. m. (244. lj.).

²⁸⁹ A feltett kérdés így szólt: „Ha választania kellene, ön szerint mi a fontosabb a jogi karokon: az, hogy egyes megnyilvánulások és bizonyos csoportok vagy személyek számára sértő és elfogult nézetek kifejezésének betiltása révén minden hallgató számára pozitív tanulmányi környezetet biztosítsanak, vagy az, hogy nyílt tanulmányi környezetet alakítsanak ki, ahol a hallgatók mindenféle megnyilvánulással és állásponttal szembesülnek, még akkor is, ha ezzel lehetővé válik bizonyos csoportok vagy személyek számára sértő és elfogult nézetek kifejezése?” Christopher J. Roederer jogászprofesszor felmérése a Florida Coastal joghallgatói körében (2017. február 9.). Megjegyzem, a felmérést csak egy alkalommal és egyetlen jogi kar hallgatóinál végezték el. Nem állítom, hogy szükségszerűen általában minden joghallgató nézetét reprezentálnák.

²⁹⁰ A feltett kérdés: „Ön szerint a jogi karoknak tudniuk kellene vagy nem kellene tudniuk elfogadni a következő megnyilvánulások és vélemények egyetemen való kifejezését korlátozó szabályokat? 1. Egyes csoportok számára sértő vagy felzaklató politikai nézetek kifejezése; 2. Egyes csoportok számára szándékosan sértő, gyalázkodó és hasonló nyelvezet használata az egyetem területén.” Uo.

²⁹¹ Uo.

zése azonban határozott sérelmet okoz az egyetemi környezetben, mert jellemzően megakasztja a párbeszédet, és ellehetetleníti az egészséges tanulmányi környezet fenntartását.²⁹²

Az országban működő egyetemeken jelenleg tapasztalható légkörrel kapcsolatos megállapítások nem teljes mértékben helytállóak a jogi karok esetében. Természetesen az egyetemek vállalkozásszerű működése, valamint az oktatói kar önkormányzati jogosítványának és a szabályozásba való beleszólásának viszonylagos hiánya hatással van egyfelől a szólásszabadság, másfelől pedig a polgári jogok védelmére szolgáló jogszabályoknak való megfelelés biztosítása közötti egyensúly kialakítására. A legtöbb jogászprofesszor azonban láthatóan nem aggódik amiatt, hogy az egyeteme helytelenül határozná meg a kívánatos egyensúlyt. Ennek az lehet az oka, hogy a jogászprofesszorok jellemzően képesek megfelelően hallatni a hangjukat, így más egyetemi tanárokhoz képest nagyobb beleszólásuk lehet a helyi szintű folyamatokba. Kétségtelen, hogy az alapképzésben érvényesülő kultúra hatással van a jogi karok kultúrájára, hiszen az alapképzés a hallgatók tanulmányainak megkerülhetetlen állomását képezi. Egyértelmű, hogy a jogi tanulmányokat kezdő hallgatók magukkal hozzák az alapképzés folyamán kialakult várakozásaikat és terheiket. A jogi karok azonban mindig is megfeleltek annak a kihívásnak, hogy a hallgatókat a jogi egyetemen irányadó kultúra és elvárások irányába tereljék.

A jogi egyetemi kultúra több szempontból is úgy alakult ki, hogy képes legyen kezelni vagy ellensúlyozni az AAUP-jelentés, valamint a Lukianoff, Haidt és hasonló szerzők által felvetett aggályokat. Bár a jogászprofesszorok bejelentésre kötelezése felvet bizonyos kérdéseket, a megfelelő képességekkel és képzettséggel rendelkező (vagy azok megszerzését vállaló) professzoroknak képesnek kellene lenniük lobbizni a bizalmasi státuszért. A jogászprofesszorok a fentiek szerint képesek (vagy képesnek kellene lenniük) felelősségteljes módon, a fontos témák és kérdések megkerülése nélkül kezelni és alkalmazni a tartalmi figyelmeztetéseket. A fontos és nehéz kérdések a jogi egyetemen tárgyalt legfontosabb területek közé tartoznak. Ennek megfelelően képesek vagyunk felelősségteljes módon alkalmazni a tartalmi figyelmeztetéseket anélkül, hogy jövendőmondásba vagy érzelmi alapú érvelésbe bonyolódnánk. Egyik legfontosabb szabályunk, hogy a tanteremben elutasítjuk a tisztán érzelmi alapú érvelést. Készségesnek kell lenniük különbséget tenni (és a hallgatókat erre megtanítani) a valódi agresszió és a mikrosértések között, még mikroszinten is. Készségesnek kell lenniük továbbá arra, hogy az ilyen jellegű sérelmekre arányos jogorvoslatot találjunk. Készségesek vagyunk felismerni, hogy a hallgatók mikor használnak pusztán divatból bizonyos kifejezéseket (például azt, hogy „nem biztonságos” vagy „zaklatás”), és fel tudjuk fedezni a valódi tartalmat, a bizonyítékot és az alátámasztást a pusztán retorikai eszközök mögött.

²⁹² E felmérések természetesen nem foglalkoztak azzal, hogy mi lenne a megfelelő szankció az ilyen normát vagy szabályt megsértő hallgatóval szemben.

10. A bontógolyón túl: vissza a tantermi kalapácsához

A jogi egyetemeken a dédelgetés vagy „büntető védelmezés” (és annak egészségtelen következményei) irányába mutató tendencia²⁹³ önmagában véve is a jogi oktatás antitetikus megközelítése – a hagyományos szókratikus módszer – által okozott sérelmekre adott (talán túlzott) válasz.²⁹⁴ Jamie R. Abrams szerint „a szókratikus módszert különböző érdekelt felek széles körben bírálták, (...) megkérdőjelezték pedagógiai hatékonyságát, (...) kritizálták a nőkre és a kisebbségekhez tartozó hallgatókra gyakorolt aránytalanul nagy marginalizáló hatását”, valamint felelőssé tették „a mai joghallgatók általános rossz közérzetéért és depressziójáért”.²⁹⁵ Egyes oktatók e kritikákra tekintettel felhagytak a hagyományos szókratikus módszer alkalmazásával.

A szókratikus módszer nem hatékony, ha a hallgatók nincsenek megfelelően felkészülve.²⁹⁶ Egyes kutatások szerint a mai hallgatók nincsenek annyira felkészülve a jogi egyetem szigorára, mint tíz évvel ezelőtti társaik.²⁹⁷ Flanagan az AAUP-jelentéssel egybehangzóan jegyzi meg, hogy a mai egyetemisták fogyasztói szemlélettel viszonyulnak az oktatáshoz.²⁹⁸ Szerinte ez tükröződik a tanulmányokra fordított idő csökkenésében és – talán nevezhetjük így – az „eltökélttség” hanyatlásában is.²⁹⁹ Flanagan azt írja: „a külső motivációval rendelkező, például az egyetemre fogyasztói szemlélettel tekintő hallgatók esetében kisebb a valószínűsége annak, hogy a gondolkodási képességeket valóban fejlesztő, kihívásokkal teli tanulási élményeket keresnek,

²⁹³ L. LUKIANOFF–HAIDT i. m. (10. lj.).

²⁹⁴ Jamie R. Abrams rámutat, hogy „a szókratikus módszer továbbra is létezik a jogi oktatásban, noha egyre több újdonság jelenik meg mellette, használata pedig fokozatosan visszaszorul”. Jamie R. ABRAMS: Reframing the Socratic Method. *64 Journal of Legal Education* (2015) 562., 563.

²⁹⁵ Uo., 566.

²⁹⁶ Ezért több professzor is ‘megmozgatja’ a diákjait, önkénteseket keres, vagy kijelöl egy csoportot vagy egy padsort.

²⁹⁷ L. FLANAGAN i. m. (232. lj.) 139–147. Megfogalmazása szerint: „A jogászprofesszorok lamentálása, hogy a mai hallgatók »már nem olyanok, mint a régiek«, bizony több, mint idős akadémikusok üres panaszkodása. A legtöbb, jogi tanulmányait kezdő hallgató kevesebbet tud a korábbi generációkhoz tartozó hallgatóknál. A hallgatók rájöttek, hogy az érdemjegyek maximalizálása, a tanulással töltött idő minimalizálása és az egyetemi oktatás hírnévvél összefüggő aspektusaira fordított kiemelt figyelem örömtelibb és kevésbé stresszes élményt biztosít, így azonban nem készülnek fel megfelelően a fokozott igénybevétellel járó szellemi feladatok elvégzésére. A szigorú szellemi munkát és felfedezést jelentő alapképzés ma már inkább a személyes élvezetre összpontosít – mint egy négyéves vakáció.” Uo., 170–171.

²⁹⁸ Ez az 1980-as évek óta így van. Uo., 153–154. Megjegyzi továbbá, hogy „[m]a az alapképzésből kikerülő számos végzős nem rendelkezik alapvető gondolkodási és érvelési készségekkel, amelyek a jogi egyetem sikeres elvégzéséhez szükségesek. Az alapképzés évei alatt a hallgatók kevés időt töltenek tanulással, viszont a korábbi generációkhoz képest jobb eredményeket várnak el lényegesen kevesebb erőfeszítés mellett. (...) E hallgatók megtanulják »kijátsszani« az oktatást, hogy kevesebb munkával jobb jegyeket kapjanak, azonban nem szerzik meg a későbbi sikerekhez szükséges gondolkodásbeli képességeket.” Uo., 135–136.

²⁹⁹ Uo., 136–137. Rámutat, hogy „[a] legújabb kutatások megállapították: az eszközöket alkalmazó motiváció, illetve az elsődleges tevékenységen kívül álló motiváció gyengíti a belső, belülről fakadó motivációt. Ha valakit instrumentális motiváció (pl. jobb jegyek iránti vágy) és belső motiváció (pl. tudásvágy) egyaránt hajt, az instrumentális aláássa, mintegy kiszorítja a belső motivációt, ezzel a motiváció, a kitartás és a teljesítmény csökkenéséhez vezet.” Uo., 154–155.

és kitartóan elmélyülnek bennük.³⁰⁰ A jogászprofesszorok körében általános vélemény, hogy a mai hallgatók jobban igénylik, hogy gondoskodjanak róluk, fogják a kezüket, és folyamatosan (lehetőleg pozitív) visszajelzést adjanak nekik.³⁰¹ Egyes hallgatók egyenesen professzoraiktól várják az ügyfeleknek szánt tájékoztató levelet vagy feljegyzést anélkül, hogy maguk készek lennének kifejleszteni azokat a képességeket, amelyek birtokában egyszer majd önállóan is megírnák. A jogi egyetemen alkalmazott szókratikus módszer – amikor a professzor folyamatosan faggatja a hallgatókat, azonban kevés magyarázatot vagy kontextust ad – nem igazán felel meg az ilyen hallgatók elvárásainak. A szókratikus módszer nyers formájában eliminálja a külső motiváló tényezőket (pl. a jó jegyek iránti vágyat, hogy aztán a hallgató gazdag ügyvéd lehessen, vagy egészséges egyensúlyt találjon a munka és a magánélet között), ezek helyét átveszi a hallgatók attól való félelme, hogy az óra folyamán mások előtt felszólítják és megszegyenítik őket.

Ha a hallgatók egészségtelen fogyasztói mentalitással és képességbeli hiányosságokkal érkezik a jogi egyetemre, a véleménynyilvánítás szabadságánál jóval többre lesz szükség ahhoz, hogy valóban képessé váljanak a jogi munka ellátására. Flanagan szerint:

„A fogyasztói hozzáállás korlátozza a hallgatók lehetőségét arra, hogy az intellektuális és személyes gyarapodás érdekében kihívások elé állítsák magukat, megküzdjenek a bizonytalanságokkal, és vállalják a bukás kockázatát. Mivel a jogi képzés alapvető része, hogy »a szakmai véleményünk kialakítása érdekében képessé kell válnunk szembenézni a bizonytalanságokkal«, a hallgatók fogyasztói mentalitásuk miatt nem készülnek fel kellően arra, hogy megbirkózzanak a joghallgatóként előtük álló pedagógiai kihívásokkal.»³⁰²

A jogtudósok közösségének nagy körültekintéssel kell cselekednie e ponton. A büntető protekcionizmusig kilendülő bontógolyóra nem az a megfelelő válasz, ha gondatlan közömbösséggel járunk el. Mindkét szélsőség gyenge mentális egészségre utal.³⁰³ Úgy tűnik, ma nem a tanterem a legfontosabb stresszfaktor a jogi egyetemen.³⁰⁴ Érezhetünk némi nosztalgiát a régi idők iránt, amikor még ez volt a helyzet: akkoriban a hallgatók nem tettek fel kérdéseket (sem a tanteremben, sem pedig azon kívül, még a vizsgával kapcsolatban sem); a jogászprofesszorok

³⁰⁰ Uo., 155.

³⁰¹ Végül is ez a trófeageneráció, amelynek tagjait úgy nevelték, hogy már a pusztta megjelenésért is pozitív visszajelzésre számítsanak. L. James BENNET: The Trophy Generation. *The Atlantic*, 2011. július–augusztus, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2011/07/the-trophy-generation/308542>.

³⁰² FLANAGAN i. m. (232. lj.) 155.

³⁰³ L. a 247–249., 295. lj.-ekhez tartozó főszöveget.

³⁰⁴ A Survey of Student Engagement Report jogi karokra vonatkozó felmérése szerint a hallgatók 50%-a magas fokú, 46%-a közepes, 4%-a pedig alacsony fokú stresszről számolt be. Law School Survey of Student Engagement: How a Decade of Debt Changed Student Experience (2015), <http://lawprofessors.typepad.com/files/lssse-annual-report-2015.pdf>, 17. A számukra ténylegesen stresszt okozó tényezők közül a hallgatók csupán 32%-a jelölte meg stresszfaktorként „a tantermi környezetet-oktatást”, 33% jelölte meg a „versenyhelyzetet”. A többi tényező közül a „tanulmányi teljesítményt” 78%-uk említette, a „tanulmányi megterhelést” 74%, a „munkahelyi kilátásokat” 62%, a „pénzügyi nehézségeket, a diákhitelt” pedig 51%. Uo.

kérdések özönével kovácsolták éles jogi fegyverré a hallgatók elméjét;³⁰⁵ elvárták tőlük, hogy még az előadás előtt önállóan elsajátítsák a joganyagot, hogy aztán az órán próbára tegyék a tudásukat és képességeiket; és általános meggyőződés volt, hogy a szókratikus módszerrel lehet a hallgatókat a legjobban felkészíteni a hierarchikus és küzdelmen alapuló hivatás gyakorlására.³⁰⁶ Mindannyian azt szeretnénk, hogy a hallgatóink felelősséget vállaljanak a saját tanulmányaikért, keményen dolgozzanak, felkészültebbek és ellenállóbbak legyenek, és ne panaszkodjanak minden apróság miatt, ami esetleg kényelmetlen számukra.³⁰⁷ Figyelemmel azonban a kultúrára, amelyből a hallgatók érkeznek, kétségesnek tűnik, hogy a kemény szókratikus módszerhez való visszatéréssel elérhetjük e célkitűzéseket.

Az a feladatunk, hogy a gyereket ne öntsük ki a fürdővízzel, azaz anélkül ösztönözzük teljesítményre és motiváljuk a hallgatókat, hogy túlhajtanánk vagy összeroppantanánk őket. Nem lehet tudni, hogy az első szemeszter végére hány hallgató bánja meg, hogy jogi tanulmányokba kezdett, miközben külső nyomás (például a kudarctól való félelem vagy a diákhitel) hatására átküzdi magát az egyetemen.³⁰⁸ Miközben a szókratikus módszer egy része megmaradt, a tendencia a tantermi munka kibővítése,³⁰⁹ a készséggyakorlatok, a gyakorlati szimulációk, a csapatmunka és a multikulturális készségek irányába mutat.³¹⁰ Talán túlságosan messzire mentünk a tantermi tevékenység kényelmessé tételében és abban, hogy magyarázaton és összefoglaláson alapuló értékelésekkel és folyamatos visszajelzésekkel fogjuk a hallgatók kezét. Ezzel együtt nem tartom sem kívánatosnak, sem valószínűnek, hogy visszatérjünk a tizenégy rideg és kimért, faggatózással töltött héten és kiszámíthatatlan vizsgáztatáson alapuló módszerhez.

³⁰⁵ Vagy elpusztította őket a folyamat során. David Garner rámutat, hogy „pártolói szerint a szókratikus módszer egyfajta »rituális küzdelem«, »civilizált hadviselés« vagy »kiképzőtábor«, amelynek során a professzorok a válaszok elleni »baráti támadás« útján »megsemmisítik« a hallgatókat”. David D. GARNER: Socratic Misogyny? Analyzing Feminist Criticisms of Socratic Teaching in Legal Education. *Brigham Young University Law Review* (2000) 1597., 1601. (a szókratikus módszer jogi oktatásbeli használatának reformja mellett érvelve). Támogatói szerint a szókratikus módszer erősíti az analitikus és kritikus gondolkodással összefüggő képességeket is.

³⁰⁶ Duncan Kennedy szerint a jogi oktatás a hierarchia edzőterepe. L. Duncan KENNEDY: Legal Education as Training for Hierarchy. In: David KAIRYS (szerk.): *The Politics of Law*. New York, Basic Books, 1998. 54–58. Azokban az időkben vélhetően a mikroagresszió és a kényes anyagok traumatizáló kezelése sem okozott volna problémát.

³⁰⁷ A Southeastern Association of Law Schools által szervezett beszélgetés egyik résztvevője legalábbis azt szerette volna, hogy minden hallgató megnézze a *Paper Chase (Vizsgáláz)* című filmet, hogy megértsék, milyen jó soruk is van. A film John Jay Osborn *The Paper Chase* (1971) című regényén alapszik, amely egy Harvardon tanuló elsőéves joghallgató vizontagságait mutatja be. Colleen WALSH: 'The Paper Chase' at 40. *The Harvard Gazette* (2012. október 2.), <http://news.harvard.edu/gazette/story/2012/10/the-paper-chase-at-40/>.

³⁰⁸ Law School Survey of Student Engagement i. m. (304. lj.).

³⁰⁹ A fordított osztályterem (*flipped classroom*) azt jelenti, hogy a professzor rögzít egy előadást, amelyet a hallgatók az óra előtt megnézhetnek vagy meghallgathatnak, így az órai munkát problémák és elméleti kérdések megvitatásával lehet tölteni. Természetesen a jogi oktatás hagyományos modellje is fordított volt abban az értelemben, hogy a hallgatóktól azt várták el, hogy felelni tudjanak a tanár kérdéseire, nem pedig azt, hogy a sajátjaikat tegyék fel. A különbség az, hogy a hallgatóktól elvárták, hogy az óra előtt a jogesetek elolvasása és kijegyzetelése alapján elsajátítsák a joganyagot, így készülve fel az órán nekik szeghető számos lehetséges kérdésre.

³¹⁰ L. ABRAMS i. m. (294. lj.)

Nem gondolom, hogy van egyetlen egyszerű válasz ezekre a kérdésekre. Az igazság bonyolult, és szerintem különböző oktatási módszerek és megközelítések több kurzuson átívelő kombinációja szolgálja leginkább a hallgatók érdekeit. Egyes vélemények szerint a fenti oktatási módszerek mellett a szókratikus módszert úgy lehetne átalakítani, hogy (szabályok helyett) az ügyfeleket állítsa a középpontba, ami segíthetne a hallgatóknak abban, hogy kapcsolódási pontot találjanak a jogtudományhoz.³¹¹

A hallgatók számos megközelítés alapján tanulhatnak, ellenséges tanulmányi környezetben azonban biztosan nem könnyű tanulni vagy mások tanulmányait elősegíteni.³¹² A tanulmányi környezet természetesen lehet nehéz és kihívásokkal teli anélkül is, hogy ellenségesse válna. A tanulmányi környezet nem tekinthető ellenségesnek vagy valaki által szándékosan ellenségesse tett környezetnek pusztán amiatt, mert valaki akként éli meg. A nehéz témákat nem taposóaknának, hanem tanulási lehetőségnek kell tekinteni. A legtöbb jogászprofesszor rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyek az aknák eltávolításához, a hallgatók kihívások elé állításához, a szigorhoz szükségesek, és a hallgatókat felelősségre tudják vonni anélkül, hogy közönnyel viseltetnének a tanulási folyamatot esetleg akadályozó körülmények iránt.³¹³

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

³¹¹ Uo., 563. Abrams valamivel továbbmenve azt állítja, hogy a szókratikus módszert tovább lehetne fejleszteni, ha „három egyszerű lépésben ügyfél-, kutatás- és készségfejlesztés-központúvá alakítanák”, uo. 568. Curran professzor, a Florida Coastal kísérleti oktatási igazgatója rámutat, hogy a hallgatók mennyivel keményebben hajlandók dolgozni a jogsegélyhelyeken, amikor valódi ügyfelekkel szembesülve és érdemi munkát végezve megismerik a jog működését. Abrams szerint „ez a megközelítés tükrözi a legjobban az ügyvédi praxist, amelynek során az ügyfelek szükségletei és a jog ismerete alakítják a stratégiát és az ügy kimenetelét; egyúttal enyhíti a tanár és a diák közötti hierarchikus viszonyt azzal, hogy az ügyfelet állítja a vizsgálat középpontjába, sokféle közreműködést tesz szükségessé, és könnyebben átadható más jogi kurzusokon és gyakorlatokon.” Uo.

³¹² A sok kis problémából nagy probléma lehet, ha ellenőrzés nélkül maradnak. A kis dolgok iránti közöny miatt komoly problémává válhatnak, ami eltereli a figyelmet a tanulmányi környezetről.

³¹³ Befejezésül fel kell idézzem saját példaképemet, a hallgatói által „észszerű embernek” nevezett Charles Knapp professzort, noha kötelmi jogot tanított, nem pedig magánjogot. Az órái nem voltak könnyűek, bár nem volt kegyetlen. Mindig boldognak és őszintén kíváncsinak látszott a hallgatóktól kapott válaszok hallatán. Láthatóan fontosabb volt számára a hallgatók fejlesztése és a beszélgetés színvonalának emelése, mint mások ízekre szedése. Tanítási módszerében nem volt semmi különösebben izgalmas vagy újszerű, de szerintem és számos évfolyamtársam szerint ez a módszer kifejezetten észszerű volt.

A felbomlás szélén

Nyugati film a magyar mozikban az 1980-as években

TAKÁCS RÓBERT*

A magyar film- és moziipar már régen integrálódott a nemzetközi filmszakmába. A magyar filmek – az új hullámok idején – az 1960-as években kivívták a nemzetközi elismerést, és bár kereskedelmi forgalomba elvétve kerültek Nyugaton, a szinte megszámlálhatatlan filmfesztivál állandó – és gyakran díjazott – vendégei voltak.¹ Az ellenkező irányban, vagyis a nyugati filmek előtt pedig már a desztalinizáció kezdetén – lényegében 1954-ben – megnyílt a kapu Magyarországon. Ha voltak is késve érkező remekművek és kasszasikerek, a magyar közönség viszonylag széles – persze kultúrpolitikai szempontok szerint szűrt – merítést kapott a világ filmművészetéből. A tanulmány azt követi nyomon, hogy milyen tendenciák erősödtek fel, milyen új körülmények hoztak változásokat az 1980-as évtizedben, miként változott meg a nyugati film helyzete Magyarországon, illetve a magyar film lehetőségei a világban. Fenn tudta és akarta-e tartani a kontrollt a gyengülő állampárt a romló gazdasági körülmények között?

1. Kultúrpolitikai és gazdasági környezet

1.1. A művelődéspolitikai elvek és a szórakozás

Talán a kultúrpolitikai környezet változott – volna – önmagában a legkevesebbet az 1980-as években. Az aczéli kultúrpolitika már az 1950-es évek végén megalkotta művelődéspolitikai

* Tudományos munkatárs, Politikatörténeti Intézet. E-mail: takrobi78@gmail.com. A tanulmány a Nyugati hatások és transferek a magyar kultúrában és tudományban az 1970-es és 1980-as években című, NKFI-125374 számú kutatási program keretében készült.

¹ A film-főigazgatóság 1980-as feljegyzése szerint az előző évben 23 ország 49 városában 55 alkalommal rendeztek magyar filmhetet vagy filmnapokat, amelyek során összesen 342 játék- és 144 rövidfilmet mutattak be. A hosszú felsorolás alapján a magyar művek összesen 66 külföldi fesztiválra jutottak el, amelyek jelentős része valamely szűkebb filmes irányzat (dokumentumfilm, rövidfilm, animációs film, gyermekfilm, tudományos-technikai film stb.) eseménye volt. 1982-ben 60 külföldi magyar filmes rendezvényt és 84 fesztivált jegyeztek. Beszámoló a Filmfőigazgatóság 1979. évi áruforgalmon kívüli devizakeret-felhasználásáról (1980. február 14.). MNL OL XIX-I-22 222. d.; Filmfőigazgatóság feljegyzése (1983. április 20.) MNL OL XIX-I-22 234. d.

irányelveit, és időről időre megerősítette. Legfeljebb azt hangsúlyozták a dokumentumok és a megszólalók, hogy az időtálló elveit minduntalan a változó környezethez kell igazítani. Születtek új dokumentumok, megjelentek új hangsúlyok, például a közművelődés az 1970-es években, és közben a gyakorlatban számos művészeti irányzat, műfaj és – nyugati – szerző sodródott át a kultúrpolitika tiltott szegmenséből a túrt harmadba, vagy akár onnan a támogatott alkotások közé.

A moziipar kapcsán a legfontosabb kultúrpolitikai hangsúlyeltolódás a szórakozás jogának – szükségességének, sőt hasznosságának – elismerése lett. A számos ezzel foglalkozó dokumentum közül kiemelkedik a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Művelődéspolitikai Munkaközössége által 1984 őszén *Az MSZMP művészetpolitikájának időszzerű feladatairól* címmel kiadott állásfoglalása.² Ez sorra vette a művelődés feltételrendszerében végbement változásokat, így a növekvő műveltség szintet, a médiakörnyezet változását (mindenekelőtt a televízió szerepét), az életmód átalakulását, valamint – az általánossá vált ötnapos munkahéttel – a növekvő szabadidő hatását. A dokumentum Bolvári-Takács Gábor értelmezése szerint kiemelkedő jelentőséggel bír, mivel kimondatlanul is szakított a „három T elvével”, és – a humánus értékrend képviselőinek igénye mellett – elmosza a határvonalat a túrt és a támogatott művészet között.³ A témánk szempontjából azonban még fontosabb, hogy részletesen foglalkozott a szórakoztatás szerepével is. „Az életszínvonal, az életkörülmények változásával, a szabadidő társadalmi méretű növekedésével és átrendeződésével megnöttek a kulturált kikapcsolódás és szórakozás iránti igények. Ennek következtében művészetpolitikai feladataink sorában is a minden korábbinál nagyobb hangsúlyt követel a szórakozás és a szórakoztatás.”⁴ A dokumentum azt a három évtized alatt megoldatlan dilemmát is rögzítette, hogy a közönséget nem sikerült sem erőszakkal, sem hosszas ízlésformálással „átnevelni”: a szocializmus viszonyai között is újratermelődött „a kispolgári életérzés és az alacsony ízlésszint”. Ha pedig megadatik az önálló döntés lehetősége, akkor a közönség a szabadidejében nem tudatos választással fejleszti magát, hanem azt fogyasztja, amit szeret, így az emberek jelentős hányada „szinte csak a szórakozás, a kikapcsolódás keretében találkozik a művészettel”.⁵ A párt álláspontja viszont – a korábbi évtizedek gyakorlatából következően – nem lehetett a tiltás: maradt a nehezen számszerűsíthető és számonkérhető szándéknyilatkozat és fogadkozás: „A szórakozás és kikapcsolódás utáni vágy természetes emberi igény, amelynek kulturált kielégítésére a jövőben nagyobb gondot kell fordítani. [...] Az

² Az MSZMP művészetpolitikájának időszzerű feladatairól. Az MSZMP KB mellett működő Művelődéspolitikai Munkaközösség állásfoglalása. *Társadalmi Szemle*, 1984/10. 3–23.

³ BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: A Magyar Szocialista Munkáspárt művészetpolitikájának fő vonásai, 1956–1989. In: PUSZTAI Gabriella – NÉMETH Nóra Veronika (szerk.): *Ütközben. A Neveléstudományi Doktori Program Évkönyvei* 3. Debrecen, Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ, 2011. 291–292. Tegyük hozzá, a „három T”-n belül a támogatott és a túrt kategóriák merev elválasztása sokszor nehézségekbe ütközött. A filmnél maradván: az állam – megfelelő szervein és vállalatain keresztül – ugyanúgy állta egy szórakoztató film előállításának költségeit, mint egy művészileg kiemelkedő alkotásét, ahogy az amerikai akciófilmért éppúgy fizetett a Hungarofilmnek keresztül, mint egy társadalomkritikus olasz műért. Természetesen a helyáron keresztül megjelent a politika értékítélete, ám ahogy kiterünk rá, a filmek előadásszáma a gazdaságossági szempontokat igazolta vissza.

⁴ Az MSZMP művészetpolitikájának időszzerű kérdései i. m. (2. lj.) 7.

⁵ Uo., 7.

alkotóműhelyek és a közvetítő intézmények a szórakozás iránti igényeket is magas színvonalon elégítsék ki, hiszen így a kultúra termékei a legszélesebb tömegekhez jutnak el, hatásuk megsokszorozódik.”⁶

A mozi nevelő és értékközvetítő szerepe mellett a szórakoztató funkciója a desztalinizáció kezdetétől, az 1950-es évek közepétől egyre nőtt. Már akkor jelentős tér jutott – illetve inkább maradt – a nyugati filmeknek, amelyek aránya a hazai filmkínálatban néhány év alatt beállt az egyharmados szintre, majd az 1960-as és 1970-es években már megközelítette, azután elérte a 40 százalékot. A nyugati filmek természetesen nem ellenőrzés nélkül jutottak az országba. Mind a monopolhelyzetben lévő export-import vállalat, a Hungarofilm, mind a filmek forgalmazásában lényegében kizárólagos jogokkal bíró Mokép felfogható cenzúraszervként. Az évenként a kapitalista országokban készült 2-3 ezer filmnek csak töredékét mutatták be a magyar mozikban, 60-80 alkotást. Ha összevetjük ezt azzal, hogy a szocialista kínálatot a nyugati mennyiség tizede (megközelítőleg 200-300 alkotás) képezte, de abból legalább annyi vagy még több művet átvettek, leszögezhetjük, hogy az ideológiai szelekció lehetősége a minőségi szelekcióval fordított arányban állt.

A szóba jöhető alkotásokat a Hungarofilm szakemberei eleve szűrték, de az 1960-as évektől a filmek többségének megvásárlása már nem gerjesztett vitákat. A Hungarofilm vezetői külföldi szervezett vetítéseken, fesztiválokon maguk döntöttek róla. A kérdőjeles művekről pedig a Művelődésügyi Minisztérium Filmfőigazgatósága által felügyelt Filmátvételi Bizottság határozott belső vetítés után.⁷ A jelentős, de problematikus, vagy szűk közönséget vonzó – úgynevezett értelmiségi – filmek számára kiskaput jelenthetett, ha a Magyar Filmintézet részére vásárolták meg, és a Filmmúzeumban, majd később klubvetítéseken mutatták be. A nyugati filmek tehát döntően háromféle megfontolásból kaptak zöld utat az 1980-as években is. Egy részük a világ filmművészetének meghatározó, kiemelkedő alkotásaként juthatott el a magyar közönséghez, akkor is, ha világnézete, mondanivalója nem felelt meg a marxizmus-leninizmus elvárásainak. Más részük társadalomkritikai éllel készült, vagy legalábbis ilyet láttak bele, így nyugati művész villantotta fel benne a nyugati világ ellentmondásait, illetve hasonlóan pozitív fogadtatása volt az antifasiszta vagy más, úgymond humanista üzenetet hordozó alkotásoknak.⁸ Végül a harmadik csoportba az elsősorban szórakoztató filmek tartoztak.

Ez afféle kényszerhelyzet volt. Az 1960-as évektől a magyar filmgyártás hangsúlyai – a nemzetközi sikerek nyomán is – egyértelműen a művész- és alkotói filmek felé tolódtak el. Ezek fő piacai a nemzetközi fesztiválok lettek, ahol a sorra elnyert díjak visszaigazolták a törekvéseket. Ezt a rendre sajtóvitákat is kiváltó helyzetet a kulturális vezetés és a külpolitika alapvetően elfogadta: „A magyar film elsősorban nemzeti kultúránk lényeges alkotóeleme, s így mindenekelőtt a hazai igényeknek kell megfelelnie, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk,

⁶ Uo., 21.

⁷ L. GÁL Mihály: „A vetítést vita követte” – *A Filmátvételi Bizottság jegyzőkönyvei 1968–1989*. Budapest, Gondolat, 2015.

⁸ Ahogy a művészetpolitikai állásfoglalás fogalmazott: „az igazi művészet a tőkés társadalomban is felmutatja azokat a morális és humánus értékeket és erőket, amelyek lehetővé teszik az embertelenséggel szembeni ellenállást, az emberi méltóság megőrzését és helyreállítását, végső soron az emberi haladást.” Az MSZMP művészetpolitikájának időszéri kérdései i. m. (2. lj.) 10.

hogy egyben a nemzetközi filmkultúrának is integráns része, s mint ilyenek, elismert rangja van” – érvelt a film-főigazgatóság élén álló Szabó B. István 1980 szeptemberében. Majd az egyértelműség kedvéért hozzátette: „a magyar film nemzetközi elismerése egyben hazánk politikai, kultúrpolitikai sikere is.”⁹

A közönségfilmek presztízse a szakmán belül is jelentősen elmaradt az úgynevezett autonóm filmekétől: a szórakoztató filmek zömét a „másodvonal”, a nemzetközileg kevésbé jegyzett rendezők készítették. Az elsősorban a magyar közönségre építő könnyed műfajban született alkotások – például krimik, vígjátékok – köre nagyon szűk volt, és a szovjet blokk más országaiból sem lehetett kielégíteni a keresletet. Ezek közül egyes művek kifejezetten nyugati mintákat követtek, aminek legismertebb példái a *Piedone*-filmek receptjét felhasználó Bujtor István-filmek. De a fő forrás maga a nyugati import volt, abból pedig mindenféle – olyan is, amely az igényes, és olyan is, amely az egyszerű szórakozás kritériumának felelt meg. A nyugati import egyben hozzájárult ahhoz is, hogy hazánk – és a szovjet blokk más országainak – filmgyártása „felmentést kapott” a könnyedebb művek tömeggyártásának kötelezettsége alól.¹⁰

A *Népszabadság* 1984 végén – a művelődéspolitikai állásfoglaláshoz kapcsolódóan – a szórakoztatás tárgyában tartott kerekasztal-beszélgetést. A részt vevő kritikusok, művészek és vezető újságírók ugyan érezhetően eltérően viszonyultak a pusztán érdek nélküli – szórakozáshoz, abban a kérdésben, hogy a mozi esetében mi a nyugati filmek szórakoztatásban játszott szerepe, egyetértés volt. Zappe László, a *Népszabadság* kulturális rovatának munkatársa azt húzta alá, hogy a hazai szórakoztató tömegkultúra elhanyagolása miatti nyugati import ideológiai kihívást is jelent:

„A [szórakozási igények] kielégítéshez viszont a mi aránylag szegényes szórakoztatóiparunk teljesítményei kevesek, s így a nyugati kapitalista szórakoztatóipar termékeinek óriási importjára kényszerülünk. S itt jönnek az ideológiai problémák, mert ezeknek a termékeknek nemcsak szórakoztató hatásuk van, hanem világgépet, magatartásmintákat is sugallnak. A hatalmas anyagi bázisra épülő kapitalista szórakoztatás szemképrázató teljesítményeivel szemben kellene hát a mi szegényes produkcióinknak az alapvető eszmények, életformaminták terjesztésében vetélkedni.”¹¹

Az MSZMP önkritikája pedig a negatívumok között említette, hogy a nyugati tömegkultúra termékeinek – köztük természetesen a filmek – kiválogatásában nem elég gondos a szűrés.

„A burzsoá »tömegkultúra« termékeinek importjában nem érvényesül megfelelő kritikai szelekció, sem e produkciók színvonala, sem az általuk közvetített értékek eszmei-politikai hatása tekintetében. Ennek következtében a szórakoztatás szférájában ma is nagy hatást tudnak kifejteni eszményeinktől és ízlésnormáinktól idegen, retrográd életmintákat és életérzéseket közvetítő divattermékek.”¹²

⁹ Szabó B. István feljegyzése (1980. szeptember 17.). MNL OL XIX-I-22 221. d.

¹⁰ A Filmfőigazgatóság feljegyzése a szórakoztató film helyzetéről a filmgyártásunkban. MNL OL XIX-I-22 235. d.

¹¹ A szórakoztatás kultúrájáról. *Népszabadság*, 1984. december 24.

¹² Uo.

A kultúra áru mivoltáról folytatott viták az új gazdasági mechanizmus bevezetésének időszaka óta áthatották a magyar közéletet. A hivatalos álláspont akkor és később, az 1980-as években is az volt, hogy a kultúra nem áru, vagy ha mégis az, akkor olyan speciális fajtája, amelyre más szabályok vonatkoznak. Ezért a kultúrpolitika fő törekvése 1968 után az volt, hogy minél inkább mentesítse a kulturális ágazatot a piac kényszerei – a nyereségérdekeltség – alól, amiben több-kevesebb sikerrel járt,¹³ de a mozikban már akkor is meglehetősen eredménytelen volt.

1.2. A kultúra, a film és az újraindított reformok

A kultúrpolitika helyzete az 1980-as évekre nem lett könnyebb. A nehezedő gazdasági körülmények között még keményebben kellett küzdenie saját érdekei és értékei megőrzéséért a párton és a kormányon belül is. A kultúrán belüli eltérő véleményeket azonban továbbra is viszonylag könnyű volt vitában legyőzni. A kultúrát is áruként elképzelő Hernádi Gyula, Jancsó Miklós szerzőtársa, éppen filmes példával illusztrálta, szerinte hogyan volna lehetséges a Liska Tibor-féle vállalkozói szocializmus a kulturális területen.¹⁴ De az erőforrásokért folyó szabályozott, nyílt versenyt a kultúra szereplői nemigen kívánták.

A költségvetési szigorot képviselő Pénzügyminisztériummal viszont már nem igazán lehetett vitázni. Az 1979-es „árrendezés” a kulturális termékek – továbbra is dotált – árát is jelentősen megemelte, majd 1982-ben a Politikai Bizottság a kulturális területre is kiterjesztette a gazdasági reformok második hullámát.¹⁵ Mind a politikai döntés, mind az azt követő intézkedések – 1968-hoz hasonlóan – defenzív álláspontot tükröztek: annak érdekében vezettek be változtatásokat, hogy alapjaiban ne változzon semmi. Racionálisabb – azaz költségkímélőbb – működést és ezt elősegítendő a központosított eljárások, bürokratikus szabályok egyszerűsítését írták elő. Megmaradtak az állami dotációk, elvonások, miközben a gyakorlatban a gazdaságosság kényszere minőségi engedményeket követelt.

A filmszakmában hét különálló vállalat alakult a filmtröszt alapjain, amelyek közül hármat az önállósítással a keményebb jövedelemszabályozási viszonyok közé, a „versenyszférába” löktek. Bár a gyártási költségeket továbbra is az állam állta, a szubvenciót 1981-es szinten fagyasztották be, miközben a költségvetési terhek jelentősen nőttek. A filmszakma 1984-re nettó befizetővé vált: a magyar film- és moziipar – a csökkenő közületi megrendelésektől szenvedő köztéri szobrászat mellett – e reformok nagy vesztese lett az 1980-as évek első felében.¹⁶ Nem csoda, hogy 1986 őszén a filmipar helyzete és további átalakítása immár önállóan – megoldandó probléma-

¹³ L. TAKÁCS Róbert: A kultúra reformja – a reform kultúrája. *Eszmélet*, 107. (2015), 137–153.

¹⁴ HERNÁDI Gyula: Igen. (Áru-e a kultúra?) *Kritika*, 1981/6. 7–8.

¹⁵ A kulturális tevékenységekkel és szolgáltatásokkal kapcsolatos gazdasági szabályozó rendszer korszerűsítése. Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottságának 1982. november 9-i üléséről. MNL OL M–KS 288. f. 5/866. ő. e.

¹⁶ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a művészeti és közművelődési tevékenységek gazdálkodási szabályozásának korszerűsítéséről (1986. március). MNL OL M–KS 288. f. 41/462. ő. e.

ként – került az Agitációs és Propaganda Bizottság (APB) elé,¹⁷ majd 1987 közepétől újabb vállalati rendszerre álltak át.¹⁸ Bár a filmkészítésben is úgy igyekeztek a prémiumfeltételeket alakítani, hogy a gazdasági és a közönségsikert jutalmazták, a magyar piac szűk volt a gazdaságos működéshez. A reformok nem érintették ilyen direkt módon a filmátvételt és a filmimportot, sőt a nyugati művek továbbra is nélkülözhetetlenek voltak a mozik gazdaságos működéséhez.

A kulturális irányításra nehezedő pénzügyi nyomás 1986-tól tovább erősödött. Az APB is világosan kijelentette: a gazdaságos működtetést „csak tetemes kulturális visszaesés árán, vagy azon az áron lehetne érvényesíteni, hogy a kulturális szolgáltatások a tűrhetőnél jobban kommercializálódnak”. A minisztériumi és a pártosztályvezetők nem támogatták a széles kulturális intézményrendszer visszavágását – egy kérdésben engedtek volna, és ez pont a mozi rendszer volt, ahol korábban, épp a kulturális forradalom jegyében, a kistelepüléseken is nyíltak, többnyire csak 16 milliméteres kópiák lejátszására alkalmas, heti egy-két alkalommal kinyitó mozik.¹⁹ A kultúra irányítói és művelői közt – mind elvi, mind anyagi okokból – erős volt a gazdaságossági törekvések ellentábor. „Ezt a jelenséget azonosítják a tömegízlést jobban kiszolgáló szórakoztató műfajok valamelyest növekvő térhódításával a könyvkiadásban, a színházi műsorszerkezetben, művelődési házi programokban (lektűrök, ponyvairodalom, erotikus hangúlyú lektűrszínvonalú írások, produkciók), a Nyugatról importált filmek forgalmazásában, a közművelődési hálózat »műsorszerkezetében«, a giccses ipar- és képzőművészeti termékekben stb. kifejeződő üzleties szemlélettel, könnyű műfajú rendezvényekkel” – írt róluk az APB számára készült feljegyzés.²⁰

1986-tól – ne feledjük, ekkor jelent meg a sajtótörvény – egyre-másra jelentkeztek olyan törekvések, amelyek valamiféle (akár könyv-, akár hanglezem-, videókazetta- stb.) kiadói tevékenységhez igyekeztek engedélyt szerezni. A kulturális vezetés érdeke itt egyértelműen a gazdasági reformszellemmel ellentétes volt. Nem támogathatta jó szívvel azokat a vállalkozásokat, amelyek a nyereséggel kecsegtető területeken akartak érvényesülni. Részben azért, mert ez még kisebb kontrollt és a szocialista kultúrpolitikai céloktól még inkább eltávolodó gyakorlatot szült volna, részben pedig azért, mert ha lenyesegetik a profitábilis iparágakat, akkor az állami vállalatoknak, amelyek gazdasági működése régóta a keresztfinanszírozásra épült, csak a csódtömeg maradt volna. Márpedig – és ebben nemigen tévedtek – úgy ítélték meg, hogy a kulturális szféra nagyobbik hányada eleve nem működtethető nyereségességi alapon.²¹

¹⁷ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága hozott döntést e munkabizottság létrehozásáról. Működéséről csak 1963-tól maradtak fenn jegyzőkönyvek. L. RING Orsolya: A színházak pártirányítása a Kádár-korszakban, Színházi témák az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság ülésein. *Levéltári Közlemények*, 79. (2008.) 197–214. – A konkrét döntésről: A filmszakma új struktúrájának és gazdasági feltételeinek átalakítása (1986. október 14.). MNL OL M–KS 288. f. 41/476. ó. e.

¹⁸ A filmszakma új vállalati struktúrája (1987. július 7.). MNL OL M–KS 288. f. 41/490. ó. e.

¹⁹ Jelentés i. m. (16. lj.).

²⁰ Összefoglaló az MSZMP KB TKKO megbízásából szervezett munkabizottság vitáiról. MNL OL M–KS 288. f. 41/462. ó. e.

²¹ „[E] akarjuk kerülni a reális veszélyt: hogy e tevékenységből a gazdasági hasznot hozó elemeket a magánvállalkozások válasszák ki maguknak, a támogatásra szoruló elemek pedig a szocialista szervezetekre maradjanak, ami az állami pénzügyek pozícióit is rontaná.” Uo.

Az 1986-os ötletek – a fentiekkel összhangban – nem is tartalmaztak jelentős változásokat: felmerült az újabb átszervezés, ezúttal a filmforgalmazásban, a belföldi és külföldi forgalmazás összevonásával, a költségsökkentés a kicsi, veszteséges mozik bezárásával, és a hitelezés egy filmalapon keresztül, amely a gyártást, a kópiaszámok növelését támogatta volna.²²

2. A technikai és a társadalmi folyamatok hatása

2.1. Új technológiák – a videózás hatása

Az 1970-es években úgy tűnt, a műholdas televízióadások jelentik majd a legnagyobb kihívást az államszocialista országok sajtóirányítása, médiarendszere számára. A kérdéssel hamar foglalkozni kezdtek az apparátusok, vélhetően azért, mert annak kapcsán a rádió analógiájára könnyű volt elgondolni az ideológiai fenyegetést. Az APB első ízben 1972-ben tárgyalta a témát, és úgy ítélte meg, hogy a „belügyekbe avatkozásra” alkalmas, a magyar közönséget negatívan befolyásolni képes médium van születőben.²³ A pártvezetést ezzel kapcsolatban tehát az információs monopóliumát fenyegető újabb kihívás foglalkoztatta, de ne feledjük, hogy a nyugati rádióadók elleni küzdelemben a kontrollt – vagyis a zavarást – már az 1960-as évtized közepén feladták.²⁴ Bár 1972-ben még úgy számoltak, hogy a nyugati műholdas adások megjelenhetnek az évtized második felében, az aggodalmak között nem szerepelt, hogy a magyar közönség így jutna hozzá az addig tőle távol tartott „ellenséges” alkotásokhoz és a lefelé húzó, igénytelen tömegfilmekhez, ahogy a Szabad Európa Rádió zavarásában sem igen játszottak szerepet a hangjátékok, ezzel együtt a rádió könnyűzenei kínálata a magyar műsorszerkesztésre és ifjúságpolitikára is visszahatott.²⁵ Ugyanígy az 1980-as évek végén néhány körzetben Magyarországon is nézhetővé vált műholdas csatornák is a szórakoztató, mindenekelőtt – már csak nyelvi okokból is – a zenei műsoraikkal vonzották a nézőket. Noha ekkor már egyéni parabolaantennák is fel-feltűntek az országban,²⁶ 1988–1989-ben a meghatározó szerepet a helyi kábeltelevíziók játszották.²⁷ A filmforgalmazást azonban nem ezek az új médiumok állították új kihívások elé.²⁸

²² Jelentés i. m. (16. lj.).

²³ Az Agitációs és Propaganda Osztály jelentése az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a műhold közvetítésével sugárzott ellenséges televíziós propaganda várható alakulásáról és javaslatok a politikai tennivalókra. MNL OL XIX-A-24b 60. d.

²⁴ Jelentés a nyugati rádióadók zavarásának beszüntetéséről (1963. december 14.). MNL OL XIX-J-1-k 1945-1964 USA 39. d.

²⁵ Nagyon hasonló volt ez ahhoz a hatáshoz, amelyet a nyugat-európai kalózádiók gyakoroltak az ottani *mainstream* médiára. Peter BRUGGE: *Swinging Sixties Made in Czechoslovakia: The Adaptation of Western Impulses in Czechoslovak Youth Culture*. In: Ivan ŠEDIVÝ et alii (szerk.): *1968: České krížovatky evropských dějin*. Praha, ÚSD, 2011. 143–155.

²⁶ Feljegyzés Lakatos Ernő részére (1985. november 27.). MNL OL MK–S 288. f. 22. cs. 1985/21. ó. e.

²⁷ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1987. június 9-i üléséről. MNL OL MK–S 288. f. 41/489. ó. e.

²⁸ Az új médiumok között volna említendő a videójáték. Az 1980-as évek második felétől számos háztartásban megjelenő Commodore 64-esek és társaik révén elérhető játékok – és persze az ehhez kapcsolódó szűrkezőna és fekete-piac – értelmezhető ideológiai kihívásként, de a moziipart nemigen érintette. L. erről Jaroslav ŠVELCH: *Gaming the Iron Curtain: How Teenagers and Amateurs in Communist Czechoslovakia Claimed the Medium of Computer Games*. Cambridge, MA, MIT, 2018.

A hazai filmátvételt és a nyugati filmek elérhetőségét befolyásoló új technológiák közül az 1980-as évek közepén a videózás fejtett ki igazi tömeghatást. Amikor 1972-ben a Rádió-elektronika sorozatban megjelent Nemes László videotechnológiáról szóló kötete,²⁹ otthoni használatban még nem akadt videólejátszó az országban. Az 1970-es évtizedben még elsősorban ipari, munkahelyi felhasználásáról lehetett (elvétve) olvasni,³⁰ 1982-ben a nyugat-berlini filmfesztiválról tudósítva, a nyugati mozik kapcsán jegyezte meg Havas Ervin, hogy ez újabb csapást jelent a mozilátogatottságra, főképp a kalózmásolatok miatt.³¹ Eddigre már az új technikára nyitottabb, tehetősebb háztartásokban megjelentek a videómagnók – 1983-ban már apróhirdetésekben is kínáltak egy-egy használt darabot. Nem volt olcsó mulatság, egy hároméves Sony Betamax SL–8000E készülékért 58 ezer forintot kértek,³² ami a Merkurnál elérhető gépkocsik árával vetekedett.

Az évtized első felében – amikor a magánhasználatban lévő készülékek száma még alacsony volt – megjelentek a videotechnika és a mozi közti lehetséges kapcsolódási pontok. Az egyik úttörő kezdeményezés a nagykörúti (Lenin körúti) Horizont moziban 1980 novemberében nyílt különterem volt, ahol tévéfilmeket játszottak videómagnón napi két – esti – vetítésen.³³ 1983-tól a „tévemozi” a Vörös Csillag moziban működött tovább.³⁴ A videó felhasználására a mozikon kívül is megjelent az igény: vendéglátóipari egységek igyekeztek vonzóbbá tenni kínálatukat, illetve dj-k kértek engedélyt videódiskós műsorok szolgáltatásához.³⁵ Kezdetben e formákban – a maguk szabályozatlanságával – tiltott gyümölcsöket, horror- és erotikus filmeket is vetítettek, természetesen kalózmásolatokról,³⁶ sőt pár éven belül már azzal is próbálkozott egy gazdasági munkaközösség, hogy NB I-es labdarúgó-mérkőzéseket rögzítsen, majd vetítsen videóról az akkor nyílt Petőfi Csarnokban.³⁷

Így aztán 1983 táján a sajtóirányítás a videózást is igyekezett az első nyilvánosságba terelni, ezzel saját fennhatósága alá vonni, ezzel a „káros ideológiai üzeneteket” közvetítő csatornákat lezárni, és helyettük másikat, felügylteteket nyitni.³⁸ 1983 decemberében – miután a Politikai Bizottság már több határozatában is foglalkozott a képmagnókkal – az APB határozatot hozott a videotechnika alkalmazásáról. Alapfelfogása egybevágott a tájékoztatáspolitikára 1965-től érvényben lévő elvével, miszerint az elhallgatás helyett az információk uralására és megfelelő kerekezésére kell törekedni:

„[H]a biztosítani akarjuk, hogy lakosságunk mindenekelőtt magyar műsorforrásból merítse információit, hogy nemzeti kultúránk továbbra is megfelelő módon jelen legyen a képernyőinken, és kül-

²⁹ NEMES László: *Videomagnók*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1972.

³⁰ Például hogy a Hajdúböszörményi Óvónőképző Intézetben felhasználják pedagógiai helyzetelemzések során. Hírek. *Népszabadság*, 1976. június 3.

³¹ HAVAS Ervin: A kezdet: várakozás, tanácstalanság, lehangoltság. *Népszabadság*, 1982. február 17.

³² *Népszabadság*, 1983. szeptember 28.

³³ ZAY László: Új módszer. *Magyarország*, 1981. október 11. 27.

³⁴ Nagy Sándor levele Szabó B. István részére (1982. június 17.). MNL OL XIX-I-22 234. d.; (KURCZ): Hogyan vált be a videomozi? *Magyar Nemzet*, 1983. március 30.

³⁵ Port Ferenc levele Vadász György (Rákóczi Sütő- és Édesipari Szövetkezet) részére (1983. október 24.). MNL OL XIX-I-22 234. d.

³⁶ Feljegyzés Für Sándor részére (1983. február 1.). MNL OL XIX-I-22 234. d.

³⁷ PINTÉR István: Video, ó! *Képes Sport*, 1985. szeptember 10. 11.

³⁸ A Filmfőigazgatóság feljegyzése Lakatos Ernő részére (1984. december 11.) MNL OL XIX-I-22 238. d.

füldre is el akarjuk juttatni produkcióinkat, akkor nincs más választásunk, mint hogy a videoteknika adta új lehetőségeket mindinkább igénybe vegyük, és saját céljainknak szolgálatba állítsuk az oktatásban és a közművelődésben.”³⁹

Az ABP határozata idején mintegy 10 ezer videómagnó és 100 ezer videokazetta lehetett az országban, de ennek csak kétötöde volt magántulajdonban. Ezek mindegyike külföldről (Nyugatról) érkezett, de az APB már azzal számolt, hogy 1984 második felétől a hazai műszaki boltokban is megjelenhetnek – szovjet gyártmányú – videolejátszók.⁴⁰ Ám még 1985 végén is inkább csak üres videokazettákat lehetett beszerezni itthon, műsorosakat nem, ráadásul ez egyszerre okozott jogdíj- és színvonalproblémákat. Ahogy a *Világgazdaság* riportja írta, amire mód nyílt volna, az kultúrpolitikailag nem volt elfogadható: „Közepes színvonalú western-video-filmek importját pedig – érthetően – még akkor sem látja szívesen a minisztérium, ha a Skála jutányosan tudta volna őket beszerezni.”⁴¹

A videók lassú, de biztos terjedését mutatja, hogy 1984-ben megnyílt az első, Mokép videokölcsönző Budapesten, majd hamarosan a megyei moziüzemi vállalatok szervezésében a megyeszékhelyeken is nyíltak tékák. Egy 1986 végén keletkezett minisztériumi anyag 1985-öt nevezte az „áttörés évének”. 1986-ban már 832 különböző műsor állt a magyar filmrajongók rendelkezésére 15 ezer videokazettán országszerte. Ezek között nyugati művek is akadtak, de eleinte a magyar és a szocialista országok filmjeiből alakult ki szélesebb kínálat, ugyanis a nyugati alkotások videokazettán való kiadásánál a jogdíjproblémákat is meg kellett oldani – amit a Hungarofilm megvett a mozik számára, azt nem adhatták ki egyúttal kazettán is. Volt viszont 70 olyan tőkés relációban beszerzett film, amely csak videokazettán volt hozzáférhető, ám ezekről korántsem mondható el, hogy a szabadidő kultúrpolitikai prioritások szerinti eltöltését szolgálták: e kifejezetten kommersz kategóriába tartozó művek közt nagyszámú hongkongi karatefilm és nyugati sci-fi jelent meg. A forgalmazási adatok is azt erősítették meg, hogy a felhasználókat sem a művelődési célok, hanem a szórakozási igények vezérelték: az akkor közel negyedmilliós videós tábor tagjai elsősorban ezeket a filmeket keresték.⁴²

Bár e fejlemények is jelzik a filmátvételtre és a mozikra nehezedő nyomást, nagyobb gondot okozott az illegális videokazetta-forgalmazás és a hangalámondásos akciófilmek megjelenése a feketepiacon. A feketepiac léte nem volt újdonság: a kurrens nyugati áruknak a hanglemezeketől a farmernadráig⁴³ mindig is megvolt a kínálatuk itthon és a szovjet blokkban,⁴⁴ ahogy a dotált

³⁹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. december 27-ei üléséről. MNL OL M–KS 288. f. 41/420. ő. e.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ PAPP Emília: Szalagvató. Videovalóság Magyarországon II. *Világgazdaság*, 1985. február 8.

⁴² A Mokép 1987-es megjelenési tervének értékelése. A Művelődési Minisztérium 1986. október 20-i miniszteri értekezletének anyagai. MNL OL XIX-I-9-e 30. d.

⁴³ Néhány riport e témában: SZALKAI Sándor: Hasznáلتcikk-piac – új köntösben. *Népszabadság*, 1964. augusztus 15.; KAPUVÁRI Gábor Béla: Lemezek pultról és szatyorból. *Népszabadság*, 1978. január 8.; EGERSEGI Csaba: Hamis farmer – hamisítatlan haszon. *Népszabadság*, 1983. november 27.

⁴⁴ Sergei I. ZHUK: Religion, "Westernization" and Youth in the "Closed City" of Soviet Ukraine, 1964–1984. *4 Russian Review* (2008) 661–662.

árú mozijegyeknek is létezett feketekereskedelme.⁴⁵ A *Népszabadság* beszámolója szerint egy-egy nyugati kasszasiker – mint a *Bosszúvágó* Charles Bronsonnal a főszerepben – akkor is jól futott a feketepiacon, amikor a mozikban is vetítették.⁴⁶ A film-főigazgatóság összefoglalója felvetette, hogy a kalózmásolatok ellen mégis azzal lehetne a leghatékonyabban küzdeni, ha a közönség keresletét a mozik elégtelenek ki: „Tekintettel arra, hogy a videokazettán kínált (első-sorban a feketepiacon) új világsikerek hónapok alatt eljutnak a közönséghez, érdemes lenne megfontolni, hogy egyes filmek megvásárlásakor a gazdasági okok miatti kivárá, ill. késedelem milyen hatással van a mozifilm nézőszámának csökkenésére.”⁴⁷

A feketepiac a méretei mellett azért is volt fajsúlyos kihívója a moziiparnak, mert a monopohelyzetben lévő Hungarofilmnek fél évtizeden át az egyetlen konkurenciája volt – csak 1989-ben alakult meg a Dunafilm és az Intercom – jóval azelőtt, hogy a videópiaot 1988 után elkezdtek volna átalakítani a nyugati kommersz filmeket forgalmazó, külföldi tőkével létrehozott legális vállalkozások (az Intervideo és a Fenyő János vezette Vico).

2.2. A mozinéző közönség összetétele

A televízió megjelenése világszerte csapást mért a mozik látogatottságára. Egyes nyugati országokban a nézőszámok zuhanása már az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején megkezdődött. A tendencia alól az államszocialista országok sem jelentettek kivételt. Magyarországon 1960-ban volt a csúc – igaz, itt a televíziózás is megkésve, csak 1958-ban indult.

1980 táján a két évtizeddel korábbihoz képest jellemzően több filmet mutattak be kevesebb nézőnek, így egy-egy film átlagos nézettsége is alacsonyabb volt. A mozinézők száma 1960-ban csekély mértékben meghaladta a 140 milliót: az akkor bemutatott 148 filmműsor mindegyikére átlagban 946 ezer néző jutott. A nézőszám az 1970-es évek elejéig folyamatosan csökkent. 1971-ben 74,745 millió jegyet váltottak, a közönség bő egy évtized alatt lényegében megfeleződött. Az 1970-es években sikerült állandósítani a nézőszámot, de 1979–1980-ban így is bezuhant 70 millió alá: 1980-ban 60,718 millióra olvadt a mozik közönsége. Ekkor immár – a mesesorozatokkal együtt – 229 filmet mutattak be a magyar mozikban, vagyis egy film átlagos közönsége még nagyobb arányban olvadt: 265 ezerre. Ennél a pontnál azonban sikerült visszafordítani a tendenciát: a következő években visszakapaszkodtak a nézőszámok a 70 milliós szint környékére – egészen 1987-ig, amikor újabb drasztikus esés következett. Az átlagos nézőszám ismét meredeken csökkenni kezdett, az 1980-as évek közepéig jellemző 350–380 ezres szintről 1989-re 200 ezer közelébe.

⁴⁵ L. SÁFRÁN István: A filmsikerek vámszedői. *Népszabadság*, 1978. november 12.

⁴⁶ CSONTOS Tibor: Videogalaxis, avagy a (tiltott) gyümölcsízű rágógumi. *Ifjúsági Magazin*, 1986. június 1. 13–15.

⁴⁷ Értékelés i. m. (42. lj.).

1. táblázat:

A mozik közönsége az 1980-as években

Év	Közönség	Bemutatott filmek száma	Egy filmre jutó közönség
1980	60 718 000	229	265 144
1981	67 090 000	200	335 450
1982	70 026 000	190	368 558
1983	68 900 000	198	347 980
1984	71 017 000	192	369 880
1985	70 179 000	181	387 729
1986	67 929 000	192	353 797
1987	55 833 000	187	298 572
1988	50 730 000	203	249 901
1989	46 519 000	228	204 031

Forrás: KSH

A filmfelügyelet kénytelen volt rögzíteni azt is, hogy a moziba járó közönség összetétele is jelentősen átalakult két évtized alatt. A nézők korfája a két szélső érték felé tolódott el, vagyis elsősorban a fiatalok, jellemzően a tizenévesek, valamint – ennél kisebb arányban – az idősebbek jártak moziba. A film-főigazgatóság 1982-es feljegyzése szerint a lakosság 40 százaléka számított mozinézőnek, közülük a 25 év alattiak voltak a rendszeres és gyakori moziba járók.⁴⁸ 1984-es adatok szerint a nézők 70 százaléka a gyermek- és ifúsági korosztályokból került ki – a minisztériumi vezető ezzel összefüggésben rótta fel, hogy ennek ellenére mindössze évente egy-két hazai produkció célozza meg a fiatalokat.⁴⁹

Ez visszahatót a kínálatra, így a nyugati és a szocialista filmek importjára is, hiszen a fiatalok mindenekelőtt a szórakoztató filmekre váltottak jegyet. Egy-egy szocialista akciófilm látogatottsága egy jó nyugati alkotásával vetekedhetett. Közülük is kiemelkedett az évtized közepén bemutatott kínai karatefilm, *A legyőzhetetlen Vutang*, amelyre 1,044 millió jegyet adtak el – javarészt fiataloknak, amit így értékelt az *Új Tükör* kritikusa:

„[A] sajtóbemutató többi nézőjével együtt reménytelenül vergődtem a kusza cselekmény hálójában, igyekezőn megérteni, hogy a szereplők közül tulajdonképpen ki kicsoda, ki kinek a barátja s kinek az ellensége, s pláne, hogy miért –, de logikai kísérleteim gyakran kudarcot vallottak. Azokra számítok, mondom, akik többször is megnézik majd ezt a filmet, nem azért persze, mintha ez jó film lenne, sőt, közepesnek is csak mérhetetlen elfogultsággal nevezhető. Hanem azért, mert van egyfajta

⁴⁸ A Filmfőigazgatóság feljegyzése a közművelődési törvény végrehajtásáról (1982. január). MNL OL XIX-I-22 229. d.

⁴⁹ Kóhalmi Ferenc feljegyzése Köpeczi Béla részére (1984. július 30.). MNL OL XIX-I-22 238. d.

közönségréteg, és azt hiszem, leginkább a tizenévesek tartoznak ide, amely boldog örömmel tódul a moziba, valahányszor »bunyós« filmet adnak. Márpedig ez olyan mértékben bunyós film, hogy akármelyik hollywoodi westernt kinasásának fogadhatná fel.⁵⁰

A fenti mutató egy nyugati sikerfilm nézőszámától sem állt messze. Nemhiába vettek át 1986-ra sebtében hat kínai filmet is – köztük három kungfusat –, pedig korábban alig került kínai film a magyar mozikba. Természetesen ettől még a nyugati filmek presztízse – és átlagos látogatottsága – jóval nagyobb maradt. Az 1986-os sikerlistán például a *Kék villám* című politikai krimibe hajló akciófilm 1,404 millió, a *Nincs kettő négy nélkül* című Bud Spencer – Terence Hill-mozi 1,302 millió nézőt vonzott. A kultúrpolitikai vagy művészi értékei okán átvett nyugati filmek azonban ennek a számnak az ötödét-tizedét érték csak el. Az 1940-es években játszódó – szintén krimi műfajú – *A piszkos ügy* mindössze 267 ezer, az egy színésznő életéről szóló dráma, a *Frances* pedig 129 ezer látogatóval futott. Tegyük hozzá, a nyugati és a szocialista filmekkel szemben egész más elvárások érvényesültek a Moképnál is. Míg *A piszkos ügy* csúfos bukásnak számított, jelentős sikerként könyvelték el, hogy nyolc magyar film közönsége is meghaladta a 100 ezer főt. Ebből igazi kasszasikernek számított a *Szerelem első véríg* (592 ezer néző) és a Bud Spencer-filmekre hajazó *Elvárásolt dollár* (564 ezer), a szovjet művek közül pedig a *Jöjj és lásd!* című II. világháborús Elem Klimov-film 329 ezres nézettségét emelték ki.⁵¹

3. A nyugati filmkínálat az 1980-as években

3.1. Amit a filmbemutatók számai sugallnak

A filmszakma irányítói – és a kritikusok is – egyetértettek abban, hogy a magyar filmátvitel jobban teljesített az 1980-as években. Szabó B. István két területet emelt ki: egyrészt „a világ filmművészete jelentős alkotásainak, a nagy sikerű filmeknek a gyors bemutatása” terén, vagyis az elsősorban Nyugaton készült díjazott vagy nagy hírű filmek átvételénél, másrészt „a fejlődő országok filmjeinek megjelentetése” kapcsán látott javulást.⁵² Ez utóbbi arra utalt, hogy az 1970-es évek végén, az 1980-as évek első felében olyan értelemben szélesedett a mozik kínálata, hogy több, nem nagy nyugati filmgyártó országokból származó filmet vettek át.

A magyar tőkés relációjú filmimport gerincét már az 1950-es évektől a francia, az olasz – és akkor elsősorban az angol, majd az ehhez felzárkózó amerikai – filmek tették ki. Ezekhez hozzátehetjük az NSZK-beli filmeket, bár ezek száma volt a legkevésbé stabil. Ezzel szemben például a szovjet filmimport a desztalinizáció időszakában szintén szélesítette a „nem szocialista” filmkínálatát, de világhatalomhoz illő „mondialista” módon, arra törekedve, hogy a világ filmgyártásának egészét magához vonzza⁵³ – összhangban azzal a szemlélettel, amit a moszkvai,

⁵⁰ BARABÁS Tamás: A legyőzhetetlen Vutang. *Új Tükör*, 1986. április 7. 3.

⁵¹ Előterjesztés a filmterjesztés 1986. évi feladatainak időarányos teljesítéséről és az 1987. évi filmbemutatói tervről. MNL OL XIX-I-9-c 30. d.

⁵² Szabó István feljegyzése (1980. szeptember 17.). MNL OL XIX-I-22 221. d.

⁵³ TAKÁCS Róbert: Szovjet és magyar nyitás a kultúrában Nyugat felé 1953–1964. *Múltunk*, 2015/3. 37–56.

majd a még világosabb geopolitikai célokkal 1968-ban alapított taskenti filmfesztivál is képviselt.⁵⁴ E szempontból az átvételben nőtt az esetlegesség is, hiszen az angol, a francia vagy az olasz irányban rendszeresen és bejártatott csatornákon keresztül tájékozódtak, és szerveztek filmátvételi kiküldetéseket, a többi ország filmgyártásáról viszont a szakfolyóiratokon kívül fesztiválokon vagy kétoldalú viszony, kulturális diplomácia keretében tájékozódhattak. Például 1983-ban öt brazil filmet is bemutattak, ami az 1980 és 1986 közt látható összes brazil film fele. Az is tény, hogy 1980 és 1982 között 14-16 volt a nem centrumországokból származó nyugati alkotások száma egy évben, 1983-ban már 32, 1986-ban 28, 1984-ben és 1985-ben pedig 19-19 film volt e csoportba sorolható.

E kategóriában 1983 és 1985 között a kisebb európai államok és az angolszász országok filmjei vezettek 12-14 bemutatóval, de 1986-ban az Európán kívüli (latin-amerikai, harmadik világbeli) filmek száma (10) – ha csak eggyel is – magasabb volt. E csoporton belül külön kezelhetjük a japán és a hongkongi filmeket, amelyek száma egyes években kifejezetten magasra szökött: 1982-ben 8, 1983-ban 9, 1986-ban szintén 9 volt. Korábban a távol-keleti filmgyártás emblemikus terméke az 1963-ban bemutatott *Kopár sziget* című japán film volt,⁵⁵ ezekben az években – jó néhány rajzfilm mellett – olyan műveket vettek át nagyobb mennyiségben Japánból és Hongkongból, mint *A karatéző kobra* vagy *A sárkány közbelép*, vagyis ez az alcsoport egyértelműen az ifjabb közönség szórakozását szolgálta. Ezt az eltolódást lehetett kulturális érvekkel védeni, miszerint a világ filmművészetének megismerése kulturális érdek, bővíti a nézők filmes ismereteit, és az alkotók szakmai horizontját is szélesíti, mégis nehezen értelmezhető gazdasági indokok nélkül. Az 1982-ben, a kulturális ágazatban is elrendelt importkorlátozások⁵⁶ utáni évben csökkent le a négy nyugati centrumországból érkező filmek száma 51-ről 42-re, és emelkedett a nem a négy nagy filmgyártó ország alkotásainak száma a duplájára, 16-ról 32-re. Márpedig ezekért az amerikai, a francia és az olasz produkciókénál alacsonyabb jogdíjat kellett fizetni.

A legnagyobb közönséget azonban – nemcsak filmenként, hanem abszolút számok szerint is – az 1980-as években a nyugati filmek vonzották, még akkor is, ha a bemutatók számában a film-főigazgatóság még sokáig fenntartotta annak legalább a látszatát, hogy a szocialista filmek képezik a kínálat gerincét. Ám az 1950-es évek közepétől a magyar mozik elképzelhetetlenek lettek volna nyugati filmek nélkül. Az akkor beállt egyharmados arány – azaz az importált filmek mintegy harmada volt nyugati, harmada szovjet, harmada pedig szocialista – csak lassan változott, enyhén nőtt a nyugati művek aránya. A szocialista filmek túlsúlyát biztosította az évente bemutatott 15-20, később akár 25 magyar film is. Az 1980-as években a magyar bemutatók száma – dokumentumfilmekével, rövidfilm-összeállításokéval együtt – már elérte a 30-at, vagyis annak ellenére nem csökkent a kínálatuk, hogy a hazai filmgyártás körülményei az évtized első felében tovább nehezültek.

⁵⁴ Rossen DJAGALOV – Masha SALAZKINA: Tashkent '68: A Cinematic Contact Zone. 75(2) *Slavic Review* (2016) 279–298.

⁵⁵ MOLNÁR G. Péter: Filmekről. *Népszabadság*, 1963. február 20.

⁵⁶ Emlékeztető Köpeczi Béla művelődési miniszter és Veress Péter külkereskedelmi miniszter 1982. október 27-i megbeszéléséről (1982. november 29.). MNL OL XIX-I-22 234. d.

2. táblázat:

A filmbemutatók megoszlása országsoportok szerint

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Nyugati	89	76	69	80	76	79	87	88	103	155
Magyar	32	28	27	31	33	27	28	25	30	32
Szovjet	42	34	30	35	30	30	32	30	30	9
Egyéb szocialista	58	52	57	48	47	36	39	34	36	29
Egyéb / vegyes	8	10	7	4	6	9	6	10	4	3
Összes bemutató	229	200	190	198	192	181	192	187	203	228

Forrás: A fővárosi mozik műsora (Esti Hírlap, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap)

A szovjet filmek száma továbbra is magas volt, de – az évek során bekövetkezett folyamatos eltolódás nyomán – 1980-ban a magyar filmforgalmazás már messze volt a bő két évtizeddel korábban beállított egyharmados szabálytól.⁵⁷ Az abban az évben újonnan látható 89 tőkés relációban beszerzett filmet nem sokkal haladta meg a 100 szocialista relációban készült alkotás. A következő két évben ez az előny megőrződött – bár ez csak a bemutatott filmek számának szűkítése révén volt lehetséges: az 1980-as 229-cel szemben 1981-ben 200, 1982-ben pedig már csak 190 új filmet mutattak be. A nyugati filmkínálat jelentősen visszaesett, 1981-ben 76-ra, 1982-ben 69-re – ami azonban az arányokat tekintve minimális csökkenéssel járt csak. Az arányok 1983–1984-re kiegyenlítődték, majd fokozatosan a tőkés piacon vett filmek kerültek egyértelmű többségbe az importon belül. Arányuk, ha nem is rohamosan, de határozottan emelkedett 1984-től kezdve: 1987-re a szocialista országokból származó filmek száma már a magyar filmek bemutatóival együtt sem haladta meg a nyugatiakét: a 88 tőkés filmmel szemben 89 szocialista állt, a következő évben pedig már a bemutatók többségét – 50,7%-át – a nem szocialista filmek adták, amelyek száma először haladta meg az évi százat.

3. táblázat:

A nyugati, szovjet, magyar és szocialista filmek bemutatóinak aránya a magyar mozikban, 1980–1989 (%)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Nyugati	38,9	38,0	36,3	40,4	39,6	43,6	45,3	47,1	50,7	68,0
Magyar	14,0	14,0	14,2	15,7	17,2	14,9	14,6	13,4	14,8	14,0
Szovjet	18,3	17,0	15,8	17,7	15,6	16,6	16,7	16,0	14,8	3,9
Egyéb szocialista	25,3	26,0	30,0	24,2	24,5	19,9	20,3	18,2	17,7	12,7

Forrás: A fővárosi mozik műsora (Esti Hírlap, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap)

⁵⁷ A Filmfőigazgatóság körlevele a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságai részére (1958. december 16.). MNL OL XIX-I-22 34. d.

A premierfilmek több mint kétharmada 1989-ben már tőkés országokból származott. Mivel a magyar alkotások száma nem esett vissza – bár belső átrendeződést jelzett, hogy a játékfilmekhez képest megnőtt a történelmi szembenézést szolgáló dokumentumfilmek aránya –, a drasztikus átrendeződés a szocialista filmimport összeomlásának a következménye volt. Az évtized közepétől 1988-ig a szovjet filmek tartották a 30 körüli számot, 1989-re ez 10 alá zuhant. Ebben az évben történt meg először, hogy bár megrendezték a szovjet filmhetet, az ott látható – a glasznosztly szellemét képviselő⁵⁸ – alkotások a heti filmbemutatók között már nem szerepeltek.

Az 1970-es éveket tekinthetjük az amerikai filmek előretörése évtizedének is, amelynek elejét és végét is a gazdasági reformok határozták meg. Bár a reformokkal szemben a kulturális irányítás akkor és az 1980-as években is védekező alapállást vett fel, és igyekezett minél inkább mentesíteni a piac és a nyereségesség kívánalmai alól a kultúra és művelődés szféráját, a mozi világa mindig is közelebb állt a gazdasági szemlélethez. A magyar filmgyártást könnyebb volt kivonni a nyereségességi követelmények alól, mint a filmterjesztést. A szakadékot természetesen a nyugati filmekkel lehetett áthidalni, és közönségvonzó erejüket tekintve az 1970-es években már egyértelműen az amerikai művek – krimik, akciófilmek és vígjátékok – emelkedtek ki. A szórakoztatás és a mozi metszetét mindenekelőtt az amerikai – kisebb részben a francia és az olasz – filmek jelentették az 1980-as években is, amihez az évtized legvégén felzárkóztak az angol alkotások. Az amerikai filmek száma a magyar–amerikai viszony rendezése utáni két évben ugrott meg jelentősen, akkor, amikor a pártvezetés hosszú évtizedek után – 1979 nyarán – súlyos ár-emelésről határozott. Az 1980-ban bemutatott 29 amerikai filmhez képest a következő évek számai mérsékeltettek voltak, 1984-ben „csak” 19 új amerikai művet láthatott a magyar közönség a mozikban, és ezzel párhuzamosan visszaesett a francia filmek száma is. Megnőtt viszont – átmenetileg – az amerikainál olcsóbb japán és hongkongi akciófilmek, valamint más európai és angolszász országokban készült alkotások száma, ami valamelyest kompenzálta a visszaesést.

A mozikba kerülő amerikai filmek száma 1984-től viszont – miközben a magyar filmek száma enyhén csökkent, a szovjeteké pedig 1988-ig stagnált – folyamatosan emelkedett. A fordulat 1987-ben következett be, addig a magyar és a szovjet filmek bemutatójának száma minden egyes évben meghaladta az amerikaiakét, ebben az évben a bemutatott amerikai filmekétől (34) elmaradt a magyar (25) és a szovjet (30) alkotások száma. A fenti arányokat 1988-ban is sikerült tartani, 1989-ben viszont megjelentek a külföldi tőkével alapított független forgalmazók is, és elárasztották a magyar piacot a hollywoodi termékekkel; a nyugati-európai filmek száma csak mérsékeltten nőtt, de például az 1988. évi 35 alkotással szemben 83 tengerentúli produkció csábította a mozikba a magyar közönséget.

3.2. A filmek számán túl – előadásszám, nézőszám, értékrangsor és hiányzók

A bemutatók száma azonban önmagában nem igazít el a tekintetben, hogy mi volt a tényleges helyzet a filmforgalmazásban. A filmek abszolút száma mellett fontos, hogy hány kópián adták ki az adott művet, ami egyúttal azt is behatárolta, hogy hány moziban, mekkora előadásszám-

⁵⁸ STUBER Andrea: Más. Mai szovjet filmkörülp. *Film–Színház–Muzsika*, 1989. november 18. 10.

mal lehetett vetíteni. Az sem volt mindegy, hogy mekkora termekbe, azaz melyik moziba, vagy az adott mozi melyik termébe osztják be az adott filmet. A gazdaságossági szempontok mellett szóltak, hogy a nagyobb közönséget ígérő alkotások kerüljenek a nagy férőhelyű filmszínházakba, a kevésbé ígértes vetítéseket pedig a kisebb mozikban, kisebb termekben rendezzék nagyobb arányban.

A mozikkal kapcsolatban kialakított kultúrpolitikai ösztönzők pont ezt igyekeztek ellensúlyozni. A moziüzemi alkalmazottak jutalmazásánál ugyanis elsősorban a magyar és a szovjet filmek látogatottsági mutatóit vették alapul, és az egyes megyei vállalatok teljesítményének értékelésekor is ezek számítottak leginkább.⁵⁹ Az értékelés – és a feladatkijelölés – ennél alapvetően árnyaltabb volt. A revíziós vizsgálatok során ellenőrizték például a nézettségen túl a filmek helyes beosztását is, így azt, hogy az egyes műveket elegendő helyszínen és vetítésszámban játszották-e.⁶⁰ 1984-től tovább erősítették a filmforgalmazásban dolgozók anyagi érdekelttségét abban, hogy több nézőt toborozzanak az igényes szórakoztatást nyújtó alkotásokra, vagyis a „műsorpolitikailag támogandó eszmei értékek közvetítésével megvalósuló populáris filmeket” helyezték előtérbe, ezek közül is főként a szocialista országokban gyártottakat.⁶¹ Ám azzal is tisztában voltak, hogy a megyei moziüzemi vállalatok nem üzemeltethetők nyereségesen annak ellenére sem,⁶² hogy a gazdasági reform második hullámában a mozik gazdálkodását is igyekeztek racionalizálni, például a mereven rögzített helyárák helyett egy adott sávon mozoghattak, vagy rugalmasabb bérgazdálkodást folytathattak.⁶³

A film-főigazgatóság az 1980-as évek közepén még jelentős erőfeszítéseket várt el a magyar, szovjet és szocialista filmek közönségének megőrzéséért. Komoly eredményként könyvelte el például 1986-ban, hogy a magyar film közönségaránya enyhén nőtt: 20%-ról 21,5%-ra, és a szovjet filmeket is sikerült emelni, ha minimálisan is. Vagyis a nyugati – és egyéb szocialista – alkotásokra arányában kevesebben váltottak jegyet, ám egy nyugati film adott vetítésére átlagosan még így is majdnem másfélszer annyian (113) voltak kíváncsiak, mint egy szovjet (80) vagy egy szocialista (77) filmre. Persze abban, hogy az egy előadásra jutó nézők száma a magyar, szovjet és szocialista filmek esetében nőtt, annak is szerepe volt, hogy itt racionalizálták leginkább a vetítéseket, vagyis csökkent az előadászám.⁶⁴ Hiába közeledett enyhén egy szovjet film nézőszáma az amerikai kasszasikeréhez, ha az utóbbit – még így is jóval több néző előtt – tízszer, hússzor annyi alkalommal vetítették.

A budapesti mozik viszont nagyon kevésbé tartották magukat a kultúrpolitikai elvárásokhoz, ami szintén nem volt új jelenség, már a korábbi évtizedekben is kiütkezött a „főváros–

⁵⁹ L. pl. A Komárom megyében végzett általános felügyeleti vizsgálat tapasztalatai (1981). MNL OL XIX-I-22 225. d.; Feljegyzés Plathy Iván részére a Tolna megyei Moziüzemi Vállalat munkájáról (1983. február 28.). MNL OL XIX-I-22 235. d.

⁶⁰ A Zala Megyei Moziüzemi Vállalatnak például azt rótták fel 1983-ban, hogy egy adott időszakban kilenc – egy szovjet és nyolc szocialista – filmet egyetlen moziba sem osztottak be. A filmlterjesztés helyzete Zala megyében (1983. december 20.). MNL OL XIX-I-22 235. d.

⁶¹ Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a szórakozás, szórakoztatás tartalmi és szervezeti kérdéseiről (1986. június 24.). MNL OL M–KS 288. f. 41/469. ő. e.)

⁶² Összefoglaló i. m. (20. lj.).

⁶³ Jelentés az APB részére a filmszakma új struktúrájáról és gazdasági feltételeinek korszerűsítésére vonatkozó állásfoglalás végrehajtásáról (1987. március 3.). MNL OL M–KS 288. f. 41/483. ő. e.

⁶⁴ Uo.

vidék ellentét”.⁶⁵ Ahogy például a film-főigazgatóság 1982-ben felróta: „a FŐMO csupán a fővárosi lakosság igényeinek kielégítését szolgálja tevékenységével, és az igények befolyásolásának lehetősége szinte teljesen elsikkad. Pedig tudomásul kell vennünk, hogy a jelentős állami támogatást éppen ez utóbbi tevékenységért, illetve annak erősítéséért kapja a filmforgalmazás.” A dorgálás mögötti adatok szerint 1982-ben a vidéki nézők 21,9%-a váltott jegyet magyar, 12,3%-a szovjet és 6,8%-a szocialista filmekre, a fővárosban ezek az arányok így alakultak: 16,1%, 6,2%, 3,3%.⁶⁶ Mindez tehát azt jelenti, hogy a budapesti nézők háromnegyede (74,4%-a) nyugati filmeket látott – de a nyugati filmek közönsége még vidéken is elérte az 59%-ot –, vagyis a közönség, ha tehetett, nyugati filmeket választott, és nem túloztak a vészharangok kongatói, akik a nyugati kommersz ízlés és annak ideológiaformáló hatása ellen szólaltak fel.

A főváros eltérő adataiban nem feltétlenül a metropolisz más ízlésvilága ütközött ki: itt a közönségnek jóval nagyobb választási szabadsága volt, hiszen több tucat mozi kínálatából szelezgethetett. És persze a „nyugati” többnyire a kommerszet, a szórakozásban a „kikapcsolást” jelentette, ahogy ez a C kategóriás filmek látogatottságában is tükröződött. Még az átlagos vidéki néző is jóval több szórakoztató filmet nézett (1982-ben fejenként 2,49-et, 1983-ban 2,55-öt), mint A kategóriájút (1,59, illetve 1,63), de mellette 1982-ben 1,65, 1983-ban 1,66 köztes besorolású alkotást is látott. Budapesten viszont, ahol eleve többet jártak moziba az emberek, tarolt a C kategória: 1982-ben egy nézőre 4,69, 1983-ban 4,47 ilyen film jutott, vagyis jelentősen több, mint minden más, kultúrpolitikailag magasabb értékű alkotásra együttléve.⁶⁷

4. táblázat:

Az egy főre eső mozilátogatások száma filmkategoriók szerint 1982-ben és 1983-ban

	A kategória		B kategória		C kategória	
	Vidék	Budapest	Vidék	Budapest	Vidék	Budapest
1982	1,59	1,90	1,65	1,77	2,49	4,69
1983	1,63	1,65	1,53	1,66	2,55	4,47

Forrás: Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatósága

A fentiek magyarázatához hozzátartozik, hogy miként korábban, az 1980-as években is kategóriákba sorolták a mozikba kerülő filmeket. A heti premiereket az átvett művekből válogatva a film-főigazgatóság osztotta be négyhavi tervekben. Hogy ezen belül hogyan forgatták a rendelkezésre álló kópiákat, az már a Fővárosi Moziüzemeltetési Vállalat és a megyei moziüzemi vállalatok hatásköre volt. Az A kategóriába sorolták a kultúrpolitikai szempontból kiemelt fontosságú filmeket, a B-be az átlagos jelentőségűeket, a C-be pedig többnyire a kommersz alkotások kerültek. Ez utóbbi, leginkább az aczéli „három T” túrt kategóriájának megfeleltethető csoportnak elsősorban gazdasági jelentősége volt, hiszen ezek vonzották a legtöbb nézőt, és ígérték

⁶⁵ TAKÁCS Róbert: A nyugati film és közönsége Magyarországon Sztálin halálától Helsinkiiig (1953–1975). *Korall*, 2016/65. 143–144.

⁶⁶ Steczer Noémi levele a Fővárosi Tanács VB Művelődésügyi Főosztálya részére (1984. február 20.). MNL OL XIX-I-22 235. d.

⁶⁷ Uo.

a legnagyobb bevételt. A kategóriákon belül is tettek különbséget, így a „közönségfilmek” kerülhettek a C II. és a C III. kategóriába – a C-s filmek eleve drágábban árult jegyei között a C III.-ba sorolt produkciók emelt helyárasak voltak.

Az A kategóriájú filmek többsége magyar, illetve szovjet alkotás volt, de a kiemelt filmek közé is minden negyedévben rendre bekerült néhány nyugati mű, ezek száma a fennmaradt listákon kettő és hat között változik. 1980. május–augusztusra hat nyugati filmet soroltak a művelődéspolitikailag kiemelt fontosságú kategóriába: az *Államérdek* című francia–olasz, a *Hazatérés* című amerikai, az *Elöttem az élet* című francia filmet, a *Romeyke-ügy* című NSZK-s, valamint a *Félek* és a *Krisztus megállt Ebolinál* című olasz alkotást.⁶⁸ 1982 középso hónapjaira viszont csak két ilyen film jutott három magyar, két szovjet és négy további szocialista alkotás mellett: a *Vidéki lány* című francia–svájci koprodukció és az amerikai *Az ifjúság édes madara*.⁶⁹ Egy évvel később két szovjet, hét szocialista és hat nyugati – a japán *Flep, a róka*, a brazil *Jöttmentek*, az amerikai *Georgia barátai*, az olasz–amerikai–belga *Tamás bátya kunyhója*, a svájci–nyugatnémet *A csónak megtelt*, a francia *Az utolsó metró* – A-s film jutott a nyári hónapokra.⁷⁰

A legtöbb film – magyar, keleti és nyugati – a B-be került, a C kategóriába pedig szinte csak nyugati sikerfilmeket soroltak. A három már bemutatott időszakban így nézett ki a kínálat: 1980 közepén nyolc nyugati film, öt amerikai és egy-egy francia, olasz és japán. Később a film-főigazgató két nyáron bemutatandó filmet is a C-be tett: a francia diáklányokról szóló *Mentolos ital* mellett a *Kojak Budapesten* című magyar bűnügyi filmet helyezte ide.⁷¹ 1982 közepén a tizenkét C kategóriás film mindegyike nyugati volt, köztük három amerikai és három japán. Az 1983. nyári tíz nyugati film összetétele is azt mutatja, hogy e csoportban emelt helyárral akciófilmek, vígjátékok és „szuperprodukciók” kerültek forgalomba: *Dutyi dili* (amerikai), *A profi* (francia), *A szénbányász lánya* (amerikai), *Öld meg a sógunt* (japán), *Végállomás* (NSZK), *Atlantic City* (kanadai), *Jézus Krisztus szupersztár* (amerikai), *A karatéző kobra visszatér* (japán), *Gyanútlan gyakornok* (francia) és *Gyilkos bolygó* (amerikai).

Ahogy a statisztikák alapján nem beszélhetünk a nyugati – és amerikai – filmek töretlen diadalútjáról, úgy a bemutatott filmek frissessége sem ezt a képet erősíti meg. Sőt, a filmátvételt és -forgalmazást 1981-ben kifejezetten jó bizonyítványt állíthatott ki magáról: a négy nagy nyugati filmgyártó – az USA, Franciaország, Olaszország és Anglia – ekkor mozikba kerülő filmjeinek korát sikerült átlagban négy év alá (3,9) szorítani (a bemutatott filmek 58,6%-a két éven belül, 1979-ben vagy azután készült). Ezen belül az amerikai filmek átlagéletkora magasabb, 4,5 év, a másik három országból származó alkotásoké alacsonyabb volt. Az adatokból kitűnik, hogy az amerikai filmek átlagéletkora – akárcsak az 1970-es években – sokáig a négy ország együttes átlaga felett maradt, vagyis az amerikai filmek később jutottak el a magyar nézőkhöz, mint a szinte mindvégig átlag alatti korú francia alkotások,⁷² a bemutatott olasz és angol filmek

⁶⁸ A Filmfőigazgatóság májusra–augusztusra vonatkozó filmmegjelenési terve (1980. február 27.). MNL OL XIX-I-22 221. d.

⁶⁹ Szabó B. István levele moziüzemi vállalatok részére (1982. február 12.). MNL OL XIX-I-22 231. d.

⁷⁰ Szabó B. István levele moziüzemi vállalatok részére (1983. március 17.). MNL OL XIX-I-22 234. d.

⁷¹ Karikás Péter főigazgató-helyettes levele a megyei moziüzemi vállalatok igazgatóinak (1980. május 8.). MNL OL XIX-I-22 221. d.

⁷² Az egyetlen kivétel 1987, amikor két *Asterix*-rajzfilm (*Asterix, a gall*, illetve *Asterix és Kleopátra*) 20, illetve 19 év késéssel eljutott Magyarországra, ami jelentősen rontotta a francia filmek korátlagát.

pedig 1987-ig többnyire az átlagnál később készültek, de a viszonylag alacsony esetszám miatt egy-egy régebbi film jelentősen ronthatta a mutatót. De így is elmondható, hogy nagy híri alkotások jutottak viszonylag gyorsan a mozikba, például *A Birodalom visszavág* 1982-ben, két év után, a *Gyilkos bolygó* két, az *E. T.* pedig 1983-ban egy évvel a világpremierjét követően, *A jedi visszatér* szintén egy év múltán, a *Flashdance*-re pedig két évet kellett várni.

5. táblázat:

A mozikba kerülő amerikai, francia, olasz és angol filmek átlagos kora az 1980-as években

	Amerikai	Francia	Olasz	Angol	Együtt
1981	4,5	3	3	2,6	3,9
1982	5,3	2,1	2,4	2,5	3,7
1983	5	2,4	5,9	1,7	4,3
1984	6	2,2	2,7	3,9	3,9
1985	4,9	3,1	3,8	5,3	4,3
1986	8,3	2,1	6,5	3,6	6,1
1987	4,7	4,8	3,8	1,5	4,3
1988	4,4	3,3	5,4	5,2	4,4
1989	3,6	2,5	8,7	3,5	4,4

*Forrás: A szerző saját számítása filmes adatbázisok – IMDB, Port.hu stb. – alapján*⁷³

1981 után e nyugati filmek átlagos kora nem nőtt jelentősen, csökkent viszont közöttük a kifejezetten friss, két évnél nem régebbi alkotások aránya. Ekkor a bemutatott filmek 49%-a tartozott ide, és a mutató 1985-ig tovább romlott. Az évtized közepén e nyugati filmek alig több mint negyede (26,3%) készült legfeljebb két évvel korábban, és 1989-re is – amikor már a független forgalmazók újabb és újabb hollywoodi sikerfilmekkel árasztották el a mozikat – csak az 1982-es szintre sikerült visszajutni (50%).

6. táblázat:

A nagy nyugati filmgyártó országok filmjeinek frissessége az 1980-as évek bemutatói között

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Két évnél nem régebbi	34	25	16	20	15	20	24	31	64
Ennek aránya (%)	58,6	49,0	38,1	37,7	26,3	37,0	37,5	41,3	50,0
Öt évnél régebbi	9	5	6	7	6	11	16	13	24
Ennek aránya (%)	15,5	9,8	14,3	13,2	10,5	20,4	25,0	17,3	18,8

Forrás: A szerző saját számítása filmes adatbázisok – IMDB, Port.hu stb. – alapján

⁷³ A számítás során a filmfelújításokat – vagyis azokat a filmeket, amelyeket több év után újra műsorra tűztek – nem vettük figyelembe.

A bemutatott filmek átlagos életkorát jelentősen befolyásolhatták a későn – legalább hat évvel a világpremierük után – mozikba kerülő alkotások is. Ezek száma az évtized első felében nem volt jelentős, 1982 és 1985 között öt–hét ilyen mű akadt, igaz, köztük kiemelkedő filmtörténeti jelentőségűek is, mint 1982-ben (23 év késéssel) a *Ben-Hur* vagy (10 év után) *A Keresztapa*, 1983-ban a *Jézus Krisztus szupersztár*, 1985-ben Alfred Hitchcock filmje, a *Szédülés*, vagy egy más minőségű horrorfilm, *A cápa*. 1986-tól viszont már a „bepótlás” jegyében tíz felett volt a kései bemutatók száma: 1989-ben 24 ilyen film akadt az amerikai, francia, olasz és angol alkotások között.

Csak az 1970-es években nyíltak meg a mozik az amerikai westernek előtt, ehhez képest az 1980-as években a filmátvétel már kevésbé gátolta a horror- vagy az erőszakos akciófilmek és az erotikus alkotások importját, bár az arany középutat ebben az évtizedben Bud Spencer és Terence Hill egymás után bemutatott „verekedős filmjei” jelentették. Az 1984 februárjában bemutatott Woody Allen-film, az *Amit tudni akarsz a szexről...* inkább még csak beszélt a kislembert szexuális komplexusairól,⁷⁴ a december végén érkező *Lady Chatterley szeretője* már a szemnek szólt:

„Sylvia Kristel, az isteni Emmanuelle megszemélyesítője, óriási rutinnal vágyakozik és liheg, sóvárog és kéjeleg. Ilyennek képzeljük Lady Chatterleyt. A rendező egyébként tisztelte a fentebb részletezett játékszabályokat. Noha változatos pózokat írt elő egymásért hevülő hőseinek (az érdeklődő nézők öröme), akik a fűben, a létra alján, a kandalló előtt, néha – hiába, remek dolog a változatosság! – még ágyban, párnák közt is önfeledten ölelkeznek, izléstelenkedésnek nyoma sincs a beállításokon.”⁷⁵

Az arányok azonban nem borultak fel: a magyar filmátvétel továbbra is az akciófilmek és nem az erotika felé billent, ha a közönség szórakoztatási igényeit kellett kiszolgálnia – lehet, többek bánatára.⁷⁶

A magyar közönség filmellátottságát azzal is lemérhetjük, hogy vajon voltak-e olyan jelentős alkotások, amely nem jutottak el az évtized során a honi mozikba. E téren van kitapintható változás – például az 1970-es évek a westernfilmek bepótlásának korszaka volt, az 1980-as évek a horrorfilmeké. *A cápa* filmeket – láttuk – csak egy évtized után vetítették Magyarországon, ám az 1979-es *A nyolcadik utas: a Halál* már 1981-ben a mozikba került. Az akció- és a kalandfilmek, a sci-fik pedig egymás után peregtek, néha nehezen érthető kihagyásokkal. A *Rocky* első része például simán mozikba került, de a folytatásait – nem csupán a szovjet ellenfél legyőzésével a hidegháborús konfliktust a ringben reprodukáló negyedik, hanem a második és harmadik részt sem – 1990-ig nem lehetett itthon látni. Stallone másik sikerfilmjének, a *Rambónak* pedig már az 1982-es első részét sem vették át. Igaz, a Vietnam-filmekkel szemben mindig adódtak fenntartások, ám itt nemigen volt *A szarvasvadászhoz* hasonló lényegi probléma. Ahogy a kritikus 1989-ből visszatekintve is csak találgatott:

⁷⁴ ZÖLDI László: A hét filmjei. *Népszabadság*, 1984. február 23.

⁷⁵ VERESS József: A hét filmjei. *Népszabadság*, 1984. december 28.

⁷⁶ „[P]iff-puff, dirr-furr, agyba-főbe, ezeket lehet. Az erőszakot azt lehet mutatni, de a pornójelenetekből csak egy szemvillanásnyit vagy annyit sem. Pedig ha lennének szexmozik, akkor biztos, hogy legalább 5-10 évig a filmforgalmazás nyereséges lenne” – róttá fel a film-főigazgatóságnak egy debreceni néző, hogy Bécsig kell utaznia egy erotikus moziélményért. T. Zoltán levele a Filmfőigazgatóság részére (1983). MNL OL XIX-I-22 235. d.

„Az eddigi tilalom egy sajtóságos értelmezési mechanizmusra világít rá. A film ugyanis arról szól, hogy a vietnami veteránt kiveti magából a civil közösség, a konfliktus odáig fajul, hogy a harcosnak – ha életben akar maradni – be kell vetnie a Távols-Keleten alkalmazott harcmodort. Mi lehetett a tilos ebben a filmben? Nyilván negatív, hogy jó harcosnak ábrázolta a vietnami agresszort (és némely emlékképben ellenszenvesnek a vietkongokat). Ugyanakkor kiderült az amerikai közfelfogásról, hogy elege van a vietnami mítoszból – ez szovjet szemszögből pozitívum; és kiderül, hogy az USA erőszak szervezetei gátlástalanok – ez is egybevág a szovjet elképzeléssel. Vajon miért az első – a negatív – momentum kapta a tilalom idején a legnagyobb figyelmet?”⁷⁷

Általánosságban elmondható, hogy amit a filmátvevők alkalmasnak találtak, és az üzlet nem hiúsult meg anyagi okokból, azt be is mutatták a magyar mozikban. Előfordult, hogy inkább utóbb, mint előbb, bár banális politikai okok a Nyugatról átvett filmeknél elvették fordulatot. Kirívó ellenpéldaként a *Kína szindróma* című amerikai film említhető. Az 1979-ben készült dráma konfliktusa egy eltussolt nukleáris baleset körül bontakozik ki. A film-főigazgatóság felvette az 1982-es műsorszort, ám a május 6-ára tervezett országos bemutatót az agitprop vezetés közbelépésére el kellett halasztani,⁷⁸ és végül csak 1984 januárjában mutatták be a filmet. Az indok az volt, hogy utolsó fázisába érkezett a paksi atomerőmű beruházása – végül 1982 decemberében állt üzembe –, és a pártvezetés el akarta kerülni, hogy a közhangulat atomellenessé váljon ebben az időszakban.

A nagy hiányokat vizsgáljuk meg aszerint, hogy a legnevesebb filmes díjakkal – az amerikai Oscar-díj, a cannes-i Aranypálma és a berlini Aranymedve – elismert alkotások közül mi az, amit a hazai közönség nem láthatott. Nem sok ilyet találunk, de ez már az 1970-es években is így volt. Az amerikai filmakadémia által a legjobb filmnek és a legjobb rendezésnek járó díjjal kitüntetett művek közül – a nagyfokú átfedés miatt ez 1980 és 1988 között tíz filmet jelentett⁷⁹ – mindössze egyet nem vett át a Hungarofilm. Ráadásul a brit sportfilm, a *Tűzszekerek* és az *Esőember* egy éven belül megérkezett, s a *Gandhi*, a *Távols Afrikától*, *A szakasz* és *Az utolsó császár* is az átlagos várakozási időn belül, két év alatt a mozikba került. Másik háromra (*Átlagemberek*, *Becéző szavak*, *Amadeus*) már többet, négy-hat évet kellett várni. Sajátos módon pont az a – legjobb rendezés díját elnyerő – *Vörösök* maradt el, amely az 1917-es oroszországi forradalom amerikai krónikásának, John Reednek az életéről szólt. Avar János amerikai tudósításából – hiszen a sajtó beszámolt a filmről – a magyar közvélemény értesülhetett róla, hogy Warren Beatty értelmezése nem teljesen illett a marxista-leninista kánonba, bár ez például Jugoszláviában nem okozott problémát, ott bemutatták a filmet: „Beatty nem baloldali, legfeljebb idealista, akit megragadott a Harvardról Petrográdra vezető tragikus rövid életút: a kommunistákat és eszméiket nem érti, ám megérteni véli »Jack« Reedet, akit hihetetlenül vonzóvá varázsol a vásznon.”⁸⁰

Az Oscar-díj mindenekeelőtt a közönségsikerről szólt, a nagy európai filmfesztiválok zsűrijeit viszont erőteljesebben motiválták politikai megfontolások is. Ezért nem annyira meg-

⁷⁷ B. VÖRÖS Gizella: R+R=S. S. Kérdések egy mítosz körül. *Kultúra és Közösség*, 1990/2. 93.

⁷⁸ Szabó B. István feljegyzése Tóth Dezső részére (1982. március 26.) MNL OL XIX-I-22 230. d.

⁷⁹ Az 1989. évi díjazottakat már nem vesszük figyelembe, hiszen ezeket 1989-ben már nem tűzhatték műsorra.

⁸⁰ AVAR János: „Vörösök” – A film, amely megrégengette Amerikát. *Magyar Nemzet*, 1981. december 22.

lepő, hogy az ottani díjazottak között már több olyan filmet találunk, amely 1990 előtt nem vagy sokáig nem jutott el a magyar mozikba. Másrészt e fesztiválokon, ahol Kelet és Nyugat filmművészei álltak párbeszédben – és filmgyártásuk ideológiai konfrontációban – szocialista, köztük magyar alkotásokat is jutalmaztak, igaz, a legjelesebb díjat ebben az évtizedben sem Cannes-ban, sem Nyugat-Berlinben nem érdemelte ki magyar film. Az egyik át nem vett film azonban keleti volt, Andrzej Wajda *A vasmembere*, amelyet csak a rendszerváltás idején, 1989-ben mutattak be nálunk. A kritikus pillanatban, az 1980–81-es lengyel válság idején született alkotást nem véletlenül karolta fel a Nyugat, és zárták el a szovjet blokk országai: Rényi Péter, a *Népszabadság* ideológusa úgy fogalmazott: olyan a film, mintha a vívódó hősök helyett fekete és fehér ábrázolást választó forgatókönyvét a Szolidaritás szakszervezet agitprop osztályán állították volna össze.⁸¹ A másik „eltanácsolt” díjnyertes a francia Maurice Pialat vallásos tárgyú filmje, az egy falusi pap megkísértését bemutató *A sátán árnyékában* volt. A zsűri döntése a szakmát is megosztotta, a magyar kritikusok részben mint jellegtelen, közepes, semmitmondó alkotást vetették el, részben mint egy a nyugati filmművészetben határozottan kitapintható vallásos reneszánsz képviselőjét.⁸² A többi cannes-i győztest – összesen kilenc filmet – viszont a magyar mozik egy-két, a japán *Narajama balladáját* három éven belül bemutatták.

A legnagyobb eltérés a nyugat-berlini zsűri és a magyar kultúrpolitikai vezetés értékítélete között volt. Az itt 1980 és 1988 között kitüntetett tizenkét alkotásból három egyáltalán nem jutott el a magyar nézőkhöz 1990 előtt, kettőt pedig csak egyedi vetítéseken láthatott a fővárosi közönség. Utóbbiak között egy vendégmunkás-történet és egy misztikus filmdráma volt. Az 1982-es nyugatnémet filmhét alkalmával vetített *Palermo vagy Wolfsburg* alaphelyzete nem állt volna pedig messze a filmátvételi politikának azon elvétől, hogy a kapitalista országok társadalmi problémáit feltáró alkotásokat mutassák be a magyar közönségnek. Ám nemcsak az szólhatott ellene, hogy a kritika szerint az olasz vendégmunkás NSZK-beli beilleszkedési nehézségeit alapvetően realizisztikusan bevezető részek után a gyilkosságot követő – Havas Ervin szerint komédiaelemekkel terhelt – tárgyalás elrontja a hatást, hanem az is, hogy a több mint háromórás, kevésbé izgalmas film elriasztotta volna a magyar nézőket.⁸³ Az 1986-os brit filmnapokon több alkalommal is vetített *Wetherby* az *Új Tükör* kritikusa is jó alkotásnak ítélte,⁸⁴ ám a *Love Story* 1970-es évekbeli kálváriája is azt mutatja, hogy a magyar filmátvétel nem rajongott a szenvelgős-szenvedélyes, melodramatikus művekért. A három semmilyen formában be nem mutatott film mindegyike hordozott közéleti mondanivalót. Illetve a spanyol *Gyorsan, gyorsan* (más fordításban *Gyerünk, gyorsan!*) című filmnél épp azt rótták fel a magyar közönség által jól ismert Carlos Saurának, hogy ez alkalommal a fiatal rablóbanda ábrázolása öncélúra sikeredett, nem rajzolta meg hozzá a társadalmi hátteret.⁸⁵ Edward Bennett 1983-as győztes alkotása az angol-ír konfliktusról szólt, a *Stammheim* című NSZK-film pedig a nyugat-németországi szélsőbaloldali terrorizmusról. A Baader–Meinhof-csoport tárgyalásáról készült filmről a hazai kritika

⁸¹ RÉNYI Péter: Wajda vagy nem Wajda? *Népszabadság*, 1981. május 26.

⁸² GANTNER Ilona: Most tessék tapsolni, sikoltozni... *Népszava*, 1987. május 17.; V. P.: Üdvözítő kegyelem. *Magyar Nemzet*, 1988. március 3.

⁸³ HAVAS Ervin: Ezüst Medve-díj a Bizalomnak. *Népszabadság*, 1980. március 1.

⁸⁴ SZÉKELY András: Filmkockák a nyugat-berlini elefántról. *Új Tükör*, 1985. március 17.

⁸⁵ MORVAY István: A vidéki lány és Néger Ervin. *Esti Hírlap*, 1981. február 20.

elismerte, hogy alapvetően tényszerű, és a nyugati vélekedés szerint inkább szimpatizál a terroristákkal, ám nem tartotta kiemelkedő alkotásnak.⁸⁶ A filmpolitika elegendőnek tartotta, hogy egy időben egy, Reinhard Hauffénál színvonalasabb alkotás szóljon erről a témáról: Margarethe von Trotta 1983 szeptemberében bemutatott *Ólomidő* című filmje.

4. Összegzés

Az 1980-as évekre a szocialista kultúrpolitika kényelmetlen helyzetbe került: szorították az egyre nehezedő gazdasági helyzet pénzügyi-gazdaságossági követelményei, és sokkal inkább, mint az új gazdasági mechanizmus idején. Bár hangoztatta – önfeladás nélkül mást nem tehetett –, hogy a korábbi elvek továbbra is érvényesek, és az eredményesebb gazdálkodás nem járhat ideológiai és minőségi engedményekkel, a gyakorlatban nem ez valósult meg. A felpezsdülő gazdasági környezet, az újfajta – még a második gazdaságba sorolható – formák, gmk.-k, szövetkezetek is egyre komolyabb kihívást jelentettek, ám ezek csak 1988–1989 táján értek el a filmforgalmazásban érezhető mértéket. Azonban például az új technikák közül az itthon is – az évtizedben nagyjából mind a készülékek, mind a műsorok terén – az importra, és ez utóbbi esetben az illegális importra épülő videózás a mozikat is lépésényszerbe hozta. A társadalmi tényezők közül kiemelhető, hogy a közönség legnagyobb részét az 1980-as években már a fiatalok alkották, akik szórakozni akartak a moziban. Ha nem is úgy, vagy mindig olyan mértékben, mint ahogy elvárták volna tőle, a szórakozás igényét a pártvezetés is elismerte – a nehezedő gazdasági helyzet okán a feszültségoldó funkcióval alá is támasztva a politikai fontosságát.

A filmbeszerzésért felelős Hungarofilm már az 1950-es évek közepétől jelentős mennyiségű alkotást vásárolt nyugatról. Az 1980-as években ezek száma már 70 és 90 között ingadozott, ám 1982 és 1985 között mind a nyugati filmek száma, mind a bemutatók közti aránya némiképp visszaesett, sőt a nagy nyugati gyártók kurrens filmjeinek átlagos kora is nőtt. Ez az időszak egybevág a nyilvánosságpolitika megmerevedésének éveivel (Lakatos-éra), ami bizonyos szinten a filmforgalmazás dokumentumaiban is megmutatkozott, mindenesetre a Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatósága igyekezett érvényesíteni és számonkérni legalább a magyar és a szovjet filmek látogatottságát. Jelentős szerepe lehetett benne a gazdasági nehézségeknek és a devizakorlátozásoknak is. A bemutatók száma önmagában nem ad képet arról, hogy valójában mit is néztek az emberek, és ebben a szovjet és a magyar film is vesztesre állt. Az 1980-as évek közepén a fővárosban – ahol valóban megvolt a választás lehetősége – már négyből három látogató nyugati filmre vett jegyet. A Hungarofilm és a Mokép ugyan 1988-ig igyekezett legalább formálisan tartani magát a korábbi elvekhez, 1989-ben már maga a filmkínálat is a közönség érdeklődéséhez igazodott.

⁸⁶ FÁBIÁN László: Emlékek a filmművészetből. *Film–Színház–Muzsika*, 1986. március 8., 10–11.

„Do you want some 'Tegridy?'”*

A paródia célú felhasználások megítélése a szerzői személyhez fűződő jogok tükrében

UJHELYI DÁVID**

1. Bevezetés

A szerzői személyhez fűződő jogok nem tekinthetők új keletűnek sem a szerzői jog nemzetközi jogi, sem pedig hazai szabályozásában [a Berni Uniós Egyezményben (BUE)¹ 1928-ban jelent meg a kapcsolódó rendelkezések,² Magyarországon a kodifikált elismerésük részlegesen már 1884-ben megtörtént, a szerzői jogról szóló 1969. évi III. törvény (a továbbiakban: 1969. évi Szjt.) pedig már kifejezetten széles körű védelmet biztosított³]. Gyökerei egészen a reneszánszig nyúlnak vissza,⁴ emellett több mint 160 ország szabályozásában megtalálhatók,⁵ így az is megállapítható – legalábbis formálisan –, hogy széles körben elterjedt jogintézményről beszélünk.

Ugyanakkor – ahogyan ezt számos tanulmány megjegyzi – a személyhez fűződő jogok fejlődése egyenetlen volt, szabályozásuk fragmentált, patchwork-jellegű,⁶ a biztosított jogok

* Az idézet a *South Park* c. sorozat 23. évadának 1. részéből származik.

** Megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék. Főosztályvezető, Igazságügyi Minisztérium, Versenyjogi, Fogyasztóvédelmi és Szellemi Tulajdonjogi Főosztály.

E-mail: ujhelyi.david@jak.ppk.hu. A jelen tanulmányban kifejtett gondolatok a szerző saját véleményét tükrözik, azok nem azonosak a fenti intézmények álláspontjával. A szerző szeretne köszönetet mondani id. Ficsor Mihálynak, Faludi Gábornak és Pogácsás Anettnek a tanulmánnyal és annak megállapításaival kapcsolatban tett értékes észrevételeikért.

¹ Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, 1886/1979. Magyarországon az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény Párizsban, az 1971. évi július hó 24. napján felülvizsgált szövegének kihirdetéséről szóló 1975. évi 4. törvényerejű rendelet hirdette ki, <https://goo.gl/VyswHS>.

² Thierry JOFFRAIN: Deriving a (Moral) Right for Creators. 36 *Texas International Law Journal* (2001) 751.

³ POGÁCSÁS Anett: A digitális mű integritásvédelmének aktuális kérdései. In: GRAD-GYENGE Anikó – KABAI Eszter – MENYHÁRD Attila (szerk.): *Liber Amicorum. Studia G. Faludi Dedicata: Ünnepi tanulmányok Faludi Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018.

⁴ PART Krisztina Katalin: A szerzői jogi szabályozás kialakulása Angliában, Németországban és az Egyesült Államokban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2006/4., 149.

⁵ Peter K. YU: Moral Rights 2.0. 1(4) *Texas A&M Law Review* (2014) 875.

⁶ Molly TORSÉN: Authorial Rights and Artistic Works: An Analysis of the International Calibration. 15(2) *eLaw Journal* (2008) 245.

köre és a védelem terjedelme pedig országonként eltérő lehet.⁷ Szintén megállapítható, hogy a védelem a szerző és a műve közötti eszmei kapcsolatra alapozott, mely gondolat egészen a XVII–XVIII. századi természetjogi gondolkodókig – értve itt Locke-ot,⁸ Immanuel Kantot vagy Georg W. F. Hegelt.⁹ A jogintézmény alapvetően kontinentális gyökerekből fakad – az angolszász szakirodalom gyakran megjegyzi, hogy a kontinentális felfogásban elterjedt romantikus szerzőkép tekinthető az eredőjének;¹⁰ az eltérő háttérből és megalapozottságból adódóan pedig az angolszász országokban megítélésük erősen vitatott, a néhol kényszeredett átvételük pedig minimális szintre korlátozódott.

Mindezek fényében nem is tűnik meglepőnek, hogy a paródia szerzői jogi megítélésére fókuszáló tanulmányok jellemzően csak egy-egy gondolat erejéig érintik a személyhez fűződő jogok kérdéskörét, holott egy, a szabad felhasználások teljes körű megítélése, működőképessége szempontjából elengedhetetlen kérdésről van szó. A személyhez fűződő jogok közül kettő tűnik kifejezetten relevánsnak a paródia célú felhasználások vonatkozásában, ugyanakkor eltérő intenzitással. A szerzői minőség elismerésével kapcsolatban felmerül annak kérdése, hogy az átdolgozáson szükséges-e az eredeti mű szerzőjének feltüntetése, illetve a szerző érdekei feltétlenül azt diktálják-e, hogy a neve a paródia célját szolgáló művön szerepeljen. Ugyanakkor a szakirodalom a névjog kérdését jellemzően csupán mellékesen tárgyalja, a hangsúly elsősorban a mű egységének védelmére toldódik. Kétségtelen, hogy az átdolgozás és a mű integritása között igen szoros kapcsolat áll fenn,¹¹ ez pedig szükségszerűen kihatással lesz a paródiára is (mint az átdolgozás egy speciális esetére). Az angolszász jogrendszert vizsgáló tanulmányok ebben a kérdésben jellemzően éles álláspontot képviselnek, amely szerint a mű egysége¹² és a paródia célú felhasználások között komoly és nehezen kibékíthető ellentét feszül,¹³ ugyanakkor ezen állítás részletes elemzést igényel.

A jelen tanulmány célja, hogy a releváns nemzetközi szabályozás, illetve egyes nemzeti megoldások és a hazai rendelkezések vizsgálata útján körüljárja, hogy a paródia célú felhasználások mennyiben egyeztethetők össze a névjogra és az integritásvédelemre vonatkozó személyhez fűződő jogokkal.

⁷ Jacqueline D. LIPTON: Moral Rights and Supernatural Fiction: Authorial Dignity and the New Moral Rights Agendas. 21(3) *Fordham Intellectual Property, Media & Entertainment Law Journal* (2011) 548. és POGÁCSÁS i. m. (3. lj.) 320.

⁸ Amy LAI: The Natural Right to Parody: Assessing the (Potential) Parody/Satire Dichotomies in American and Canadian Copyright Laws. 35(1) *Windsor Yearbook of Access to Justice* (2018) 70.

⁹ Robert C. BIRD – Lucille M. PONTE: Protecting Moral Rights in the United States and the United Kingdom: Challenges and Opportunities under the UK's New Performances Regulations. 24(2) *Boston University International Law Journal* (2006) 218.

¹⁰ Dane S. CIOLINO: Rethinking the Compatibility of Moral Rights and Fair Use. 54(1) *Washington and Lee Law Review* (1997) 38., 76. L. még UJHELYI Dávid: A szerzői jog célja és emberképe a szellemi alkotásokat megalapozó elméletek tükrében. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014/5., 46.

¹¹ FALUDI Gábor: Az új Ptk. hatása a szerzői jogi és iparjogvédelmi jogátruházási szerződésekre. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et creando*. Ünnepi kötet *Tattay Levente 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 175.; FALUDI Gábor: Szerzői jog, iparvédelem és a Ptk. koncepciója – II. rész. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/3. 4.

¹² L. még: Jessica LITMAN: *Digital Copyright*. New York, Prometheus Books, 2006. 184.

¹³ JOFFRAIN i. m. (2. lj.) 760.

2. Személyhez fűződő jogok a nemzetközi jogforrásokban

A személyhez fűződő jogok a BUE 1928. évi, Római Jegyzőkönyvvel való módosítása során váltak a nemzetközi szerzői jogi keretrendszer részévé, majd a szabályozás 1948-ban, a brüsszeli Jegyzőkönyv útján került frissítésre.¹⁴ A BUE 6bis cikke két személyhez fűződő jogot nevesít: a szerzői minőség elismerésével kapcsolatos jogot („magának követelhesse a mű szerzőségét”), amelyből az egyes országokban – így hazánkban is – a szerző névjoga is levezetésre kerül, valamint a mű egységéhez fűződő jogot („tiltakozzék a mű mindenfajta eltorzítása, megcsonkítása vagy más olyan megváltoztatása, illetve csorbítása ellen, amely a becsületére vagy hírnevére sérelmes”). A BUE rögzíti továbbá, hogy a személyhez fűződő jogok függetlenek a szerző vagyoni jogaitól és azok átruházásától. A védelmet a vagyoni jogok megszűnéséig fenn kell tartani, bár a BUE szűk körben lehetőséget ad arra, hogy a tagállamok ezt a szerző haláláig tartó időszakra korlátozzák.

Egységesnek tűnik a szakirodalom álláspontja a tekintetben, hogy a BUE 6bis cikke a szerződé felek közötti legkisebb közös többszörös elérését célozta,¹⁵ ebből fakadóan igen széles mozgásteret ad a nemzeti jogalkotónak: a személyhez fűződő jogok terjedelme és korlátozása, az egyes jogokról való lemondás lehetősége¹⁶ vonatkozásában a szabályozás a tagállamok nemzeti igényeihez igazítható,¹⁷ így viszont a személyhez fűződő jogok képe már európai szinten is igen színes.

A TRIPs megállapodás¹⁸ annak kereskedelmi fókuszja, valamint az Egyesült Államok sikeres lobbitevékenysége eredményeképpen (mert még a lehetőségét is ki szerették volna zárni, hogy a Kereskedelmi Világszervezet Vitarendezési Testülete előtt felmerüljön a BUE 6bis cikkének való megfelelés kérdése)¹⁹ nem foglalkozik a személyhez fűződő jogokkal,²⁰ sőt a 9. cikk 1. pontja szerint bár a TRIPs megállapodás szerződő feleinek be kell tartani a BUE 1–21. cikkeiben foglaltakat, ez a kötelezettségük a BUE 6bis cikke vonatkozásában nem irányadó.²¹

A Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) internetszerződésai²² közül a Szerzői Jogi Szerződés (WIPO Copyright Treaty – a továbbiakban: WCT) ugyancsak hallgat a személyhez

¹⁴ BIRD–PONTE i. m. (9. lj.) 224.

¹⁵ Peter JONES: Copyright Law and Moral Rights. 5 *Waikato Law Review* (1997) 86–87.

¹⁶ Roberta Rosenthal KWALL: Copyright and the Moral Right: Is an American Marriage Possible? 38(1) *Vanderbilt Law Review* (1985) 14.

¹⁷ TORSSEN i. m. (6. lj.) 238.

¹⁸ A szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás, Magyarországon kihirdette az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről szóló 1998. évi IX. törvény.

¹⁹ YU i. m. (5. lj.) 876.

²⁰ FALUDI Gábor: Szerzői jog, iparvédelem és a Ptk. koncepciója – I. rész. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/2., 10.

²¹ TRIPs megállapodás 9. cikk 1. pont: „1. A Tagok betartják a Berni Konvenció (1971) 1–21. Cikkeiben, valamint a Függelékében foglaltakat. A Tagoknak mindazonáltal a jelen Megállapodás alapján nincsenek olyan jogaik és kötelezettségeik, mint amelyeket rájuk a Berni Konvenció 6bis cikke vagy az abból levezetett jogok ruháznak.”

²² <https://wipolex.wipo.int/en/text/295166>, Magyarországon kihirdette a Szellemi Tulajdon Világszervezete 1996. december 20-án, Genfben aláírt Szerzői Jogi Szerződésének, valamint Előadásokról és a Hangfelvételekről szóló Szerződésének kihirdetéséről szóló 2004. évi XLIX. törvény.

fűződő jogokról, ugyanakkor az Előadásokról és a Hangfelvételekről szóló Szerződés (WIPO Performances and Phonograms Treaty – a továbbiakban: WPPT)²³ 5. cikke az előadóművészek számára is biztosítja a szerzői (pontosabban: az előadói) minőséghez és integritáshoz fűződő jogokat hangokkal kifejezett élő előadásaik, illetve hangfelvételeken rögzített előadásaik tekintetében, a BUE rendelkezésének szinte szó szerinti adaptálása útján. Az ugyancsak a WIPO által kezelt, az audiovizuális előadásokról szóló Pekingi Szerződés 2020. április 28. napján lépett hatályba,²⁴ és az előadóművészek tekintetében valósítja meg a WPPT-ben biztosított személyhez fűződő jogok kiterjesztését az audiovizuális formában rögzített előadásaikkal kapcsolatban. A 2012-ben létrejött és Magyarország által még abban az évben aláírt Pekingi Szerződés megfogalmazásában a BUE-ben és a WPPT-ben már bevált formát követi, ugyanakkor az 5. cikk 1. bekezdés ii) pontjában található integritás joga kiegészül azzal a feltétellel, hogy az audiovizuális rögzítés természetét figyelembe kell venni.

3. A személyhez fűződő jogok (hiánya?) az Európai Unióban

Az Európai Unió (EU) korlátozott, a belső piac létrehozásához és működéséhez kötött felhatalmazással rendelkezik a szellemi tulajdonjogok – így a szerzői jog – harmonizációja tekintetében.²⁵ Az EUMSZ 118. cikkében található korlátozott hatáskör²⁶ terjedelmének értelmezésekor a szakirodalom jellemzően úgy foglal állást, hogy a rendelkezés nem, vagy csak igen szűk körben ad lehetőséget²⁷ az EU számára a személyhez fűződő jogokat érintő jogalkotásra.²⁸

Ennek értelmezéséhez az Európai Unió Alapjogi Chartájának 17. cikke sem ad különösebb kapaszkodót, ugyanakkor kétségtelen, hogy az EU egyes szervei több alkalommal vizsgálták már a személyhez fűződő jogok harmonizációjának kérdését és lehetőségeit. Ilyen volt az Európai Bizottság által 1995-ben összeállított zöld könyv,²⁹ amely jelezte, hogy az addigi jogal-

²³ <https://wipolex.wipo.int/en/text/295578>. L. még TATTAY Levente: A szellemi alkotások területén bekövetkezett jogfejlődés dimenziói Magyarországon (1990–2016). In: DARÁK Péter – KOLTAY András (szerk.): *Ad astra per aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 640.

²⁴ BÉKÉS Gergely: Breaking News: Hatályba lép a Pekingi Szerződés. *Szerzői jog a XXI. században*, 2020. január 30., <http://copy21.com/2020/01/breaking-news-hatalyba-lep-a-pekingsi-szerzodes>. L. még WIPO's Beijing Treaty on Audiovisual Performances Set to Enter into Force with Indonesia's Ratification; Aims to Improve Livelihoods of Actors and other Audiovisual Performers. *WIPO.int*, PR/2020/845, 2020. január 28., <https://bit.ly/39LAPsM>.

²⁵ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) 118. cikke szerint: „A belső piac létrehozása, illetve működése keretében az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében intézkedéseket fogad el a szellemi tulajdonjogok Unión belüli egységes oltalmát biztosító európai oltalmi jogcímek létrehozására, valamint egy uniós szintű központi engedélyezési, koordinációs és ellenőrzési rendszer megteremtésére.”

²⁶ L. még Eleonora ROSATI: *Originality in EU Copyright: Full Harmonization through Case Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 2013. 231–236.

²⁷ Marina PERRAKI: Moral Rights: Could There Be a European Harmonisation: A Comparative Study of the Common Law and Civil Law Approach. 53 *Revue hellénique de droit international* (2000) 344.

²⁸ Albert FANG: Let Digital Technology Lay the Moral Right of Integrity to Rest. 26 *Connecticut Journal of Intellectual Property Law* (2011) 475.

²⁹ Commission of the European Communities: *Copyright and Related Rights in the Information Society*. Zöld könyv, COM(95) 382 final, 1995., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51995D0382&from=EN>, 65–68.

kotás nem tért ki a személyhez fűződő jogok kérdésére, de az információs társadalomban erre szükség lehet. Öt évvel később, ugyancsak a Bizottság kezdeményezésére, kifejezetten a személyhez fűződő jogok kérdésére fókuszáló tanulmány született,³⁰ amely iparáganként igyekezett megvilágítani a harmonizáció szükségességét, ugyanakkor arra az álláspontra jutott, hogy sem az egyes iparágakra tekintettel, sem összességében nem tűnik elengedhetetlennek az uniós szintű egységes szabályozás kialakítása.³¹

A másodlagos jogforrások körében is csupán elvétve található utalás e jogokra. Az ún. Védelmi idő irányelv³² 9. cikke csupán annyit rögzít, hogy „az irányelv nem érinti a személyhez fűződő jogokról szóló tagállami rendelkezéseket”. Az InfoSoc irányelv³³ (19) preambulumbekzdése továbbá csak annyit említ, hogy a „jogosultak személyhez fűződő jogait a tagállami jogszabályok, valamint az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Berni Egyezmény, a WIPO szerzői jogi szerződése, illetve a WIPO előadásokról és hangfelvételekről szóló szerződése rendelkezéseinek megfelelően kell gyakorolni. E személyhez fűződő jogok nem tartoznak ezen irányelv hatálya alá.” A (C)DSM irányelv³⁴ két preambulumbekzdése is szól a személyhez fűződő jogokról, mindkét esetben az irányelv által bevezetett új kivételek vonatkozásában. A (23) preambulumbekzdés a határon átnyúló oktatási kivétel vonatkozásában jegyzi meg, hogy a „tagállamok számára például továbbra is lehetővé kell tenni annak előírását, hogy a művek vagy más védelem alatt álló teljesítmények felhasználásának tiszteletben kell tartania a szerzők és előadóművészek személyhez fűződő jogait”, a (37) preambulumbekzdés pedig a kereskedelmi forgalomban nem kapható művek vonatkozásában jelzi: a „kereskedelmi forgalomba soha nem került művek lehetnek poszterek, szórólapok, frontújságok vagy amatőr audiovizuális művek, valamint kiadatlan művek vagy más védelem alatt álló teljesítmények, az egyéb alkalmazandó jogi korlátozások, például a személyhez fűződő jogokra vonatkozó nemzeti szabályok sérelme nélkül”. Látható, hogy a személyhez fűződő jogok legfeljebb az EU-s jogalkotás egyik külső korlátjaként jelennek meg az irányelvi jogforrásokban, ez tovább erősíti az uniós hatáskör korlátozottságával kapcsolatos álláspontot.³⁵

A személyhez fűződő jogokat érintően az Európai Unió Bíróságának (EUB) első döntése az *Independent Television* ügyben született.³⁶ Az ítéletben a szellemi tulajdonjogok (és különösen a szerzői többszörözési jog) és a verseny szabadságának összemérése során arra a következtetésre jut a Bíróság, hogy amennyiben a szerzői kizárólagos jog céljával ellentétesen kerül gyakor-

³⁰ Marjut SALOKANNEL – Alain STROWEL – Estelle DERCLAYE: *Study Contract Concerning Moral Rights in the Context of the Exploitation of Works Through Digital Technology*. ETD/99/B5-3000/E/28 (2000), http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=60475.

³¹ Uo. 225.

³² Az Európai Parlament és a Tanács 2006/116/EK irányelve (2006. december 12.) a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejéről.

³³ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról.

³⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról.

³⁵ Yu i. m. (5. lj.) 877.

³⁶ T-76/89. sz., az *Independent Television Publications Ltd kontra Commission of the European Communities* ügyben 1991. július 10-én hozott ítélet.

lásra, úgy a belső piaci verseny szabadságát kell előnyben részesíteni. Ennek farvizén megjegyzi még az EUB, hogy az Európai Közösség létrehozásáról szóló szerződés – a mennyiségi korlátozások alól többek között az „ipari tulajdon” tekintetében mentességet adó – 36. cikkét³⁷ úgy kell értelmezni, hogy az a szerzői személyhez fűződő jogok védelmét is szolgálja.³⁸

Az EUB a *Phil Collins* ügyben³⁹ hozott döntésében első ránézésre ezzel ellentétesen ki mondja, hogy a személyhez fűződő jogok szabályozása a tagállami jogalkotó feladata, egyúttal példaként kiemelten nevesíti az integritáshoz fűződő jogot e körben. Ugyanakkor az ítélet jelzi, hogy a személyhez fűződő jogok – a vagyoni jogokhoz hasonlóan – hatással lehetnek a belső piacra, ez pedig a rendelkezésre álló felhatalmazás megszővegezése alapján megalapozhatja az EU jogalkotási hatáskörét is.⁴⁰

A *Deckmyn*-döntést⁴¹ megelőző főtanácsnoki indítvány a szűkebb értelmezés mellett foglal állást, amikor az InfoSoc irányelv fent említett (19) preambulumbekzdésére hivatkozva megállapítja, hogy „[e]z alapján teljes mértékben a nemzeti bíróság feladata dönteni arról, hogy megsértették-e a személyhez fűződő jogokat, vagy sem”.⁴² Ehhez igazodva maga az ítélet már nem is tesz kifejezett említést a személyhez fűződő jogok kérdéséről, ugyanakkor az EUB által alkalmazott érvelésben vannak olyan pontok, amelyek e körben relevánsak lehetnek.⁴³ A Bíróság megállapítja, hogy az „e rendelkezés értelmében vett »paródia« fogalma nem függ olyan feltételektől, amelyek szerint a paródiának (...) meg kell jelölnie az eredeti mű forrását”.⁴⁴ Bár a forrás megjelölése tartalmilag nem feltétlenül azonos a szerzői minőség elismerésével vagy a névjoggal – ezt a funkciót a gyakorlatban sokszor csak egy hiperhivatkozás tölti be –, az eredeti műre való utalás hagyományosan a szerző és az átdolgozott mű címére való utalással történik meg.

Az InfoSoc irányelv több szabad felhasználási eset vonatkozásában a forrásmegjelölés részeként értelmezi a szerző nevének feltüntetését is,⁴⁵ a (C)DSM irányelv ezzel azonos megoldást választ a határon átnyúló oktatási tevékenységgel kapcsolatos szabad felhasználás esetében.⁴⁶ Az Sztj. IV. fejezete több módon is utal a forrás feltüntetésére, az idézés esetében „a forrás, valamint az ott megjelölt szerző megnevezésével”, az átvétel esetében „a forrás és az ott megjelölt szerző megnevezésével”, illetve három további szabad felhasználás esetén „a forrást

³⁷ Az ügyben irányadó időállapot szerinti szöveg elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:11992E/TXT&from=EN>.

³⁸ Uo., [56].

³⁹ A C-92/92. és C-326/92. sz. egyesített, *Phil Collins kontra Imtrat Handelsgesellschaft mbH és Patricia Imund Export Verwaltungsgesellschaft mbH és Leif Emanuel Kraul kontra EMI Electrola GmbH* ügyekben 1993. október 20-án hozott ítélete.

⁴⁰ Uo., [19]–[22].

⁴¹ A C-201/13. sz., *Johan Deckmyn kontra Vandersteen* ügyben 2014. szeptember 3-án hozott ítélet.

⁴² L. Villalón főtanácsnok indítványának 28. bekezdését.

⁴³ Eugene C. LIM: On the Uneasy Interface Between Economic Rights, Moral Rights and Users' Rights in Copyright Law: Can Canada Learn from the UK Experience? 15(1) *SCRIPTed: A Journal of Law, Technology and Society* (2018) 88.

⁴⁴ *Deckmyn*-ügy (41. lj.) [36], 2) pont.

⁴⁵ L. az InfoSoc irányelv 5. cikk 3. bek. a), c), d) és f) pontjait.

⁴⁶ (C)DSM irányelv 5. cikk 1. bek. b) pont.

– a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni” fordulattal⁴⁷ (ez utóbbi egybecseng az uniós jogforrások által alkalmazott megoldással). Mindezek alapján úgy fest, hogy mind az EU-s jogforrások, mind az Szjt. szabályozási megoldásai a szabályozott szabad felhasználások esetében beleértik a névjogot a forrásfeltüntetés kötelezettségébe.

Továbbá a *Deckmyn*-döntés a diszkriminatív üzenetet hordozó felhasználások vonatkozásában kimondja, hogy a jogosultaknak „főszabály szerint jogos érdeke fűződik ahhoz, hogy a védelem alatt álló művet ne lehessen ilyen üzenettel kapcsolatba hozni”.⁴⁸ Úgy tűnik, mintha e megállapítás egyrészt a szerzői minőség elismeréséhez fűződő jog negatív oldalát vette volna célba, másrészt közvetett módon követelményeket tartalmazna az integritás jogával kapcsolatban is.⁴⁹ Mezei Péter az alábbiak szerint foglalja össze az EUB megállapítását, és az abból levonható következtetéseket.

„Az EUB fenti döntése ugyanakkor a maga formájában azt jelenti, hogy alapjogi jogsértések esetén az integritás is sérül, alapjogi jogsértés nélkül azonban a személyhez fűződő jogok marginálisak. Ez végső soron azt is eredményezheti, hogy a tagállami bíróságok patthelyzetbe kerülnek: mert miközben az EUB szerint a »valamivel való parodizálás« (alapjogi jogsértés hiányában) rendben van, addig a tagállamoknak a személyhez fűződő jogokra vonatkozó gyakorlata csorbát szenvedhet.”⁵⁰

Mezei egy másik helyen kifejti, hogy:

„[a] *Deckmyn*-ítélet másik, némiképp paradox következtetése az, hogy miközben az alapvető jogok (...) érvényesítését elképzelhetőnek látta az EUB a forrásmű megváltoztatása (az integritás sérelme) miatt, a személyhez fűződő jogok illetően történő részleges elismerése (...) a képen ábrázolt közösség (a muszlim kisebbség) érdekében történik. Ha e megállapítás igaz, akkor a *Deckmyn*-ítélet legfontosabb újításának egy teljesen új személyhez fűződő rezsím kialakítását tekinthetjük.”⁵¹

Pogácsás Anett hasonló fenntartásokat fogalmaz meg:

„Azaz önmagában az integritáshoz fűződő jog sérelme nem lett volna elegendő, vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy csak azért tekinthetjük a szerző jogaira sérelmesnek a kérdéses »politikai élcrajzot«, mert a paródiával a felhasználó más alapjogot sért (itt a hátrányos megkülönböztetés tilalmát). Bár az Európai Unió szerzői személyhez fűződő viszonyára tekintettel ez a kerülő úton megfogalmazott döntés érthető, azonban az érdekösszemérés tagállami gyakorlatára nézve zavaró lehet az integritás önálló jogként való elismerése kapcsán.”⁵²

⁴⁷ Szjt. 34. § (1)–(2) bek., 36. § (1)–(2) bek. és 37. §.

⁴⁸ *Deckmyn*-ügy (41. lj.) [29]–[31] bek.

⁴⁹ ROSATI i. m. (27. lj.) 527.

⁵⁰ MEZEI Péter: Vicces kedvében van az Európai Unió Bírósága. *Szerzői jog a XXI. században*, 2014. szeptember 10., <https://goo.gl/EuEpxE>.

⁵¹ MEZEI Péter: Paródia az Európai Bíróságon. In: HOMOKI-NAGY Mária – HAJDÚ József (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 475.

⁵² POGÁCSÁS i. m. (3. lj.) 335.

Álláspontunk szerint Mezei és Pogácsás fenti következtetései helytállóak. A *Deckmyn*-döntés bár formálisan kerüli a személyhez fűződő jogok kérdését, a szerzői minőséghez fűződő jog, a névjog és a mű egységéhez fűződő jog tekintetében mégis releváns és komoly következményekkel járó megállapításokat tesz. Különösen igaz ez a hazai jogot illetően, mivel esetünkben nem lehetséges a korábról meglévő kivétel feltételei vagy megelőző gyakorlat mögé bújva szemlélni az EUB megállapításait, a paródia-kivétel esetleges kodifikációja során e szempontokra a jogalkotó kénytelen lesz figyelemmel lenni.

4. A skála két végpontján: Franciaország és az Egyesült Államok megoldásai

4.1. Franciaország

A szerzői személyhez fűződő jog mint jogintézmény kontinentális jogi bölcsőben született,⁵³ szülőhazája pedig Franciaország.⁵⁴ Eredőjének a természetjogi gondolkodás, a romantikus szerzőkép, illetve a mű és szerző közötti belső, immanens és szoros kapcsolat tekinthető,⁵⁵ törvénybe foglalásuk mellett Honoré de Balzac és Victor Hugo is szót emelt.⁵⁶ A francia joggyakorlat már a XIX. század első felében elkezdte kimunkálni a személyhez fűződő jogok alapjait, több döntés is született, amelyek a nyilvánosságra hozatalhoz,⁵⁷ a szerzői minőséghez⁵⁸ és az integrációhoz⁵⁹ fűződő jogok előképeinek tekinthetők, de a későbbi gyakorlat is igen gazdagnak bizonyult,⁶⁰ magát a kifejezést is egy 1902. évi peres eljárás során alkalmazták először.⁶¹ A francia rendszerben a személyhez fűződő jogok nem idegeníthetők el, a szerző halála után is fennma-

⁵³ Mariko A. FOSTER: Parody's Precarious Place: The Need to Legally Recognize Parody as Japan's Cultural Property. 23(2) *Seton Hall Journal of Sports and Entertainment Law* (2013) 243.

⁵⁴ Roberta Rosenthal Kwall: *The Soul of Creativity: Forging a Moral Rights Law for the United States*. Stanford, Cal., Stanford University Press, 2010. 39.

⁵⁵ CIOLINO i. m. (10. lj.) 38., 76.

⁵⁶ Kwall i. m. (54. lj.) 39.

⁵⁷ Vauve Vergne c. Héritiers Vergne, Cour d'appel de Paris, 1828. január 11., <https://tinyurl.com/rlnryay>. L. még Calvin D. PEELER: From the Providence of Kings to Copyrighted Things (and French Moral Rights). 9 *Indiana International & Comparative Law Review* (1999) 447.

⁵⁸ Masson de Puit-Neuf c. Musard, Cour d'appel de Paris, 1836. augusztus 8., <https://tinyurl.com/rtrtkk2h>. L. még Namrata LUHAR: Moral Rights: Origin, Development, Importance and Challenges. 4(4) *International Journal of Legal Research Studies* (2019) 15.; BIRD-PONTE i. m. (9. lj.) 224.

⁵⁹ Marquam c. Lehuby, Tribunal de commerce de Paris, 1845. augusztus 22., <https://tinyurl.com/ssng4rg>. L. még Lee MARSHALL: *Bootlegging: Romanticism and Copyright in the Music Industry*. London, SAGE, 2005. 47.

⁶⁰ Isabella ALEXANDER – H. Tomás GÓMEZ-AROSTEGUI: *Research Handbook on the History of Copyright Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 2016. 419.

⁶¹ Cinquin c. Lecocq, Cour de cassation, de Paris, 1902. június 25. L. Natalie C. SUHL: Moral Rights Protection in the United States Under the Berne Convention: A Fictional Work? 12(4) *Fordham Intellectual Property, Media and Entertainment Law Journal* (2002) 1210.

radnak,⁶² az azokról való lemondásra viszont korlátozott mértékben lehetőség van.⁶³ A személyhez fűződő jogok ugyanakkor nem korlátlanak, pl. az integritás joga tekintetében a francia jogszabály a szoftverek esetében szűkítést tartalmaz.⁶⁴

A francia jog 1957 óta ismer kifejezett paródia-kivételt (a fentiekben már ismertetett formában),⁶⁵ a szabályozás felülvizsgálatára pedig 1992-ben került sor, és azóta a rendelkezés változatlan.⁶⁶ A szabad felhasználás megfogalmazása olyan értelemben általános, hogy nincs meghatározott felhasználási módhoz vagy vagyoni joghoz kötve, így a műveknek elvileg bármely paródia célú felhasználása megengedett, amennyiben az a szabályozott feltételeket (nyilvánosságra hozott mű, a műfaj szabályainak való megfelelés) kielégíti.⁶⁷ Ebből számos tanulmány azt a következtetést vonta le, hogy a paródia célú felhasználásokat a személyhez fűződő jogokra tekintet nélkül lehet gyakorolni, esetleg a kivétel felülírja mind a szerző nevéhez, mind a mű egységéhez fűződő jogát.⁶⁸

A fenti állítás megítéléshez segítséget nyújt a francia esetjog. Az 1962-es *Buffet*-ügy⁶⁹ alapja egy hűtőszekrény ajtajának értékesítése volt. Bernard Buffet francia festőművész meghívást kapott egy aukción való részvételre. A rendezvényre Buffet egy hűtőszekrény négy lapját (az ajtaját, a két oldalát és a tetejét) festette meg, alkotását pedig elárverezték, és a bevételt jótékony célra ajánlották fel. Hat hónappal később az alkotás egy újabb aukción bukkant fel, de nem teljes egészében, mivel a hűtőszekrény ajtaját leválasztva, csupán az egyik festményt kínálták eladásra. A szerző az eredeti alkotás megbontását kifogásolta, amivel a bíróság – mivel a felhasználás sértette a mű egységét – egyetértett.⁷⁰

Az 1977-es *Peanuts*-ügyben⁷¹ – amely némileg hasonlít az Egyesült Államok *Air Pirates*-esetéhez – a Charles M. Schulz által jegyzett képregénysorozat híres szereplőit (Snoopyt, Charlie Brown-t és társait) obszcén szituációkban szerepeltették. Az eljáró bíróság megállapította, hogy amennyiben a paródia distinktív, vagyis a szerző és a parodista munkássága egyértelműen elhatárolható egymástól,⁷² a paródia célú felhasználásban megvalósuló véleménynyilván-

⁶² PERRAKI i. m. (27. lj.) 335.

⁶³ Thomas P. HEIDE: The Moral Right of Integrity and the Global Information Infrastructure: Time for a New Approach. 2 *UC Davis Journal of International Law & Policy* (1996) 245–247.

⁶⁴ Code de la propriété intellectuelle, L121-7. cikk.

⁶⁵ L. még JOFFRAIN i. m. (2. lj.) 760.

⁶⁶ Amy LAI: *The Right To Parody: Comparative Analysis of Copyright and Free Speech*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019. 171–172.

⁶⁷ Ana RAMALHO: Parody in Trademarks and Copyright: Has Humour Gone Too Far? 5(1) *Cambridge Student Law Review* (2009) 66.

⁶⁸ FOSTER i. m. (53. lj.) 330.; HEIDE i. m. (63. lj.) 248.

⁶⁹ *Buffet v. Fersing*, Cour d'appel, Párizs, 1962. L. John Henry MERRYMAN: The Refrigerator of Bernard Buffet. 27 *Hastings Law Journal* (1976) 1024.

⁷⁰ John Henry MERRYMAN: *Thinking about the Elgin Marbles: Critical Essays on Cultural Property, Art and Law*. Hága, Kluwer Law International, 2009. 406.

⁷¹ *Les Peanuts*, Tribunal de grande instance de Paris, 1977. január 19. 92 *Revue internationale de droit d'auteur* (1977) 167.

⁷² Neil W. NETANEL: *Why has Copyright Expanded? Analysis and Critique*. UCLA School of Law Public Law & Legal Theory Research Paper Series, Research Paper No. 07-34 (2007), https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1066241, 32.

nítás felülírja a szerző integritáshoz fűződő személyiségi jogát.⁷³ Lényegében azonos tartalmú döntést hozott a bíróság 1978-ban a *Tarzoan*-ügyben,⁷⁴ ahol Edgar R. Burroughs Tarzan-karakterét tüntették fel, ugyancsak obszcén kontextusban, a *Tarzoan, la honte de la jungle* (*Tarzoan, a dzsungel szégyene*) című filmben.⁷⁵

Az 1992-es *Godot*-esetben⁷⁶ a színházi rendező alkotói szabadsága és a szerző személyhez fűződő jogai ütköztek, mivel a *Godot-ra várva* szerzője, Samuel Beckett élete során egyértelművé tette, hogy művében a szerepeket kizárólag férfiak játszhatják el.⁷⁷ A Bíróság a két jog ütköztetése során a szerzői személyhez fűződő jogoknak adott elsőbbséget.⁷⁸

A 2014-es *Commissaire Crémér*-ügyben a felperesek ugyancsak a személyhez fűződő jogaik sérelmére hivatkoztak.⁷⁹ A képregényben testet öltött felhasználás egy fiktív francia detektív, Maigret felügyelő karakterét volt hivatott parodizálni (a közismert szereplő számos regényben, rádiójátékban és filmben is megjelenik). A jogosultak álláspontja szerint a személyhez fűződő jogok abból fakadóan sérültek, hogy az eredeti karaktert a célközönség összemoshatja a paródiában feltűnő új nyomozóval. A bíróság álláspontja szerint a felhasználás humoros volt, és olyan mértékben eltért az eredeti műtől, hogy az alkotások összetévesztésének lehetősége nem állt fenn, így nem állapította meg a személyhez fűződő jogok sérelmét.⁸⁰

Végezetül szükséges még szót ejteni a 2015-ös *Dieudonné*-ügyről.⁸¹ Dieudonné M'bala M'bala egy zenés videóban parodizálta a Franciaországban egyszerűen Barbaraként ismert, 1997-ben elhunyt, holokauszt túlélő előadóművész *L'aigle noir* (*A fekete sas*) című alkotását. Az átdolgozás a *Rat noir* (*A fekete patkány*) címet viselte, és egyértelműen antiszemita üzenetet közvetített. A bíróság álláspontja szerint bár a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozhatja a szerzői jogokat, az alperes által megvalósított felhasználás („gyűlöletparódia”) ennek keretein túlterjeszkedett, ezért egyértelműen sérti a szerző személyhez fűződő jogait.⁸²

A francia gyakorlatból álláspontunk szerint az a következtetés vonható le, hogy a nevesített paródia-kivételnek megfelelő felhasználások esetében a személyhez fűződő jogok nem élveznek elsőbbséget a szabad felhasználással szemben, ugyanakkor a szerzői jogon kívülről jövő jogi korlátok, externáliák felülírhatják a jogszabályban biztosított kivételt (különösen akkor, ha a felhasználás a véleménynyilvánítás szabadsága által biztosított jogi kereteken túlterjeszkedik).⁸³

⁷³ Fiona MACMILLAN: *New Directions in Copyright Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 2007. 32.

⁷⁴ *Tarzoan*, Tribunal de grande instance de Paris, 1978. január 3. L. Sabine JACQUES: *The Parody Exception in Copyright Law*. Oxford, Oxford University Press, 2019. 20.

⁷⁵ MACMILLAN i. m. (73. lj.) 32.

⁷⁶ *Godot*, Tribunal de grande instance de Paris. 155 *Revue internationale de droit d'auteur* (1992) 225.

⁷⁷ SÁPI Edit: *A színpadi művek szerzői joga*. Budapest, Patrocínium, 2019. 139.

⁷⁸ Laurence R. HELFER – Graeme W. AUSTIN: *Human Rights and Intellectual Property: Mapping the Global Interface*. Cambridge, Cambridge University Press, 2011. 258.

⁷⁹ *Commissaire Crémér*, Cour de cassation, 13-14.629. 2012. szeptember 4., <https://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?oldAction=rechJuriJudi&idTexte=JURITEXT000029453424&fastReqId=718780014&fastPos=21>.

⁸⁰ LAI i. m. (66. lj.) 179.

⁸¹ *Dieudonné*, La tribunal de grande instance de Paris, 2015. január 15., https://www.huffingtonpost.fr/caroline-mecary/condamnation-dieudonne-barbara_b_6513612.html.

⁸² LAI i. m. (66. lj.) 179–180.

⁸³ Uo. 181–182.

4.2. Egyesült Államok

Az angolszász jogrendszerek hagyományosan gyanakodva és fenntartásokkal kezelik a személyhez fűződő jogokat, ugyanakkor az Egyesült Államok jogi megoldásai ezen országok között is kifejezetten a szélsőségek közé tartoznak, mivel a lehető legközvetettebb és legkorlátozottabb módon igyekeznek ezen jogok védelmét biztosítani. Az alapvetően vagyoni ösztönző alapokra épülő,⁸⁴ pragmatikus jogvédelmi rendszer⁸⁵ nehezen tűnt összeegyeztethetőnek olyan koncepciókkal, mint például hogy a szerző becsülete vagy hírneve az alkotó és alkotása közötti személyes kapcsolatból fakadóan védelmet igényel,⁸⁶ vagy hogy a szellemi tulajdonjog védelme mögött például az eredeti mű pontos visszakövethetőségéhez vagy önmagában az alkotótévékenység elismeréséhez fűződő érdek is húzódnak.⁸⁷ Ebből fakadóan az Egyesült Államok sokáig ellenállt annak, hogy a „kontinentális ortodoxiának” megfelelően formálisan elismerje a személyhez fűződő jogokat,⁸⁸ a jogintézménnyel kapcsolatos ellenérzések pedig nagy szerepet játszottak abban,⁸⁹ hogy a BUE-hez való csatlakozásukra végül csak 1989-ban került sor.⁹⁰

A berni unióba való felvételt követő évben, 1990-ben, az Egyesült Államok Kongresszusa elfogadta a Visual Artists Rights Actet (VARA),⁹¹ amely jogszabály a BUE-hez való csatlakozással felmerülő, a személyhez fűződő jogokkal kapcsolatos jogalkotási intézkedéseket volt hivatott végrehajtani, illetve a korábbi, eltéréseket mutató állami szintű szabályozást szövetségi szintre emelni.⁹² A VARA elfogadásának körülményei nem voltak kifejezetten elegánsak: a törvény előkészítése során a jogalkotó arra az álláspontra helyezkedett, hogy a BUE nem közvetlenül alkalmazandó nemzetközi jogforrás, így azt át kell ültetni a belső jogba.⁹³ Ez lehetőséget adott arra, hogy a rendelkezésre álló (pl. versenyjogi)⁹⁴ védelmi eszközök felmérését követően – amelyeket szinte teljes mértékben elegendőnek tartottak a 6bis cikk céljainak eléréshez – a személyhez fűződő jogok nevesítését csak korlátozott mértékben kelljen megvalósítani,⁹⁵ ami- ben a jogirodalom utólag visszatekintve a BUE megkerülésének szándékát vélte felfedezni.⁹⁶

⁸⁴ Richard J. GREENSTONE: Protection of Obscene Parody as Fair Use. 4 *The Entertainment and Sports Law Journal* (1986) 4.

⁸⁵ BIRD–PONTE i. m. (9. lj.) 247.

⁸⁶ Rahul SAHA – Syron MUKHERJEE: Not So Funny Now Is It: The Serious Issue of Parody in Intellectual Property Law. 1 *Indian Journal of Intellectual Property Law* (2008) 9.

⁸⁷ Phyllis AMARNICK: American Recognition of the Moral Right: Issues and Options. 29 *Copyright Law Symposium* (1979) 35.

⁸⁸ TORSÉN i. m. (6. lj.) 233.

⁸⁹ AMARNICK i. m. (87. lj.) 32.; BIRD i. m. (9. lj.) 248.

⁹⁰ CIOLINO i. m. (10. lj.) 45.

⁹¹ VARA, 17 US Code § 106A, <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/17/106A>.

⁹² CIOLINO i. m. (10. lj.) 36.

⁹³ BIRD–PONTE i. m. (9. lj.) 252.

⁹⁴ Geri J. YONOVER: The „Dissing” of da Vinci: The Imaginary Case of Leonardo v. Duchamp: Moral Rights, Parody, and Fair Use. 29 *Valparaiso University Law Review* (1995) 963.

⁹⁵ POGÁCSÁS i. m. (3. lj.) 329.

⁹⁶ Claire LEONARD: Copyright, Moral Rights and the First Amendment: The Problem of Integrity and Compulsory Speech. 35(2) *Columbia Journal of Law & The Arts* (2012) 296.

A VARA javaslatát végül egy, a bírósági státuszok rendezésének tárgyában született törvényjavaslattal egy csomagban tárgyalták, így a személyhez fűződő jogokkal kapcsolatos vitára nem került sor, azt egyhangúlag elfogadták.⁹⁷

A VARA szerzői minőséget és integritást védő rendelkezései tárgyi hatályukban szűknek tekinthetők, mivel az oltalom a képzőművészeti alkotásokra korlátozódik,⁹⁸ a jogokról le lehet mondani,⁹⁹ ráadásul minden, a *fair use* tesztnek megfelelő felhasználás – így potenciálisan a paródia is – felülírja a személyhez fűződő jogok védelmét.¹⁰⁰ A VARA ráadásul kizárólag az analóg felhasználásokra koncentrál, vagyis a digitális felhasználásokra vonatkozik.¹⁰¹ Ugyancsak megemlíthető a Digital Millennium Copyright Act¹⁰² 106. cikk 2. bekezdése, amely az átdolgozással kapcsolatos kizárólagos vagyoni jogot nevesíti – ezt az Egyesült Államok jogirodalma a személyhez fűződő jogok korlátozott elismeréseként tartja számon.¹⁰³

Az Egyesült Államok jogirodalma jellemzően aggályosnak látja a személyhez fűződő jogok széles körű védelmét, attól tartva, hogy egyrészt korlátoznák a szabad véleménynyilvánítást¹⁰⁴ (és mint ennek egyik elterjedt eszközét, a paródiát akár el is lehetetlenítenék),¹⁰⁵ másrészt visszatartanák a kreatív folyamatokat (*chilling effect*).¹⁰⁶ A személyhez fűződő jogokkal kapcsolatos engedélyek beszerzését pedig az Egyesült Államok határain túl is alkalmatlan eszköznek tartják a paródia célú felhasználások során felmerülő kérdések kezelésére,¹⁰⁷ a felhasználás természetéből adódóan. Ezen felvetéseket ugyanakkor érdemes fenntartásokkal kezelni,¹⁰⁸ mivel a személyhez fűződő jogoknak hagyományosan erős védelmet biztosító országokban e jogok jellemzően nem képezik gátját sem a kreativitásnak, sem a véleménynyilvánítás szabadságának,¹⁰⁹ ráadásul a legtöbb ország jogrendszere ismer kifejezett paródia-kivételt is. Persze kétségtelen, hogy az Egyesült Államok a véleménynyilvánítás, illetve a paródia tekintetében igen gazdag gyakorlattal rendelkezik.

⁹⁷ KWALL i. m. (54. lj.) 27–28.; YONOVER i. m. (95. lj.) 966.

⁹⁸ YONOVER i. m. (94. lj.) 965.

⁹⁹ HEIDE i. m. (63. lj.) 231.

¹⁰⁰ Molly TORSÉN: The Artist, the Muse and the Audience: International Calibrations for Authorial Rights in Visual Works. 13(2) *Art Antiquity and Law* (2008) 125.

¹⁰¹ FANG i. m. (28. lj.) 460.; YU i. m. (5. lj.) 879.

¹⁰² Digital Millennium Copyright Act, *Pubic Law* 105–304, 1998. A vizsgálat tárgyává tett szöveg elérhető: <https://www.govtrack.us/congress/bills/94/s22/text>.

¹⁰³ KWALL i. m. (54. lj.) 26.

¹⁰⁴ LAI i. m. (8. lj.) 73.; LEONARD i. m. (96. lj.) 307.

¹⁰⁵ William J. BRAITHWAITE: From Revolution to Constitution: Copyright, Compulsory Licences and the Parodied Song. 18(1) *University of British Columbia Law Review* (1984) 67.

¹⁰⁶ Geri J. YONOVER: The Precarious Balance, Moral Rights, Parody, and Fair Use. 14 *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* (1996) 103.

¹⁰⁷ Sangwani Patrick NG'AMBI: Parody: A Defence for the Defenceless Satirist. 41 *Zambia Law Journal* (2010) 17.

¹⁰⁸ POGÁCSÁS Anett: Tartalomáramlás és hozzáférés a szerzői jog „fogyasztói korszakában”. *In Medias Res*, 2017/1., 152.

¹⁰⁹ TORSÉN i. m. (6. lj.) 238.

Tekintettel arra, hogy az Egyesült Államok szabályozása a *fair use* teszt primátusának ki-mondásával gyorsan rövidre zárja a személyhez fűződő jogok kérdését, a joggyakorlatban kifejezetten a paródia és a szerzői minőség vagy az integritás sérelmének kérdése nem merült fel.¹¹⁰ Ugyanakkor a szakirodalom azonosítja azt a problémát, hogy az eredeti mű szerzője sokszor nem a paródián való feltüntetését kívánja meg a felhasználás során, hanem éppen ellenkezőleg, egyes paródiáktól igyekszik minél élesebben elhatárolódni.¹¹¹ Az *Air Pirates*-, illetve *Campbell*-esetekből az a következtetés vonható le, hogy a paródia célú felhasználások során a vagyoni szempont olykor eltörpülni látszik,¹¹² a szerző elsődleges érdeke pedig az eredeti mű üzenetének megóvásában, illetve az esetlegesen obszcén vagy ízléstelen felhasználástól való távolságtartásban nyilvánul meg, a bíróságok pedig a személyhez fűződő jogok vizsgálata helyett inkább a felhasználás transzformativitására építenek a paródia megítélése és ezen érdekek védelme során.¹¹³

5. Személyhez fűződő jogok a hazai szabályozásban

A szerzői személyhez fűződő jogok hazai megközelítése egy bizonyos pontig összhangot mutat a kontinentális jogrendszerrel, amelyek hagyományosan az emberi méltóságból fakadóan¹¹⁴ a szerző és alkotása közötti személyes kapcsolatra épülnek,¹¹⁵ a vagyoni jogok által nem érintett személyes érdekeket védik¹¹⁶ és a szerző erkölcsi elismerését szolgálják.¹¹⁷ A hazai jog – bár általános definíciót nem tartalmaz a szerzői személyhez fűződő jogok tekintetében¹¹⁸ – széles körű védelmet biztosít a szerzői minőség elismeréséhez, a nyilvánosságra hozatalhoz (és ehhez kapcsolódóan a visszavonáshoz), a mű egységéhez fűződő jogoknak és a névjognak is.¹¹⁹ A személyhez fűződő jogok a hazai szerzői jog megközelítésében forgalomképtelenek: nem átruházhatók, más módon sem szállhatnak át,¹²⁰ és azokról lemondani sem lehet.¹²¹ E jogok a védelmi idő ke-
retein belül a szerző halála után is fennmaradnak (bár nem változatlan tartalommal), érvényesítésükre pedig a gondozásukkal megbízott személy, ennek hiányában pedig a szerző örököse

¹¹⁰ ALVIN DEUTSCH: The Piracy of Parody. 12(3) *Entertainment and Sports Lawyer* (1994) 18.

¹¹¹ KWALL i. m. (54. lj.) 159.

¹¹² SHELDON N. LIGHT: Parody, Burlesque and the Economic Rationale for Copyright. 11(4) *Connecticut Law Review* (1979) 633.

¹¹³ MARTIN GARBUS: The Integrity of Copyright. 10(2) *Media Law & Policy* (2002) 18.

¹¹⁴ GYENGE ANIKÓ: Alkotmányossági kérdések a szerzői jogban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2003/5.

¹¹⁵ POGÁCSÁS ANETT: A közkinccs és a szerzői személyhez fűződő jogok. In: DARÁK–KOLTAY i. m. (23. lj.) 600.

¹¹⁶ MEZEI PÉTER: A szerzői jog jövője (is) a tét – gondolatok a Google Books könyvdigitalizálási projektről. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2011/5., 19.

¹¹⁷ SCHWERTNER NIKOLETT BEATIX: A zeneművek szerzői jogi szabályozása egy zeneszerző szemszögéből. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014/3., 74.

¹¹⁸ GYENGE ANIKÓ – BÉKÉS GERGELY: A *digital rights management* szerzői jogi természetéről. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2006/1., 53.

¹¹⁹ Szjt. II. fejezet.

¹²⁰ KARDOS ANDREA – SZILÁGYI DOROTTYA: Szellemi alkotások büntetőjogi védelme, I. rész. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2011/6., 13.

¹²¹ POGÁCSÁS ANETT: A szerző jelentősége és művével való kapcsolata. *Iustum Aequum Salutare*, 2014/1., 155.

jogosult.¹²² Tekintettel arra, hogy a paródia célú felhasználások vonatkozásában elsősorban a névjog és az integritáshoz fűződő jog bír jelentőséggel – mivel a szabad felhasználás csak jogszerűen nyilvánosságra hozott műveken gyakorolható –, a következőkben ezen személyhez fűződő jogok tárgyalására szorítkozunk.

5.1. A névjog

A névjog tekintetében a hazai jog ugyanazzal a problémával szembesülhet, amellyel más külföldi államok: az Sztj. 12. § (2) bekezdése szerint – az átdolgozással kapcsolatos vagyoni jog személyhez fűződő jellege okán¹²³ – az átdolgozáson az alapul szolgáló mű szerzőjének nevét fel kell tüntetni.¹²⁴ A paródia az átdolgozás speciális fajtájának tekinthető, így adódik a kérdés: a paródia célú felhasználások során fel kell-e tüntetni az eredeti mű szerzőjének nevét? Ezzel kapcsolatban érdekütközés van, mivel a szerzőnek nyilván joga van ahhoz, hogy szerzői minőségét elismerjék,¹²⁵ egyúttal viszont ahhoz is komoly érdeke fűződhet, hogy a paródiába foglalt üzenettől elhatárolódjon. Álláspontunk szerint a konkrét felhasználás természetére tekintettel az EUB helyesen közelítette meg a kérdést a *Deckmyn*-döntésben,¹²⁶ amikor kimondta, hogy az eredeti mű szerzőjének jogos érdeke fűződhet ahhoz, hogy művét ne hozzák kapcsolatba bizonyos tartalmú üzenetekkel, továbbá hogy a paródián az eredeti mű forrását feltüntetni nem szükséges.¹²⁷ Azonban ha az eredeti mű szerzőjét a paródián nem jelölik meg, akkor ezen érem másik oldalaként talán az is elvárható, hogy a paródia láthatóan és hangsúlyosan elhatárolódjon az eredeti alkotástól.¹²⁸

5.2. A mű egységéhez fűződő jog

Sokkal összetettebb problémával szembesülhetünk a mű egységéhez fűződő jog vizsgálata során. Az 1969. évi Sztj. 10. §-ában kifejezetten erős védelmi rezsimet alakított ki az integritás tekintetében,¹²⁹ amikor kimondta, hogy a „szerző személyhez fűződő jogát sérti művének minden jogosulatlan megváltoztatása vagy felhasználása”. A hatályos Sztj. indokolása ugyanakkor

¹²² BARTA Judit: Építészeti alkotások szerzői jogi védelme és a gazdasági reklámozás némely összefüggései megtörtént esetek alapján. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2011/6., 105.; Sztj. 14. § (1) bek.

¹²³ LEGEZA Dénes: Egy paragrafus margójára – adalékok a munkaviszonyban létrehozott művek szabályozásához. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014/2., 108.

¹²⁴ GYERTYÁNFY Péter: A szerzői jog bírói gyakorlata 2006-tól: a jogok keletkezése, forgalmuk; A személyhez fűződő jogok. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2013/3., 85.

¹²⁵ POGÁCSÁS Anett: A szerző fogalmának és jelentőségének alakulása napjainkban. In: POGÁCSÁS i. m. (11. lj.) 489.

¹²⁶ Azonos álláspontot képvisel JACQUES i. m. (74. lj.) 129.

¹²⁷ *Deckmyn*-ügy (41. lj.) [31], [33]. L. még Iona SILVERMAN: The Parody Exception Analysed. *Managing Intellectual Property* (2015) 28.

¹²⁸ LIM i. m. (43. lj.) 73.

¹²⁹ Az integritás objektív és szubjektív oldala tekintetében l. Gabrielle OSORIO: Does Literal Bohemian Rhapsody Infringe Copyright. 3 *Perth International Law Journal* (2018) 61.

rámutat arra, hogy ez a megoldás „a mű integritásának túlzott, életszerűtlen védelmét eredményezte, ami ráadásul még mások alkotói, előadóművészi szabadságának aránytalan és észszerűtlen korlátozásaként is hatott”. Ebből adódóan az Sztj. eredeti változata visszatért „a BUE 6bis cikkében található, több évtizeden keresztül bevált és a technikai fejlődéshez is rugalmasan alkalmazkodó szabályhoz”, a 13. § értelmezése vonatkozásában pedig egyértelműen rögzíti, hogy „csak a mű eltorzítását, illetve megcsonkítását, valamint más olyan megváltoztatását vagy megcsonbítását minősíti jogsértésnek, amely a szerző becsületére vagy hírnevére sérelmes”.¹³⁰

Ez az értelmezés a szellemi tulajdonra vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2013. évi XVI. törvény (a továbbiakban: Módtv.) hatálybalépéséig, 2013. április 1. napjáig volt irányadó. A módosítás formálisan csak egy minimális szövegcsere-t hajt végre, amikor a „megcsonbítás” szövegrész helyébe a „vagy a művel kapcsolatos más olyan visszaélés” szöveget lépteti. A Módtv. indokolása¹³¹ szerint a szövegcsere a BUE 6bis cikkének pontosabb fordítása miatt volt szükség, mivel a „visszaélés” kifejezés „jobban tükrözi mind a francia (*atteinte*), mind az angol (*derogatory action*) szövegváltozatot”. Ezen túlmenően jelzi az indokolás, hogy bár az 1999 és 2013 közötti szöveg¹³² egyébként életszerű és alkalmazható volt a gyakorlatban, a „fennmaradó aggályok” eloszlata végett „[e]gyértelművé kell tenni, hogy a mű bármiféle eltorzítása vagy megcsonkítása tiltott, és csak a megváltoztatás és egyéb visszaélés további feltétele a jogsértés megvalósulásához, hogy az a szerző becsületére vagy hírnevére sérelmes legyen”. A módosítás tehát azt a célt szolgálta, hogy kettébontsa a 13. §-t, aminek eredményeképpen a mondat első fordulata feltétel nélkül, minden közvetlen beavatkozás ellen védelmet nyújt, második tagmondata viszont a közvetett beavatkozások ellen véd azzal a feltétellel, hogy egyúttal a szerző becsülete vagy hírneve is sérül.¹³³

A módosítással kapcsolatos kritikai megjegyzések ismertetése előtt le kell szögezni, hogy a BUE ebben a tekintetben minimum védelmi szinten szabályoz, így az erősebb védelmi szintnek az Sztj.-ben való rögzítése teljes mértékben konform a nemzetközi jogi keretekkel. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a nemzetközi szakirodalom túlnyomó többsége,¹³⁴ sőt maga a BUE kommentárja¹³⁵ is egyértelműen az Sztj. 1999-es időállapota szerinti értelmezést tartja irányadónak, ami szerint az integritáshoz fűződő jog mindenfajta sérelmének feltétele a szerző becsületének vagy hírnevének sérelme.¹³⁶

¹³⁰ Indokolás a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez, részletes indokolás a 10–15. §-okhoz.

¹³¹ Indokolás a szellemi tulajdonra vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2013. évi XVI. törvényhez, részletes indokolás a 35. §-hoz.

¹³² Az Sztj. 13. §-ának 1999. évi és 2013. áprilisi időállapotai. „13. § A szerző személyhez fűződő jogát sérti művének mindenfajta eltorzítása, megcsonkítása, vagy a mű más olyan megváltoztatása vagy a művel kapcsolatos más olyan visszaélés, amely a szerző becsületére vagy hírnevére sérelmes.”

¹³³ GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *Nagykommentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez*. CompLex Jogtár verzió, 2018.

¹³⁴ AMARNICK i. m. (87. lj.) 31.; HEIDE i. m. (63. lj.) 225.; LIM i. m. (43. lj.) 90.; LIPTON i. m. (7. lj.) 546. és LAI i. m. (66. lj.) 52.

¹³⁵ WIPO: *Guide to the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*. Genf, 1978. 42., https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/copyright/615/wipo_pub_615.pdf.

¹³⁶ L. még PAKU Dorottya Irén: *Digitális sampling a magyar és német szerzői jogban I. rész. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2019/4., 88–89.

Ezen a ponton szükséges hangsúlyozni, hogy a Szerzői Jogi Szakértő Testület (SZJSZT) számos szakvéleményében érinti a mű egységének kérdését. A Testület több helyen visszautal az Szjt. indoklására, amelyben lefektetésre került, hogy az 1969. évi Szjt. által alkalmazott szabályozási megoldás – miszerint minden engedély nélküli felhasználás feltétel nélkül sértette az integritást – nem volt megfelelő.¹³⁷ Emellett – egybehangzóan a BUE-val – jelzi, hogy a mű egységének sérelmére csak a becsület vagy hírnév sérelme esetén lehet hivatkozni.¹³⁸ Továbbá a Testület megemlíti, hogy az Szjt. 13. §-a csak a mű lényeges elemeit védi,¹³⁹ és hogy a sérelem bekövetkezését mindig a konkrét ügy körülményei között szükséges vizsgálni.¹⁴⁰ Ugyancsak fontos adalék lehet a paródia szempontjából, hogy az SZJSZT több, jellemzően az építészeti alkotásokhoz kapcsolódó esetben a személyhez fűződő jogokat bizonyos külső tényezőkre – elsősorban a tulajdonhoz való jogra vagy a közérdekre – korlátozhatónak tekintette.¹⁴¹ Megállapította továbbá, hogy a vagyoni jogok sérelmének hiánya nem jelenti azt, hogy a személyhez fűződő jogok nem sérülhettek,¹⁴² és hogy az Szjt. II. fejezetébe foglalt jogok sérelme el lehetetleníti a háromlépcsős tesztnek való megfelelést is.¹⁴³

Az SZJSZT 1/2006. sz. szakvéleménye részben ehhez kapcsolódóan megállapítja, hogy:

„Mind a dologi tulajdonjog, mind a szerzői jog (annak vagyoni és személyhez fűződő eleme) egyaránt részesül az alkotmányos védelemben. Ezen jogok összeütközése esetén valamelyik jog szükségképpen korlátozásra kerül. Ilyen esetekben egyfelől sem a szerzői jog »természetes« belső korlátai [azaz a szerzői jogokat időben korlátozó védelmi idő (Szjt. 31. §), illetve a szabad felhasználás jogintézménye (Szjt. IV. fejezet, 33–41. §§)], másfelől sem a dologi jogi tulajdonjog Ptk.-ban gyökerező korlátjai önmagában nem elégségesek az összeütközés kiküszöbölésére.”

Ennek vonatkozásában ugyanakkor – *a contrario* – az a kérdés is felmerülhet, hogy a szabad felhasználások mint a szerzői jog belső korlátai rendelkezhetnek-e olyan funkcióval, amely alapján a jogalkotó egyensúlyt kereshet bizonyos alapjogok között. Ha a fenti kérdésre igenlő a válasz, akkor egy paródia-kivételnek figyelembe kell-e vennie a véleménynyilvánítás szabadságát, illetve erre alapozva van-e lehetőség például a személyhez fűződő jogok korlátozására is?

Szintén említést érdemel, hogy az Szjt. 13. §-ának módosítását követően (vagy akár azelőtt)¹⁴⁴ született szakirodalomban több olyan észrevétel is megfogalmaztak, miszerint az Szjt.

¹³⁷ SZJSZT 2/2001, SZJSZT 35/02, SZJSZT 18/2003, SZJSZT 4/2004, SZJSZT 7/2004. és SZJSZT 1/2006.

¹³⁸ SZJSZT 2/2001, SZJSZT 19/2002, SZJSZT 35/2002, SZJSZT 4/2004, SZJSZT 7/2004, SZJSZT 26/2004, SZJSZT 1/2006, SZJSZT 06/07/01, SZJSZT 38/07/01, SZJSZT 17/10, SZJSZT 18/10, SZJSZT 19/12. és SZJSZT 13/13.

¹³⁹ SZJSZT 7/2004, SZJSZT 18/10, SZJSZT 25/10, SZJSZT 02/13. és SZJSZT 40/15. L. még POGÁCSÁS Anett: Szerzői jog újrátöltve. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2010/6., 34.

¹⁴⁰ SZJSZT 37/2001. és SZJSZT 30/2003.

¹⁴¹ SZJSZT 18/09, SZJSZT 38/07/01. és SZJSZT 13/13.

¹⁴² SZJSZT 18/10.

¹⁴³ SZJSZT 19/17.

¹⁴⁴ BÉKÉS Gergely – MEZEI Péter: A *sampling* megítélése a magyar szerzői jogban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2010/6., 20–21.

1999-es időállapotában hatályos verzió lenne az irányadó az értelmezés szempontjából,¹⁴⁵ illetve hogy a 2013. évi módosítás indokolása igazából nem tisztázta, hogy miért volt szükség a revízióra.¹⁴⁶ Bár Faludi Gábor – még 2011-ben megfogalmazott – álláspontja szerint a két értelmezési irány áthidalható lett volna,¹⁴⁷ álláspontunk szerint is, figyelemmel a rendelkezés céljára és elfogadott nemzetközi értelmezésére, az 1999 és 2013 között hatályos szövegverzió tűnik megalapozottabbnak. Különös tekintettel igaz ez a hazai jognak a paródiával való kapcsolatára, amely a következő alfejezetben kerül kifejtésre. Végezetül fontos adalék lehet a paródia szempontjából, hogy az integritás megítélése elvileg igazodhat az eset körülményeihez, vagyis a konkrét a műtípushoz¹⁴⁸ és az adott felhasználási módhoz is,¹⁴⁹ ebből következően pedig az integritás sérelmének vizsgálata során figyelembe lehet venni, hogy a paródia célú felhasználások a véleménynyilvánítás elfogadott eszközeként többletértéket hordozhatnak.

6. Konklúzió

Bár a szerzői személyhez fűződő jogok nemzetközi szinten is komoly kérdéseket vetnek fel a paródia vonatkozásában, a hazai megközelítés kifejezetten nehéz helyzetbe hozza a jogalkotót abban az esetben, ha a paródia-kivételnek az Szjt.-be foglalásáról gondolkozik. Ez alapvetően abból fakad, hogy a szabad felhasználások – bár kétségtelenül több ponton érintik, érinthetik a személyhez fűződő jogokat – alapvetően a vagyoni jogok korlátozására hivatottak. A szabad felhasználás nevesítése tehát önmagában nem jelentené azt, hogy a korlátozás a személyhez fűződő jogokat is érintené.¹⁵⁰ A névjog tekintetében – a fentiekben kifejtettek szerint – a forrás-megjelölés kötelezettségének elhagyása (ami álláspontunk szerint a *Deckmyn*-döntéssel összhangban támogatandó) közvetetten korlátozná az Szjt. 12. §-ában rögzített jogot.

Az igazi nehézséget azonban az integritáshoz fűződő joggal való összhang megteremtése jelenti. Az talán vitán felül áll, hogy a paródia célú felhasználások természetükből adódóan érintik a mű egységét:¹⁵¹ a parodizálás folyamatában az eredeti művet megváltoztatják, ami bizonyos esetekben a mű megcsonkításával vagy eltorzításával jár. A paródiában foglalt kritika gyakran éles hangvételű, olykor egyenesen obszcén, vonatkozhat a műre és annak szerzőjére egyaránt – „támadás a szerző művében megjelenő személyisége ellen”.¹⁵²

¹⁴⁵ MEZEI Péter: Elképzelttem: nem lenne jó. In: POGÁCSÁS i. m. (11. lj.) 413; PAKU i. m. (136. lj.) 89.

¹⁴⁶ SÁPI Edit: A hazai szerzői jogi jogalkotás fontosabb állomásai. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2019/6., 66–67.; SÁPI i. m. (77. lj.) 151.

¹⁴⁷ FALUDI Gábor: A szerzői mű egysége védelmének egyes kérdései. *Infokommunikáció és Jog*, 2011/5., 166.

¹⁴⁸ POGÁCSÁS Anett: Garancia vagy akadály? A szerzői jogról való lemondás tilalmának helye egy rugalmas szerzői jogi rendszerben. *Infokommunikáció és Jog*, 2017/1., 40.

¹⁴⁹ GRAD-GYENGE Anikó (szerk.): *Kézikönyv a szerzői jog érvényesítéséhez*. Budapest, ProArt, 2019. 73.

¹⁵⁰ FALUDI Gábor: A paródia a szerzői jogban. In: KÖHIDI Ákos – KESERÚ Barna Arnold (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*. Győr–Budapest, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó, 2015. 117.

¹⁵¹ LIGHT i. m. (112. lj.) 617.

¹⁵² Moana WEIR: Making Sense of Copyright Law Relating to Parody: A Moral Rights Perspective. 18(2) *Monash University Law Review* (1992) 196.

E beavatkozás megítélésére a becsületnek és a hírnévnek (vagy polgári jogi terminológiával élve: a jóhírnévnek) a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2:45. §-ában található megközelítései,¹⁵³ illetve a véleménynyilvánítás korlátai megfelelő mércét biztosítanak – ha az Sztj. 1999. évi időállapota szerint ítélnék meg a kérdést. Ám az Sztj. 13. §-ának jelenlegi értelmezése a becsület és a hírnév sérelmét kizárólag a megváltoztatás vagy a művel kapcsolatos visszaélés feltételéhez köti, az eltorzítással és a megcsönkítással szemben viszont a szerző feltétel nélkül tiltakozhat. Nehezíti a helyzetet, hogy a paródia esetében a felhasználás engedélyezése nem jelent járható alternatívát,¹⁵⁴ mivel az eredeti mű szerzője sok esetben ellenérdekelt lehet abban, hogy a paródia elkészüljön, ugyanakkor a – *de lege ferenda* – szabályozás semmiképpen sem elégedhet meg azzal a helyzettel, hogy az integritást nem sértő, a paródiába foglalt véleménynyilvánítás szerzői jogi elismerés nélkül maradjon.¹⁵⁵

Amennyiben a jogalkotó a paródia-kivételt – nem korlátlanul, de – teljes valójában¹⁵⁶ a hazai szerzői jog részévé szeretné tenni (amely álláspontunk szerint egyébként indokolt), akkor a fenti problémakörből adódóan három – egymást nem minden esetben kizáró – választási lehetősége van:

1. Visszaállítja az Sztj. 13. §-ának a törvény hatálybalépésekor irányadó állapotát. Ez egyúttal azt is jelentené, hogy a 2013-ban megemelt védelmi szint csökkentése útján a BUE 6bis cikkével tartalmilag ismételtlen egyező rendelkezés kerülne kialakításra. Véleményünk szerint – bár általánosságban a védelmi szint csökkentése nem tűnik támogathatónak – e konkrét esetben a módosítás megvalósítható lenne, különös tekintettel arra, hogy a hazai szerzői jog egyszer már élt ezzel a lehetőséggel a hatályos Sztj. hatálybalépésekor, és a jogirodalomban megfogalmazott álláspontok szerint is helyénvaló lenne.

Mivel a Módtv. érdemben igazából nem változtatott a mű egységéhez fűződő jogra vonatkozó rendelkezésen, a 13. § „eredeti állapotának helyreállítása” alternatív módon elképzelhető úgy is, hogy a paródia-kivételt kodifikáló jogszabály indoklásában kerül deklarációra az értelmezés helyes módja, az Alaptörvény 2019. január 1. napján hatályba lépett módosítását követően ugyanis az indoklásban leírtakat kell elsődlegesen figyelembe venni egy rendelkezés értelmezése során (*szubjektív teleologikus értelmezés*).¹⁵⁷

2. Az Sztj. 13. §-ának egy újabb bekezdéssel való kiegészítése útján, a paródia-kivétel kodifikálásával egyidejűleg, egy speciális integritásvédelmi szabály megállapítására is lehetőség lenne a paródiacélú felhasználások vonatkozásában, amelyben a jogalkotó – a véleménynyilvánításra és

¹⁵³ L. még KOLTAY András: A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelme Európában. In: POGÁCSÁS i. m. (11. lj.) 319.; KOLTAY András: A becsület, a jóhírnév és az emberi méltóság fogalmi elhatárolása a magyar magánjogban. In: DARÁK–KOLTAY i. m. (23. lj.) 435–458.

¹⁵⁴ FOSTER i. m. (53. lj.) 339.; LIM i. m. (43. lj.) 73. és NG'AMBI i. m. (107. lj.) 17., 22.

¹⁵⁵ JACQUES i. m. (75. lj.) 195.

¹⁵⁶ LAI i. m. (8. lj.) 78. Lai álláspontja szerint a kivétel csak a lehető legtágabb formájában éri el társadalmi céljait.

¹⁵⁷ Bővebben l. SZIGETI Krisztina: A bírói jogértelmezés és a hetedik Alaptörvény-módosítás. *Eljárásjogi Szemle*, 2018/4., 9–17. és Alaptörvény 28. cikk.

annak korlátaira tekintettel – önálló feltételrendszer szabhatna az ilyen felhasználások és a mű egységének tisztázása érdekében. Megfontolandó, hogy ez a feltételrendszer konformitást mutatna-e a BUE által megkívánt keretekkel. Álláspontunk szerint a francia vagy a német szabályozásban a szoftverekre és a filmekre vonatkozó egyedi feltételrendszerre¹⁵⁸ és arra tekintettel, hogy a BUE külön nem nyilatkozik az integritás korlátozásának kérdéséről, feltételezhető, hogy e megoldás nem ütközne a nemzetközi jogi keretrendszerbe, ugyanakkor figyelemmel kell lenni arra, hogy e példák a műtípusok tekintetében adnak speciális szabályozást, míg a jelen esetben egy szabad felhasználás vonatkozásában kerülne sor az integritás egyedi feltételeinek kidolgozására, így eredendően más jellegű korlátozásról lenne szó. A francia és a holland szabályozásból kiindulva, opció lehet annak előírása, hogy a mű egységét nem sértő felhasználás a kifejezőmódjában nem lépheti túl a műfajban szokásos mértéket, vagy esetleg – reflektálva a véleménynyilvánítás szabadságára mint a szerzői jog külső korlátjára – a felhasználás során tanúsított kifejezőmód a szükséges és arányos mértéket nem haladhatja meg. A szerző tehát abban az esetben hivatkozhatna a mű integritásának sérelmére, ha e speciális kereteket a felhasználás túllépi. Az alternatíva megalapozottságát erősíti, hogy az idézés vonatkozásában a BUE¹⁵⁹ és az Szjt.¹⁶⁰ is alkalmaz hasonló feltételeket.

3. Természetesen minden esetben rendelkezésre áll az a lehetőség, hogy a jogalkotó teret enged a bíróságoknak, bízva abban, hogy ha absztrakt-normatív jelleggel nem is válaszolták meg teljes mértékben a kérdést, a joggyakorlatban van annyi mozgástér, hogy a felmerülő eseteket a kivétel esetleges beiktatásának céljával összhangban lehessen eldönteni. Segítségül szolgálnának ehhez a polgári jog Ptk.-ban rögzített generálklauzulái, mint például a jóhiszemű és tisztességes joggyakorlás elve és különösen a joggal való visszaélés tilalma.¹⁶¹ De ebben az esetben a paródia-kivétel és az integritás kapcsolatának vonatkozásában a fent ismertetett értelmezési kérdés nyitva maradna.

A kérdés teljes bemutatása érdekében szükséges szólni arról, hogy a hazai jogirodalom már többször is nyilatkozott a paródiáról. Faludi álláspontja szerint, ha az engedély nélküli változtatás nem felel meg a paródia követelményeinek, akkor a felhasználás mértékétől és jellegétől függetlenül az integritáshoz fűződő jog sérelme.¹⁶² Ebből talán arra is lehet következtetni – kicsit megfordítva az állítást –, hogy a paródia követelményeinek megfelelő felhasználás nem feltétlenül sérti a mű egységéhez fűződő jogot. Gyertyánfy Péter a mű egységének védelmével kapcsolatos bírói gyakorlat vizsgálata során – az Szjt.-nek a Módtv. hatálybalépése előtti időállapotát vizsgálva – a következő álláspontra jutott: „Az átdolgozás (...) során való jogsértés az engedélyezett felhasználás esetkörének alete, a paródia pedig olyan sajátos, engedélykérés szükségessége nélküli újraalkotás, ahol a mű egységének sérelme nem következik be.”¹⁶³

¹⁵⁸ Kwall i. m. (54. lj.) 42–43.

¹⁵⁹ BUE 10. cikk: „az elérni kívánt cél által indokolt mértékben megengedett, ha az a bevett szokásoknak megfelel”.

¹⁶⁰ Szjt. 34. § (1) bek. „az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben.”

¹⁶¹ Ptk. 1:3. § és 1:5. §.

¹⁶² Faludi i. m. (147. lj.) 167.

¹⁶³ Gyertyánfy Péter: A szerzői jog bírói gyakorlata 2006-tól: a védelem tárgya és a mű egysége. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2012/4., 45.

Pogácsás álláspontja szerint a transzformatív felhasználások az integritás jogának szűkítését verhetik fel,¹⁶⁴ bár a véleménynyilvánítás biztosítására – így például a paródia szabad lehetőségére – a jelenlegi keretrendszerben rendelkezésre álló, már létező korlátok is nyújtanak megoldást.¹⁶⁵

Végezetül említést érdemel, hogy a külföldi szakirodalom jellemzően megengedőbben nyilatkozik a paródia és az integritás kapcsolatáról. Thomas Heide álláspontja szerint a kérdés nem a nemzeti, hanem a nemzetközi jog szintjén szabályozandó, így a BUE 6bis cikkének kiegészítése útján javasolja az integritáshoz fűződő jog korlátozását.¹⁶⁶ Dane Ciolino szerint a paródia-kivételnek mindenképpen felül kell írnia az integritás jogát, különben az eredeti mű szerzője túl széles körű kontrollal rendelkezne a mű fölött.¹⁶⁷ Thierry Joffrain olvasatában a paródia esetében a szabad véleménynyilvánítás joga és a szerzői jog ütközik, ez pedig szükségessé teheti a személyhez fűződő jogok korlátozását is.¹⁶⁸ Claire Leonard az Egyesült Államok fent ismertetett jogi megoldására reflektálva jelzi azon álláspontját, miszerint ha a személyhez fűződő jogok felülírhatnák a *fair use* tesztet, akkor a paródia célú felhasználások ellehetetlenednének.¹⁶⁹ Mariko Foster a japán jog tekintetében – amely Magyarországhoz hasonlóan szintén nem rendelkezik kifejezett paródia-kivétellel – javasolja a szabad felhasználás törvényben való rögzítését, egyúttal felhívja a figyelmet arra, hogy a kivétel működőképessége érdekében a személyhez fűződő jogok korlátozására is szükség van.¹⁷⁰ Eugene Lim a kanadai *fair dealing* keretében rendezett szabad felhasználást javasolja úgy kiegészíteni, hogy az ne csak a vagyoni jogok, hanem a személyhez fűződő jogok vonatkozásában is kivételt jelentsen a szerző kizárólagos jogai alól.¹⁷¹

¹⁶⁴ POGÁCSÁS i. m. (115. lj.) 607.

¹⁶⁵ POGÁCSÁS Anett: Contemporary Problems of Integrity Protection of Copyrighted Works: In the Light of Article 6bis of the Berne Convention and the Recent Practice of CJEU. In: SZABÓ Marcell – LÁNCOS Petra – VARGA Réka (szerk.): *Hungarian Yearbook of International Law and European*. Hága, Eleven International, 2019. 368.

¹⁶⁶ HEIDE i. m. (63. lj.) 253.

¹⁶⁷ CIOLINO i. m. (10. lj.) 79., 85.

¹⁶⁸ JOFFRAIN i. m. (2. lj.) 760.

¹⁶⁹ LEONARD i. m. (96. lj.) 318.

¹⁷⁰ FOSTER i. m. (53. lj.) 339., 342.

¹⁷¹ LIM i. m. (43. lj.) 91.

FÓRUM

Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok az online térben – fókuszban a közösségi média

GELLÉN KLÁRA*

Az online világ térnyerésének eredményeként napjainkra megszokott és elterjedt a piaci szektor offline és online platform szerinti megkülönböztetése. Az előbbi gyakorlatilag a tradicionális, heterogén piaci szegmensek gyűjtőfogalma, amely csak e relatív viszonyban, azaz az online térhez viszonyítva nyerhet egységes értelmezést. Online tér alatt értelemszerűen egy olyan mozgásteret érthetünk, amelyben a felhasználók tartalmakhoz jutnak, szolgáltatásokat érnek el, illetve szerződések megkötését bonyolíthatják le az interneten. A különbségtétel a technológiai hozzáféréseken alapul, amely a piaci mechanizmusokban is leképezi és megjeleníti az egyedi sajátosságokat. A felhasználók az új üzleti modellek eredményeként különféle marketing- és reklámfogásokkal találkoznak az online platformokon. A vállalkozások reklámozási tevékenységük meghatározó részét helyezték át a digitális piacterekre.¹ A reklámozók számára e felületek alternatív megoldásként, a tradicionális eszközökkel összevetve szabadabb, személyesebb és célzottabb megjelenési és fogyasztói elérési utat biztosítanak.

A tanulmány célja az online platformok azonosítása, e platformok kommunikációs előnyeinek és hátrányainak feltérképezése, valamint a digitális környezet sajátosságaiból eredő visszaélészerű megoldások bemutatása, kiemelten kezelve egyes, a közösségi média nyújtotta kereskedelmi információkat.

1. Kereskedelmi gyakorlatok az online platformokon

Az Európai Unió jogrendszerében a kereskedelmi gyakorlatok fogalmát és az azok tisztességtelenségére vonatkozó szabályokat a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat tiltó 2005-ös

* Egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. E-mail: gellen@juris.u-szeged.hu.

¹ A reklámszakma és -piac átalakulásához I. PÁZMÁNDI Kinga: A kereskedelmi kommunikáció és a médiapiac 'Tények' és normatív 'ellensúlyok'. *In Medias Res*, 2012/1., 67–79.

irányelv (UCP)² tartalmazza, amelyet nálunk a 2008. évi XLVII. törvény implementált. E jogforrás gyakorlatilag a tisztességes magatartások mozgásterét jelöli ki a vállalkozások számára: amely gyakorlat e rendelkezésekbe ütközik, az tisztességtelennek minősül, és mint ilyen jogsértő, ezáltal szankcionálható.

Az irányelv, *alanyi hatályát* illetően, a fogyasztó és a vállalkozás (kereskedő) közötti kapcsolatokra vonatkozik: célja a fogyasztó mint gyengébb fél védelme a vállalkozással szemben. Ennek megfelelően a vállalkozások tevékenységét szabályozza, rájuk nézve ír elő kötelezettségeket és tiltásokat. Az irányelv *tárgyi hatályáról* megállapítható, hogy a vállalkozások és a fogyasztók között kialakuló kereskedelmi gyakorlatokra kell alkalmazni, értve ez alatt például a kereskedelmi kommunikációkat, így a reklámokat is. Az irányelv szerint akkor minősül egy tevékenység kereskedelminek, ha közvetlenül összefügg a vállalkozás önálló foglalkozásával vagy gazdasági tevékenységével, a vállalkozás árujának fogyasztók részére történő értékesítésével, szolgáltatásával vagy eladásösztönzésével.³ A (6) preambulumbekzdésből következően az irányelv hatálya alól csak azok a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra vonatkozó nemzeti jogszabályok zárhatók ki, amelyek 'kizárólag' a versenytársak gazdasági érdekeit sértik, vagy szakemberek közötti ügyleteket érintenek. A fogyasztók védelme érdekében az irányelv teljes harmonizációt ír elő, így a tagállamoknak nincs lehetőségük további korlátozások vagy szigorítások bevezetésére.⁴

1.1. Az online platform

Témánk szempontjából fontos kiemelni, hogy a szabályozás ágazat-, technológia- és platformsemleges. *Ágazatsemleges*, mivel bármely gazdasági ágazatban alkalmazni kell még akkor is, ha az adott területnek van speciális ágazati jogforrása, amely egyes tisztességtelen gyakorlatokat is szabályoz. A terület speciális rendelkezésein kívül eső tisztességtelen magatartások az UCP irányelv alapján ítéltetők meg. Ha tehát valamely ágazati jogforrás speciálisan szabályoz egy tisztességtelen gyakorlatot, akkor e szabályok irányadók rá, és az adott ágazat általános, mögöttes joganyagát az UCP irányelv adja meg (pl. speciálisak az Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv szabályai a kereskedelmi kommunikációk és a reklámjogi kérdések kapcsán).⁵ Az irányelv *technológiasemleges* is, mivel nincs jelentősége annak, hogy mely technológiai eszközön és közzétételi móddal valósul meg a kereskedelmi gyakorlat. Azonban a rendelkezések alkalmazása olykor az adott közzétételi mód és technika sajátosságain keresztül ítéltetők meg.

² Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról („Irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról”).

³ UCP 2. cikk d) pont.

⁴ L. ehhez a C-304/08. sz., *Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs eV kontra Plus Warenhandels-gesellschaft mbH* ügyben 2010. január 14-én hozott ítéletet.

⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv).

Ezzel szorosan összefügg *platformsemleges* jellege is, mivel a jogforrás nem ad külön rendelkezést a megjelenési felületre, az egyes platformokra, így külön az offline és az online platformokra sem.⁶ Az UCP irányelv alkalmazási köre tehát tágan értelmezhető, mivel az offline és az online ügyletekre egyaránt irányadó. Ugyanígy a használt csatornától, a kommunikációs eszköztől vagy eszköztől függetlenül vonatkozik a vállalkozások és magánszemélyek közötti kereskedelmi ügyletekre is.

A technológia- és platformsemlegességből fakad, hogy az online térre nincs külön jogforrás, szabályrendszer vagy rendelkezés: ugyanazon jogi normákat kell a tisztességtelen gyakorlatok megítélésakor alkalmazni, mint az offline kereskedelmi térenél. Tekintettel a technológia- és platformsemleges szabályozásra számos tisztességtelen magatartás valósítható meg online közegben ugyanúgy, mint az offline kapcsolatokban, mivel vannak olyan jogsértések, amelyeknek az online közeg nem ad egyedi specifikációt. Például a televíziós műsorszolgáltatásban és az online térben ugyanúgy megtevésztő a reklámban az áru lényeges tulajdonságára vonatkozó hamis állítás. A reklámnak itt is meg kell felelnie a hiteles, igaz és pontos tájékoztatás követelményeinek, és a fogyasztótól nem várható el, hogy több forrásból gyűjtse össze a tájékoztatás egyes elemeit – emiatt a reklámokat önállóan, önmagukban vizsgálja a hatóság. Természetesen ezek olyan általános követelmények, amelyek konkrét esetben történő mérlegeléskor fontos lehet az adott platform sajátosságainak figyelembevétele is, de jellemzően ezek nem platformspecifikusak.

Vannak azonban olyan kereskedelmi gyakorlatok, amelyek specialitását, egyediségét – sőt akár a kialakulásának a lehetőségét is – az internet által kínált online platform adja meg. Az Európai Bizottság (EB) 2016-os iránymutatásában úgy fogalmaz, hogy „[a] platformok rendszerint biztosítják az infrastruktúrát, és lehetővé teszik a szolgáltatók és felhasználók közötti interakciót az áruk, a szolgáltatások, a digitális tartalom és az információk online biztosítása érdekében”.⁷ A 2017-es, *Online platformok és a digitális egységes piac – Lehetőség és kihívás Európa számára* című közlemény szerint az online platformok „képesek új piacokat létrehozni és formálni, a hagyományos piacok számára kihívást jelenteni, és a részvétel vagy az üzleti tevékenység új formáit nagy mennyiségű adat gyűjtése, feldolgozása és szerkesztése révén megszervezni”.⁸ Az Európai Parlamentnek az online platformokról és a digitális egységes piacról kiadott 2017-es állásfoglalása pedig úgy fogalmaz, hogy „az online platformok interaktív eszközként használják az internetet, és a felek közötti kapcsolatokat megkönnyítő közvetítő szerepét töltik be, ezáltal a globális piachoz való hozzáférés elősegítése révén előnyökkel járnak a felhasználók, a fogyasztók és a vállalkozások számára”. Hozzáteszi még, hogy „az online platformok hozzájárulhatnak az áruk és szolgáltatások keresletének és kínálatának a közösségi érzelmek, a megosztott hozzáférés, a hírnév és a bizalom alapján való kiigazításához”.⁹ (Ez utóbbi jellemzők kiemelt szerepet kapnak a közösségi médiával összefüggésben bemutatott egyes esetek leírásában.)

⁶ Iránymutatás a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról szóló 2005/29/EK irányelv végrehajtásához/alkalmazásához. Brüsszel, 2016.5.25. [SWD (2016) 163] (a továbbiakban: Iránymutatás 2016) 5.2. pont, 132.

⁷ Uo.

⁸ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Az online platformok és a digitális egységes piac – lehetőség és kihívás Európa számára. Brüsszel, 2016.5.25. COM(2016) 288 final.

⁹ Az Európai Parlament 2017. június 15-ei állásfoglalása az online platformokról és a digitális egységes piacról [2016/2276 (INI)].

Nem találkozunk az online platform meghatározásával a szabályozásban,¹⁰ azonban az Európai Bizottság már a 2016-ban kiadott iránymutatásában törekedett néhány platformként, ‘piactérként’ működő üzleti modell azonosítására:

- keresőmotorok (pl. Google, Yahoo!);
- közösségi média (pl. Facebook, Twitter);
- felhasználói értékelő eszközök (pl. Tripadvisor);
- összehasonlító eszközök (pl. Trivago, Rentalcars.com, Kayak, Booking.com);
- közösségi (megosztásalapú) gazdasági platformok (pl. Airbnb, Uber);
- e-kereskedelmi platformok, piacterek (pl. Zalando, Amazon, Alibaba, eBay);
- alkalmazás-áruházak (pl. Google Play, Amazon Appstore);
- kollektív vásárlási weboldalak (pl. Groupon).¹¹

A következőkben az online platformok általános felhasználói sajátosságait kívánjuk bemutatni, rávilágítva arra, hogy milyen pozitív, illetve a tisztességtelen gyakorlatoknak teret engedve milyen negatív jelenségeket rejthetnek magukban.¹²

1.2. Az online platformok felhasználói sajátosságai

1.2.1. Korlátlan terjedelem

Előnynek számít, hogy az internet nyújtotta korlátlan felület szélesebb mozgásteret biztosít, és több információ átadását teszi lehetővé a vállalkozásoknak. Eddig az offline kereskedelemben a jogsértések nagy része pontosan azzal valósult meg, hogy a közzétételi felület (pl. a nyomtatott sajtó) vagy a műfaji sajátosságok (pl. a reklámblokk) nem biztosították a fogyasztó széles körű tájékoztatását, így alapvetően ‘térbeli akadályok’ merültek fel a tájékoztatás korlátjaként.¹³

A marketingkommunikációs eszközök egyik meghatározó jellemzője, hogy milyen részletes információ közlésére alkalmasak. A felhasználó egyebek között ezt a szempontot is mérle-

¹⁰ A platformok meghatározása: „Az Európai Parlament elismeri, hogy uniós szinten igen nehéz lenne az online platformokat egységes, jogilag releváns és időtálló módon meghatározni olyan tényezők miatt, mint a meglévő online platformok és tevékenységi területeik széles skálája, illetve a digitális világ gyorsan változó környezete; úgy véli, hogy az egységes uniós meghatározás, illetve a minden helyzetre egységesen alkalmazható megközelítés mindenesetre nem segítené hozzá az Uniót a platformalapú gazdaság sikeréhez.” Uo., 6. pont. „Az Európai Parlament ennél fogva úgy véli, hogy az online platformokat a vonatkozó uniós szintű ágazatspecifikus szabályozásban kell megkülönböztetni és meghatározni jellemzőik, besorolásuk és elveik szerint, egy problémaközpontú megközelítés alapján.” Uo., 8. pont.

¹¹ Iránymutatás 2016 (6. lj.) 132–133.

¹² A tanulmánynak nem célja a közösségi oldalak jogi szabályozáson túlmutató, saját szabályzatainak bemutatása (pl. Facebook Hirdetési szabályzata), azaz hogy a szolgáltató mely szabályok alapján engedi meg a felhasználóknak az adott platformon való megjelenést és jelenlétet. A Facebook szabályozási kérdéseihöz l. NYAKAS Levente: A Facebook leporolt közösségi irányelvei: globális versus nemzeti médiaszabályozás? *MTMI*, 2015. április 8. http://nmhh.hu/cikk/192573/A_Facebook_leporolt_kozossegi_iranyelvei_globalis_versus_nemzeti_mediaszabalyozas.

¹³ Ezzel összefüggésben l. a C146/16. sz., a *Verband Sozialer Wettbewerb eV kontra DHL Paket GmbH* ügyben 2017. március 30-án hozott ítéletet.

geli, amikor kiválasztja a fogyasztóhoz vezető optimális kommunikációs csatornát. E megközelítésben az internetre az jellemző, hogy – szemben például a lineáris médiaszolgáltatásokban megjelenő klasszikus reklámblokkokkal – itt nem a szűkösen rendelkezésre álló információkkal, hanem épp ellenkezőleg, az információk gazdag tárházával találkozhatunk. Az interneten megjeleníthető információk nagy tömege azt is jelenti, hogy a fogyasztó döntésének meghozatalát általában nem az információk rendelkezésre állásának hiánya nehezíti meg, hanem a nagy mennyiségű információ szelektálása, a releváns információk megtalálása és kiválasztása, valamint feldolgozása.¹⁴ Egy vállalkozás honlapján nyilvánvalóan nincs területi korlátja a fogyasztók tájékoztatásának – éppen azzal lehet megzavarni és megtéveszteni a fogyasztót, hogy túl sok információt árasztanak felé kaotikus, rendszertelen és áttekinthetetlen formában.

A vállalkozásoknak meg kell találniuk az egészséges egyensúlyt. A korlátlan terjedelem azaz is jár, hogy igen sokféle felületen, platformon jelenhetnek meg a kereskedelmi tartalmak, sőt vannak olyan oldalak is, amelyek már kifejezetten a fogyasztók tájékoztatására specializálódtak (például az ár- és termék-összehasonlító). Amint azt az UCP irányelv végrehajtásáról kiadott 2009. december 3-ai iránymutatás is kiemelte, az igen tág megfogalmazással bíró kereskedelmi gyakorlat fogalma kiterjed az összehasonlító internetes oldalakon alkalmazott online kereskedelmi gyakorlatokra is.¹⁵ Az Európai Bizottság az UCP irányelv alkalmazásáról szóló első, 2013. március 14-ei jelentésében úgy fogalmaz,¹⁶ hogy az „Európai Unió belüli online piac kiépítése többek között azzal az előnnyel jár, hogy megtakarítási és választási lehetőséget biztosíthat a fogyasztók számára. A keresőmotorok, az ár- és termék-összehasonlító weboldalak, a fogyasztói értékelések és a közösségi média olyan eszközök, amelyek a fogyasztói magatartás és az üzleti modellek szerves részévé válnak.”¹⁷ A szabályos, szakszerű, de független ár-összehasonlító oldalak esetében például a vállalkozói tevékenység abból áll, hogy begyűjtik a kiskereskedők által szabott árakat, és ezen információkat a fogyasztó rendelkezésére bocsátják. Az ilyen szolgáltatók szintén kereskedőnek minősülnek, ezért rájuk nézve is kötelezők az UCP irányelv rendelkezései. Ilyen esetekben az oldal felhasználóinak tudomására kell hozni a szolgáltatók által alkalmazott módszertant és kritériumokat, valamint a bizonyos vállalkozásokhoz fűződő szerződéses kötelekeket – hangsúlyozta az EB. A Bizottság szerint az ilyen eszközök csak akkor járulnak hozzá a fogyasztói bizalom erősítéséhez, ha világos, átlátható és pontos információkat közölnek.

¹⁴ Vj-91/2009.

¹⁵ Commission Staff Working Document Guidance on the Implementation/Application of Directive 2005/29/EC on Unfair Commercial Practices. Brüsszel, 4.12.2009 SEC (2009) 1666 final (a továbbiakban: Iránymutatás 2009), 1.2 pont. 7.

¹⁶ A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról szóló, 2005. május 11-i 2005/29/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv („A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló irányelv”) alkalmazásáról szóló első jelentés. Brüsszel, 2013.3.14. COM(2013) 139 final (a továbbiakban: Jelentés 2013).

¹⁷ Uo. 3.4.2. pont, 24–25.; l. még a *Bringing E-Commerce Benefits to Consumers* című bizottsági szolgálati munkadokumentumot. Brüsszel, 2012.1.11. [SEC (2011) 1640 final], 19–20.

A jelentés kiemeli, hogy az UCP irányelv különféle olyan előírásokat tartalmaz, amelyek az ár-összehasonlító weboldalakra és a fogyasztói értékelő eszközökre is alkalmazhatók¹⁸ (pl. az irányelv I. mellékletének 22. pontja alapján minden körülmények között tilos „annak valótlan állítása, vagy olyan hamis benyomás keltése, hogy a kereskedő nem a saját kereskedésével, vállalkozásával, mesterségével vagy szakmájával kapcsolatos célból jár el, vagy hamis módon fogyasztóként való fellépés”). A kereskedőknek tilos ár-összehasonlító weboldalak felhasználásával megtévesztő kijelentéseket tenniük vagy jelentős információkat elhallgatniuk, többek között az ár vagy a termékek és szolgáltatások rendelkezésre állása tekintetében. (Az I. melléklet 18. pontja értelmében minden körülmények között tiltott cselekmény a „téves tényszerű információ szolgáltatása a piaci feltételekről, illetve a termék fellelhetőségének lehetőségeiről, azzal a szándékkal, hogy a fogyasztót a terméknek a szokásos piaci feltételeknél kevésbé kedvező feltételek melletti megvásárlására bírják rá”).¹⁹

Kiemelten kell kezelni továbbá a *függetlenség* kérdését: az irányelv alapján azt is egyértelművé kell tenni, hogy független-e az ár-összehasonlító weboldal. Ha valamely vállalkozás (közvetve vagy közvetlenül) támogatja, akkor arról a fogyasztókat egyértelműen és világosan tájékoztatni kell, hiszen az meghatározó jelentőségű. A veszélyforrás ez esetben a valóban objektívan működő oldalak hiteles tájékoztatásába vetett bizalom aláásásában keresendő. Amennyiben nem függetlenek, erről az ilyen oldalaknak tényszerű információval tájékoztatniuk kell a felhasználót. Az EB kiemeli, hogy a rendelkezésére álló bizonyítékok azt mutatják, hogy a fogyasztók számára ezen átfogó jogi keret ellenére is nehéz a különféle termékek árának és minőségének összehasonlítása.²⁰

A jelentés ismerteti, hogy a témában született bizottsági szolgálati munkadokumentum azt mutatta, hogy az információközvetítő felületek – így az ár-összehasonlító weboldalak – révén a fogyasztók számára nyújtott információk gyakran részrehajlók, esetenként megtévesztők vagy helytelenek. Különösen igaz ez az ár tekintetében, továbbá azt illetően, hogy a kiskereskedőnek fizetnie kellett-e azért, hogy terméke szerepeljen a listában, valamint az ajánlatok rangsorolásának kritériumai, illetve a szállítási költségek vonatkozásában.²¹ Az Európai Bizottság szerint a végrehajtási tapasztalatok megerősítik, hogy az ár-összehasonlító weboldalakkal kapcsolatos legsúlyosabb problémák egyike abból ered, hogy nem hozzák nyilvánosságra az oldalt üzemeltető kereskedő személyazonosságát vagy azt a körülményt, hogy a kiskereskedők fizetnek-e azért, hogy feltüntessék a termékeiket és a szolgáltatásaikat. Így például tisztességtelen, amikor az online ár-összehasonlító szolgáltatás egy adott termék előállításával foglalkozó vállalkozáshoz tartozik vagy linkkel hozzá vezet, és az ezt a termékei reklámozásához használja fel.²²

¹⁸ Iránymutatás 2016 (6. lj.) 5.2.7. pont, 147–152.

¹⁹ Jelentés 2013 (16. lj.) 3.4.2. pont, 24.

²⁰ Uo., 25–26.

²¹ Uo., 25.

²² Uo.

1.2.2. Egyszerű és gyors információelérés

Az interneten megjelenő tájékoztatásokkal kapcsolatban kiemelendő, hogy a világháló jellegéből adódóan a leginkább alkalmas arra, hogy a termékekről a releváns információk teljes körét gyorsan nyújtsa.²³ Az online értékesítési felület tekintetében is irányadó az UCP 7. cikke (4) bekezdésének b) pontja, amely szerint az információközlésnek egyszerűen és gyorsan kell megtörténnie. Az egyszerű és gyors elérési út kérdése kapcsán teszünk említést az internetes reklám tipikus formájáról, a *banner*ről. A banner a weboldalakon elhelyezett álló vagy mozgó reklámfelület, reklámcsíkszerűen, tipikusan valamely honlapra mutató hivatkozás, amely a hagyományos linknél sokkal figyelemfelkeltőbb. A banner hatékonyságát meghatározó tényezők a méret [pl. fél vagy teljes banner, szélesvásznú (*leaderboard*), közepes vagy nagy téglalap, felhőkarcoló (*sky-scra- per*) és széles (*wide*) felhőkarcoló vagy gomb], az érdekesség, az aktualitás, a honlap, amelyen megjelenik, a megjelenés (pl. azonnal felbukkan-e, vagy görgetni kell a lapon, mielőtt láthatóvá válik) – ezek mind fontos tényezők a fogyasztói hozzáférés alapján.

A banner tisztességességének megítélésével a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) már sokszor foglalkozott, és több határozatában megállapította, hogy a fogyasztó a reklám észlelésekor különféle viselkedésmintát követhet. Eldöntheti, hogy rákattint-e a bannerre – ilyenkor az csak *elérési útként* szolgál a további információszerezéshez, és a weboldalon többnyire bővebb tájékoztatás található. Ez tehát tudatos, aktív fogyasztói választást jelent: amennyiben az érdeklődését felkeltette, a felhasználó rákattinthat a bannerre, amely elvezeti az adott vállalkozás honlapjára (ún. *landing page*), ahol tájékozódhat. A tisztességes gyakorlat követelményei: a 'kutakodás' nélküli további tájékozási lehetőség, az egyértelmű, világos megfogalmazások, a minden szükséges részletre kiterjedő információ biztosítása. Ha értelmezési problémákhoz vezető, homályos vagy hiányos tájékoztatást kap a fogyasztó a reklámozott termékkel kapcsolatban, akkor a banner tisztességtelennek minősül.²⁴

A banner megítélése kapcsán kiemelt jelentőséggel bír, hogy rákattintva a fogyasztó milyen egyéb információkhoz jut hozzá. Általános követelmény, hogy a reklám szövegének ez esetben is valóságnak kell lennie, és nem hallgathat el az akció megítélése szempontjából jelentős tény, körülményt. A reklámozó által adott tájékoztatás teljeskörűsége esetről esetre bírálható el. Összességében elmondható, hogy a bannerre esetében nem lehet jogsértő, hiányos tájékoztatásról beszélni, amennyiben az állítás helyes értelmezéséhez szükséges információ egyszeri továbbkattintással minden nehézség nélkül megismerhető.²⁵

1.2.3. A fogyasztóbarát, kényelmes elérhetőségi utak kialakításának lehetősége

A felhasználó az internet terjedelmileg korlátlan volta és a használat, a hozzáférés gyorsasága miatt úton-útfélen reklámokba ütközik. A kifinomult és folyamatosan fejlődő technikai megoldások számos tolakodó, olykor valóban agresszív elérési, hozzáférési utat alakítanak ki. Az el-

²³ 51/2014 VJ.

²⁴ 12/2009 VJ; 14/2010 VJ.

²⁵ 170/2006 VJ.

helyezés szempontjából fontos, hogy a termékkel kapcsolatos, a fogyasztók reális döntéséhez szükséges lényeges információk könnyen elérhetők legyenek, fogyasztóbarát módon legyenek elhelyezve, és biztosítva legyen a fogyasztó aktívabb, szabadabb választási lehetősége. A fogyasztók másképpen viszonyulnak a kereskedelmi tartalmakhoz az online és az offline közegben. Az, hogy a reklámokkal szembeni fogyasztói magatartás a reklámot közléstől, csatornától is függ, az internet előtt sem volt ismeretlen jelenség. Online közegben a reklámkerülés eszköztára kibővült – egyfelől a kereskedelmi információ könnyen elérhető, másfelől viszont könnyen el is kerülhet. Sőt mára kialakult az úgynevezett semleges viszonyulás, amelyet bannervakságnak nevezünk:²⁶ főleg a gyakorlott, naponta netező látogatókra jellemző, hogy továbblépnek, direkt kerülnek, kizárják a figyelmükből a bannereket.

Míndezek a tényezők együttesen azt eredményezik, hogy e platformokon a kereskedelmi tartalmak könnyebben elérhetők, több információhoz juthat az érdeklődő fogyasztó, de a reklámkerülés sokkal szélesebb körben elterjedt jelenséggé vált. A vállalkozások újabb és újabb megoldásokat alakítanak ki, hogy hatékonyan eljussanak a fogyasztóhoz: a marketing- és reklámszakemberek egyre inkább keresik az internetes hirdetés legmegfelelőbb formáját. Ilyen megoldás lehet, hogy olyan oldalakon helyezik el a bannereket, amely a hirdető oldal témájába vág, így az arra látogató felhasználó érdeklődési körébe tartozik, vagy akciókat, kuponokat hirdetnek, ezáltal is fokozva a látogatók érdeklődését.

Összességében elmondható, hogy a bannerekkel szemben támasztott követelmények azonosak az egyéb kereskedelmi gyakorlatokkal szemben felállított követelményekkel. A banner tisztességes célja az online felület nyújtotta lehetőségek optimális kihasználása oly módon, hogy az a fogyasztó számára ne legyen agresszív és tolakodó.

2. A közösségi oldalak és a kereskedelmi kommunikáció

A közösségi oldalak is online platformként definiálhatók, lényegi vonásuk a közösség egyes tagjainak közös felületen történő információáramoltatása, piaci oldalról tekintve közvetítés fogyasztó–fogyasztó relációban, de természetesen a piaci szereplők, a vállalkozások (kereskedők) is egyre meghatározóbb jelenlétet mutatnak e felületeken.

A közvetítő szerepről Koltay András a következőképp fogalmaz: „a médium és a közönség között mindig volt közvetítő (újságárus, posta, műsorterjesztő), de az internetes környezetben ezek szerepe jócskán megnő elődeikéhez képest. Az internetszolgáltatók, a keresőmotorok (Google) és a *social media* (magyarul: közösségi média, azaz a Facebook, Twitter stb.) például nemcsak megkerülhetetlenek a kommunikáció folyamatában, hanem képesek a nyilvános szféra alapvető befolyásolására is, arra, hogy bizonyos tartalmakat elérhetetlenné vagy csak nagy nehézségek árán elérhetővé tegyenek, más tartalmakat pedig tömegekhez juttassanak el.”²⁷ A vál-

²⁶ GYULAVÁRI Tamás – HUBERT József: A hatásosság és hatékonyság fogalmainak értelmezése online vs. offline kampányok keretében. In: HETESI Erzsébet – RÉVÉSZ Balázs (szerk.): „Marketing megújulás”. Marketing Oktatók Klubja 20. konferenciája, 2014. augusztus 27–29., Szeged, SZTE GTK, 2014. 1–10.

²⁷ KOLTAY András: Az internetes kapuőrök és az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke – a sajtószbadság új alanyai. *Allam- és Jogtudomány*, 2017/4., 129–140.

lalkozások üzleti modellként tekintenek e felületekre, hiszen a „közösségi média abban segít a vállalatoknak, hogy újragondolják marketingüzeneteik tradicionális, egyirányú kommunikációs folyamatát, és beépítsenek egy újfajta, kétirányú kommunikációt marketingstratégiájukba, ahol már a felhasználók képesek tartalmat létrehozni, módosítani, megosztani, valamint párbeszédet folytatni a világhálón lévő legtöbb tartalomról.”²⁸

2.1. Bújtott reklám

„Az internetet mint csatornát szokás kétfelé bontani. A web 1.0 sok szempontból a hagyományos, régi típusú médiumokkal mutat hasonlóságot (alapvetően *one-to-many* kommunikáció, tartalom-szolgáltató–tartalomfogyasztó felosztás, interaktivitás alacsonyabb foka stb.). Ezzel szemben a web 2.0 számos téren hozott változást (*many-to-many* kommunikáció, fogyasztók egymás között beszélgetése kiszélesedik, elmosódó határok tartalomszolgáltató és -fogyasztó között, magasabb fokú interaktivitás stb.). Összességében felfoghatjuk úgy is, hogy a web 2.0 a társadalmi hálózatok egy, mindenki által megközelíthető pontba tömörülését (internet) és egyúttal kibővülését (bárki elérhető bárki számára) hozta el, azaz bizonyos fokig a társadalom virtuális, webes leképeződése jött létre.”²⁹

A web 1.0 után forradalmi változást jelentett a web 2.0 megjelenése, amelynek egyik fő jellemzője, hogy a felhasználók az online felületeket mintegy sajátjukként kezelve nyíltabban, őszintébben jelennek meg, és a másik felhasználótól érkező nyilatkozatokat is nyitottabban fogadják. Tekintve, hogy a felhasználók e felületeken egymással lépnek kapcsolatba, tipikusan ezt a jellemzőt kihasználva lehet visszaélni a fogyasztónak egyes felületekkel szemben meglévő bizalmával, és lehet megtévesztő a gazdasági információ közzététele.

Tipikusan ilyen eset, amikor a közösségi médiában – közösségi oldalakon, blogokban, hálózatépítő weboldalakon – *bújtott reklámot* tesznek közzé (blogmarketing, áruhás hirdetés). A blogmarketing kevésbé ötletorientált – itt a fogyasztó állításába vetett bizalom játszik nagy szerepet (a vállalkozás azt a látszatot kelti, mintha fogyasztóként fogalmazná meg a véleményét). Az Európai Parlament a reklámok fogyasztókra gyakorolt hatásáról szóló 2010-es állásfoglalásában, Az internet és az új technológiák fejlődéséből eredő problémák részben e témával is foglalkozik. Rávilágít arra a gyakori esetre, amikor közösségi kapcsolatépítő hálózatokon, fórumokon és blogokon helyeznek el tartalmuk alapján egyszerű véleménynyilvánításnak tűnő „bújtott” reklámot (pl. egy vállalkozás, termék, szolgáltatás megítéléséről). Megjegyzi, hogy amennyiben ezek nem objektív forrásból származnak, fennáll a veszélye, hogy a fogyasztók megtévesztés áldozataiként rossz gazdasági döntéseket hoznak. Általában az egyes vállalkozá-

²⁸ GÁTI Mirkó – MARKOS-KUJBUS Eva: *A közösségi média mint online stratégiai eszköz*. Az előadás elhangzott a Magyar Marketing Szövetség Marketing Oktatók Klubja 18. országos konferenciáján (Miskolc, 2012. augusztus 30–31.).

²⁹ GYULAVÁRI–HUBERT i. m. (26. lj.); l. még ehhez HUBERT József: Marketingmérés – két eset az on-line marketing világából, <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2468/1/VT2016n9p41.pdf>, 44. A web 2.0 szabályozási kérdéseiről l. KLEIN Tamás: A web 2.0. egyes szabályozási kérdései – különös tekintettel az alkotmányjogi vonatkozásokra. In: KLEIN Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről*. Budapest, Média-tudományi Intézet, 2018. 41–51.; TÓTH András: A web 2.0 versenyjogi vonatkozásai. Uo., 51–67.

sok közvetlenül vagy közvetve olyan fogyasztóktól származó üzenetek vagy kommentek terjesztését finanszírozzák, amelyek valójában reklámok, kereskedelmi jellegű üzenetek. Ha ez bebizonyosodik, természetesen tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak és piaci magatartásnak minősül. Az Európai Parlament állásfoglalásában javasolja a megfigyelők (moderátorok) alkalmazását ezeken a fórumokon, valamint erre a rejtett reklámozási formára felhívó tájékoztató kampány folytatását a bizalom növelése érdekében.³⁰

Ha egy vállalkozás megjelenik e felületeken, akkor azt megfelelő formában kell megtennie (pl. bannerként, elektronikus hirdetésként); ha viszont a népszerűsítő tartalmat úgy tünteti fel, mintha egy másik privát felhasználótól érkezne, akkor az egyértelműen a fogyasztó megtévesztése, kijátszása, félrevezetése, és mint ilyen, tisztességtelen. (Feketelista 22. pont: Annak valótlan állítása, vagy olyan hamis benyomás keltése, hogy a kereskedő nem a saját kereskedésével, vállalkozásával, mesterségével vagy szakmájával kapcsolatos célból jár el, vagy *hamis módon fogyasztóként való fellépés.*)

A probléma klasszikus, hiszen a reklámjog egyik alapvető tétele a fogyasztók megtévesztésének tilalma. Azonban a veszélyforrás jellege új, mivel a modern technológiák adta lehetőségek révén a vállalkozások egészen új módszerekkel próbálnak úgynevezett rejtett vagy bújtatott reklámokat elhelyezni, és ezzel a fogyasztókat látszólag fogyasztóként megcélózni. Ezek a módszerek a fogyasztók közötti bizalom kihasználására építenek, arra a tényre, hogy az adott terméket korábban megvásárló fogyasztó tapasztalatában nagyobb a bizalma egy másik fogyasztónak, mint a közvetlenül a vállalkozástól érkező, eleve elfogultnak tekinthető információkban. (Több alkalommal is bíralták a felhasználók által létrehozott értékeléseknek helyt adó weboldalakat is amiatt, hogy látszólag egy *fogyasztó pártatlan véleményére épülő, ám valójában burkolt reklámot tartalmazó értékeléseket jelentetnek meg.* Például az egyik tagállamban annak vizsgálata során, hogy a fogyasztók hogyan hasonlítják össze a kiskereskedelmi energiapiac árait, megállapították, hogy több weboldal valótlannal keltett olyan benyomást a fogyasztókban, hogy ár-összehasonlító oldalról van szó. Egy másik ügyben egy tagállam bírósági megbírságotlalt egy szállodai foglalási weboldalakat üzemeltető céget és annak hét leányvállalatát a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra vonatkozó szabályok megsértése miatt. A weboldal azt állította, hogy összehasonlítja a legjobb ajánlatokat és a szabad szálláshelyeket, azonban ehelyett a „partner szállodákhoz” irányította a foglalásokat azoknak a hoteleknek a sérelmére, amelyek nem szerepeltek a partnerek között.³¹)

2.2. Influencer marketing

Az influencer, véleményvezér

„olyan, a digitális környezetben befolyás gyakorlására, fogyasztói vélemény formálására képes személy, aki akár eseti partnerként, akár dedikált márkanyagkövetként online tartalmat tesz közzé saját weboldalán, közösségi média oldalán, esetleg egyéb online platformon, függetlenül attól, hogy a

³⁰ Az Európai Parlament 2010. december 15-i állásfoglalása a reklámok fogyasztói viselkedésre gyakorolt hatásáról [2010/2052(INI)], 17–18. pontok.

³¹ Jelentés 2013 (16. lj.) 25.

tartalom a sajátja vagy vendégbejegyzés; a legtöbb esetben a véleményvezér elkötelezett követőbázissal rendelkezik. Ideértendő egyebek mellett a közszereplő, de az – akár kiskorú – youtuber, blogger, vlogger egyéb online tartalmakat (így például Facebook-, Twitter-, Instagram, YouTube-, Snapchat-bejegyzéseket) közzétevő személy is.”³²

A véleményvezér-marketing a közösségi média, a vlogger és blogger vezérek véleményformáló erejének újmédia által nyújtott adottságait használja ki. Az ismert személyek, a „celebek” élete könnyen követhető – a szó szoros értelmében a tényleges követés, a figyelés lehetőségét biztosítja. Az általuk képviselt divatirányzat, használati, fogyasztási cikkek mind-mind követendő példaként állnak a rajongók előtt, és alakítják fogyasztói szokásaikat. A vállalkozások felfedezték az e közösségformáló erőben rejlő piaci lehetőséget, és üzleti modelljeik kialakításakor ezt a népszerűséget kihasználva próbálják értékesíteni a termékeiket. Így a vállalkozás és a fogyasztó közé beépül egy alapvetően nem piaci szereplőként értelmezhető személy, aki alkalmas a termék eladásának fokozására. Természetesen az *influencer* és a vállalkozás között üzleti kapcsolat jön létre, tipikusan szerződéses formában.

A klasszikus média esetében az egyes műsorszámok, csatornák bírnak véleményformáló erővel, ma viszont már az újmédia adta lehetőségek révén egy-egy ismert személy is betöltheti ezt a szerepkört. „Tehát valahol maga az *influencer* is termék: egy olyan termék, ami alkalmas arra, hogy egy meghatározott – jellemzően feltüntetetten szponzorált – tartalmat népszerűsítsen.”³³ A rajongók száma a követett személy értékét növeli a gazdasági szereplők számára, mivel nekik az a fontos, hogy a gazdasági célzatú információ a fogyasztók minél szélesebb köréhez juthasson el. Tudatos tervezés szükséges: az ismert személy megfelelően tudja-e képviselni a márkát (hiszen egy rossz választás adott esetben márkakarantáshoz is vezethet), a követők köre rendelkezik-e olyan sajátosságokkal (pl. vagyoni helyzet), hogy a termékkel megcélozható legyen, és amelyekre hatványozottan ráerősíthet a rajongott, mintaként kezelt személy általi népszerűsítés. E folyamatban az *influencerek* a követők körében a fogyasztói döntések meghozatalára fejtenek ki jelentős befolyást. (Piaci szempontból hasonló jelenség, amikor a műsorszámok nézettségi mutatói növelik a reklámhely értékét.)

Az *influencerekkel* népszerűsített cégek termékei és szolgáltatásai esetében ugyanaz a klasszikus kérdés merül fel, mint más kereskedelmi kommunikációnál: a fogyasztó a döntése meghozatala során tud-e arról, hogy ez gazdasági, ellenszolgáltatás fejében közzétett tartalom. A fogyasztónak ekkor is tisztában kell lennie az üzleti kapcsolat meglétével. Fontos kérdés, hogy az *influencer* tájékoztatott-e erről, és ha igen, megfelelően-e, tekintve a célközönség átlagos tagjainak vagy az átlagfogyasztónak a sajátosságait.

A GVH több esetben is vizsgálta, hogy tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősültek-e a terméket, szolgáltatást, illetve összességében a márkát népszerűsítő tartalmak és bejegyzések, ha a mögöttük lévő vállalkozás ezekért ellenszolgáltatást nyújtott, de ez a tény az

³² #GVH#Megfeleles#Velemenyvezer (a továbbiakban: GVH-ajánlás), http://www.gvh.hu//data/cms1037278/aktualis_hirek_gvh_megfeleles_velemenyvezer_2017_11_20.pdf.

³³ MONORI Zsuzsanna: Influencerek: kik ők és honnan jöttek? *NMHH*, 2018. május 25.; http://nmhh.hu/cikk/195715/Influencerek_kik_ok_es_honnan_jottek.

egy posztok láttán valószínűsíthetően nem volt egyértelmű a fogyasztók számára.³⁴ Ezen eljárásokban a GVH e jelenség fontosságára hívta fel a figyelmet azáltal is, hogy a vizsgált vállalkozásokat a helyes gyakorlat népszerűsítésére kötelezte.

A versenyhivatal közzétette továbbá a *#GVH#Megfeleles#Velemenyezer* című ajánlását, amely az e területen kialakuló gyakorlathoz ad hasznos útmutatást. Az ajánlás szerint tipikus példa, hogy az ismert személyek támogató blog- és vlogbejegyzéseket, Facebook-, Twitter-, Instagram-, Snapchat- és YouTube-posztokat, videókat tesznek közzé.³⁵ Az ajánlás kitér arra, hogy mely tartalom indokolja a fogyasztó tájékoztatását:

„többek között vélemény, megjegyzés, észrevétel, hangulatmegjelenítés, spontán reakció, címkézésként a # (hashtag) jel, link (<https://www...>) feltüntetése, termékmegjelenítés, szponzorált poszt, hirdetés, promóciós, népszerűsítő megjelenés, fogyasztói érdeklődést felkeltő cikk, kommentár, magyarázat, amelyet tetszőleges médiumon keresztül terjesztenek, ideértve az online és a különböző digitális csatornákat is.”³⁶

Ellenszolgáltatás fejében nyújtottnak számít egy üzenet minden ösztönző tényező esetén,

„amelyet a közzétételért nyújtanak – így többek között pénzbeli juttatás, esetleg kedvezmény vagy például ruházati, kozmetikai termék, rendezvény-belépőjegy, gépjárműhasználat –, amiért egyéb esetben ellenértéket kellene megfizetni. Fontos, hogy a juttatás nem korlátozódik anyagi ellentételezésre, pénzügyi kifizetésre. Ideértendő az az eset is, amikor például a felek szolgáltatások nyújtását vállalják egymás felé, és egymással szemben fizetési kötelezettségük nem keletkezik (barter).”³⁷

Így természetesen idesorolható az az eset is, amikor „ajándékként” kapja az *influencer* az adott terméket vagy szolgáltatást, hiszen ekkor a termék vagy a szolgáltatás értéke képviseli az ellenszolgáltatást.

A véleményvezér feladata az üzenetek gazdasági hátterének világos és egyértelmű megadása. Az ajánlás szerint a *tájékoztatásnak* az alábbiaknak kell megfelelnie:

„a fennálló üzleti kapcsolattal, közvetlen gazdasági érdekeltséggel összefüggésben jól észlelhetően és hangsúlyosan, szembetűnően és egyszerűen, egyértelműen és közérthetően szükséges feltüntetnie, hogy a közzétett tartalom fizetett, támogatott tartalom és/vagy annak közzétételért ellenszolgáltatásban részesült; a hirdetővel szemben fennálló bármilyen jellegű üzleti kapcsolata, együttműködési formája legyen egyértelműen, átláthatóan és pontosan azonosítható; valós, tisztességes, hiteles képet kell közvetítenie a termékről vagy szolgáltatásról. A tájékoztatásra megfelelő lehet pl. »#Reklám«,

³⁴ Vj-110/2016. számú döntés (Kasza Tibor – Magyar Telekom Nyrt., GoldenEye Kft.); Vj-111/2016. számú döntés [Dukai Regina – „With Love” Kft. (korábbi nevén: Bank-Jegy Szolgáltató Kft.), Red Lemon Kft.]; Vj-112/2016. számú döntés (Rubint Réka – Alakreform Kft., Avanzo-Trade Kft.).

³⁵ GVH-ajánlás, 1.

³⁶ Uo., 2.

³⁷ Uo.

»#Hirdetés«, »#Fizetett tartalom« megjelölés. Fontos, hogy a szponzorált jellegre utaló #-ek az első helyen legyenek olvashatóak a további #-ekkel jelölt címkék előtt. Ugyanakkor elvárt a márkánév feltüntetése, amelyet a védjegy megjelenítése is támogathat, ezzel megkönnyítve a tájékozódást a piaci szereplők között. Alapvetően az ellentételezésre, a reklámjellegre utaló szöveges megjelölések (például »Reklám«, »Hirdetés«, valamint ha az együttműködés jellegéből ez fakad, akkor »... támogatta«, »Szponzorált tartalom«) is megfelelőek.³⁸

Az ajánlás szerint a tájékoztatás fenti általános elvárásainak nem felel meg, amikor az üzleti kapcsolatról szóló tájékoztatás rejtett, burkolt formában, így például lábjegyzetekben, hiperhivatkozásokban vagy olyan szövegrészekben található, amelyeket a fogyasztók valószínűsíthetően nem olvasnak el, rövid ideig vagy nem olvasható méretben látnak.

„Önmagában egy-egy, a hirdető weboldalára mutató link vagy cégnév feltüntetése nem elégséges a megjelenés üzleti jellegének megadásához. Amennyiben a megjelölés nehezen fellelhető, illetve annak egyéb elemei elterelik a fogyasztók figyelmét az üzleti kapcsolat közzétételéről, az vélhetően nem felel meg a világos és egyértelmű megfogalmazás követelményének.”³⁹

A hivatkozott esetek kimenetele szempontjából érdekesség a kötelezettségvállalás, azaz a prevenciók célok előtérbe helyezése a véleményvezér szerepének felhasználásával a kifogásolható magatartások megszüntetése érdekében.⁴⁰

2.3. Hamis népszerűség – önpromóció

A közösségi oldalak népszerűsége piaci értékévé konvertálható. A népszerűség egyértelműen látható (pl. a lájkok, követők, megosztások számában). Ez ahhoz vezethet, hogy a közösségi médiában megjelenő személyek hamis véleménynyilvánításokat (l. bothálózat, klikkfarm, lájkgyárak, lájkvásárlás) vagy népszerűségi mutatókat generálnak. A GVH 2017-ben eljárást indított annak vizsgálatára is, hogy egy hivatalos Facebook-oldal kedvelői és követői számának hirtelen és jelentős mértékű növekedéséhez milyen okok vezethettek. Itt kiemelt jelentősége lehet annak, hogy esetleg ellenszolgáltatás fejében jutottak-e ezen új kedvelésekhez és követésekhez, mivel az az üzletfelek, illetve a fogyasztók döntésének tisztességtelen befolyásolását jelentheti.⁴¹

³⁸ Uo., 4–5.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Sajnálatos, hogy a kötelezettségvállalások a GVH véleménye szerint mégsem teljesültek maradéktalanul. Pl. a vállalt tájékoztató posztok nem az előírt módon jelentek meg, mert elmaradt a versenyhivatal útmutatójának feltüntetése, valamint a heti rendszerességű közzététel. Ezért a GVH az utóvizsgálat eredményként bírságot szabott ki (Vj-5/2019).

⁴¹ Középtávú digitális fogyasztóvédelmi stratégia, 3.1.4 pont, http://www.gvh.hu/data/cms1039191/GVH_Stategia_Digitalis_fogyved_startegia_2018_09_27.pdf.

3. Záró gondolatok

A fogyasztó és a vállalkozás kapcsolatában az online platformok a technológiai jellemzőkből eredő, sajátos kommunikációs környezetet teremtenek a népszerűsítő tartalmak közzétételéhez. A tradicionális reklámeszközökkel összevetve a digitális platformok a vállalkozások számára szélesebb felületet, nagyobb mozgásteret, a fogyasztó számára pedig egyszerűbb és gyorsabb információelérést, fogyasztóbarát megoldásokat biztosítanak. Mindezek az előnyök ugyanakkor lehetőséget is adhatnak az újabb, kifejezetten a digitális környezet sajátosságaira alapozó visszaélések, tisztességtelen gyakorlatok megvalósítására is. Ezek közül kiemelhetőek a tisztességtelen gyakorlatot követő ár- és termék-összehasonlító oldalak, a toladó bannerek, a bújtatott reklámok vagy a gazdasági háttérkapcsolatot elhallgató *influencer* marketing. Ez utóbbi eset különösen a közösségi oldalakon figyelhető meg, amikor a népszerű személyt kereskedelmi szokásaiban (is) követő fogyasztót megtévesztő, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat valósul meg. A véleményvezér és a felhasználó közötti bizalomra alapozva a gazdasági szereplők személyesebb marketinggel tudják eljuttatni gazdasági üzeneteiket a lehetséges fogyasztói bázishoz. A felhasználók egymás közti kommunikációjában, különösen a felhasználó és az *influencer* kapcsolatában kiemelt jelentőségű a világos és érthető tájékoztatás a fogyasztó megtévesztésének, az üzleti kapcsolatokba vetett bizalom aláadásának elkerülése érdekében. A hamis információ vagy az elhallgatás hosszú távon bizalomvesztéssel jár. Hasonló okokból óvatosan kell kezelni a piaci céllal gyűjtött népszerűségi mutatókat, mivel azok jogszerűtlen gyűjtése, hamis generálása esetén a tisztességtelen gyakorlat miatt ugyanez a veszély fenyeget. (Emellett egy vállalkozással hamis népszerűségi mutatók alapján – a széles fogyasztói bázis megcélzása reményében – megkötött szerződés a megtévesztő jelleget, az érvénytelenség szankcióját is felvetheti.) A jelentős felhasználói körnek piaci értéke van, mert az a vállalkozások szempontjából potenciálisan megcélzható fogyasztói bázist jelent. A felhasználó és a vállalkozás között reklámközzétevő szerepet betöltő *influencer* felelőssége a gazdasági kapcsolatról való megfelelő tájékoztatás a tisztességtelen gyakorlatok elkerülése érdekében.⁴²

⁴² A jelen tanulmánynak nem képezte tárgyát a platformüzemeltetői felelősség kérdése az UCP irányelv alapján, illetve az e-kereskedelmi irányelv tárhelyszolgáltatókra vonatkozó felelősségi szabályai, valamint a tárgyi hatály kiszélesítése miatt az AVMS irányelv új szabályainak elemzése.

A hamis hírek alkotmányos helyzete és szerepe a demokratikus nyilvánosság befolyásolásában

PAPP JÁNOS TAMÁS*

1. Bevezetés

„Ha tőlem függene, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusna volna: hazudni nem szabad.”

A fenti, Deák Ferencnek tulajdonított idézet sokszor előkerül a sajtószabadságról vagy a hamis hírekről folyó viták során, sőt a Társaság a Szabadságjogokért egyenesen jelmondatává választotta 2019-ben, amikor meghirdette dezinformáció elleni kampányát.¹ Csakhogy az idézett mondat hitelessége erősen kétségbe vonható, ugyanis egyetlen hiteles forrásunk sincs arról, hogy Deák ezt mikor és milyen körülmények között mondta. Írásos nyoma csupán egy anekdotagyűjteményben van,² sőt egyesek szerint Mikszáth Kálmán adta e szavakat Deák szájába, amikor a *Gavallérok* című kisregényének egy szereplője gúnyolódott az akkori újságírókon.³ Így tehát a hamis hírek ellen felhozott idézet talán önmaga is hamis hír.

Napjainkban különösen a fiatalabb felhasználók számára a legfőbb információforrás az online média: a húsz év alattiaknál az internet szinte az egyetlen, ugyanis 95 százalékuk az internetről értesül a számára fontos dolgokról, a tévé már csak tízből három fiatalnál része a napi rutinnak, a nyomtatott sajtó és a rádió pedig szinte eltűnt.⁴ Az internetnek és a közösségi oldalaknak köszönhetően rendelkezésre álló információk könnyű hozzáférhetőségének egyik előnye, hogy fokozza a demokratikus folyamatokban való részvétel lehetőségét, és inkluzívabbá teszi azokat. Ugyanakkor ezek az új technológiák, amelyek hasznosak lehetnek a demokráciára nézve, felhasználhatók a félrevezető információk precedens nélküli nagyságrendű, gyorsaságú

* Megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: papp.janos.tamas@jak.ppk.hu

¹ Szabad január: Kampány a propagandamédia ellen. *Társaság a Szabadságjogokért*, 2018. december 17., <https://tasz.hu/cikkek/hazudni-nem-szabad-kampanyt-inditunk-az-allami-propaganda-mediaival-szemben>.

² TÓTH Béla: *Szájruhája. A magyarság szálló igéi*. Budapest, Athenaeum, 1907. 113. Idézi HORVÁTH Attila: *A magyar média története a rendszerváltástól 1998-ig*. In: PÁÁL Vince (szerk.): *A magyarországi médiabőrű története*. Budapest, CompLex, 2013. 47.

³ „Én minden lapból kiviszem az igazat, mert le tudom számítani, amit az újságíró hozzátett a pártállása kedvéért. Az öreg Deák azt mondta, hogy csak egy paragrafusból álljon a sajtótörvény: »hazudni nem szabad.« No hiszen, megadta neki. Hát van valami a természetben, ami nem hazugság? Csal minden és mindenki. Csalnak a férfiak, csálnak az asszonyok.” KELEN Károly: Ne hazudj! *Media1*, 2019. február 4., <https://media1.hu/2019/02/04/hazudni-nem-szabad-sajtotorveny>.

⁴ Tarol az okostelefonos életforma – nemcsak a fiataloknál. *NMHH*, 2019. május 8., http://nmhh.hu/cikk/203518/NMHH_tarol_az_okostelefonos_életforma__nemcsak_a_fiataloknal.

és célzottságú terjesztésére is, és ily módon – különösen a közösségi médián keresztül – személyre szabott információs köröket hoznak létre, továbbá a dezinformációs kampányok erőteljes visszhangkamráivá válnak.

A dezinformáció az Európai Bizottság szerint csorbítja az intézményekbe, valamint az online és a hagyományos médiába vetett közbizalmat, és alááshatja a demokratikus berendezkedések alapjait azáltal, hogy akadályozza a polgárokat abban, hogy olyan hiteles információkhoz jussanak hozzá, amelyekre támaszkodva megalapozott döntéseket hozhatnak.⁵ A félretájékoztatás emellett gyakran szolgálja a radikális és szélsőséges eszméket és tevékenységeket, sőt némelyek szerint súlyosan hátrányosan befolyásolja magát a véleménynyilvánítás szabadságát is. A tömegeket célzó online dezinformációs kampányokat belföldi és külföldi szereplők egyaránt széles körben használják bizalmatlanság és társadalmi feszültségek gerjesztésére, de akár olyan idegen országok által végzett dezinformációs kampányok is fenyegetést jelenthetnek, amelyek veszélyeztetik a demokratikus választási folyamatok tisztaságát.⁶ Az elmúlt években legalább 18 országban derült fény online manipulációra és félretájékoztatási taktikákra különböző választásokkal összefüggésben.⁷ Egyesek szerint a dezinformáció már nemzetbiztonsági kockázatot is jelent,⁸ ezért a hamis hírek kérdése sokkal fontosabb lehet, mint azt elsőre gondolnánk.⁹

A jelen tanulmány a hamis hírek demokratikus nyilvánosságra gyakorolt hatásait vizsgálja, valamint azt, hogy a jog számára milyen kihívásokat jelent a dezinformáció nagymértékű elterjedése a közösségi oldalakon. A hamis hírek fogalmának áttekintése és a közösségi oldalakra gyakorolt hatásuk bemutatása után az Amerikai Legfelső Bíróság, az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB), valamint a hazai Alkotmánybíróság joggyakorlata alapján vizsgálom meg a hamis hírek alkotmányos megítélését. Ezek után áttekintem a hamis hírekre vonatkozó speciális jogi szabályozások lehetőségét, végül ismertetem az Európai Unió (EU) e téren végzett tevékenységét.

2. A hamis hírek fogalma és hatása

2.1. Fogalmi meghatározás

A hamis híreknek egyelőre nincsen tudományos konszenzus alapján született definíciója. Nagyon sokan az „álhír” kifejezést használják az angolból származó „fake news” fordításaként, az „álhír” elnevezés azonban nem tekinthető tudományos szakszónak – jelenleg sokkal inkább politikai koncepcióvá alakult.¹⁰ Ezért a tanulmány során a „hamis hírek” vagy a „dezinformáció”

⁵ Európai megközelítés az online félretájékoztatás kezelésére. COM(2018) 236 final, Brüsszel, 2018. április 26. 1–2.

⁶ Uo.

⁷ Uo., 2.

⁸ SZICHERLE Patrik: Hogyan küzdjünk a dezinformáció ellen? *Political Capital*, 2018. november 26., https://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/dezinfo_guide_tanulmany_20181126.pdf, 4–5.

⁹ Sandra L. BORDEN – Chad TEW: The Role of Journalist and the Performance of Journalism: Ethical Lessons from „Fake” News (Seriously). 22(4) *Journal of Mass Media Ethics* (2007) 302.

¹⁰ ACZÉL Petra: A hamis hír: kommentár a jelenség értelmezéséhez. *Századvég*, 2017/2. 10.

kifejezést használom. A hamis hírek, valamint az online félreinformálás felismerésekor nehézséget okoz a tényközlés, a csúsztatás, a propaganda, a véleménynyilvánítás és a pusztán szórákozgatás elhatárolása. Ebben a körben számos szerző nagyon különböző módon csoportosítja a valótlan állításokat, ami jól mutatja, hogy milyen sokrétű problémával állunk szemben.

A hamis hírek jelölésére az angol nyelvben alkalmazott legismertebb kifejezés, a „*fake news*”, mára teljesen elvesztette eredeti értelmét, ugyanis a politikusok mindenre használni kezdték, ami a véleményükkel ellentétes, és ennek igen káros hatásai lehetnek a demokráciára.¹¹ A „*fake news*” kifejezést több kutató szerint is már annyiféle módon használták, hogy jobb lenne felhagyni a használatával.¹² Lili Levi szerint a *fake news* kategória egyszerre jelenthet kattintásvadász címeket, politikai motivációjú félretájékoztatást, satírákat, konspirációs teóriákat, de a ‘megbélyegző’ által nem kedvelt sajtóorgánumokat vagy véletlen sajtóhibákat is. Ezért szerinte megfelelőbb lenne a „konstruált hamis információ” kifejezést használni.¹³ Ezzel kissé ellenkezően Ryan Walters amellett foglalt állást, hogy csupán azért, mert az emberek többsége pontatlanul használja, még nem szabad elvetnünk a „*fake news*” kifejezést, hiszen az emiatt nem fog eltűnni a közbeszédből, inkább rehabilitálni kellene, tudományosan is értelmezhető jelentéstartalmat adva neki.¹⁴ Definíciós javaslata szerint nem kell számításba vennünk a hamis hír közzétételének indítékát; a *fake news*-nak csupán három eleme van: lényegileg hamis módon közzétett tartalom, hírnek adja ki magát és objektíven hamis megállapításokat tartalmaz.¹⁵ Más szerzők szerint *fake news* az olyan cikk, amely megjelenése és tartalma alapján valós hírek közzetésének tűnik, és szándékosan legalább egy olyan lényeges ténybeli állítást tartalmaz, amelyről empirikusan igazolható, hogy hamis, és semmilyen más módon sem áll a tisztességes tájékoztatás követelményének védelme alatt.¹⁶

Brittany Vojak négy kategóriába sorolja a hamis híreket. Különbséget tesz szándékos és véletlen terjesztésű hamis hírek között, és ezeknek is két-két típusát különbözteti meg: a szándékoson belül a profitorientált, valamint a befolyást kereső hamis híreket, a véletlenül belül pedig a virális híreket és a hanyag újságírás miatt megjelenő híreket.¹⁷ Az arizonai egyetem kutatói több kategóriát állítanak fel: az elsőbe a satírák tartoznak, amelyek szándékosan hamisak, anyagi haszonszerzés céljából teszik őket közzé, és nem céljuk az olvasók megtevésztése.¹⁸ Tipi-

¹¹ BALASSA Bence: Egy új háború alapvonalai. Az online párhuzamos narráció morálfilozófiai vázlata. In: GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán (szerk.): *A XXI. század biztonsági kihívásai*. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja, 2018. 52.

¹² Mark VERSTRAETE – Derek E. BAMBAUER – Jan R. BAMBAUER: *Identifying and Countering Fake News*. Arizona Legal Studies Discussion Paper No. 17-15, 2017. 4.

¹³ Lili LEVI: Real „Fake News” and Fake „Fake News”. 16 *First Amendment Law Review* (2018) 232., 246–248.

¹⁴ Ryan M. WALTERS: How to Tell a Fake: Fighting Back Against Fake News on the Front Lines of Social Media. 23 *Texas Review of Law & Politics* (2018) 111., 119.

¹⁵ Uo., 120.

¹⁶ Clay CALVERT et alii: A hamis hírek és az Első Alkotmánykiegészítés – az elmélet és a doktrína közötti szakadék áthidalása. In *Medias Res*, 2019/2., 278.

¹⁷ Brittany VOJAK: Fake News: The Commoditization of Internet Speech. 48 *California Western International Law Journal* (2017) 123., 130.

¹⁸ VERSTRAETE i. m. (12. lj.). 5.

kus példa erre hazánkban a Hírcsárda,¹⁹ vagy az amerikai The Onion²⁰ „hírportál”. A második kategóriába az ún. hoaxokat sorolják, amelyek szintén szándékosan hamisak, kifejezett céljuk az olvasók megtévesztése, azonban nem elsődleges céljuk az anyagi haszonszerzés.²¹ Ez lehet olyan virális terjedő hamis információ, mint például hogy „fizetős lesz a Facebook”,²² vagy hogy egy youtuber közöskült a macskájával.²³ A harmadik kategóriába tartozik a propaganda, amely szándékosan hamis vagy félrevezető információkból áll, kifejezett célja az olvasók megtévesztése, a közzététel célja azonban nem elsősorban anyagi haszon, hanem politikai vagy hasonló befolyásszerzés.²⁴ A tanulmány szerzői szerint tehát a két vizsgálandó szempont az, hogy a közlétező valóban meg akarja-e tévesztetni az olvasókat, és ezt anyagi vagy más célból teszi-e. Randall D. Nice is a motiváció felől közelítve tesz különbséget a hamis hírek között; szerinte a hamis híreknek négy kategóriájuk van: ideológiai vagy anyagi indíttatású, állami propaganda és satíra.²⁵ Hunt Allcott és Matthew Gentzkow elválasztja a hamis híreket – amik bizonyíthatóan hamis és félrevezetésre alkalmas hírek, újságcikkek – az újságírói tévedésektől, a pletykáktól, a konspirációs teóriáktól, a satíráktól és a politikusok valótlán kijelentéseitől.²⁶

Van olyan megközelítés, amely megkülönbözteti a „*misinformation*” és a „*disinformation*” kifejezéseket, az előbbi alatt a véletlen félretájékoztatást vagy véleménycikket, az utóbbi alatt pedig a szándékos félretájékoztatást értve.²⁷ „A dezinformáció olyan, a tények manipulációján alapuló írott vagy szóbeli kommunikáció, amely kísérletet tesz a célpont véleményének és a viselkedésének megváltoztatására oly módon, hogy az eredmény az azt terjesztő félnek kedvezzen.”²⁸ Az EU által létrehozott Hamis hírekkel és az internetes félretájékoztatással foglalkozó magas szintű munkacsoport definíciója szerint a dezinformáció „olyan igazolhatóan hamis vagy félrevezető információ, amelyet gazdasági haszonszerzés vagy szándékos megtévesztés céljából hoznak létre, hoznak nyilvánosságra és terjesztenek, és amely kárt okozhat a közérdeknek. Nem tartoznak a félretájékoztatás körébe a jelentéstételi hibák, a satírák és paródiák, illetve az egy-

¹⁹ <https://hircsarda.hu/>

²⁰ <https://www.theonion.com/>

²¹ VERSTRAETE i. m. (12. lj.) 6.

²² BÁTKY Zoltán: Már megint terjed a fizetős Facebook kamu üzenet. *PC World*, 2019. július 4., <https://pcworld.hu/pcwlite/fizetos-facebook-hoax-kamu-uzenet-265431.html>.

²³ VERES Szilárd: Miért terjesztette el az internet az egyik legnépszerűbb youtuberről, hogy megdugta a macskáját? *24*, 2019. április 14., <https://24.hu/szorakozas/2019/04/14/shane-dawson-youtube-youtuber-macska-cica-szex-internet-hoax-konteo-meme>.

²⁴ VERSTRAETE i. m. (12. lj.) 6.

²⁵ Randall D. NICE: Reviving the Lost Tort of Defamation: A Proposal to Stem the Flow of Fake News. *61 Arizona Law Review* (2019) 205., 211–212.

²⁶ Hunt ALLCOTT – Matthew GENTZKOW: Social Media and Fake News in the 2016 Election. 31(2) *Journal of Economic Perspectives* (2017) 214.

²⁷ Andrea RENDA: *The Legal Framework to Address Fake News: Possible Policy Actions at the EU Level*. Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, 2018. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/619013/IPOL_IDA\(2018\)619013_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/619013/IPOL_IDA(2018)619013_EN.pdf).

²⁸ Fog of Falsehood: Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine. FIIA Report. Helsinki, Finnish Institute of International Affairs, 2016. Idézi: SZICHERLE i. m. (8. lj.) 5.

értelműen azonosítható módon pártokhoz köthető hírek és kommentárok.²⁹ De nem tartoznak ide azok az online tevékenységek sem, amelyek egyébként jogsértő cselekmények (pl. rágalmazás, becsületsértés, gyűlöletbeszéd) és jelenleg is tagállami vagy uniós szabályozás tárgyai. A dezinformáció célja destruktív: miközben kétségeket kelt a tények torzításával és meghamisításával, zavart kelt az emberekben, és gyengíti az intézményekbe és az elfogadott politikai folyamatokba vetett bizalmukat.³⁰

A fentiek alapján a „hamis hírek” legmegfelelőbb meghatározásaként a dezinformáció fogalmát lehet használni, amely anyagi vagy politikai haszonszerzés érdekében, megtévesztés céljával terjeszt bizonyíthatóan hamis információkat, amivel kárt okozhat a közérdeknek. A jelen tanulmány tehát e definíciót alkalmazza a hamis hírekre, amelyek körén így kívül esnek a propaganda, a szatíra vagy a paródia eszközei. A téma vizsgálata során a dezinformációt mint politikai, társadalmi jelenséget vizsgáljuk, így főként a nagyobb csoportokat érintő híreket vesszük alapul, nem pedig az egyes személyekre vonatkozó hamis állításokra helyezük a fókuszot, vagyis a tanulmány nem a rágalmazás, a becsületsértés vagy a jó hírnév megsértésének eseteire koncentrálna, hanem a hamis hírek jelenségét a demokratikus nyilvánosság kontextusában elemzi.

2.2. A hamis hírek történeti kontextusban

A hamis hírek jelensége korántsem új keletű. A szólásszabadság klasszikus írásaiban is találunk a hamis hírek terjesztésével foglalkozó gondolatokat. John Stuart Mill szerint „[h]ogyha azért hallgattatnak el egy véleményt, mert biztosak benne, hogy helytelen, akkor úgy viselkednek, mintha feltételeznék, hogy az *ő bizonyosságuk* azonos az *abszolút bizonyossággal*. A vita elhallgattatása mindig egyenértékű a csalhatatlanság feltételezésével.”³¹ Mill mellett érvel, hogy a hamis állítások nem tiltandók, mert értékkel bírnak – ezek készítenek bennünket arra, hogy az állítást tovább vizsgálva eljussunk az igazsághoz. Ha ugyanis sikerül rendre bebizonyítani a hamis ideák hamis mivoltát, azzal újra és újra megerősítjük az igazságot.³² Mill szerint a téves gondolatok hasznosak, mert gondolkodásra ösztönöznek, így megerősítik az igazságot, és megakadályozzák, hogy az halott (megkövült) dogmává váljon, és elősegítik, hogy a társadalom körültekintően hozzon döntést.³³

A hamis, félrevezető, valótlan állítások szólásszabadsággal kapcsolatos viszonya a kezdetek óta felmerül a témával foglalkozó művekben, sokan azonban a mai értelemben vett hamis hírek jelenségének létrejöttét a XIX. század elejére datálják, amikor az objektív tudósítás még nem volt alapvető újságírói követelmény, és a sajtóban megjelenő cikkek esetében nem volt tisztán

²⁹ High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation: Final report, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>.

³⁰ Közös közlemény az európai parlamentnek, az európai tanácsnak, a tanácsnak, az európai gazdasági és szociális bizottságnak és a régiók bizottságának a dezinformációval szembeni közös cselekvési terv végrehajtásáról, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019JC0012&from=EN>.

³¹ John Stuart MILL: *A szabadságról*. Ford. Pap Mária. Budapest, Századvég – Readers International, 1994. 26.

³² Uo., 29–31.

³³ Russel L. WEAVER: *Szólás- és vallásszabadság az Amerikai Egyesült Államokban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 80.

elválasztható a hír, a vélemény és a hamis tartalom.³⁴ Bár alapvetően a tudósítások nagy többsége tényszerűnek és hitelesnek volt mondható, az amerikai sajtóban a mai sajtóviszonyokhoz képest gyakoriak voltak a félrevezető,³⁵ olykor viccesnek szánt hamis tudósítások, amelyekkel már akkoriban is az olvasottságot szerették volna növelni.³⁶

2.3. A hamis hírek hatása a sajtóra

Már a nyomtatott sajtó hajnalán is jellemző volt, hogy a gyorsaság és a pontosság nem mindig járt kéz a kézben. Később azonban a sajtó intézményesülése után a hírügynökségek különböző biztosítékokat vezettek be a pontos tájékoztatás érdekében, így például a legtöbbjük csak akkor közölt egy információt, ha azt legalább két független forrás is megerősítette.³⁷ A hagyományos médiumok képesek voltak környezetükben értékelni és begyűjteni az információkat, ha pedig nem tettek eleget az alaposági követelményeknek (vagyis nem szolgálták a köz érdekét), végső soron a sugárzói vagy terjesztői engedélyüket is vissza lehetett vonni.³⁸ Az internet megjelenésével a hitelesség vagy megbízhatóság követelménye egyre inkább háttérbe szorult a hírek gyorsaságának szükségessége mellett.

A hagyományos média a hamis hírekkel kapcsolatban két oldalról is nyomás alatt van. Az egyik oldalról folyamatosan cáfolnia kell az interneten terjedő hamis híreket (ami a valódi hírek terjesztésétől vesz el erőforrásokat), a másik oldalról pedig a hamis hírek okozta bizalomvesztéssel is fel kell vennie a harcot.³⁹ A dezinformációknak köszönhetően egyre kevesebben bíznak a hagyományos média által közvetített hírekben is.⁴⁰ Ennek következtében a hamis hírek veszélyesek lehetnek a demokratikus közéleti vitákra, mert aláássák az állampolgárokat tájékoztató média hitelességét, csökkentve ezzel a „jól értesült választók” számát. Stacy Lieffring szerint a választók fogékonysága a hazugságra aláassa a demokratikus intézmények működését, ugyanis romlik azon képességük, amelynek köszönhetően ki tudják választani a valóban megfelelő jelöltet az adott pozícióra.⁴¹ Az amerikai lakosság médiába vetett bizalma 2019-re történelmi mélypontra jutott: a többség úgy gondolja, hogy a „*mainstream*” média hamis híreket terjeszt.⁴²

³⁴ WALTERS i. m. (14. lj.) 121.

³⁵ L. VIDA István Kornél: „The Great Moon Hoax” of 1835. *Hungarian Journal Of English And American Studies*, 18/2., 431–442.

³⁶ David UBERTI: The Real History of Fake News. *Columbia Journalism Review*, 2016. december 15., https://www.cjr.org/special_report/fake_news_history.php

³⁷ Andrew PETTEGREE: *The Invention of News: How the World Came to Know about Itself?* London, Yale University Press, 2014. 3. Idézi VOJAK i. m. (17. lj.) 134.

³⁸ Carol PAULI: Fake News, No News and the Needs of Local Communities. 61 *Howard Law Journal* (2018) 563., 565.

³⁹ LEVI i. m. (13. lj.) 265.

⁴⁰ Daniela C. MANZI: Managing the Misinformation Marketplace: The First Amendment and the Fight Against Fake News. 87 *Fordham Law Review* (2019) 2623., 2630.

⁴¹ Stacy LIEFFRING: First Amendment and the Right to Lie. 97 *Minnesota Law Review* (2013) 1047., 1063.

⁴² NICE i. m. (25. lj.) 206.

Ennek persze politikai okai is lehetnek, hiszen a politikusok – élükön Donald Trumppal – előszeretettel alkalmazzák a „fake news” kifejezést a számukra kedvezőtlen véleményt megfogalmazó sajtóorgánumokkal kapcsolatban, ezzel is hiteltelennítve az általuk megfogalmazottakat, így gyengítve a sajtó iránt táplált általános bizalmat.

2.4. A közösségi média hatása és a 2016-os amerikai elnökválasztás

A közösségi médiában terjedő hamis hírek áradata nem elszigetelt jelenség, hanem egy komplex technológiai és kulturális változás társadalmunkban.⁴³ A dezinformációk egy olyan médiaszektorban terjednek hihetetlen gyorsasággal, amely jelentős átalakuláson megy keresztül. A különböző online platformok térnyerése kihatással volt az újságírásra is, így a professzionális média arra kényszerül, hogy új megoldásokat találjon bevételei megtartására. A közösségi média térnyerésével és ezzel párhuzamosan a hagyományos média népszerűségének csökkenésével azonban ez a feladat már nem csupán a hagyományos (és kellően szabályozott) médiára hárul. Ahogy csökkent a hagyományos újságok olvasottsága, úgy nőtt a dezinformációkat terjesztők száma a közösségi oldalakon,⁴⁴ ez utóbbiak pedig sokkal egyszerűbbé és jövedelmezőbbé tették a hamis hírek terjesztését.⁴⁵

Emellett néhány platform bizonyos, hagyományosan a médiaorgánumokhoz tartozó tevékenységeket is elkezdett folytatni, oly módon bővítve profilját a hírgyűjtő és tartalomterjesztő tevékenységgel, hogy ehhez nem építette ki az említett orgánumok szerkesztői kereteit és képességeit, ezért a kiváltott hatásoktól függetlenül előnyben részesíti az információk mennyiségét azok minőségével szemben.⁴⁶ A legtöbb szerző két fő okát látja a hamis hírek előtérbe kerülésének és minden korábbinál nagyobb mértékű elterjedésének. Egyrészt a hagyományos média népszerűségének és jelentőségének csökkenését, másrészt a közösségi oldalak kínálta lehetőségeket.⁴⁷ A közösségi oldalak ugyanis hálózatépítő módszereiket kihasználva alkalmasak arra, hogy a felhasználók által fogyasztott tartalmakat manipulálják annak érdekében, hogy a félrevezető vagy hamis információkat egyszerű megosztásokkal, promóciókkal vagy a felhasználók befolyásolásával terjesszék.⁴⁸

A közösségi oldalak tökéletes környezetet biztosítanak a hamis hírek terjedéséhez, aminek több oka is van. Könnyen hozzáférhető bárki számára, aki be akar lépni e piacra, ugyanis alacsony anyagi befektetés – vagy akár ingyenesség – mellett arányaiban sok embert lehet elérni. Emellett a rövid, gyorsan áttekinthető, pár mondatos információ vagy hangzatos cím nagyon sokat segít a hasonló tartalmak terjesztésében.⁴⁹ Mindehhez hozzájárulhat a hírfolyamok ve-

⁴³ Ana AZURMENDI: Is Journalism still the „Watchdog” of Democracy? The European Court of Human Rights Facing Fake News in Social Media. *Oxford Internet Institute*, 2018, <http://blogs.oi.ox.ac.uk/policy/wp-content/uploads/sites/77/2018/08/IPP2018-Azurmendi.pdf>.

⁴⁴ Richard L. HASEN: Cheap Speech and What it has Done. 16 *First Amendment Law Review* (2017) 200., 201.

⁴⁵ WALTERS i. m. (14. lj.) 129.

⁴⁶ Európai megközelítés (5. lj.) 5.

⁴⁷ ALLCOTT–GENTZKOW i. m. (26. lj.) 215.

⁴⁸ Európai megközelítés (5. lj.) 5.

⁴⁹ NICE i. m. (25. lj.) 213.

gyes természete, mert egy idő után a felhasználó fejében összefolyhatnak a posztok, így nem annyira a megosztó személye (vagy oldalának neve) számít, hanem a tartalom, a cím vagy a bélyegkép. Ráadásul a közösségi oldalak által létrehozott szűrőbuborék vagy a „*Napi Én*” szintén táptalaja az ideológiánkkal egyező hírek terjedésének akkor is, ha azok nem feltétlen igazak.⁵⁰

A hamis hírek újdonsága, szenzációértéke (különösen a meghökkentő, már-már hihetetleneké) jóval nagyobb, mint az egyszerű (‘unalmas’) híreké, valamint az általuk kiváltott hatás is hevesebb. A mély érzelmi reakció, ami általában valamiféle undor vagy felháborodás, sokkal inkább arra készteti a felhasználót, hogy továbbadja a hírt másoknak is.⁵¹ Ezzel együtt a közösségi médiában terjedő hamis hírek életciklusa elég rövid – hamar szárnyra kapnak, majd gyorsan el is tűnnek (vagy felváltja őket egy új, nagyobb szenzáció). A hamis híreket követő korrekciót, egyértelmű cáfolatokat azonban már alig-alig osztják meg, azok nagyon kevés emberhez jutnak el, így a hamis hírek véleménytorzító hatása igen jelentős lehet.⁵²

A 2016-os amerikai elnökválasztási kampányban vált igazán világossá a közösségi oldalakon terjedő hamis hírek jelentősége. Bár Mark Zuckerberg szerint „elégge örült ötlet”, hogy a Facebookon megjelenő hamis hírek befolyásolták volna az elnökválasztást,⁵³ a kutatások világos kapcsolatot mutattak ki a közösségi oldalon folytatott tevékenység és a választási eredmények között. A Trump mellett kampányoló hamis híreket több mint 30 milliószor, a Hillary Clinton mellettiekét viszont alig több mint 7 milliószor osztották meg csak a Facebookon,⁵⁴ a 20 legnépszerűbb hamis hír pedig több elérést generált, mint a nagy híroldalak legnépszerűbb cikkei.⁵⁵ Egy, a kampány alatt elérhető hamis híreket, az egyes cikkek megosztási és kattintási számát, valamint a választók körében végzett felméréseket összevető kutatás arra az eredményre jutott, hogy egy átlagos amerikai felnőtt legalább egy hamis hírrel találkozott a kampány során.⁵⁶ A hamis hírek hatásának felmérése azért is nehéz, mert a kutatások azt mutatják, hogy a hamis hírek egyenetlenül terjedtek a különböző platformokon és földrajzi térségekben. Az ún. billegő államokban például sokkal több hamis hírrel találkozhattak az internetezők, sőt egyes kimutatások szerint ezen államokban a Twitteren több hamis hír került megosztásra, mint valódi.⁵⁷

A kampányban felmerült az idegen országokból származó manipuláció gyanúja is. Az NBC, a Buzzfeed és a Guardian oknyomozó újságírói 2017-ben felfedték, hogy egy macedóniai kisvárosban, Velesben fiatalok szervezeten, száznál is több hamis híroldalt üzemeltettek a 2016-os amerikai választások idején, amelyekkel több millió dollárt kerestek. Az azonban a mai napig tisztázatlan, hogy ezt pusztán pénzszerzési célból, vagy orosz igényeket kiszolgálva, a vá-

⁵⁰ L. még: Dominic DIFRANZO – Kristine GLORIA-GARCIA: Filter Bubbles and Fake News. 23(3) *XRDS* (2017) 32–35.

⁵¹ BALASSA i. m. (11. lj.) 51.

⁵² Uo., 50.

⁵³ Sarah C. HAAN: Facebook’s Alternative Facts. 105 *Virginia Law Review* (2019) 18., 24.

⁵⁴ HASEN i. m. (44. lj.) 208.

⁵⁵ MANZI i. m. (40. lj.) 2629.

⁵⁶ ALLCOTT–GENTZKOW i. m. (26. lj.) 232.

⁵⁷ LEVI i. m. (13. lj.) 250–251.

lasztók befolyásolása végett tették.⁵⁸ A Központi Hírszerző Ügynökség (CIA), a Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) és a Nemzetbiztonsági Ügynökség (NSA) 2017 januári közös jelentése⁵⁹ szerint „Vlagyimir Putyin orosz elnök 2016-ban az Egyesült Államok elnökválasztására irányuló befolyásolási kampányt indított. Oroszország célja az volt, hogy aláássa az Egyesült Államok demokratikus folyamatába vetett bizalmat, befeketítsék Clintont, és megakadályozzák megválaszthatóságát és esetleges elnökségét.”⁶⁰ A megállapított tényállás szerint orosz hackerek hamis amerikai Facebook-profilokat készítettek, amelyekkel hirdetéseket vásároltak a Facebookon, amelyeken keresztül – jellemzően valótlan állításokat tartalmazó – lejárató cikkeket kezdtek hirdetni. Ezeket a hirdetéseket, a Facebook hirdetési mechanizmusát és algoritmusait felhasználva, befolyásolható választók hírfolyamán jelentették meg.⁶¹ A becslések szerint több mint 126 millió felhasználó láthatta e hirdetéseket, azonban a mai napig kérdéses, hogy hány embert befolyásolhattak ténylegesen velük.⁶² Összesen több mint 100 ezer dollárt költöttek e hirdetésekre, ezek azonban nagyjából 0,1 százalékát teszik csak ki a Facebook napi átlagos hirdetési bevételének, amely 2016-ban mintegy 96 millió dollár volt.⁶³ Egyes számítások szerint egy hamis hírnek 30-szor kisebb hatása van, mint egy televíziós reklámnak.⁶⁴

A fentiekből tehát azt láthatjuk, hogy a dezinformáció képes befolyásolni a demokratikus választási folyamatot,⁶⁵ azt viszont, hogy ezt milyen mértékben teszi, lehetetlen pontosan megállapítani. A közvetlen okozati összefüggés bizonyítása rendkívül nehéz, ugyanis számos egyéb tényező is befolyásolhatja a választó lelkiállapotát, így végső soron a szavazási döntését. A hamis hírek mellett sok más dolog hathat a szavazókra, például a barátok és a rokonok személyes beszélgetések során kifejtett nézetei, a rádióban elhangzó beszélgetős műsorok házigazdáinak és a televíziós személyiségek véleménye, a jelöltek tévés hirdetési, az elfogult tudósítások vagy akár az összeesküvés-elméletek.⁶⁶

⁵⁸ L. Craig SILVERMAN – Lawrence ALEXANDER: How Teens In The Balkans Are Duping Trump Supporters With Fake News. *BuzzFeedNews*, 2016. november 3., <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/how-macedonia-became-a-global-hub-for-pro-trump-misinfo#.eiXjjQxdB>; Dan TYNAN: How Facebook Powers Money Machines for Obscure Political „News” Sites. *The Guardian*, 2016. augusztus 24., <https://www.theguardian.com/technology/2016/aug/24/facebook-clickbait-political-news-sites-us-election-trump>; Samanth SUBRAMANIAN: Inside The Macedonian Fake-News Complex. *Wired*, 2017. február 15., <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>; CSARNÓ Ella: Macedóniából jöttem, mesterségem címe: álhírgyártó. *Index*, 2016. december 9., https://index.hu/tech/2016/12/09/macedoniabol_jottem_mestersegem_cimere_alhirgyarto/; Amerikából inspirálták és segítettek a hamis hírgyáros macedón tinédzsereket. *OCCPR*, 2018. augusztus 1., <https://occrp.atlatszo.hu/2018/08/01/amerikabol-inspiraltak-es-segitettek-az-alhirgyaros-macedon-tinedzsereket>.

⁵⁹ Intelligence Community Assessment: Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections, https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf, 1.

⁶⁰ Uo., 2.

⁶¹ Allison DENTON: Fake News: The Legality of the Russian 2016 Facebook Influence Campaign. 37 *Boston University International Law Journal* (2019) 183., 184.

⁶² Uo., 192.

⁶³ NICE i. m. (25. lj.) 208.

⁶⁴ Uo., 210.

⁶⁵ William P. MARSHALL: False Campaign Speech and the First Amendment. 153 *University of Pennsylvania Law Review* (2004) 285., 294.

⁶⁶ CALVERT i. m. (16. lj.) 287.

3. A hamis hírek szabályozása

3.1. A politikai hamis beszéd alkotmányos megítélése az Amerikai Egyesült Államokban

Az amerikai Legfelső Bíróság több ízben foglalkozott már a hamis állítások szólásszabadság általi védelmének kérdésével. A Bíróság döntései alapján megállapítható, hogy a hamis beszédnek nincs alkotmányos értéke,⁶⁷ ugyanakkor néhány esetben mégis szükségtelennek tartották e vélemények elnémítását a „gondolatok szabad piaca” megfelelő működésének érdekében. Louis Brandeis bíró a *Whitney v. California* ügyhöz fűzött sokat idézett különvéleményében így fogalmazott: „Ha lenne elég idő eszmecsere révén feltárni a hamisságokat és tévedéseket, oktatással elejét venni a bajnak, akkor az alkalmazandó gyógyír a több szólás lenne, nem pedig a hallgatásra kényszerítés.”⁶⁸ Erre a gondolatra alapozza a Legfelső Bíróság később a *Gertz*-ügyben⁶⁹ hozott ítéletét, amelyben a többségi vélemény szerint az Első Alkotmánykiegészítés értelmében nincs „téves gondolat”. Az állampolgárokra nézve ártalmas vélemények ellen a gondolatok szabad piacán kell az ellenérveknek győzedelmeskednie. A Legfelső Bíróság ezzel összefüggésben arra is rámutatott, hogy míg az alkotmány alapján nem léteznek hamis vélemények, addig a hamis tényállítások nem hordoznak alkotmányos értéket, mégis bizonyos körben ez utóbbiak is a szabad vita szükségszerű velejárói.⁷⁰ A Bíróság az *NAACP v. Button* ügyben⁷¹ szintén úgy érvelt, hogy „a téves kijelentések elkerülhetetlenek a szabad vita során, és muszáj védelemben részesíteni őket, ha a szólásszabadsághoz kapcsolódó kifejezéseknek biztosítani akarjuk a túlélésükhöz szükséges »légteret«.”⁷²

A Bíróság a *New York Times v. Sullivan* ügyben⁷³ úgy fogalmazott, hogy „bizonyos valótlan állítások léte elkerülhetetlen, ha az eszmecsere nyílt és élénk nyilvánosan és a magánbeszélgetésekben is; vagyis olyan a véleménynyilvánítás, amelyet az Első Alkotmánykiegészítés garantálni kíván.”⁷⁴ A Bíróság szerint vannak olyan esetek, amikor a valótlan tényállítást korlátozhatják, ez azonban csak nagyon szűk kört érinthez. Ilyenek lehetnek a „rágalmazással, csalással vagy más, törvényesen szabályozható valótlan véleménynyilvánítással összefüggő sérelemmel kapcsolatos”⁷⁵ és az igazságszolgáltatás rendjét biztosító törvények, amelyek a hamis tanúzás vagy a hamis képviselést tiltják, ezek azonban nem általánosan azért tiltott megnyilvánulások, mert a bennük foglaltak valótlanak, hanem mert „aláássák a jog funkcióját és működési körét, valamint fenyegetik a bírói integritást, amik pedig a jogrendszer alapját képezik. (...) Azok a

⁶⁷ L. pl. *Hustler Magazine v. Falwell* 485 US 46 (1988).

⁶⁸ *Whitney v. California* 274 US 357 (1927). Ford. Reményi Édua. In: REMÉNYI Édua – KOLTAY András (szerk.): *A szólásszabadság káprázata. A szólásszabadság brit, amerikai és francia klasszikusainak szöveggyűjteménye*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 468.

⁶⁹ *Gertz v. Robert Welch* 418 US 323 (1974).

⁷⁰ Uo., 350.

⁷¹ *NAACP v. Button* 371 US 415 (1963).

⁷² Uo., 433.

⁷³ *New York Times v. Sullivan* 376 US 254 (1964).

⁷⁴ Uo., 279.

⁷⁵ Uo., 277.

törvények, amelyek tiltják, hogy valaki hamisan abban a színben tüntesse fel magát, hogy a kormány nevében beszél, vagy valótlanul kormányzati tisztviselőnek adja ki magát, a kormányzati működés integritását is védik, ami nagyon is különbözik a valótlan véleménynyilvánítás pusztá korlátozásától.⁷⁶

Bár a valótlan állítás bizonyos formái, mint például a valótlan reklám vagy a hamis tanúzás, nem védettek, a Bíróság nem munkált ki kategorikus kivételt a valótlan állítások számára. Amint azt a négy bíró alkotta többség a *United States v. Alvarez* ügyben⁷⁷ megjegyezte, sohasem született olyan döntés, hogy „a valótlan állításoknak általánosságban a nem védett véleménynyilvánítások új kategóriáját kellene alkotniuk”.⁷⁸ Az ügyben a Legfelső Bíróság érvénytelenített egy olyan jogszabályt, amely megtiltotta, hogy valaki valótlanul állítsa magáról, hogy megkapta a Kongresszusi becsületérmet. Az Anthony Kennedy bíró által készített vélemény elutasította a kormányzat azon felvetését, hogy a valótlan kijelentéseket a nem védett véleménynyilvánítás új kategóriájaként ismerjék el. A Bíróság szerint ugyanis önmagában a valótlanosság nem elegendő alap ahhoz, hogy egy beszéd ne élvezhesse az Első Alkotmánykiegészítés védelmét, az ‘ellenvélemény’, vagyis a valótlan állítással ellentétes irányú beszéd (*counter speech*) pedig kevésbé drasztikus és kellően hatékony megoldás a problémára.⁷⁹ Kennedy bíró kifejtette, hogy „a hamis véleménynyilvánításra az igaz vélemény kinyilvánítása a gyógyír. Ez a bevett út egy szabad társadalomban. Az indokolás nélküli állításra a helyes válasz az észszerű állítás, a tájékozatlanra a felvilágosodott, a nyilvánvaló hazugságra pedig az egyszerű igazság. (...) Csak egy gyenge társadalomnak van szüksége kormányzati védelemre vagy beavatkozásra ahhoz, hogy az igazság megőrzése érdekében tett elhatározását érvényre juttassa. Az igazságnak sem bilincse, sem jelenyre nincs szüksége a győzelemhez.”⁸⁰ A Bíróság tehát nem szeretne volna felruházni az államot egy olyan széles korlátozási jogkörrel, amellyel az elnémíthatna bizonyos megszólalásokat pusztán azért, mert azok szerinte valótlanok.⁸¹ Meg kell említenünk azonban, hogy Samuel Alito bíró, akihez Antonin Scalia és Clarence Thomas bíró is csatlakozott, különvéleményt csatolt a döntéshez, amelyben kifejtette, hogy „a hazugságok önmagukban nem képeznek és nem tartalmaznak értéket, és a tiltásuk nem gátol meg semmifajta értékes véleménynyilvánítást”, vagyis a „valótlan tényállításoknak nincs valódi, az Első Alkotmánykiegészítés által védett értékük”.⁸²

A Bíróság hamis hírekkel kapcsolatos joggyakorlatát számos kritika érte. Sarah Haan például arra mutat rá, hogy Brandeis bíró sokszor hivatkozott különvéleménye⁸³ alapján is csak akkor lenne a több szólás a megoldás, ha „lenne elég idő”. Szerinte Brandeis szavai nehezen ültethetők át a közösségi oldalak világába, ahol az azonnaliságnak van döntő szerepe.⁸⁴ Daniela Manzi amellet érvel, hogy a Bíróság tévesen ítélte meg azt, hogy az ellenvélemény képes lesz

⁷⁶ WEAVER i. m. (33. lj.) 137.

⁷⁷ *United States v. Alvarez* 567 US 709 (2012).

⁷⁸ WEAVER i. m. (33. lj.) 41.

⁷⁹ Uo., 81.

⁸⁰ Alvarez (77. lj.) 2542. Idézi: CALVERT i. m. (16. lj.) 288.

⁸¹ MANZI i. m. (40. lj.) 2635.

⁸² WEAVER i. m. (33. lj.) 138.

⁸³ *Whitney v. California* (68. lj.) 468.

⁸⁴ HAAN i. m. (53. lj.) 31.

legyőzni a hamis beszédet, ugyanis szerinte a gondolatok szabad piaca nem tökéletes, és pont a valótlan állítások torzítják azt. Egyrészt nem különböztethetők meg tisztán az igaz és a valótlan állítások, hiszen mindkettőből jelentős mennyiség van jelen a gondolatok piacán, másrészt pedig érvelése szerint az emberi természetből fakadó „megerősítésvágy” és a már korábban említett hagyományos médiával szembeni bizalmatlanság tovább csökkenti az igazság hangját.⁸⁵ Ahogyan Brittany Vojak fogalmaz, a gondolatok szabad piacát nem szimplán „rossz beszéd” árasztotta el, hanem „hamis beszéd, amely igaznak tettei magát”.⁸⁶ Véleménye szerint a beszéd a hírek szempontjából árucikké vált, amelynek az a fő feladata, hogy minél több vevőt (kattintást, olvasót) hozzon a közvétező számára, és mint ilyen, amennyiben hamis, megtévesztő tulajdonságai vannak (vagyis dezinformáció) és kárt okoz a piacon, ezért lehetővé kellene tenni a tiltását.⁸⁷

Annie Hundley amellet érvel, hogy a hamis hírek manapság minden korábbinál nagyobb fenyegetést jelentenek a demokratikus folyamatokra, és ezt elegendő kényszerítő érdeknek tekinteni egy hasonló jogszabály megalkotásához; amire szerinte nagyobb hangsúlyt kell fektetni, az a jogszabály kellő szűkre szabása, vagyis hogy tényleg csakis az ártalmas hamis beszéd legyen tiltott (amely természete szerint inkább hamis, félrevezető információ, mintsem politikai beszéd).⁸⁸ Egyesek úgy vélik, hogy a gondolatok szabad piaca kudarcot vallott, és azt a dezinformáció tette tönkre, az államnak pedig ilyen esetben lehetősége van – sőt kötelessége – közbe lépni és korrigálni a hibás működést.⁸⁹ A hamis hírek elárasztják a gondolatok piacát, és a céljuk nem az informálás, hanem a tájékozódni próbáló állampolgárok összezavarása, és ha magára hagyják e piacot, akkor összeomolhat a hamis beszédek súlya alatt, ugyanis ha túl sok hamis hír áll szemben a valódi hírekkel, akkor az utóbbi előretörése ellehetetlenül.⁹⁰

Nabiha Syed szerint a gondolatok szabad piacának metaforája olyan korban született, amikor a nagyközönséget csupán pár szereplőn keresztül lehetett elérni. Az internet és a közösségi média felborította ezt a *status quót*, és sokkal több szereplőnek adta meg a piacra lépés lehetőségét, azonban a gondolatok szabad piacának elmélete nem alkalmazkodott ehhez a változáshoz.⁹¹ Emellett csupán egy irányból közelíti meg a problémát, nevezetesen hogy a beszélő minden szükségtelen korlátozás nélkül fejezhesse ki nézeteit, azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy valaki képes a piacon belül szűrni vagy ‘átirányítani’ a nézeteket. Ha csupán arra koncentrálnunk, hogy a beszélő individuum megszólalhasson, nem foglalkozunk annak biztosításával, hogy az a gondolatok piacán keresztül el is jusson másokhoz, hozzájárulva az igazság megtalálásához.⁹²

⁸⁵ MANZI i. m. (40. lj.) 2647.

⁸⁶ VOJAK i. m. (17. lj.) 151.

⁸⁷ Uo., 152–153.

⁸⁸ Annie C. HUNDLEY: Fake News and the First Amendment: How False Political Speech Kills the Marketplace of Ideas. 92 *Tulane Law Review* (2017) 497., 517.

⁸⁹ Ari Ezra WALDMAN: The Marketplace of Fake News. 20 *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law* (2018) 845., 848.

⁹⁰ Uo., 863.

⁹¹ Nabiha SYED: Real Talk About Fake News: Towards a Better Theory for Platform Governance. 126 *Yale Law Journal* (2017) 337., 340.

⁹² Uo., 341.

3.2. A politikai hamis beszéd védelme a strasbourgi bíróság gyakorlatában

A gondolatok szabad piacának elmélete nem teljesen illeszkedik a szólásszabadság európai elképzeléséhez,⁹³ így meg kell vizsgálnunk, hogy az európai joggyakorlatban milyen mércék alakultak ki a hamis beszédekre vonatkozóan. Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy az EJEB gyakorlatából levezethető a hiteles és pontos tájékoztatás sajtóval szemben támasztott követelménye, vagyis a sajtóra vonatkozóan szigorúbbak az elvárások az általuk közvetített állítások igazságát illetően.⁹⁴ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hamis állítások teljesen kívül esnének az EJEE 10. cikke által biztosított védelmen. A sajtóval szemben jogos elvárás, hogy körültekintően és jóhiszeműen járjon el annak érdekében, hogy pontos és megbízható információkat nyújtson a nyilvánosságnak az újságírás etikai szabályaival összhangban. Ám egyrészt bizonyos állítások az értékítélet kategóriájába eshetnek, másrészt a legnagyobb körültekintés mellett is előfordulhat, hogy hiányos vagy pontatlan információkon alapuló hamis tényállításokat fogalmaz meg egy újságíró.⁹⁵ A bizonyíthatóan hamis tényállításokra az újságírói szabadság nem terjed ki.⁹⁶ Az Egyezmény a véleményeket is védi, emiatt fontos, hogy az adott állítás tény- vagy véleménynyilvánításnak minősül-e. Az EJEB gyakorlata alapján akkor lehet egy beszéd tényállítás, ha a kijelentés valóságossága bizonyítható – az értékítélet, vagyis a véleménynyilvánítás esetében ez nem lehetséges. Az értékítéletek esetében az EJEB szélesebb mozgásteret biztosít, a (bizonyíthatóan) hamis tényállítások azonban nem élvezik az Egyezmény 10. cikkének védelmét.⁹⁷

Az EJEB a *Brzeziński v. Poland* ügyben⁹⁸ hozott ítéletében maga is használta a „fake news” kifejezést. Az ügy a 2006-os lengyel önkormányzati választások kampánya során megjelentetett valótlan állításokat tartalmazó füzeteket érintette, amelyek ellen az ezt sérelmező jelölt a választási törvény által garantált jogával élve a bírósághoz fordult.⁹⁹ A Bíróság az ügyben vizsgált rövid (24 órás) eljárási határidővel kapcsolatban úgy fogalmazott: „a szóban forgó eljárás sürgető jellegét indokolja annak szükségessége, hogy a *fake news* és azokat a kijelentéseket, amelyek sértik a jelölt jó hírnevét, és valószínűsíthetően torzítják a szavazás eredményét, a lehető legha-

⁹³ Roberto MASTROIANNI: Fake News, Free Speech and Democracy: A (Bad) Lesson from Italy? 25 *Southwestern Journal of International Law* (2019) 42., 69.

⁹⁴ L. pl. *Rumyana Ivanova v. Bulgaria*, no. 36207/03, 2008. február 14-i ítélet; *Europapress Holding DOO v. Croatia*, no. 25333/06, 2009. október 22-i ítélet; *Ediciones Tiempo SA v. Spain*, no. 13010/87, 1989. július 12-i döntés; *Standard Verlagsgesellschaft mbH (No. 2) v. Austria*, no. 37464/02, 2007. február 22-i ítélet.

⁹⁵ Tarlach MCGONAGLE: „Fake News”: False Fears or Real Concerns? 4 *Netherlands Quarterly of Human Rights* (2017) 208.

⁹⁶ KOLTAY András: Ungváry Krisztián perei Magyarországon és Strasbourgan. In *Medias Res*, 2014/1., 141.

⁹⁷ TÓTH J. Zoltán: A közéleti szereplők elleni rágalmozás és becsületsértés megítélése az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. In *Medias Res*, 2017/2., 391.

⁹⁸ *Brzeziński v. Poland*, no. 47542/07, 2019. július 25-ei ítélet.

⁹⁹ <https://strasbourgobservers.com/2019/08/08/brzeziński-v-poland-fine-over-false-information-during-election-campaign-violated-article-10>.

marabb helyreigazítsák.”¹⁰⁰ A döntést többen is kritizálták amiatt, hogy bár sem a panaszos, sem Lengyelország nem utalt hasonlóra beadványában, a Bíróság a „fake news” kifejezést használta, amely többek szerint is (ahogyan azt fentebb már tárgyaltuk) helytelen.¹⁰¹

Az EJEB joggyakorlata alapján kirajzolódó hierarchiában a politikai beszéd élvezi a legmagasabb fokú védelmet, vagyis a legkevésbé ezt lehet korlátozni, ennél kevésbé védettnek minősül a művészi önkifejezés, ez alatt helyezkedik el a kereskedelmi beszéd, legalul pedig a gyűlöletbeszéd vagy például az indokolatlan túlzó gyalázkodás.¹⁰² Ez azért lehet érdekes, mert bizonyos szempontból a hamis hírek minősülhetnek kereskedelmi tevékenységnek is. John Riggins szerint például a hamis hírek félrevezető hirdetések politikai megszólalásnak álcázva, hiszen azok, szándékosan félrevezető módon, szerkesztett tartalomnak mutatják magukat azért, hogy hirdetési bevételre tegyenek szert.¹⁰³ Azon túl, hogy ha elfogadjuk ezt az értelmezést, akkor a reklámszabályozás terén kereshetünk megoldást a hamis hírek problémájára, az EJEB joggyakorlatában is találunk ilyen formájú hamis hírrel kapcsolatos döntést. A *Hertel v. Switzerland* ügyben¹⁰⁴ egy, a mikrohullámú sütőben készült ételek rákkeltő hatását taglaló tanulmány betiltásával kapcsolatban úgy fogalmazott a Bíróság, hogy különösen észszerűtlen lenne a véleménynyilvánítás szabadságát az általánosan elfogadott nézetekre korlátozni egy olyan területen, ahol nem valószínű, hogy létezik bármilyen bizonyosság.¹⁰⁵ Ha az álhíreket e szemüvegen keresztül nézzük, akkor felmerülhet a kérdés, hogy vajon hasonló megítélés alá eshetnek-e a különböző oltásellenes vagy chemtrailes álhírek is, hiszen jellegükben hasonló, ‘megalapozatlannak tűnő’ információkat terjesztenek, amelyek így akár az Egyezmény védelme alá is tartozhatnak.

Egy területen azonban az EJEB viszonylag széles körben hagyta jóvá a hamis tényállításokkal szembeni korlátozásokat, mégpedig a holokauszttagadással kapcsolatosban. Ezen esetekben a strasbourgi bíróság általában tárgyalás nélkül utasította el a szólásszabadság sérelmére hivatkozó kérelmeket, elfogadva ezzel azt, hogy a holokausztot tagadó kijelentések eleve nem élvezik a szólásszabadság védelmét.¹⁰⁶ Így tehát létrejött a hamis tényállítások egy olyan kategóriája, amely egyértelműen kívül esik a védett szólások körén.

¹⁰⁰ *Brzeziński* (98. lj.) 35. bek.

¹⁰¹ Ronan Ó FATHAIGH: *Brzeziński v. Poland: Fine over „False” Information During Election Campaign Violated Article 10.*, *Strasbourg Observes*, 2019. augusztus 8., <https://strasbourgobservers.com/2019/08/08/brzeziński-v-poland-fine-over-false-information-during-election-campaign-violated-article-10>.

¹⁰² Irini KATSIREA: *Fake News: Reconsidering the Value of Untruthful Expression in the Face of Regulatory Uncertainty.* 10(2) *Journal of Media Law* (2018) 173.

¹⁰³ John Allen RIGGINS: *Law Student Unleashes Bombshell Allegation You Won’t Believe: Fake News as Commercial Speech.* 52 *Wake Forest Law Review* (2017) 1313., 1336.

¹⁰⁴ *Hertel v. Switzerland*, no. 25181/94, 1998. augusztus 25-ei ítélet.

¹⁰⁵ Uo., 50. bek.

¹⁰⁶ KOLTAY András: *Az Emberi Jogok Európai Bírósága és a blaszfémia mint a szólásszabadság korlátja.* *Iustum Aequum Salutare*, 2017/1. 189.

3.3. A politikai hamis beszéd védelme a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az Alkotmánybíróság gyakorlata nagyrészt párhuzamba állítható az EJEB gyakorlatával, mert megfogalmazása szerint „a bizonyíthatóan hamis tények önmagukban nem állnak alkotmányos védelem alatt”,¹⁰⁷ ugyanakkor mivel a tények közlése tipikusan a vélemények alapja is lehet, az „utóbb hamisnak bizonyult tények esetében is indokolt, hogy a jogi felelősségre vonás során a felróhatóság és az esetleges joghátrányok mértékének meghatározása körében figyelembe vegyék a közéleti viták minél szabadabb folyásának érdekét”.¹⁰⁸ Az Alkotmánybíróság szerint „a védett véleménynyilvánítás szabályai a valótlan tényállításokra nem terjednek ki”,¹⁰⁹ azonban azt is kiemelte több ízben, hogy bár a hamis tényállítások – szemben az értékítéletekkel, bírálatokkal – önmagukban nem állnak alkotmányos védelem alatt, az adott ügy összes körülményének mérlegelése vezethet arra az eredményre, hogy mégsem alkotmányos a valótlan állítást tevő jogi felelősségre vonása.¹¹⁰ „A közéleti szolász gyakorlója adott esetben akkor is beszélhet visszaélésekről, ha nem tudja azokat bizonyítani. A valótlanak bizonyuló tényközlés esetén ugyanis az alkotmányos szempontrendszer alapján a hangsúly az elkövetőnek a valótlansággal kapcsolatos tudattartalmára helyeződik át.”¹¹¹ Így tehát a közügyeket érintő véleménynyilvánítás szabadsága „a valósnak bizonyult tények tekintetében korlátlanul, míg a hamis tény állításával vagy híreszteléssel szemben már csak akkor véd, ha a híresztelő nem tudott a hamisságról, és a foglalkozása által megkívánt körültekintést sem mulasztotta el.”¹¹²

Az Alkotmánybíróság a kampányidőszakban jobban kitágítja a valótlan állítások alkotmányos védelmét, amit a demokratikus viták és a választók számára minél szélesebb körű tájékoztatás biztosítása érdekében tart szükségesnek. Az Alkotmánybíróság a szólásszabadság pártján állva a választási kampányban tett valótlan tényállításokat alkotmányosan védettnek nyilvánítja annak ellenére, hogy nem alkalmazza a tényállítás és a véleménynyilvánítás korábbi bizonyíthatósági vagy egyéb tesztjeit.¹¹³ Az Alkotmánybíróság azt a megközelítést látszik támogatni, miszerint sokkal hasznosabb a demokrácia számára, ha esetleg néhány valótlan, akár indokolatlanul sértő állítás is helyet kap a közbeszédben, kiszélesítve és termékennyé téve a közéleti vitákat, mint ha a közéletben szerepet vállaló politikai szereplők a lehetséges szankcióktól tartva öncenzúrát alkalmaznának.¹¹⁴ Ugyanis a választók számára akár az is információértékkel bírhat, hogy az esetlegesen valótlan állításokkal szemben hogyan védi meg magát nyilvánosan az adott jelölt, vagy épp ellenkezőleg, hogy egy jelölt milyen – utóbb leleplezett – koholt vádakkal illeti politikai ellenfelét. A testület szerint „ha az egymásra tett kijelentések közvetlenül a közéleti sze-

¹⁰⁷ 7/2014. (III. 7.) AB hat., indokolás 49. bek.

¹⁰⁸ Uo., 50. bek.

¹⁰⁹ 3328/2017. (XII. 8.) AB hat., indokolás 74. bek.

¹¹⁰ 34/2017. (XII. 11.) AB hat., indokolás 34. bek.

¹¹¹ 3328/2017. (XII. 8.) AB hat., indokolás 95. bek.

¹¹² 13/2014. (IV. 18.) AB hat., indokolás, 41. bek.

¹¹³ SMUK Péter: Szólásszabadság a választási kampányban – túl a kampányfinanszírozáson. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 4.* Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 492.

¹¹⁴ SZIKORA Tamás: A negatív politikai kampány. In: KOLTAY–TÖRÖK i. m. (113. lj.) 510.

replők politikai tevékenységére, programjára vagy közéleti hitelességére, alkalmasságára vonatkoznak, akkor – még ha kijelentő módban fogalmazták meg is őket – vélelmezhető, hogy a választópolgárok a közléseket véleményként értékelik.”¹¹⁵

Megjegyzi ugyanakkor az Alkotmánybíróság, hogy a választási kampány szabad folyását védő gyakorlata nem jelenti azt, hogy a jelöltek bármilyen valótlan információt, állítást terjeszthetnek egymásról:

„ha a megnyilatkozásnak észszerűen még a kampány körülményei között sem tulajdonítható olyan jelentés, amely szerint a közlést a választók az érintett múlt- vagy jövőbeli politikájára vagy a jelölt alkalmasságára vonatkozó politikai véleményként értelmezik, akkor helye lehet a közlő valótlan tényállítás miatt történő felelősségre vonásának. Minél közvetettebb módon kötődik egy kijelentés a jelölt politikai tevékenységéhez, programjához, illetve minél önállóbb jelentősége és minél nagyobb súlya van a megnyilvánulás ténybeli elemének, annál inkább sor kerülhet arra, hogy az állítás jogszerűségének megítélésére valóban a tényállításokra irányadó követelmények alapján kerüljön sor.”¹¹⁶

Ezzel kapcsolatban Koltay András rámutat, hogy még az Alkotmánybíróság által elvárt szükséges gondosság tanúsítása esetén is felhozhatók érvek a valótlan tényállítások alkotmányos védelmével szemben, mert azok a választási eljárásról szóló törvény kontextusában már nem személyiségi jogsértést, hanem a választók félrevezetését eredményezhetik.¹¹⁷

A magyar büntetőjogban találunk a hamis hírek egy szűk körére vonatkozó tényállást, amelyet alkalmaztak is az álhírterjesztés megakadályozására. Ez a közveszéllyel fenyegetés büntetőjogi tényállása: „aki a köznyugalom megzavarására alkalmas olyan valótlan tényt állít, híresztel, vagy azt a látszatot kelti, hogy közveszéllyel járó esemény bekövetkezése fenyeget, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”¹¹⁸ A rendőrség 2020 elején őrizetbe vett két embert, akik azt terjesztették, hogy Magyarországon több ember megfertőződött a koronavírusal, sőt több budapesti pályaudvaron emberek estek össze és haltak meg a fertőzés miatt.¹¹⁹ Később egy YouTube-vloggert is letartóztattak, aki arról kezdett hamis híreket terjesztani, hogy Budapestet lezárják.¹²⁰ Ezekén kívül a rendőrség még négy ügyben indított nyomozást álhírterjesztés miatt.¹²¹ Mindegyikben közös, hogy a nyomozás interneten (főként a közösségi médiában) terjesztett álhírek miatt indult, és a rendőrség közveszéllyel fenyegetés

¹¹⁵ 3107/2018. (IV. 9.) AB hat., indokolás 25. bek.

¹¹⁶ Uo., 29. bek.

¹¹⁷ KOLTAY András: *A közügyek vitáinak szabadsága és a személyiségi jogok védelme*. Pázmány Law Working Papers 2019/4., 16.

¹¹⁸ 2012. évi C. törvény a Büntető törvénykönyvről (Btk.), 338. §.

¹¹⁹ BIRKÁS Péter: A koronavírusról pánikkeltő álhíreket terjesztő magyarokat kapcsoltak le a rendőrök. 24, 2020. február 8., <https://24.hu/tech/2020/02/08/a-koronavirusrol-panikkeltlo-alhireket-terjeszto-magyarokat-kapcsoltak-le-a-rendorok>.

¹²⁰ BOHUS Péter: Elkapták a youtube-vloggert, aki elkezdte a pletykát Budapest lezárásáról. *Index*, 2020. március 15., https://index.hu/belfold/2020/03/15/youtube-vloger_budapest_lezar_rendorseg.

¹²¹ Négy ügyben nyomoznak koronavírusal kapcsolatos álhírek terjesztése miatt. *Origo*, 2020. március 13., <https://www.origo.hu/itthon/20200313-negy-ugyben-nyomoz-a-rendorseg-alhirek-terjesztese-miatt.html>.

miatt indította meg az eljárást. A koronavírus elleni védekezésről szóló törvény¹²² 2020-ban módosította a rémhírtörlesztés büncselekményét:¹²³ korábban a rémhírtörlesztés csupán szándékosan, nagy nyilvánosság előtt, közveszély helyszínén történő valótlan tény állításával volt megvalósítható, majd e meghatározás kiegészült azzal, hogy az állításnak a közveszéllyel összefüggésben kell történnie, a módosítás eredményeként létrejött új tényállás szerint pedig rémhírtörlesztést követ el az is, aki különleges jogrend idején szándékosan olyan valótlan tényről állít, amely képes a védekezés eredményességét akadályozni. Ebben az esetben tehát már nem feltétel a közveszély helyszínén történő elkövetés, így online térben is el lehet követni. Azonban a hamis hírek ezekben az esetekben egy sajátos magatartáshoz kapcsolódtak, ezért nem jelenthetjük ki általánosan, hogy a tényállás széles körű alkalmazása megoldást jelenthet a hamis hírekre.

4. További fellépési kísérletek és lehetőségek a hamis hírek ellen

4.1. Kísérletek a hamis hírek jogszabályi tiltására

Több kísérletet is tettek a hamis hírek visszaszorítására különböző országokban, ezek azonban nem mindig jártak sikerrel. Amerikában 2016-ban egy ohioi bíróság nyilvánította alkotmányellenesnek azt a jogszabályt, amely hat hónapi elzárást és ötezer dolláros pénzbüntetést határozott meg azon cselekmények elkövetőinek büntetéseként, akik szándékosan vagy tudatos gondatlanságból terjesztenek hamis információkat egy politikai jelöltről.¹²⁴ Egy korábbi hasonló ügyben a minnesotai bíróság is ezzel megegyező ítéletet hozott, megfogalmazva, hogy „a politikai arénában a valótlan felügyelője nem az állam, hanem az állampolgárok, akik kellőképp fel tudják dolgozni és meg tudják kérdőjelezni a hozzájuk eljutó állításokat és azok cáfolatát.”¹²⁵ Ed Chau, a kaliforniai törvényhozás tagja, 2017 februárjában benyújtotta a kaliforniai politikai kibercsalás elleni törvényjavaslatát, amely büncselekménnyé nyilvánította volna azt, ha valaki szándékosan „politikai kibercsalást” követ el, vagyis olyan tettet, amelynek következtében egy észszerűen eljáró személy azt hiheti, hogy egy weboldal vagy az azon található információkat egy politikai jelölt tette közzé, vagy az ő nézeteit közvetíti, miközben az adott politikai jelöltnek semmi köze a weboldalhoz.¹²⁶ A törvényjavaslatot végül maga a benyújtó vonta vissza még mielőtt tárgyalhatott volna róla a törvényhozás, azonban még ha el is fogadták volna, az nem állta volna ki a Legfelső Bíróság alkotmányossági próbáját.¹²⁷ A Legfelső Bíróság joggyakorlata alapján ugyanis az állami bíróságoknak a politikai megnyilvánulások korlátozásakor ún. szigorú vizsgálatot kell alkalmazniuk. Ez azt jelenti, hogy a korlátozásnak szűkre szabottnak kell lennie a kényszerítő állami érdek érvényesítése érdekében, és tilos az álláspont szerinti korlátozás.

¹²² 2020. évi XII. törvény a koronavírus elleni védekezésről, 10. § (2) bek.

¹²³ Btk. 337. §

¹²⁴ *Susan B. Anthony List v. Driehaus* 814 F3d 466 (6th Cir. Ohio, 2016).

¹²⁵ 281 *Care Committee v. Arneson*, 766 F3d 774, 796 (8th Cir. Minn., 2014).

¹²⁶ Assembly Bill No. 1104, 715. fejezet. An Act to Amend Section 18320 of the Elections Code, Relating to Elections, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201720180AB1104.

¹²⁷ Dave MAASS: *California Bill to Ban „Fake News” would Be Disastrous for Political Speech*. <https://www.eff.org/deplinks/2017/03/california-bill-ban-fake-news-would-be-disastrous-political-speech>.

Emellett a bíróságok a jogszabályt kiindulópontként alkotmányellenesnek tekintik, és a jogalkotónak kell bizonyítania a korlátozás alkotmányosságát.¹²⁸ Ennek alapján látható, hogy ha az Egyesült Államok tervezne is bevezetni valamilyen dezinformáció elleni törvényt, az nagy valószínűséggel nem felelne meg a Legfelső Bíróság szigorú vizsgálatán.¹²⁹

Európában a francia parlament 2018 júliusában szavazott meg egy új jogszabályt, amely a választási kampányok időszakában (a választást megelőző három hónapban) lehetővé teszi a hatóságoknak, hogy bírósági jóváhagyás birtokában letilthassanak manipulatívnak, szándékosan félrevezetőnek ítélt tartalmakat. A hamis hír fogalmát az 1881-es sajtótörvény alapján határozták meg, így ezek a szándékosan, széles körben terjesztett és a nyugalom megzavarására vagy a választás eredményének befolyásolására alkalmas, nyilvánvalóan valótlan közlemények. Emellett a jogszabály előírja, hogy bizonyos látogatottság felett az oldalaknak jogi képvisellel kell rendelkezniük Franciaországban, a jogszabályban foglaltak betartását pedig a médiatanács (CSA) felügyeli.¹³⁰

Németországban 2018-tól hatályos az ún. NetzDG,¹³¹ aminek értelmében a 2 milliónál több német felhasználóval rendelkező platformoknak szigorú eltávolítási kötelezettségük van a szolgáltatásukon keresztül közzétett jogsértő tartalmakkal összefüggésben. A törvény a kötelezettséget megalapozó jogsértő tartalomként a német büntető törvénykönyv bizonyos tényállásait jelöli meg, amelyek között szerepel a rágalmozás, a gyűlöletbeszéd, a holokauszttagadás és a rémhírterjesztés is.¹³² Ha az adott tartalom „egyértelműen jogsértő”, akkor az értesítéstől számított 24 órán belül, ha pedig „csak” jogsértő, akkor 7 napon belül kell törölni.¹³³ Amennyiben a platform ennek nem tesz eleget, akár 50 millió eurós bírságot is kaphat.¹³⁴

A brit parlament médiabizottsága jelentésben¹³⁵ hívja fel a figyelmet a hamis hírek demokráciára jelentett veszélyeire, és különböző javaslatokat fogalmaz meg, többek között, hogy a tech cégeknek legyen kötelező etikai kódexet létrehozni, amelyet egy független szabályozó felügyelhetne, valamint módosítani kellene a választási törvényt, hogy az képes legyen kezelni az online felületeken folytatott kampányokra vonatkozó szabályokat. A jelentés egyébiránt rávilágít arra is, hogy az emberek egyre gyakrabban a közösségi médiából tájékozódnak, és kevésbé kérdőjelezzik meg a közösségi oldalakon megosztott információ hitelességét, ugyanis a legtöbben bíznak az ismerőseikben.¹³⁶

¹²⁸ WEAVER i. m. (33. lj.) 130.

¹²⁹ Joel TIMMER: Fighting Falsity: Fake News, Facebook and the First Amendment. 35 *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* (2017) 669., 686.

¹³⁰ L. <https://www.gouvernement.fr/en/against-information-manipulation>.

¹³¹ Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken (Netzwerkdurchsetzungsgesetz – NetzDG)

¹³² Uo., 1. cikk.

¹³³ Uo., 3. cikk.

¹³⁴ Uo., 4. cikk.

¹³⁵ House of Commons Digital, Culture, Media and Sport Committee: Disinformation and „Fake News”. Final Report, <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmcmcds/1791/1791.pdf>.

¹³⁶ BALANYI Daniella – LEBEDI Réka – SZŐKE Petra: Ki pénzeli az Arsonit? A gyakornokok kitalálnak! *Arsboni*, 2019. február 5., https://arsboni.hu/ki-penzeli-az-arsbonit-a-volt-gyakornokok-kitalalnak/#_edn5.

Szingapúrban speciálisan a hamis hírekre igazított törvényt fogadtak el, amely 2019 októberében hatályba is lépett. A hamis és manipulatív online tartalmakra vonatkozó törvény lehetővé teszi a kormány számára, hogy közérdekből helyreigazításra kötelezze a kifogásolt tartalom közzétevőjét vagy az online platformot.¹³⁷ A törvény értelmében a hamis hír valótlan vagy félrevezető állítás, amelyet egy észszerűen gondolkodó személy tényállításaként értékel, és többek között az egészségüggyel, a közbiztonsággal vagy a választásokkal kapcsolatban hátrányos információt terjeszt.¹³⁸ Ezekben az esetekben az eredeti tartalom mellett kötelező megjelentetni egy közleményt, amelyből ki kell tűnnie a hamis állításnak, és hogy azzal szemben mi az igazság. Amennyiben valaki nem teszi közzé a helyreigazítást, 20 ezer (cégek esetében 500 ezer) szingapúri dolláros bírsággal vagy egy év börtönbüntetéssel is sújtható,¹³⁹ ha pedig a tevékenység automatizált fiókokkal (botokkal) történik, akkor 100 ezer (cégeknek egymillió) dollár bírság és tízéves börtönbüntetés is kiszabható.¹⁴⁰

4.2. Az Európai Unió fellépése a hamis hírek ellen

Az EU is felismerte, hogy a dezinformáció egyre növekvő fenyegetést jelenthet a társadalmi diskurzusokra nézve, és hogy a demokratikus folyamatok és intézmények manipulációval szembeni védelme „hosszú távú kihívást jelent, és folyamatos erőfeszítéseket tesz szükségessé”.¹⁴¹ Az Európai Külügyi Szolgálat keleti stratégiai kommunikációval foglalkozó munkacsoportot (East StratCom) hozott létre a dezinformáció visszaszorítására,¹⁴² amely többek között az EU vs. Disinfo honlapot is üzemelteti, ahol összegyűjtik az Unióval kapcsolatos hamis híreket, és információkat szolgáltatnak a leleplezett hamishír-hálózatokról.¹⁴³ A munkacsoportot eredetileg 2015-ben az orosz befolyás elleni fellépés miatt hozták létre – 2019 májusáig több mint 5455 orosz eredetű hamis hírt azonosítottak be.¹⁴⁴

Az Európai Bizottság 2017 végén szakértői csoportot hozott létre az üggyel kapcsolatos tanácsadás biztosítására, „Hamis hírekkel és az internetes félretájékoztatással foglalkozó magas szintű munkacsoport” néven. Ennek feladata a probléma feltérképezése és a dezinformáció

¹³⁷ Protection from Online Falsehoods and Manipulation Act, <https://sso.agc.gov.sg/Bills-Supp/10-2019/Published/20190401?DocDate=20190401#pr7>.

¹³⁸ Uo., 7. §.

¹³⁹ Singapore Fake News Laws: Guide to POFMA (Protection from Online Falsehoods and Manipulation Act), <https://singaporelegaladvice.com/law-articles/singapore-fake-news-protection-online-falsehoods-manipulation>.

¹⁴⁰ Szingapúri „álhír törvény”: hamis hírek elleni küzdelem vagy állami cenzúra? *NKI*, <https://nki.gov.hu/it-biztonsag/hirek/szingapuri-alhir-torveny-hamis-hirek-elleni-kuzdelem-vagy-allami-cenzura>.

¹⁴¹ Jelentés az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a dezinformációval szembeni közös cselekvési terv végrehajtásáról. Brüsszel, 2019.6.14. JOIN(2019) 12 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019JCO1012&cfm=EN>.

¹⁴² https://ec.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/-questions-and-answers-about-the-east-stratcom-task-force_en.

¹⁴³ <https://euvsdisinfo.eu/>.

¹⁴⁴ ARATÓ László: Négy és fél év alatt több mint 5500 orosz eredetű álhír. *Index*, 2019. május 25., https://index.hu/kulfold/eurologus/2019/05/25/az_orsozok_mar_a_matixban_vannak_alhir_orsoz_kreml_dezinformacio.

visszaszorítására alkalmas ajánlások megfogalmazása volt. A szakértői csoport 2018. március 12-én terjesztette elő jelentését,¹⁴⁵ amelyben elsődlegesen az önszabályozás mellett tette le a voksát. A jelentés ajánlásai között szerepel még a médiatudatosság előmozdítása, olyan eszközök kifejlesztése, amelyekkel a felhasználók és az újságírók egyaránt hatékonyabban tudnák kezelni a dezinformációt, a hírekkel foglalkozó európai média sokszínűségének és fenntarthatóságának védelme, valamint az Európán belül megfigyelhető félretájékoztatással kapcsolatos kutatások folytatása.¹⁴⁶ A szakértői csoport ezenfelül egy alapelvet tartalmazó kódex megalkotását is javasolta, amelynek használata mellett az online platformok és a közösségi oldalak egyaránt elköteleznék magukat. Az alelvek követelményként fogalmazták meg az átláthatóságot az információk forrása, előállítás, szponzorálása, terjesztése és célzottsága tekintetében, az online elszámoltathatóság előmozdítását, valamint a magas színvonalú újságírás és a média-műveltség támogatását.¹⁴⁷

Az EU által kitűzött célok tehát főként a dezinformációval kapcsolatos tudatosság-növelés, a médiaműveltség javítása, a civil társadalom szerepének erősítése, a kibernetikus fenyegetésekkel szembeni védelem javítása és a fizetett online politikai hirdetések átláthatóságának növelése volt.¹⁴⁸ A dezinformáció visszaszorítását célzó, 2018 októberében megszületett gyakorlati kódex¹⁴⁹ önszabályozással igyekezett megoldani a kérdést. Az önszabályozó kódexet a Facebook, a Google, a Twitter, a Mozilla és a Microsoft is aláírta, ezzel azt magukra nézve kötelezőnek ismerték el. A kódex értelmében a platformoknak átláthatóbbá kell tenniük szabályzataikat, szorosabb együttműködést kell kialakítaniuk a kutatói szférával, a tényellenőrzőkkel és a tagállamokkal. A platformok legfontosabb kötelezettségei azonban a politikai hirdetések átláthatóságára, a dezinformáció szűrésére és az önértékelő jelentések¹⁵⁰ (az EU-s választásokat megelőző hónapokban havi, egyébként éves rendszerességgel történő) benyújtására vonatkoznak. Az EU ezzel tehát az önszabályozás felé terelte a platformokat, arra ösztönözve őket, hogy a korábbinál még nagyobb mértékben végezzenek monitorozási tevékenységet, átadva nekik a szabályozást. A magatartási kódexben foglaltakat így nem az EU tartatja be, hanem maguk a tech cégek, az Unió kezében csupán az általuk rendelkezésre bocsátott jelentések értékelésének lehetősége van.

A platformok vállalásai betartásának és az önellenőrző jelentések értékelését (különös tekintettel a 2019. évi európai választásokra) a Bizottság és az audiovizuális médiaszolgáltatásokat szabályozó hatóságok európai csoportja (ERGA) végezte el.¹⁵¹ A monitoring alapján azon-

¹⁴⁵ High Level Expert Group (29. lj.).

¹⁴⁶ Európai Bizottság: Online félretájékoztatás: az internetes platformok fokozott átláthatóságára van szükség, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_18_1746.

¹⁴⁷ Európai Bizottság (7. lj.) 1.

¹⁴⁸ Jelentés (141. lj.)

¹⁴⁹ Európai Bizottság: A dezinformáció visszaszorítását célzó uniós gyakorlati kódex, https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59115.

¹⁵⁰ Európai Bizottság: Annual Self-Assessment Reports of Signatories to the Code of Practice on Disinformation 2019, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/annual-self-assessment-reports-signatories-code-practice-disinformation-2019>.

¹⁵¹ Report of the activities carried out to assist the European Commission in the intermediate monitoring of the Code of practice on disinformation (ERGA Report), http://erga-online.eu/wp-content/uploads/2019/06/ERGA-2019-06_Report-intermediate-monitoring-Code-of-Practice-on-disinformation.pdf.

ban nyilvánvalóvá vált, hogy az önszabályozás nem teljesítette be a hozzá fűzött reményeket: bár a politikai reklámok tekintetében javult az átláthatóság, az Uniónak szolgáltatott adatok hiányosak és sok szempontból ellenőrizhetetlenek voltak. A Bizottság megállapítása szerint az „adatszolgáltatás és a keresőeszközök alkalmasságuk és önkényesek, így nem felelnek meg a kutatók független ellenőrzés iránti igényeinek”.¹⁵² A tagállami hatóságok kifogásolták a platformok csekély együttműködési hajlandóságát, valamint a platformok által alkalmazott technikák alacsony hatékonysági fokát is. Az általuk szolgáltatott adatokat lehetetlen volt összevetni bármilyen más valós adattal, így a közölt statisztikák és lépések valódisága és eredményessége nem volt megállapítható.

4.3. Magánszabályozás

Mivel a közösségimédia-platformok magánszabályozása az, ami elsősorban befolyásolja a rajtuk megosztott tartalmakat, a hamis hírek terjedését nehezen korlátozza a jogi szabályozás. Amennyiben az adott állítás nem valósít meg rágalmozást, becsületsértést vagy gyűlöletbeszédet, csupán általában véve az állítás valótlansága miatt nem követelhető jogi úton a tartalom eltávolítása. A felhasználási feltételek, vagyis a platformok magánszabályozása azonban tiltja a hamis hírek közzétételét. A Facebook felhasználási feltételei szerint tilos a „jogellenes, megtévesztő, diszkriminatív vagy csalárd” tartalom közzététele,¹⁵³ emellett a (felhasználókkal kötött szerződés részét képező) közösségi alapelvek külön fejezetben foglalkoznak az álhírekkel és a megtévesztő információk közzétételével.¹⁵⁴ A Twitter felhasználási feltételei az „információk mesterséges felduzzasztását vagy elapasztását”, valamint a „választások befolyásolását vagy megzavarását” tiltják.¹⁵⁵ A YouTube szintén tiltja a szavazók félrevezetését, a szavazáson való részvételre vonatkozó hamis információk terjesztését, valamint a „politikai jelöltekre és hivatalban lévő megválasztott kormánytisztviselőkre vonatkozó alkalmassági követelményekkel kapcsolatban valótlán állításokat magában foglaló” tartalom feltöltését.¹⁵⁶

A Facebook több technikai módszerrel is próbálkozott a hamis hírek ellen. Először bevezettek egy jelölést, amely a felhasználók jelzései alapján kis piros figyelmeztető piktogramot helyezett el azon cikkek mellett, amelyek igazságtartalmát „kétségesnek” ítélték meg. A kísérlet pár hónap alatt kudarcot vallott, ugyanis a jelentések azt mutatták, hogy a feltűnő színű ábrák figyelemfelkeltők voltak, így növelték a problémás cikkek népszerűségét.¹⁵⁷ Később bevezették azt a rendszert, amellyel egyszerűbbé vált a hamis hírek jelentése az oldalon belül, és a tömegesen jelentett cikkeket tényellenőrző oldalakhoz továbbították, amelyek megvizsgálták azok

¹⁵² Európai Bizottság: A dezinformáció visszaszorítását célzó gyakorlati kódex egy évvel később: az online platformok önértékelő jelentései. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/STATEMENT_19_6166.

¹⁵³ Facebook: Felhasználási feltételek, <https://www.facebook.com/legal/terms>, 3.2.1.

¹⁵⁴ Facebook: Közösségi alapelvek. Álhírek, https://www.facebook.com/communitystandards/false_news.

¹⁵⁵ Twitter: Felhasználási feltételek, <https://help.twitter.com/hu/rules-and-policies/twitter-rules>.

¹⁵⁶ YouTube: Spamre, megtévesztő gyakorlatokra és átverésre vonatkozó irányelvek, <https://support.google.com/youtube/answer/2801973?hl=hu>.

¹⁵⁷ Facebook Ditches Fake News Warning Flag. *BBC*, 2017. december 21., <https://www.bbc.com/news/technology-42438750>.

valóság tartalmát. Amennyiben egyértelműen hamis hírek jelölték, a Facebook algoritmus automatikusan alacsonyabb rendű posztok közé sorolta a cikkeket, így kevesebbszer jelentette meg a felhasználók hírfolyamában. A módszer kritikusai szerint azonban így ellehetetleníthető egy-egy valódi hír is, ha elegendő jelentik azt hamis hírként az oldalon, emellett a tényellenőrző oldalak sem lehetnek minden szempontrendszer szerint elfogulatlanok.¹⁵⁸ Sheryl Snadberg, a Facebook egyik operatív vezetője, 2018 szeptemberében a szenátusi meghallgatásán azt mondta, hogy a Facebook „alternatív” tényekkel veszi fel a harcot a dezinformáció ellen. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az amerikai felhasználók számára a hírfolyamban egy-egy politikai bejegyzés mellett megjelentettek más tényellenőrzött oldalokról származó posztokat is. Szerinte ez a „jó beszéd” kioltja a „rossz beszédeket”, vagyis a hamis híreket.¹⁵⁹ Sarah Haan szerint viszont a Facebook ezzel tovább rontotta a helyzetet, hiszen csak erősítette azt a felfogást, hogy léteznek tények és ‘alternatív tények’.¹⁶⁰

A 2020-as amerikai elnökválasztással kapcsolatban a Facebook egészen magabiztosan nyilatkozott blogposztjában, ismertetve a bevezetett hirdetésszűrő, nagyobb átláthatóságot biztosító és a gyanús, vélhetően botok által terjesztett posztok tiltására vonatkozó gyakorlatát¹⁶¹ – bár azt is bejelentette, hogy nem fogja önállóan vizsgálni a náluk közzétett politikai hirdetések igazságtartalmát, ez a döntés még a cég dolgozóit is megosztotta.¹⁶² A Twitter például a közelgő választásokkal kapcsolatban úgy döntött, hogy egyáltalán nem engedélyezi politikai hirdetések közzétételét a platformján.¹⁶³

Lili Levi amellett érvel, hogy a technológiai megoldások és a médiatudatosság fejlesztése önmagukban nem elegendők a hamis hírek ellen. Szerinte a valódi megoldást az jelentené, ha ezek mellett a sajtó megerősítésére is kellő hangsúlyt fektetnénk. Úgy véli, a sajtónak kiemelkedő alkotmányos védelmet szükséges adni, amely intézményes védelmet biztosítana a sajtó számára nem csupán a publikációk megjelenése után, hanem már az információgyűjtés státuszában is. Ezek a garanciák szerinte elősegítenék a hagyományos újságírásba és a sajtóba vetett bizalom visszaállítását, amivel vissza lehetne szorítani a hamis híreknek hitelt adó állampolgárok számát.¹⁶⁴ Nádori Péter szerint a tömeges manipuláció elleni küzdelem eredményesebb lehet, ha az nem a félrevezető tartalmakra, hanem a manipuláció eszközeire és módszereire összpontosít, így el lehetne kerülni a tartalomalapú korlátozások legnagyobb problémáját: hogy ki dönti el, mi a tényszerű igazság.

A fellépés e formáiban tehát nem az számít, hogy az adott kifogásolt tartalom milyen fokú bizonyíthatósággal rendelkezik, hanem hogy például egy cég futtatott-e húszezer álprofil a

¹⁵⁸ TIMMER i. m. (129. lj.) 699–702.

¹⁵⁹ HAAN i. m. (53. lj.) 19.

¹⁶⁰ Uo., 20.

¹⁶¹ Facebook: Helping to Protect the 2020 US Elections, <https://about.fb.com/news/2019/10/update-on-election-integrity-efforts>.

¹⁶² BOLCSÓ Dániel: A Facebook dolgozói tiltakoznak, amiért a cég hagyja hazudni a politikusokat. *Index*, 2019. október 29., https://index.hu/techtud/2019/10/29/facebook_politikusok_politikai_hirdetesek_reklamok_hazugsag_alkalmazottak_nyilt_level.

¹⁶³ Devin COLDEWEY: Twitter Makes its Political Ad Ban Official. *TechCrunch*, 2019. november 15., <https://techcrunch.com/2019/11/15/twitter-makes-its-political-ad-ban-official>.

¹⁶⁴ LEVI i. m. (13. lj.) 317–325.

Facebookon, vagy sem. Ebből ráadásul még az is következik, hogy egy hasonló, a dezinformáció eszközeit célzó szabályozás sokkal kevésbé alkalmas arra, hogy egyes nézetek vagy vélemények elhallgattatását eredményezze.¹⁶⁵ A közösségi oldalak saját tényellenőrző kezdeményezéseivel kapcsolatban aggodalomra ad okot annak átláthatatlansága, hogy vajon kik ellenőrzik a tényellenőrzőket. Kutatások azt mutatják, hogy a különböző tényellenőrző oldalak eredményei között meglepően alacsony az átfedés,¹⁶⁶ ráadásul nem kizárt, hogy maguk a tényellenőrzők is valamennyire elfogultak.¹⁶⁷ Így tehát önmagában a tényellenőrző oldalakra nem lehet hagyatkozni.

5. Összegzés

Már a hamis hírek meghatározásának sokféleségéből is látható, hogy milyen bonyolult kérdések merülnek fel a témát illetően. Nehéz elkülöníteni a valótlán tényállításoktól, valamint a személyiségi jogi jogsértések területére tartozó tényállításoktól. Ha már az alapfogalmát is nehéz definiálni, akkor még nehezebb hatékonyan fellépni maga a probléma ellen.

A hamis hírek problémaköre nem egyszerűen arról szól, hogy szabad-e hazudni a demokratikus vitákban. Ennél sokkal összetettebb kérdés, hiszen egyszerre kell vizsgálni többek közt a téma politikai, jogi, kereskedelmi és társadalmi oldalát is. A közösségi oldalak kétségkívül hatékony felerősítői a hamis hírek terjedésének, és egyértelmű, hogy a platformok üzemeltetőinek komoly felelőssége van a visszaszorításukat illetően. Az azonban, hogy milyen fellépést várunk el tőlük, egyáltalán nem egyértelmű. Ha ugyanis arra buzdítjuk azokat, hogy hatékonyabb szűréssel és az eddigénél komolyabb monitorozással lépjenek fel a hamis hírek ellen, rögtön több problémával is szembesülünk, hiszen egyrészt így a platformok kezébe adjuk a demokratikus nyilvánosság formálásának legitim lehetőségét, másrészt rájuk bizzuk annak eldöntését, hogy milyen szűrést kell szűrniük, vagyis azoknak kell eldönteniük, hogy mi számít hamis hírnek és mi nem. Megfordítva ez azt jelenti, hogy rájuk bizzuk annak eldöntését is, hogy mi az igazság. A téma bonyolultságát jól jelzi, hogy a Facebook korábban említett döntése, amely pont a hasonló aggályok eloszlatásának érdekében született (vagyis hogy a Facebook a 2020-as amerikai elnökválasztás kapcsán nem fogja vizsgálni a platformján közzétett politikai hirdetések valóságtartalmát), hatalmas felháborodást keltett, ahogyan korábban is legalább ennyire kritizálták a céget amiatt, hogy saját döntései alapján tilt le politikai hirdetéseket.

Ahogy látjuk, a szólásszabadság alkotmányos keretei önmagukban nem tiltják a hamis beszédet. A demokratikus nyilvánosság és a hozzá kapcsolódó viták minél pezsgőbbek, annál jobbak. A valótlán tényközlések a nyilvános diskurzusok szükséges velejárói, és mint ilyenek, nem rekeszthetők ki a véleményszabadság köréből, ezért korlátozásukat – a közéleti vélemény-

¹⁶⁵ NÁDORI Péter: Mit kezdhet a jog a hamis hírekkel? *Goethe Institut Ungarn*, 2019. június, <https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/kl/21581410.html>.

¹⁶⁶ Chloe LIM: Checking How Fact-Checkers Check. 3 *Research and Politics* (2018) 6–7.

¹⁶⁷ Alex PAREENE: How Political Fact-Checkers Distort the Truth. *The New Republic*, 2020. január 8., <https://newrepublic.com/article/156039/political-fact-checkers-distort-truth>.

nyilvánítás körében mindenképp – szigorú mércék szerint kell megítélni.¹⁶⁸ Ezt a nehéz feladatot pedig nem szerencsés csupán a közösségi oldalak üzemeltetőire bízni. Éppen ez lehet az érv az EU által kikényszerített önszabályozás ellen is, hiszen bár az Unió kilátásba helyezte bizonyos jogi kötőerővel bíró dokumentumok elfogadását, alapvetően a platformok kezébe adja a döntés jogát az eltávolítandó tartalmakat illetően.

Azonban önmagában a kérdés jogszabályi rendezése sem nyújthat teljesen kielégítő megoldást, hiszen nemcsak a platformok működését és fellépési lehetőségeit meghatározó magánjogi viszonyrendszer vet fel kérdéseket, hanem a hamis hírek ellen fellépő jogszabályt is nagyon nehéz oly körültekintően megfogalmazni, hogy az még véletlenül se szankcionálja az alkotmányosan védett szólások valamely formáját. A kettő ötvözete jelenthet áthidaló megoldást, ahol a jogszabályi keretek csupán a platformok fellépésének követelményét és azok átláthatóságát írják elő, ám a konkrét fellépés technikailag továbbra is közösségi oldalak kezében lenne, emellett *soft-law* jelleggel segítene a hamis hírek definiálásában és a fellépés mértékének meghatározásában.

¹⁶⁸ TÖRÖK Bernát: *A szólásszabadság magyar doktrínája az amerikai jogirodalom tükrében*. PhD értekezés, Szeged, 2018. 28.

Modern jogérvényesítés vagy modern cenzúra? A weboldalak blokkolásának újabb tanulságai

POGÁCSÁS ANETT*

„Csak az a törvény avul el céljára való tekintettel, amelynek célját a megváltozott közfelfogás egyenesen visszautasítja, és amelyet ilyenképpen a jogi közmeggyőződés ereje elsöpör.”¹

1. Bevezető gondolatok

A szerzői jog múlt évtizedben látott küzdelmei sok területen tűnnek kilátástalannak. A jogérvényesítés határozottan e területek közé tartozik. Ennek számos oka van, amelyek közül az érvényesíteni kívánt jog modern körülmények közötti adaptációs nehézségeit éppúgy ki kell emelnünk, mint a jogérvényesítési eszközök alkalmazási és hatékonysági problémáit. Nem túlzás azt állítani, hogy a jogérvényesítési eszközök (legalábbis egy jó részük) felett eljárt az idő, de azok modernizálása, illetve újak bevetése egyáltalán nem könnyű vállalkozás. Ha maguk az érvényesíteni kívánt jog biztosítására megfogalmazott rendelkezések szorulnak kiigazításra, akkor a jogérvényesítésre tett erőfeszítések sem lehetnek igazán sikeresek és – nem utolsósorban – elfogadottak. A hatékony jogérvényesítésnek világos előfeltétele és előkérdése a hatékony szabályozás – e kettő kapcsolatát semmibe vennünk vagy fordítva kezelniük nem szerencsés.

Ha ennek fényében tekintünk a weboldalak blokkolására, úgy érezhetjük, hogy ez az eszköz is részben az érvényesíteni kívánt jog hatékonysági problémáit igyekszik orvosolni, vagy inkább: ‘palástolni’. Érdekes megvizsgálnunk, hogy valóban így van-e, és hogy elfogadható, hatékony megoldásnak tekinthető-e.

2. Az arányosság kérdése

A bíróságoknak legyen felhatalmazása azonnali és hatékony intézkedések elrendelésére – rögzíti a TRIPS egyezmény.² Ugyanakkor ennek az „azonnali és hatékony intézkedésnek” a mibenléte már nem tűnik egyszerűen megválaszolható kérdésnek, és a TRIPS szövege sem visz min-

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: pogacsas.anett@jak.ppke.hu

¹ SZLADITS Károly: Jogsabálytan. In: SZLADITS Károly (szerk.): *A magyar magánjog I. Általános rész, személyi jog*. Budapest, Grill Károly, 1941. 138.

² A szellemi tulajdonjogok kereskedelmi aspektusairól 1994. április 15-én aláírt Marrakeshi Egyezmény (a továbbiakban: TRIPS), amelyet Magyarországon az 1998. évi IX. törvény hirdette ki, l. 50. cikk 1. bek.

ket sokkal közelebb a válaszhoz.³ A blokkolás mint eszköz megszületéséig vezető út a különféle internethozzáférés-szolgáltatók felelősségének formálódásával párhuzamos, és az uniós jog tette egyértelművé használhatóságát és annak feltételeit.⁴ A feltételek közül az általánosak egyértelműnek látszanak, azonban épp ezek vetik fel a blokkolással kapcsolatos legalapvetőbb problémákat.

Az Infosoc irányelv 8. cikk 1. bekezdése értelmében a tagállamok az irányelvben foglalt jogok és kötelezettségek megsértése esetére megfelelő szankciókról és jogorvoslatokról rendelkeznek, és minden szükséges intézkedést megtesznek ezek alkalmazásának biztosításáért. Az előírt szankciók *hatékonyak, arányosak és visszatartó erejűek* kell hogy legyenek.⁵ A Jogérvényesítési irányelv is hasonlóan rögzíti a jogérvényesítési eszközökre vonatkozó általános kötelezettséget. Az irányelv által szabályozott szellemi tulajdonjogok érvényesítésének biztosításához szükséges intézkedéseknek, eljárásoknak és jogorvoslatoknak egyrészt *méltányosnak és igazságosnak* kell lenniük, nem lehetnek indokolatlanul bonyolultak vagy költségesek, és nem eredményezhetnek észszerűtlen határidőket vagy indokolatlan késedelmeket, másrészt *hatásosnak, arányosnak és elrettentőnek* is kell lenniük, és úgy kell őket alkalmazni, hogy a jogszerű kereskedelemnek ne állítsanak korlátokat, és az azokkal való visszaélés esetére álljanak rendelkezésre biztosítékok.⁶

Ami az arányosságot illeti, óhatatlanul felmerül a jogintézmény szerepének és jellegének kérdése (ami különösen a szerzői jogokat sértő fájlcserek megakadályozása érdekében létrehozott elektronikus adatátviteli szűrőrendszerekkel, valamint az értesítési és eltávolítási eljárással összefüggésben érdekes). Ahogyan az elmúlt évek jogalkotása és joggyakorlata alapján világossá vált, egy általános, előzetes szűrési kötelezettség mellett az alapjogi ütközés nem lenne sikerrel

³ TRIPS 50. cikk: „1. A bíróságoknak legyen felhatalmazása azonnali és hatékony intézkedések elrendelésére:

a) szellemi tulajdonjog megsértése bekövetkezte megelőzése érdekében, különösen pedig annak érdekében, hogy megelőzhető legyen, hogy az ilyen termékek a joghatóságuk területén kereskedelmi forgalomba kerüljenek, ideértve az importált árukat, közvetlenül vámkezelést követően;

b) az állított jogsértésre vonatkozó bizonyítékok megóvása érdekében.

2. A bíróságnak álljon jogában ideiglenes intézkedések meghozatala *inaudita altera parte* (a másik fél meghallgatása nélkül) megfelelő esetben, nevezetesen akkor, ha a késedelem helyrehozhatatlan kárt okozna a jogtulajdonosnak vagy, ha bizonyíthatóan fennáll a bizonyíték megsemmisítésének kockázata.”

⁴ L. részletesen HARKAI István: „Hozzáférés megtagadva” – a weboldalak blokkolása mint a jogérvényesítés lehetséges eszköze I–II. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2016/2–3., 23–51.

⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról (Infosoc irányelv), 8. cikk:

„2. A tagállamok meghozzák a szükséges intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy azok a jogosultak, akiknek érdekeit a tagállam területén végzett jogsértő tevékenység érinti, kártérítési igényel élhessenek és/vagy ideiglenes intézkedést, illetve szükség esetén a 6. cikk 2. bekezdésében említett jogsértő anyagok, eszközök, termékek vagy alkatrészek lefoglalását kérhessék.

3. A tagállamok biztosítják, hogy a jogosultak kérelmezhessék az ideiglenes intézkedést olyan közvetítő szolgáltatókkal szemben, akiknek a szolgáltatásait harmadik személy szerzői jog vagy szomszédos jogok megsértése céljából veszi igénybe.”

⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/48/EK irányelve (2004. április 29.) a szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről (Jogérvényesítési irányelv), 3. cikk 1–2. bek.

feloldható,⁷ az „gyakorlatilag internetes cenzúrát valósítana meg”,⁸ ugyanakkor ez nem zárja ki a szűrő és blokkoló megoldások alkalmazását, csupán megfelelő keretek közé igyekszik szorítani.⁹ Ehhez a keretrendszerhez az Infosoc irányelv korábban már említett 8. cikke mellett a Jogérvényesítési irányelv 11. cikke, valamint az Eker. irányelv 18. cikk 1. bekezdése is fontos szempontokat határoz meg, lehetővé téve a nemzeti bíróságok számára olyan (pl. ideiglenes) intézkedések gyors elfogadását, amelyek célja a jogsértés megszüntetése és az érintett érdekek minden további sérelmének megelőzése.¹⁰

A blokkolás kétségtelenül gyors és hatásos megoldást biztosít a jogszerűtlenül már elérhetővé tett tartalmak elérhetetlenné tételére, egyúttal a jövőre nézve is megakadályozza a tartalmak elérhetőségét (legalábbis egy időre). A fő problémát azonban a hálózatsemlegességre, a tartalomszolgáltatók és a felhasználók jogaira gyakorolt hatásában látja a szakirodalom,¹¹ érzékelve, hogy hatásossága mellett ütközhet (többek között) a véleménynyilvánítás szabadságával.¹² Ez önmagában nem meglepő (és még csak messze nem is egyedülálló probléma¹³), a kérdés sokkal inkább az, hogy körülveszik-e azok a megfelelő garanciák, amelyek mellett már *szükséges és arányos* eszközként tekinthetünk rá.¹⁴

Nem önmagában a blokkolás, hanem az önkényes blokkolás jelent veszélyt több emberi jogunkra. Ahogyan Nils Muižnieks, az Európa Tanács emberi jogi biztosa 2017. szeptember 26-án kiadott jelentésében is kiemeli: az internetes tartalmakhoz való hozzáférésre vonatkozó minden korlátozás szigorú és kiszámítható jogi kereten kell alapuljon, amely szabályozza az ilyen korlátozások alkalmazási körét, és biztosítja a bírósági felügyelet garanciáját a lehetséges visszaélések megakadályozásához. Ennek oka, hogy bármilyen, internetes tartalmat blokkoló magatartás egyértelműen beavatkozás az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke által

⁷ GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 492.

⁸ LIBER Ádám: A közvetítő szolgáltatók felelőssége a szellemi tulajdon megsértéséért az Európai Unióban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2013/3., 31.

⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Eker. irányelv) (47) preambulumbekzdése szerint az, hogy a tagállamok nem írhatnak elő a nyomon követésre vonatkozó kötelezettséget a szolgáltatók számára, csak az általános jellegű kötelezettségekre vonatkozik; nem érinti azonban az egyedi esetben alkalmazandó nyomon követési kötelezettségeket, és különösképpen nem érinti a nemzeti hatóságoknak a nemzeti jogszabályokkal összhangban hozott intézkedéseit.

¹⁰ KÖHIDI Ákos: A jogsértő internetes tartalommal szembeni jogi eszközszer. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát: *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 3. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 380.

¹¹ BARTÓKI-GÖNCZY Balázs: *Az online közvetítő szolgáltatók mint az információhoz való hozzáférés új kapu-őrei*. Doktori értekezés, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 2018. 64.; MEZEI Péter – NÉMETH László: A fájlserelés és a netes semlegesség kihívása a szerzői jog és információs társadalom viszonyára. *Információs Társadalom*, 2012/3., 104.

¹² DETREKŐI Zsuzsa: A forgalomirányítók és a véleményszabadság új határai. *Infokommunikáció és Jog*, 2016/65.

¹³ Vö. pl. KLEIN Tamás: A tárhelyszolgáltató „omnipotens” felelőssége mint alkotmányjogi problematika. A harmadik személy tartalmáért való szolgáltatói felelősség az interneten. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát: *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 3. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 349–374.

¹⁴ GRAD-GYENGE Anikó: A forgalomirányítók tevékenységének szerzői jogi határai. *Infokommunikáció és Jog*, 2016/65., 14–15.

garantált véleménynyilvánítás szabadságába. Koltay András e körben arra emlékeztet, hogy bár az államok ódzkodnak a szűrés és a blokkolás eszközeitől – éppen azért, mert azok több tekintetben is hasonlítanak a hagyományos cenzúrához –, „nem feltétlenül emelnek kifogást az [internetszolgáltatók] általi önkéntes szűrés elé, amellyel azok a felhasználók számára szeretnének biztonságos online környezetet teremteni”.¹⁵ De az önkéntes szűrés is a szólásszabadság állami korlátozásának mércéi szerint tudjuk megítélni, legalábbis a hálózatsemlegességről szóló EU-rendelet már ebből indul ki.¹⁶

A nemzeti bíróságoknak tehát nemcsak azt kell megvizsgálniuk, hogy szükséges és arányos-e a tiltó intézkedés, hanem azt is, hogy elég célzott-e ahhoz, hogy csak a zárolást igénylő konkrét tartalmat érintse – azt viszont igen.¹⁷ Ez nem könnyű feladat – „a blokkolás technikáját, szintjét és ideológiáját körültekintően kell megválasztani ahhoz, hogy az alapvető jogok sértetlenek maradjanak, de a blokkolás is elérje a célját.”¹⁸

Az Európai Unió Bírósága (EUB) több ügyben is kifejtette, hogy a blokkolás intézménye szükséges és arányos eszköz lehet a jogsértések elleni fellépésben. Kétségtelen, hogy az Európai Unió Alapjogi Chartája 17. cikk 2. bekezdésében foglalt szellemi tulajdonjogok védelme nem érinthetetlen jog, és szó sincs arról, hogy abszolút jelleggel kellene biztosítani a védelmét.¹⁹ A bíróság a *Promusicae*-ügyre visszautalva emlékeztet arra a jelen kérdés kapcsán is kiindulópontként felfogható alapvetésre, hogy a tulajdonhoz való jog védelmét, amely jognak részét képezik a szellemi tulajdonjoghoz kapcsolódó jogok, más alapvető jogok védelmével egyensúlyban kell biztosítani.²⁰ Ennek az egyensúlynak a kialakítását a *UPC Telekabel* ügyben az EUB tovább boncolgatta, megállapítva, hogy amikor valamely ideiglenes intézkedés címzettje megválasztja az ideiglenes intézkedésben foglaltaknak való megfelelés érdekében megteendő intézkedéseket, ügyelnie kell arra, hogy tiszteletben tartsa az internetfelhasználók információs szabadságához fűződő alapjogát. Azaz a megtett intézkedéseknek szigorúan célirányosoknak kell lenniük, arra kell szolgálniuk, hogy véget vessenek a szerzői vagy szomszédos jogok harmadik személy által történő megsértésének, anélkül hogy ez az említett szolgáltató szolgáltatásait igénybe vevő internetfelhasználóknak az ott található információkhoz való jogszerű hozzáféréseire kihatással lenne. Fontos követelmény, hogy a nemzeti bíróságoknak lehetőségük legyen

¹⁵ KOLTAY András: *Az új média és a szólásszabadság. A nyilvánosság alkotmányos alapjainak újragondolása.* Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 137.

¹⁶ Uo., 139–140.

¹⁷ Nils Muižnieks, az Európa Tanács (ET) emberi jogi biztosának 2017. szeptember 26-án kiadott jelentése. „The case-law of the European Court of Human Rights on Internet blocking, which has developed over the past few years, rests on a three-step approach: the need for a clear legal basis for any blocking measure; the measure must pursue a legitimate aim, as enumerated by Article 10, paragraph 2 (for example, national security, prevention of disorder or crime, the protection of health or morals, the protection of the reputation or rights of others); the measure must be proportionate to the legitimate aim pursued.”

¹⁸ PARTI Katalin: „10 dolog, amit utálok benned”, avagy a kormányzati szintű internet-blokkolás kritikája a német törvény kapcsán. *Infokommunikáció és Jog*, 2010/3.

¹⁹ C-70/10. sz. *SABAM kontra Scarlet* ügyben 2011. november 24-én hozott ítélet, 43. pont; C-360/10. sz. *SABAM kontra Netlog* ügyben 2012. február 16-án hozott ítélet, 41–42. pontok.

²⁰ C-275/06. sz. *Promusicae kontra Telefónica* ügyben 2008. január 29-én hozott ítélet, 62–68. pontok.

ennek vizsgálatára, és a nemzeti eljárási szabályok biztosítsák az internetfelhasználók számára azt a lehetőséget, hogy jogaikat bíróság előtt érvényesíthessék, miután az internethozzáférést nyújtó szolgáltató által megtett végrehajtási intézkedések ismertté váltak.²¹

„[A]z uniós jog által elismert alapjogokat úgy kell értelmezni, hogy azokkal nem ellentétes, ha bíróság által elrendelt ideiglenes intézkedéssel valamely internethozzáférést nyújtó szolgáltatónak megtiltják, hogy ügyfelei részére hozzáférést biztosítson valamely olyan weboldalhoz, amely a jogosultak engedélye nélkül tesz elérhetővé védelem alatt álló műveket, ha ezen ideiglenes intézkedés nem határozza meg pontosan azt, hogy e szolgáltatónak milyen intézkedéseket kell megtennie, és ha ez utóbbi mentesülhet az említett ideiglenes intézkedésben foglaltak megszegése esetén kiszabható bírság megfizetésének kötelezettsége alól annak bizonyításával, hogy minden elvárható intézkedést megtett, amennyiben a megtett intézkedések egyrészt nem fosztják meg szükségtelenül az internetfelhasználókat attól a lehetőségtől, hogy a rendelkezésre álló információkhoz megengedett módon hozzáférjenek, másrészt pedig azzal a hatással járnak, hogy megakadályozzák, vagy legalábbis nehezen kivitelezhetővé teszik a védelem alatt álló művek engedély nélküli megtekintéseit, és komoly visszatartó erőt gyakorolnak az ugyanezen ideiglenes intézkedés címzettjének szolgáltatásait a részükre a szellemi tulajdonjog megsértésével hozzáférhetővé tett művek megtekintése céljából igénybe vevő internetfelhasználókra, aminek vizsgálata a nemzeti hatóságok és bíróságok feladata.”²²

Az EUB döntéseiből az is világosan látszik, hogy a szerzői jogi jogérvényesítésbe bevont alanyok köre bővült,²³ amit a bíróság azzal magyaráz – összhangban az Infosoc irányelv (59) preambulumbekkezdésével²⁴ –, hogy egyre inkább a közvetítő szolgáltatók által nyújtott szolgáltatásokat használják fel a szerzői vagy szomszédos jogok megsértéséhez, és ami a döntő érv: sok esetben ezek a szolgáltatók vannak leginkább abban a helyzetben, hogy e jogsértéseknek véget vethessenek.²⁵

Hogy a jogsértésnek a blokkolással valóban véget lehet-e vetni, újabb kérdéseket vet fel. Arra a körülményre az EUB is tekintettel van, hogy megkerüléssel, joghatósági lehetőségek kihasználásával, vagy ahogyan a bíróság fogalmaz: „így vagy úgy”²⁶ ki lehet játszani egyes megtett intézkedéseket. Ezt az alapjogok kiegyensúlyozása során is kifejezetten figyelembe veszi a bíró-

²¹ C314/12. sz. *UPC Telekabel Wien GmbH kontra Constantin Film Verleih GmbH és Wega Filmproduktions-gesellschaft mbH* ügyben 2014. március 27-én hozott ítélet, 55–57. pontok.

²² Uo., 64. pont.

²³ LÁBODY Péter: A közvetítő szolgáltatók bevonása a szerzői jogi jogérvényesítésbe – közösségi jogi lehetőségek. *Infokommunikáció és Jog*, 2012/1., 3–10.

²⁴ Infosoc irányelv, (59) preambulumbekkezdés: „A digitális környezetben különösen a közvetítő szolgáltatók által nyújtott szolgáltatásokat használhatják fel harmadik személyek jogsértő tevékenységhez. Sok esetben ezek a szolgáltatók vannak leginkább abban a helyzetben, hogy a jogsértésnek véget vethessenek. Az egyéb rendelkezésre álló szankciók és jogorvoslati lehetőségek mellett a jogosultaknak tehát meg kell adni a lehetőséget, hogy kérelmezhessék az ideiglenes intézkedést olyan közvetítő szolgáltatókkal szemben, akik valamely harmadik fél jogsértését egy védelem alatt álló mű vagy más teljesítmény tekintetében hálózaton közvetítik. Ezt a lehetőséget akkor is biztosítani kell, ha a közvetítő szolgáltató által megvalósított cselekmények az 5. cikk értelmében kivételi szabályozás körébe tartoznak. Az ilyen ideiglenes intézkedések feltételeit és módját a tagállamok nemzeti joga határozza meg.”

²⁵ *UPC Telekabel* (21. lj.) 27. pont.

²⁶ Uo., 60. pont.

ság. Leszögezi, hogy „nem kizárt, hogy nem létezik vagy a gyakorlatban nem valósítható meg olyan technikai eljárás, amely teljes mértékben meg tudja akadályozni a szellemi tulajdonjogi jogsértéseket,” így azt a követelményt, hogy a megtett intézkedéseknek a végrehajtásukkor kellően hatékonyaknak kell lenniük a szóban forgó alapjog védelmének biztosításához, úgy értelmezi, hogy azt a hatást kell elérniük, hogy „megakadályozzák, vagy legalább nehezen kivitelezhetővé tegyék a védelem alatt álló művek engedély nélküli megtekintéseit, és hogy komoly visszatartó erőt gyakoroljanak az ezen intézkedés címzettjének szolgáltatásait a részükre az említett alapjog megsértésével hozzáférhetővé tett művek megtekintése céljából igénybe vevő internetfelhasználókra.”²⁷ Ennek fényében érdemes az eddigi tapasztalatokon is végigtekinteni, kifejezetten a hatékonyság kérdését szem előtt tartva.

3. A hatékonyság kérdése

Egy 2018-ban lezárult spanyol ügyben úgy fogalmazott a nemzeti bíróság, hogy a blokkolás elrendelését azért is találták arányosnak az adott esetben, mert más, „kevésbé erőteljes” eszköz nem lett volna hatékony a kívánt eredmény (azaz a jogsértő tartalomhoz való hozzáférés megakadályozása) eléréséhez.²⁸ Ez az érvelés gyakran előkerül a bírósági indokolásokban, de véleményem szerint e tény megállapítása nem megfelelő megközelítés sem az arányosság, sem a hatékonyság szempontjából – legfeljebb az eszköz hatásosságára mutat rá. A hatékonyság kérdése ennél összetettebb.²⁹

Kétségtelenül a legalkalmasabb eszköz arra, hogy a jogsértő tartalom elérhetetlenné – vagy legalábbis nehezebben elérhetővé – váljon.³⁰ Ebből a szempontból ráadásul az újabb bírói gyakorlat egyrészt arra világít rá, hogy elegendő egy „ésszerű hatékonyság” (*reasonable effectiveness*), hiszen a blokkolás megkerülhetősége, az alternatív jogsértő oldalak használata és az a tény, hogy bár egyes felhasználók jogellenes magatartása visszaszorul, mások növelik e tevékenységük mértékét, a „teljes” hatékonyság ellen hatnak.³¹ Ez viszont önmagában nem jelenti azt, hogy

²⁷ Uo., 62. pont.

²⁸ A szóban forgó spanyol ügy összefoglalóját l. Patricia MARISCAL: *Several Spanish Telecommunication Companies are Ordered to Block Internet Access to Certain Links Websites*. *Kluwer Copyright*, 2018. március 14. <http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2018/03/14/several-spanish-telecommunication-companies-ordered-block-internet-access-certain-links-websites>.

²⁹ E helyütt csak utalunk arra, hogy a szerzői jog története nem szemlélhető a gazdasági vonatkozások nélkül – a kezdetektől meghatározta létét, az évszázadok során pedig az egyéni, eredeti alkotásokra hatalmas kulturális és kreatív iparág épült. Ám a szerzői jog indokoltsága végső soron mégiscsak kulturális, és az alkotói személyiség védelmének szempontjaira vezethető vissza. A hatékonyság kérdése tehát sajátos, összetett képlettel határozható csak meg, amire az 1960-as éveket – azon belül is a chicagói iskola tevékenységét – megelőzően nem is láthatunk komoly kísérletet. A Pareto-hatékonyság definíciója szerint például akkor javul a hatékonyság, ha valakinek javul a helyzete, míg másé nem romlik, és akkor vagyunk hatékony helyzetben, ha további javítás már nem lehetséges, vagyis senkinek nem javítható már a helyzete úgy, hogy másé ne romoljon. L. SZALAI Ákos: *Az új Ptk. tervezetének szerződési szabályai – joggazdaságtani elemzés*. *Pázmány Law Working Papers*, 2012/3., 2.

³⁰ Christophe GEIGER – Elena IZYUMENKO: *The Role of Human Rights in Copyright Enforcement Online: Elaborating a Legal Framework for Website Blocking*. 43 *American University International Law Review* (2016) 51.

³¹ *L. Cartier International AG and Others v. British Sky Broadcasting Ltd and Others* [2014] EWHC 3354 (Ch) (17 October 2014) 167.

mint jogérvényesítési eszköz egyáltalán nem lehet hatékony, hiszen ha nem is jelent tökéletes megoldást, képes lehet jelentősen visszaszorítani a jogellenes felhasználások számát.³² Másrészt a blokkolt oldal helyettesíthetősége mégiscsak befolyásolja az eszköz hatékonyságát (és a fenti értelemben így az arányosság feltételét is). Bár a jogosult nem kötelezett bizonyítani a blokkolás „hatásfokát”, amennyiben túl sok hasonló, alternatív weboldal működik, a hatékonysága – még annak fenti, „csökkentett” értelmében is – megkérdőjelezhető.³³ Erre – utalva egy 2014-ben készült elemző tanulmányra³⁴ – Harkai István is felhívja a figyelmet,³⁵ és a joggyakorlat láthatóan reagál is e jelenségre. A Belgian Entertainment Association például 2018-ban 33 weboldal és 450 domainnév vonatkozásában indított eljárást a belga bíróság előtt, *tömeges* blokkolási igényt terjesztve elő a nagyobb hatékonyság reményében, de hasonló együttes fellépésre az Egyesült Királyságban is sor került,³⁶ és az olasz bíróságok is alkalmazták már a dinamikus módon – azaz az újonnan megjelenő, az eredetihez képest máshogyan elérhető jogsértő oldalakra is kiterjedően – elrendelt blokkolást.³⁷

Ahogy korábban utaltunk rá, a blokkolás mint jogérvényesítési eszköz nem csak arra szolgál, hogy elérhetetlenné tegyen bizonyos tartalmakat: az is a célja, hogy a jogszerű felhasználás irányába terelje a felhasználókat. Ahogy Lábady Tamás figyelmeztet, a jogirodalomban jogalkalmazásnak nevezik azt is, amikor a magánjog szabályai a konkrét életviszonyokban realizálódnak, azaz amikor a magánjogi szabályokat maguk a személyek, a magánjogi jogalanyok ‘alkalmazzák’, azonban a jog megvalósulása „az életviszonyokban többnyire spontán módon történik, és amikor tudatos is, arra akkor sem a jogszabály alkalmazásának célzatával, hanem az életbeli érdekek érvényesítésének szándékával kerül sor”.³⁸ Ahhoz tehát, hogy a felhasználók – rövid és hosszú távon is – a jogszerűen elérhető tartalmakat részesítsék előnyben, nem elég a blokkolás mint eszköz „kényszerítő ereje”, szükség van arra is, hogy legyen hová ‘terelni’ a felhasználókat. Azaz legyenek jogszerűen, de könnyen, jó minőségben, széles kínálatban, elérhető módon, minden értelemben rendelkezésre álló tartalmak. (Sőt, megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy önmagában azáltal, ha ilyen körülmények állnak fenn a szerzői jogilag védett tartalmak felhasználásához, a blokkolás mint jogérvényesítési eszköz szerepe is háttérbe szorul, vagy akár megszűnik.) Ez természetesen nem új felismerés – a szerzői jog létezése óta alapköve-

³² Ernesto VAN DER SAR: How Effective is The UK Pirate Bay Blockade? *Torrent Freak*, 2018. május 27., <https://torrentfreak.com/how-effective-is-the-uk-pirate-bay-blockade-180527/>.

³³ „Although the rightholder does not have to show that blocking access to the target website is likely to reduce the overall level of infringement in order to obtain relief, blocking access to the target website is less likely to be proportionate if there is a large number of alternative websites which are likely to be equally accessible and appealing to the interested user than if that is not the case.” Cartier International (31. lj.), 175–176. pontok.

³⁴ Brett DANAHER – Michael D. SMITH – Rahul TELANG: *The Effect of Piracy Website Blocking on Consumer Behavior. Workpaper on Information System and Economics*. 2015. október, https://mis.eller.arizona.edu/sites/mis/files/documents/speakers-series/2015/mis_speakers_series_michael_smith.pdf.

³⁵ HARKAI i. m. (4. lj.) 92–95.

³⁶ L. bővebben MEZEI Péter: Az Európai Bíróság ítélete a jogellenes tartalmakat szolgáltató *streaming* oldalak blokkolásának egyes kérdéseiről. A szerzői jog érvényesítésének új útjai az online világban. *Jogesetek Magyarázata*, 2014/4., 71.

³⁷ Nedim MALOVIC: The Evolution of Copyright Website Blocking In the UK: Live Blocking Orders. (12) *European Intellectual Property Review* (2018) 813.

³⁸ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 158.

telménynek tekinthetjük a jogszerű felhasználási láncolatok működőképességéhez. Ahogyan Mikszáth Kálmán egyik novellájának néhány sora is érzékelteti, időnként önmagában a jogszerűen elérhető és felhasználható szerzői művek hiánya vezet jogsértéshez – ami viszont egyúttal más társadalmi megítélést is vált ki:

„Egy jó barátom, aki nemrég Oroszországba utazott, egy jóízű szatírát mondott el nekem. (...) Valószínűleg barátom is mástól hallotta, az a más egy harmadiktól, a harmadik egy negyediktől; alkalmassint akadt olyan is, aki megírta, s mindenik toldott hozzá valamit. Ha utána szaladhatnék a hiteles szövegnek, azt közölném önökkel. (...) De mert nincs meg a szöveg, elkövetem a plágiumot, és megírom magyar történetnek. Ezért talán csak nem üzennek háborút az oroszok.”³⁹

Az Institute for Information Law elemző tanulmánya is arra világít rá, hogy bár a blokkolás mint eszköz igénybevétele határozottan növekvő trendet mutat számos országban, hatékonyságának kérdésére bizonytalan a válasz. Az elemzést készítő kutatók eredményei alapján 2014 óta visszaszorulóban van a jogszerűtlen felhasználás, és növekvőben van a jogszerű. Kérdéses ugyanakkor, hogy az online szerzői jogi jogsértésekkel szemben folytatott küzdelemhez a jogérvényesítési eszközök bevetésében rejlik-e a megoldás, különösen, ha az adott eszköz alkalmazása eredményeképpen nem jut több bevételhez az adott jogosult, ráadásul a felhasználók és a szolgáltatók alapvető jogaival való összeütközést is kockáztatjuk. A tanulmány készítői arra megállapításra jutnak, hogy sokkal inkább a megfizethető és megfelelő, jogszerű hozzáférés biztosítása lehet a kulcs.⁴⁰

Nem véletlen, hogy nagy a szórás az egyes országok között a tekintetben, hogy a blokkolást megfelelő és szükséges eszköznek tartják-e. Számos országban, például Írországból és Kanadából gördülékenyen működik,⁴¹ az ausztrál bíróságok is több ügyben alkalmazták már a 2015-ben hatályba lépett törvénymódosítás óta,⁴² bár sokan ellenzik, vitatva hatékonyságát.⁴³ A svájci Szövetségi Legfelső Bíróság is amellet foglalt állást egy 2019. februári döntésében, hogy az internethozzáférés-szolgáltatók nem kötelezhetők a weboldalak blokkolására,⁴⁴ és a svájciak szerzői jogi reformjuk során is elutasítják a weboldalak blokkolásának lehetőségét, más módon harcolva a kalózkodással szemben.⁴⁵ A meglehetősen nagy különbségek azonban nem segítik elő egy előremutató, az internet országhatárokat nem ismerő jellegéhez is igazodó megoldás kidolgozását.

³⁹ MIKSZÁTH Kálmán: Hivatalos észjárás. In: *Mikszáth Kálmán Művei 12*. Budapest, Magyar Helikon, 1969. 522.

⁴⁰ Joost POORT et alii: *Global Online Piracy Study*. Amsterdam, IViR, 2018, <https://www.ivir.nl/publicaties/download/Global-Online-Piracy-Study.pdf>, 7.

⁴¹ Ann O'LOUGHLIN: Court Grants Blocking Order Against Websites which Allow Users Stream and Download Film and TV Content. *Irish Examiner*, 2018. január 15, <https://www.irishexaminer.com/breakingnews/ireland/court-grants-blocking-order-against-websites-which-allow-users-stream-and-download-film-and-tv-content-822882.html>.

⁴² Copyright Amendment (Online Infringement) Act 2015 (Cth), 115A(1) szakasz.

⁴³ Rita MATULIONYTE: Website Blocking Injunctions: An Australian Update. *Kluwer Copyright*, 2018. június 14. <http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2018/06/14/website-blocking-injunctions-australian-update>.

⁴⁴ Bundesgericht 4A_433/2018 Urteil vom 8. Februar 2019.

⁴⁵ Swiss Federal Institute of Intellectual Property: Revision to Copyright Law, <https://www.ige.ch/index.php?id=7852&L=3>.

Ráadásul nemcsak a felhasználóknak (köztük a végfelhasználóknak), közvetítő szolgáltatóknak, hanem maguknak a jogosultaknak is alapvető érdeke, hogy a szerzői jog által védett műveikhez, teljesítményeikhez való hozzáférés biztosított legyen. Nem véletlen, hogy a tartalom elérhetetlenné tétele helyett maguk is a művek, teljesítmények terjedését elősegítő megoldásokat részesítik előnyben, ami már a közgazdasági értelemben vett hatékonysághoz is közelebb visz bennünket.⁴⁶ Mindezekkel együtt – a valóban hatékony megoldások elterjedéséig – a blokkolás szükséges eszköznek bizonyul, még ha tüneti kezelés is, de látható, hogy egyre több alternatív javaslat merül fel valódi megoldást keresve.

4. A blokkolás mint indikátor

Az tehát, hogy a blokkolás jelenleg számos esetben az elérhető leghatékonyabb vagy legalábbis leghatásosabb eszköz, már önmagában is jó indikátora a szerzői jog egyik legérdekesebb problémájának.⁴⁷ A művek terjedésének, közönséghez való eljutásának kontroll alatt tartása pusztán technikai okokból is egyre kevésbé van a szerző kezében. Ugyan eredendően a technikai korszaktváltás indította el a folyamatot, a hatására megváltozott gazdasági és társadalmi berendezkedés alapján a szakirodalomban egyre markánsabban jelennek meg azok a vélemények, amelyek a terjedés feletti ellenőrzés további szűkítését tartják szükségesnek, sőt, sokan annak egészen korlátozott formáját sem tartják elfogadhatónak.⁴⁸ Különösen az utóbbi évtized élezte ki a rendelkezési jog és a művek, teljesítmények szabad áramlásának látszólag kibékíthetetlen ellentétét.⁴⁹

Az alternatív javaslatok, modern elképzelések között előkelő helyet foglalnak el azok, amelyek a jogsértő oldalak blokkolása helyett azok jogszerű felhasználási láncolatba vonásával igyekeznek hatékony megoldást elérni. Az illegális fájlcsere-l oldalakkal kötött jogosulti megállapodásoktól⁵⁰ azok más módon történő „kifehérítéséig” sokféle lehetőség felmerül.⁵¹ Az információs jogokat nem korlátozó megoldások közül a szabad tartalomáramlást a jogosultak részeltetése mellett lehetővé tevő modellek a leginkább preferáltak (egyúttal a kérdés versenyjogi jelen-

⁴⁶ Vö. pl. João Pedro QUINTAIS: *Copyright in the Age of Online Access: Alternative Compensation Systems in EU Law*. Alphen aan den Rijn, Wolters Kluwer, 2017.

⁴⁷ Ennek hátteréről l. Joan-Josep VALLBÉ et alii: *Knocking on Heaven's Door: User Preferences on Digital Cultural Distribution*. SSRN, 2015. július 15. <https://ssrn.com/abstract=2630519>.

⁴⁸ Vö. pl. Joost SMIERS – Marieke VAN SCHIJNDEL: *Imagine There Is No Copyright and No Cultural Conglomerates Too. An Essay*. Amsterdam, Institute of Network Cultures, 2009.

⁴⁹ Brian FITZGERALD: *Copyright Freedom: Concluding Remarks*. In: Brian FITZGERALD – Benedict ATKINSON (szerk.): *Copyright Future, Copyright Freedom. Marking the 40 Year Anniversary of the Commencement of Australia's Copyright Act 1968*. Sydney, Sydney University Press, 2011. 246.

⁵⁰ HARKAI i. m. (4. lj.) 97.

⁵¹ Christophe GEIGER: *Challenges for the Enforcement of Copyright in the Online World: Time for a New Approach*. In: Paul TORREMANS (szerk.): *Research Handbook on the Cross-Border Enforcement of Intellectual Property*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar, 2014. 704.; Balázs BODÓ – Daniel GERVAIS – João Pedro QUINTAIS: *Blockchain and Smart Contracts: The Missing Link in Copyright Licensing?* (4) *International Journal of Law and Information Technology* (2018) 311–336.

tőségére is felhívva a figyelmet).⁵² Ez bizonyos értelemben a jogosultaknak a műveik, teljesítményeik felett biztosított kontroll mértékének (további) csökkenésével jár, azaz a vagyoni jogoknak a tömeges felhasználásokra és a digitális tartalomfogyasztási szokásokra tekintettel végbemenő átalakulásának lehetünk szemtanúi és részesei.

Az évek óta húzóóda uniós szerzői jogi reform egyik – talán legtöbbet emlegetett és egyúttal kritizált – rendelkezése, a javaslat 13. cikke is azt a célt hivatott szolgálni az eredeti elképzelések szerint, hogy a tartalomszolgáltató platformok a profitjukból méltányos részt juttassanak azoknak az alkotóknak, akiknek a műveit használják.⁵³ Ráadásul az egyes szolgáltatóktól elvárt lépéseket azok üzleti kapacitásaihoz igazították. A javaslat kapcsán számos tévhit terjedt el, amelyek megcáfolására ugyan törekedett a szakma,⁵⁴ a társadalom tagjainak egy jelentős része épp az internetet és az alkotókat ellehetetlenítő javaslatként tekintett rá. Még az Európai Parlament is elutasította a javaslatot 2018. július 5-én: a többség valódi fenyegetésként értékelte azt a kritikát, hogy a javaslat „véget vet annak az internetnek, amit eddig ismertünk”.⁵⁵ A reform lényege pozitív értelemben éppen az lenne, hogy véget vessen az internet világában kialakult aránytalanságoknak, elsősorban azért, hogy a szerzői jogosultak arányosabb módon részesülhessenek a művek hasznosításából származó bevételekből, ugyanakkor a *value gap* problémájára nem a terjedés megakadályozásával, hanem épp a tartalomáramlás biztosítása mellett a megfelelőbb, arányosabb részletetésre kidolgozott modellel keresve választ, az együttműködést hangsúlyozva.⁵⁶

A javaslat júliusi szövege elutasításának egyik komoly indokaként Monique Goyens, az Európai Fogyasztók Szervezetének (BEUC) főigazgatója azt jelölte meg, hogy a képviselők a *szűrés* mint eszköz ilyen mértékű, szisztematikus alkalmazását nem találták elfogadhatónak.⁵⁷ Ez annak fényében is fontos szempont, hogy a javaslat *célja* nem a szűrés mint eszköztípus erősítése volt, hanem a kötelezettségek egyenlő elosztásának biztosíthatósága. Az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a javaslat ebben a formában több jogi bizonytalanságot eredményez, mint amennyit megold.⁵⁸

⁵² Lényegében ebbe a tendenciába illeszkedik a Fővárosi Ítéltábla 8.Pf.21.212/2017/6. sz. *EJI kontra Deezer* ügyben hozott határozata is.

⁵³ Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács irányelve – a digitális egységes piacon a szerzői jogról. COM(2016) 593 final. A védett tartalmak online szolgáltatók általi felhasználásának bizonyos módjai: 13. cikk – Védett tartalmaknak a felhasználók által feltöltött nagyszámú művet és egyéb teljesítményt tároló és hozzáférhetővé tevő, az információk társadalommal összefüggő szolgáltatást nyújtó szolgáltatók általi használata.

⁵⁴ Artisjus: Cenzúrázni fogja az EU az internetet? 6 tévhit cáfolata. *Dal+Szerző*, 2018. július 2. <https://dalszerzo.hu/2018/07/02/cenzurazni-fogja-az-eu-az-internetet-6-tevhit-megcfofolasa>.

⁵⁵ Catherine STUPP: Dramatic Parliament Vote Triggers Upheaval of Divisive Copyright Bill. *Euractive*, 2018. július 5. <https://www.euractiv.com/section/digital/news/dramatic-parliament-vote-starts-upheaval-of-controversial-copyright-bill>.

⁵⁶ MEZEI Péter: Mit üzen Brüsszel: állítsuk meg a Youtube-ot? *Mediapiac*, 2018. június 19., <https://www.mediapiac.com/mediapiac/Mit-uzen-Brusszel-allitsuk-meg-a-Youtube-ot/113625>.

⁵⁷ „[A] big decision in the fight to prevent large-scale and systematic filtering of online content from becoming the norm.” STUPP i. m. (55. lj.).

⁵⁸ Christina ANGELOPOULOS – Joao Pedro QUINTAIS: Fixing Copyright Reform: How to Address Online Infringement and Bridge the Value Gap. *Kluwer Copyright*, 2018. augusztus 30., <http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2018/08/30/fixing-copyright-reform-address-online-infringement-bridge-value-gap>.

A végül 2019. június 7-én hatályba lépett, az Európai Unió szerzői jogi reformcsomagjának részét képező DSM irányelv⁵⁹ 17. cikke foglalkozik a korábbi javaslatban még a 13. szakaszban rendezni kívánt kérdéssel, amely a szerzői jogok szempontjából jól működő piac megteremtését szolgáló intézkedések között kapott helyet. A 17. cikk 8. bekezdése rögzíti, hogy a megfogalmazott rendelkezések nem vezethetnek általános nyomon követési kötelezettséghez, ugyanakkor egyes online tartalomszolgáltatókat⁶⁰ a felhasználók által feltöltött és oltalom alatt álló tartalmakat illetően szerzői jogi szempontból felhasználóknak minősít annak ellenére, hogy rájuk vonatkozna az Eker. irányelv 14. cikkében biztosított felelősség alóli mentesség.⁶¹ A jogalkotó amellett foglal állást, hogy egészen új megközelítést kívánnak azok az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, amelyeket „arra terveztek, hogy szokásos használatuk keretében hozzáférést biztosítsanak a felhasználók által feltöltött, szerzői jogi védelem alatt álló tartalmakhoz vagy más védelem alatt álló teljesítményekhez”.⁶²

A nyereségszerzési cél fogalmi megkövetelése nem váratlan, ez a tendencia már korábban is látható volt. A már említett, 2018-ban lezárt spanyol ügyben a bíróság kiemelte, hogy a kifogásolt weboldalak blokkolásának elrendeléséhez meghatározó volt azok hasznoszerzési célú működése (a kérdéses oldalak üzemeltetői a jogosultak engedélye nélkül közvetítettek a nyilvánossághoz mozifilmeket és televíziós sorozatokat, reklámbevételekből szerezve profitot).⁶³ A hasznoszerzési szándék fontossága az Egyesült Királyságban született ítéletekben is megjelenik, így például azt az arányosság és a hatékonyság nevében a weboldal helyett az azon keresztül elérhető streaming-szolgáltatás időleges – azaz a jogsértő tartalom elérhetővé tételének idejére történő – blokkolását elrendelő döntés is kiemeli.⁶⁴ Ugyanígy a *GS Media*-ügyben is választóvonal a hasznoszerzési cél a felhasználások esetén.⁶⁵

A 17. cikk által megjelölt szolgáltatóknak a jogosultakkal felhasználási megállapodásokat kell kötniük – ennek elmulasztása esetén a jogsértésekért felelősséggel tartoznak. Akkor mente-

⁵⁹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról (a továbbiakban: DSM irányelv).

⁶⁰ DSM irányelv, 2. cikk 6. pont: „olyan, az információs társadalommal összefüggő szolgáltatást nyújtó szolgáltató, amelynek fő vagy egyik fő célja a felhasználói által feltöltött, jelentős mennyiségű, szerzői jogi védelem alatt álló mű vagy más védelem alatt álló teljesítmény tárolása és ahhoz hozzáférés biztosítása a nyilvánosság számára, amely műveket és más védelem alatt álló teljesítményeket nyereségszerzési céllal összerendezi és promotálja. Ezen irányelv értelmében nem minősülnek online tartalommegosztó szolgáltatóknak a nonprofit online enciklopédiák, a nonprofit oktatási és tudományos adatbázisok, a nyílt forráskódú számítógépi programokat fejlesztő, illetve megosztó platformok, az (EU) 2018/1972 irányelvben meghatározott elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtói, az online piac-terek és a vállalkozások közötti felhőalapú szolgáltatások, továbbá azon felhőalapú szolgáltatások, amelyek lehetővé teszik a felhasználók számára, hogy saját használatukra tartalmakat töltsenek fel.”

⁶¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól.

⁶² DSM irányelv, (62) preambulumbekkezdés.

⁶³ MARISCAL i. m. (28. lj.)

⁶⁴ *EAPL v. BT* [2017] EWHC 480 Ch. (37) „Generally speaking, the operators of the Target Servers are not merely linking to freely available sources of Premier League footage. Even if in some cases they do, the evidence indicates that they do so for profit, frequently in the form of advertising revenue, and thus are presumed to have the requisite knowledge for the communication to be to a new public.”

⁶⁵ C160/15. sz. *GS Media BV kontra Sanoma Media Netherlands BV és társai* ügyben 2016. szeptember 8-án hozott ítélet, 47. és 51. pontok.

sülhetnek az engedély nélküli nyilvánosságához közvetítésért fennálló felelősség alól, ha bizonyítják, hogy egyrészt minden tőlük telhetőt megtettek az engedélyek megszerzése érdekében, másrészt:

- „b) a szakmai gondosság magas szintű ágazati normáinak megfelelően minden tőlük telhetőt megtettek annak biztosítása érdekében, hogy azon konkrét műveket és más védelem alatt álló teljesítményeket, amelyekre vonatkozóan a jogosultak megadták a szolgáltatóknak a lényeges és szükséges információkat, elérhetetlenné tegyék; továbbá minden esetben
- c) a jogosultak megfelelően indokolt értesítésének kézhezvételét követően haladéktalanul intézkedtek az értesítés tárgyát képező művek vagy más védelem alatt álló teljesítmények hozzáférhetetlenné tétele vagy honlapjaikról történő eltávolítása érdekében, valamint a b) pontnak megfelelően minden tőlük telhetőt megtettek azok jövőbeli feltöltésének megakadályozására.”

Tehát – ahogyan azt Faludi Gábor is hangsúlyozza – az online tartalomszolgáltatók felelőssége közvetlen, de nem feltétlen: messze nem eredménykötelemről van szó, és a szűrési kötelezettség speciális arányossági követelményeknek van alávetve.⁶⁶ Ráadásul a nyilvánosság számára kevesebb mint három éve elérhető szolgáltatásokat nyújtó online tartalommosztó szolgáltatók mentesülhetnek is a repertoár szűrésének kötelezettsége alól, ha éves forgalmuk alacsonyabb mint tízmillió euró, és a szolgáltatás látogatóinak havi átlagos száma kevesebb mint ötmillió. Ilyenkor a megfelelően indokolt értesítés kézhezvételét követően az értesítés tárgyát képező műveket vagy más védelem alatt álló teljesítményeket haladéktalanul hozzáférhetetlenné kell tenni, vagy el kell távolítani honlapjaikról.

A szakmai gondosság és a lehető legnagyobb erőfeszítés mellett a szolgáltatók minden lépésének hatékonynak kell lennie a kitűzött célok eléréséhez, és e sajátos feladatnak az is része, hogy nem léphetik túl a nem engedélyezett művek és más védelem alatt álló teljesítmények hozzáférhetőségének megakadályozása, illetve annak megszakítása feladatának teljesítéséhez szükséges mértéket.⁶⁷ Mindehhez egy nagyon fontos garanciális rendelkezés társul, amely szerint az online tartalommosztó szolgáltatók által a jogosultakkal együttműködésben hozott intézkedések nem érinthetik a szerzői jogra vonatkozó kivételek és korlátozások alkalmazását, különösen azokat, amelyek garantálják a felhasználók szabad véleménynyilvánítását. Ezért a felhasználók számára lehetővé kell tenni, hogy a felhasználók által szövegídezés, kritika, ismertetés, karikatúra, paródia vagy utáncat céljára készített tartalmat feltöltsék és hozzáférhetővé tegyék.⁶⁸ Ez a rendelkezés különösen a véleménynyilvánítás és a művészet szabadsága, valamint a tulajdonhoz, ideértve a szellemi tulajdonhoz való jog közötti egyensúly megteremtését szolgálja. A gyakorlatban viszont kérdéses e rendelkezés működőképessége, hiszen a tartalomszűrők aligha lesznek képesek felismerni, hogy a tartalom mely része felel meg a kritériumoknak, és mely része nem.⁶⁹ Az online tartalommosztó szolgáltatóktól megkövetelt utólagos jogorvoslat

⁶⁶ FALUDI Gábor: Néhány szó a CDSM irányelv 17. cikkéről. *Szerzői jog a XXI. században*, 2019. június 6., <https://copy21.com/2019/06/cdsm-naplo-7-resz-nehany-szo-a-cdsm-iranyelv-17-cikkerol>.

⁶⁷ DSM irányelv, (66) preambulumbekzdés.

⁶⁸ DSM irányelv, (70) preambulumbekzdés és 17. cikk 7. bek.

⁶⁹ Christophe GEIGER – Elena IZYUMENKO: Blocking Orders: Assessing Tensions with Human Rights. In: Giancarlo FROSIO (szerk.): *The Oxford Handbook of Intermediary Liability Online*. Oxford, Oxford University Press, 2020 (megjelenés előtt). 24.

magát az adott tartalom blokkolását nem tudja megakadályozni. Az ismertetett rendelkezések így hatékony és gyors panasztételi és jogorvoslati mechanizmus nélkül nem érhetik el céljukat, amelynek biztosítása a tagállamokra váró feladat.⁷⁰

A DSM irányelv 17. cikke számos értelemben a tartalomszűrési feladat és az annak elmulasztásáért fennálló felelősség kezelésének új megközelítése, és noha előrelépésként értékelhető, rengeteg nyitott kérdést hagy, az egyedi mérlegelésű esetek igen magas számát vonva maga után. Christophe Geiger éppen ezért arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel mind a tagállami, mind az uniós bíróságok központi szerepet fognak játszani az ütköző emberi jogok kérdésének feloldásában, a jogalkalmazóknak további útmutatásra lesz szükségük arra vonatkozóan, hogy ebben a kontextusban hogyan találhatnak egyensúlyt.⁷¹ Ugyanezért az egyes tagállamok kiemelt feladata, hogy az irányelv átültetése során a biztosított kivételeket és korlátozásokat hangsúlyosan és egyértelműen szabályozzák.⁷²

5. Cél és eszköze

Igaza volt Richard Posnernek, és valóban csak a közgazdasági értelemben hatékony jogintézmények maradnak fenn?⁷³ És vajon megvalósul-e a közeljövőben valamelyik, valóban – közgazdasági értelemben is – hatékony megoldást kínáló alternatíva, feleslegessé téve a blokkolás széles körű használatát és eloszlátva a túlblokkolás feletti aggodalmat? Mint azt a szerzői jog fejlődésének három évszázada mutatja, a szerzői jogi paradigmát kiszolgáló eszközrendszer állandóan formálódik. A nagy kérdés az, hogy a mai társadalmi és technológiai változások érintetlenül hagyják-e magát a szerzői jogi paradigmát. Valóban csak az eszközök javításán kell dolgoznunk, vagy gyökeres változásra van szükség?

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a mottóban hivatkozott, Szladits Károly által említett ‘közfelfogás’ nem változott a tekintetben, hogy az alkotótevékenység elismerésre érdemes és védelemre méltó, az ehhez használt eszközök nagy része azonban elavult. A blokkolás szükséges és hatékonyan működő része lehet a rendelkezésre álló eszközrendszernek, azonban általános megoldásként, differenciálatlanul alkalmazva nem nyúlhatunk hozzá. Jelenleg úgy tűnik, a weboldalak blokkolásának szabályozása differenciálódik, ami által modern és hatékony jogérvényesítési eszközzé válhat – a kérdés már csak az, hogy az ehhez szükséges feltételrendszert ki tudjuk-e alakítani a közeljövőben. Egy eszköz nem megfelelő használata nemcsak az adott eszközt járathatja le, de a segítségével elérendő cél megkérdőjelezéséhez is vezethet, ami mindenképpen elkerülendő.

⁷⁰ DSM irányelv 17. cikk 9. bekezdés.

⁷¹ GEIGER–IZYUMENKO i. m. (69. l.) 26.

⁷² A paródia-kivétel kapcsán l. erről részletesen UJHELYI Dávid: „*That escalated quickly*”, avagy a háromlépcsős teszt és a paródia kapcsolódási pontjai I–II. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2019/6–2020/1.

⁷³ L. Richard A. POSNER: *Economic Analysis of Law*. Boston, Little, Brown and Co., 1977.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Paul Bernal: The Internet, Warts and All. Free Speech, Privacy and Truth

(Cambridge, Cambridge University Press, 2018. 290 oldal,
ISBN: 9781108422215)

Már a kötet címe is felkelti az érdeklődést: hogy kerül egymás mellé korunk legmodernebb kommunikációs technológiája és Oliver Cromwell gyakran idézett mondása? A valódi ok az, hogy a szerző árnyalt, jót-rosszat egyaránt magába foglaló könyvet írt az internetről. A (nem is olyan) rejtett szellemesség a címválasztásban pedig abban érhető tetten, hogy Cromwell e mondása, amelyet portréfestőjének címzett (azt kérve tőle, hogy őt teljes valójában, semmit nem eltakarva, azaz bibircsókokkal együtt fesse meg¹), talán maga is „fake news”. Lehetséges, hogy meg sem történt, vagy nem azzal a festővel, aki a történetben szerepel. Ilyen álhírek ma már tömegesen vannak jelen és elképesztő sebességgel terjednek az interneten. Ebből az is nyilvánvalóvá válik, hogy az internetes kommunikáció nem minden jelensége új, éppen ellenkezőleg: az összes ismerős már eltérő kontextusokban.

Tehát mint az e könyvből is kiderül, (általában) nincs új a nap alatt, csak éppen az emberi kommunikáció és a társadalmi nyilvánosság régi problémái új köntösben jelennek meg az interneten. Igaz ez a *fake news*ra éppúgy, mint a magánszféra- vagy a gyermekvédelem nehézségeire, a gyűlölet és az erőszak terjedésére vagy a kommunikációhoz szükséges kapuőrök szerepére. Szükségtelen mondani, hogy annak dacára, hogy nem új keletű problémákról van szó, mégsem állíthatjuk, hogy kész válaszaink és megoldási javaslataink lennének rájuk az online kommunikáció területén. Ahogyan Bernal elismeri, az interneten mégiscsak van (valami) új a nap alatt. Ilyen például az ingyenes tömeges szólás, az a jelenség, hogy minimális anyagi és erőforrás-befektetéssel bárki részt vehet a nyilvánosságban, véleményt formálhat. Ez értékes hozzájárulás a demokráciához, ugyanakkor nehézségeket is okoz, mert a jogsértések tömegessé válnak, és „trolleok” bukkanhatnak fel.

Két évtizeddel ezelőtt még olyan romantikus elképzelések és remények fűződtek az internethez, hogy az pusztán technológiai sajátosságaiából adódóan demokratizálni fogja a nyilván-

¹ Maeve KENNEDY: Cromwell's „Warts and All” Portraitist Gets First Exhibition in 40 Years. *The Guardian*, 2013. november 8., <https://www.theguardian.com/artanddesign/2013/nov/08/cromwell-portraitist-samuel-cooper-exhibition>.

nosságot és a kultúrát. Az internetes kommunikáció számos tekintetben robbanásszerű fejlődést, így a nyilvánosság kiszélesedését hozta magával, de mindez nem felelteti azon nehézségeket, amelyek az új médium következtében alakultak ki.

Bernal könyve a szólásszabadság, a magánélet védelme és az igazság keresése közötti izgalmas interakciókról szól, arról, hogy ezek milyen módon támogatják és erősítik egymást, és hogyan kerülhetnek akár összeütközésbe is, akadályozva egymás érvényre jutását a nyilvános kommunikációban.

Az internet történelmi léptékkal mérve fiatal, de máris megteremtette saját mítoszait. A szerző könyvében az ezekkel való leszámolást célozza, az illúziók szertefoszlását – Cromwell utasításának szellemében. Vegyünk sorra a könyvben tárgyalt mítoszok közül néhányat, és a szerző rájuk adott válaszait!

1. A platformok előszeretettel terjesztik magukról a semlegesség mítoszáét. A Facebook korábban azt hirdette magáról, hogy szolgáltatása nem más, mint egy semleges platform, és nem foglalkozik azzal, hogy a felhasználói mire és hogyan használják.² A platformon folyó beszélgetések növelhetik például a részvételi arányt egy választáson, de a szolgáltatás maga nem befolyásolja a választás eredményét.³ Olyan, mint egy hirdetőtábla, amelyre bárki bármit felírhat vagy kitűzhet. Az elmúlt évek eseményei miatt ez az álláspontja nem tűnik könnyen tarthatónak. Kiderült 2016 tavaszán, hogy a Facebook politikai alapon eltorzítja egyes hírek jelentőségét az ún. Trending Topics szolgáltatásában, hogy némely tartalom jelentősebbnek vagy éppen kevésbé fontosnak tűnjön a felhasználói számára, ráadásul ezt tudatosan, manuális eszközökkel, tehát nem egy esetleg rosszul beállított algoritmus által idézte elő.⁴ A 2016 végi amerikai elnökválasztás után sokan rótták fel a platformnak, hogy nem tett semmit a valótlán hírek terjedésének megakadályozására, és részben ennek tudták be Donald Trump győzelmét és Hillary Clinton vereségét.⁵ Ekkortájt fedezték fel a Macedóniában működő „fake news gyárat”,⁶ majd ezt követték az orosz titkosszolgálati beavatkozásról szóló hírek és a mai napig tartó hivatalos vizsgálatok.⁷

E vádakot – nem is említve a 2018-as Cambridge Analytica ügyet, amely a felhasználók személyes adatainak védelméről folytatott vitát is érintette⁸ – a Facebook már nem háríthatta el

² Nicholas THOMPSON – Fred VOGELSTEIN: Inside the Two Years That Shook Facebook – And the World. *Wired*, 2018. február 12., <https://www.wired.com/story/inside-facebook-mark-zuckerberg-2-years-of-hell>.

³ Alexis C. MADRIGAL: The False Dream of a Neutral Facebook. *The Atlantic*, 2017. szeptember 28., <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/09/the-false-dream-of-a-neutral-facebook/541404>.

⁴ Sam THIELMAN: Facebook News Selection is in Hands of Editors Not Algorithms, Documents Show. *The Guardian*, 2016. május 12., <https://www.theguardian.com/technology/2016/may/12/facebook-trending-news-leaked-documents-editor-guidelines>

⁵ Antonio G. MARTÍNEZ: How Trump Conquered Facebook – Without Russian Ads. *Wired*, 2018. február 18., <https://www.wired.com/story/how-trump-conquered-facebook-without-russian-ads>.

⁶ Samantha SUBRAMANIAN: Welcome to Veles, Macedonia, Fake News Factory to the World. *Wired*, 2017. február 15., <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news>.

⁷ Sheera FRENKEL – Katie BENNER: To Stir Discord in 2016, Russians Turned Most Often to Facebook. *The New York Times*, 2018. február 17., <https://www.nytimes.com/2018/02/17/technology/indictment-russian-tech-facebook.html>.

⁸ L. Cambridge Analytica Files. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>

azzal, hogy nem felelős a felhasználóiért, és nem maradhatott semleges. A platform 2018-ra eljutott odáig, hogy a médiához és a kiadókhoz hasonlóan felelősséggel tartozik a nyilvánosság-nak a demokrácia állapotáért.⁹ Más kérdés, hogy ha egyáltalán lehetséges, miként oldható meg az ilyen jellegű problémák sora, ha egyszer a platform úgy van tervezve, hogy minden állítást, legyen az akár hamis is, gyorsan közvetítse a széles közönségnek.

Itt kell megjegyezni, hogy a Facebook már 2016 előtt sem volt semleges platform. Algoritmusai minden egyes felhasználója számára személyre szabott hírfolyamot hoznak létre, amelyet a felhasználók beállíthatnak, de teljes egészében nem ellenőrizhetnek. A hírfolyam beállításai természetesen a platform gazdasági érdekeit szolgálják, amelyek legitimek, de aligha segítik elő a semlegességét. Ráadásul e beállításokat akár a politikai manipuláció érdekében is meg lehet változtatni.

2. Bernal leszámol azzal a mítosszal is, hogy a szólásszabadság (illetve az online platformok által hivatkozott szólásszabadság) korlátozása eredendően rossz. A szabadság keretek közé szorítása a demokratikus államokban a mások jogainak védelmét célozza, így teremtve egyensúlyt a versengő jogok és érdekek között. A szerző erre a „feledtetéshez való jog” kézenfekvő példáját hozza¹⁰ – kezdetben ugyan aggodalmat keltett, de végül hozzájárult a keresőmotorok és a felhasználók közötti kiegyensúlyozott viszony megteremtéséhez.

Bernal könyve bemutatja, hogy a nagy online platformszolgáltatók és a szabályozásukért felelős állam kapcsolatát furcsa kettősség jellemzi. Miközben az európai államok – az Ekerv. irányelven¹¹ vagy saját törvényeiken keresztül – igyekeznek rászorítani e szolgáltatókat arra, hogy bizonyos, pl. a terrorizmust támogató, rasszista, gyermekekre veszélyes, szerzői, személyiségi jogokat vagy a személyes adatokhoz való jogot sértő tartalmakat töröljenek szolgáltatásaikból, ezek jogsértő jellegének megítélését első körben magukra a szolgáltatókra testálják. Így lényegében magánkezekbe „szervezik ki” az állam (a bíróságok) jogalkalmazási monopóliumát. Eközben az érintett szolgáltatók a maguk alkotta szabályzatainak – pl. a Facebook a saját Community Standardsének – megfelelően szintén szelektálnak a tartalmak között. Ők döntenek el, hogy mit értenek gyűlölködés alatt, mit tekintenek erkölcstelennek, mit tesznek az álhírekkel szemben, és milyen reklámokat fogadnak be. Ezzel lényegében egy privát pszeudojogrendszer működtetnek, amely jelentős hatást gyakorol a szólásszabadság érvényesülésére.

3. Bernal szerint talán az egyik legveszélyesebb az a mítosz, hogy a magánszféra nem fokozottan védendő érték, az emberek megfigyelését pedig az állami hatóságok féken tartása érdekében kell szabályozás alá vonni. A nagy online kapuőrök felhasználóik (sőt, reménybeli leendő felhasználóik) megfigyelésére, a róluk gyűjtött adatokra alapozzák üzleti modelljüket, miközben az állam továbbra is folytatja a megfigyelést, immár a piaci szereplők támogatásával. A megfigyelés problematikája nélkül tehát az internet mint jelenség nem is értelmezhető, így az adatvédelem az

⁹ THOMPSON–VOGELSTEIN i. m. (2. lj.).

¹⁰ A C-131/12 sz. *Google Spain SL, Google Inc. kontra Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González* ügyben 2014. május 13-án hozott ítélet.

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv).

internettel kapcsolatos legfontosabb jogi területnek tekinthető. Az adatvédelem ráadásul összefügg a tartalmat érintő beavatkozás által felvetett kérdésekkel is, mivel a kapuőrök egy jó része (*social media* platformok, keresőmotorok, webáruházak) a felhasználóról gyűjtött adatok alapján határozza meg, hogy mit tár elé és mit rejt el a szeme elől. A Facebook hírfolyama vagy a Google találati listája nem értelmezhető a szolgáltatást igénybe vevőről a kapuőr számára rendelkezésre álló adatok nélkül. Ha a hírfolyam vagy a találati lista alkotmányosan védett „vélemény”, akkor a megalapozását szolgáló adatgyűjtést mint e vélemény kialakításához szükséges előfeltételt is értékelni kell jogilag.¹²

Az állam tehát veszélyt jelent a magánszférára, de ugyanez jellemzi a magántulajdonú vállalatok tevékenységét is. Mint Bernal megjegyzi, a legveszélyesebb helyzetek pedig azok, ahol a technológiai vállalatok és az állam együttműködik az emberek megfigyelésében.

4. Kezdetben azt reméltük, hogy az internet a jelentősen szélesebb tájékozódási lehetőségek biztosítása révén hozzájárul a felvilágosult emberek számának növekedéséhez.

Nos, nem elképzelhetetlen, hogy az internet hatására nagyon sokan lettek tájékozottabbak, de azzal nem számoltunk, hogy napfényre hozza és gyanútlan embertársaikra szabadítja a legalantasabb ösztönökkel rendelkezőket is. A hírhedt trollok (akik egy egész fejezetet kaptak a könyvben) nemcsak személyeségi jogsértéseket követhetnek el, hanem karriereket tehetnek tönkre, embereket kergethetnek idegösszeomlásba vagy öngyilkosságba.

Az internet hatására a nyilvános kommunikáció nyelvezete is átalakult, és nem az irodalmi nyelv széles körű használata felé történt az elmozdulás. Az „olcsó beszéd” ma, az internet megjelenése után több mint két évtizeddel, nem tekinthető feltétlenül pozitív jelenségnek. A tömeges online véleményközlés lehetősége és a *social media* platformok felvirágzása kikezdte a hagyományos újságírás üzleti modelljét és szakmai követelményeinek érvényesülését. A tényfeltáró újságírás – a reklámbevételek zuhanásával, így a sajtó anyagi megrendülésével – visszaszorult, helyébe pedig a gyors impulzusokra építő, szenzációhajhász tartalom-előállítás lépett. A közönség szokásai átalakultak, és a terjedelmes, alapos cikkeknek (ha egyáltalán születnek) nem akad sok (elég) olvasója. Ez a jelenség kedvez a hamis hírek terjedésének, a lokális hírszolgáltatás visszaszorulása pedig a helyi szintű korrupció növekedésének, a politikai közbeszéd romlásának, a választási kampányok vásári komédiává züllésének és a szélsőségek erősödésének.¹³ Egyes kutatások azt mutatják, hogy az értelmes közbeszédet számos fórumon kikezdő névtelen trollok a felhasználók szerint nem fegyelmezhetőek, nem távolíthatók el, kezelésükre nincs jó megoldás. A trollok pedig provokálnak, gyalázkodnak és – egy kommentfolyamban, csetszobában stb. – ellehetetlenítik az érdemi vitát, beszélgetést a közösséget érintő fontos ügyekben. Ráadásul a *social media* platformoknak ez nem is baj, sőt előnyükre válik: a minél hevültebb, minél aktívabb interakció szolgálja gazdasági érdekeiket, nem pedig a higgadt, nyugodt beszélgetés.¹⁴

¹² Lisa M. AUSTIN: Technological Tattletales and Constitutional Black Holes: Communications Intermediaries and Constitutional Constraints. 17 *Theoretical Inquiries in Law* (2016) 451.

¹³ Richard L. HASEN: *Cheap Speech and What It Has Done (to American Democracy)*. School of Law, University of California, Irvine, Legal Studies Research Paper Series No. 2017-38. 202–216.

¹⁴ Lee RAINIE – Janna ANDERSON – Jonathan ALBRIGHT: *The Future of Free Speech, Trolls, Anonymity and Fake News Online*. Pew Research Center (2017), http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/14/2017/03/28162208/PI_2017.03.29_Social-Climate_FINAL.pdf

5. Az álhírekkel kapcsolatos mítosz szerint e jelenség fő oka a kommunikáció tömegessé válása az interneten, amely ellenőrizetlen, és szerkesztői beavatkozás nélkül teszi lehetővé a válogatott sületlenségek vagy szándékos hazugságok közzétételét. De Bernal – Draculáig, a „vérszívó” havasalföldi vajdáig visszamenőleg sorolva a példákat – rávilágít arra, hogy a tények szabad meghatározásának szándéka egyáltalán nem új keletű, ahogyan a valótlan tények médiabeli megjelenése sem az. A *social media* korában ezek mennyisége és terjedési sebessége jelent csak újdonságot, ezek miatt azonban a hamis hírekkel szembeni hatékony jogi fellépés szinte lehetetlen. De nemigen várhatjuk a teljes körű és megnyugtató megoldást a platformok saját szabályozásától sem. Ennek fő oka, mint Bernal megállapítja, hogy a *social media* platformokon a rémhírek, rágalmak, gonosz pletykák terjedése nem a rendszer hibája, hanem a rendszer jellegzetességeinek következménye. Ugyanakkor a negatív PR a platformok számára káros lehet, ezért szükséges, hogy jogi kötelezettségeik teljesítésén túl is tegyenek lépéseket a hamis hírek terjedése ellen.

Bernal kötetének érdeme, hogy egyáltalán nem szorítkozik kizárólag a jogi megközelítésre. A jog egy lehetséges segédeszköz a feltárt problémák kezelésére, de közel sem lehet mindegyiket szabályozási eszközökkel megoldani. Sokszor maguk a problémák is messze túlmutatnak az emberi jogok körén belüli értelmezhetőségen. A legfontosabbak ezek közül: a közvélemény manipulációja, a magánszféra fontossága és annak megfelelő értékelése az egyének által, a globális technológiai cégek tevékenysége miatt megroppanó társadalmi kohézió és meggyengülő nemzetállamok – ezek elsősorban nem szólásszabadság- vagy általában alkotmányjogi kérdések. Ahogy a problémák sem feltétlenül jogi jellegűek, úgy a megoldásuk sem lehet kizárólagosan az.

Amit a *fake news*-jelenséggel kapcsolatban már említettem, az általános érvénnyel a kötetben tárgyalt problémákra nézve is igaz: a hamis mítoszok és az előidézett problémák, új típusú jogsértések, veszélyek (a trollok térhódítása, a felhasználók széles körű megfigyelése, a nyilvánosság befolyásolása) nem az egyes online szolgáltatások kijavítható hibája, hanem azok tevékenységéből, tulajdonságaiból, üzleti modelljéből fakadó jelenség. Ennek felismerése már önmagában is segíti az előrelépést. A szolgáltatások hibái így nem küszöbölhetők ki, mert ha ezt tennék, már nem ugyanazon szolgáltatások lennének.

A szerző konklúziója tehát az, hogy az internet „rendetlen”, éppen olyan, mint az offline világ: jó és rossz egymás mellett található meg benne. Ezzel együtt is a szabad szólás hasznos eszközül szolgálhat a magánszféra és az igazság megtalálásához – de hogy ilyen céllal használhassuk, ahhoz a teljes képet látni kell, minden szépséghibájával együtt („*warts and all*”). Bernal könyve fontos hozzájárulás a tisztánlátáshoz.

KOLTAY ANDRÁS

Kiss Tibor – Parti Katalin – Prazsák Gergő: Cyberdeviancia

(Budapest, Dialóg Campus, 2019. 195 oldal,
ISBN 978-615-5945-34-2)

Az internet megjelenése és a társadalmi kapcsolatok technicizálódása olyan szerkezeti változásokat indított el, amiről a tudomány minden területének ismeretekkel kell rendelkeznie. Az átalakulás következtében a virtuális térrel, a hálózatokkal és a technológiával – a társadalomtudományoktól egészen a természettudományokig – számtalan értekezés foglalkozik. A virtuális tér e rohamos terjeszkedésének vizsgálatába illeszkedik a Kiss Tibor, Parti Katalin és Prazsák Gergő által elkészített kötet, amely a szociálpszichológia, a szociológia, a kriminológia és a jogtudomány határmezsgyéjén, illetve azok keresztezésével kívánja a virtuális devianciák egységes elemzését nyújtani az olvasónak.

A kötet három, terjedelmében két rövidebb és egy hosszabb fejezetet foglal magában, amelyek mindegyike önálló egység, együtt pedig az infokommunikációs technológiákról alkotott társadalmi tudás kiszélesítésére hivatott. A kötet első fejezete Prazsák (szociálpszichológus és egyetemi tanár) írásában a kommunikáció társadalomtörténetétől egészen a közösségek működésének és – ami különösen fontos e témánál – a normaképződési folyamat empirikus megalapozásának megismeréséhez vezet el bennünket. A fejezet egyes tartalmi elemeinek bővebb kifejtése nélkül is annyi bizton állítható, hogy a szerző átgondolt és stabilan alátámasztott érveléssel mutatja be az olvasónak az online közösségek működéséről feljegyzett törvényszerűségeket. A kutató által írt fejezet jelentősége, illetve tudományos komplexitása abban áll, hogy míg kezdetben az olvasó kissé elveszettnek érzi magát a kommunikációelméleti megalapozás első alfejezetében, addig a későbbiekben Prazsák minden darabot a helyére illesztve érthetővé teszi gondolatmenetének relevanciáját. Okfejtésével a kommunikáció klasszikus értelmezésétől eljutunk egészen a közösségi kommunikáció fogalmának és a társas lét alaptéziseinek megismeréséig.

A fejezet legnagyobb pozitívuma, hogy a virtuális tér direkt elemzése nélkül képes az online közösségek működésének elméleti alapjait összegezni, ami segíti megérteni a közösség normákhoz való viszonyulását, és rávilágít az online és az offline tér empirikusan megfigyelhető különbségeire. E tekintetben egyértelművé válik az is, hogy az egyes közösségek milyen folyamatok eredményeként, illetve miféle viszonyítási pontok mentén alakítják ki saját működésük kereteit, vagy éppen hogyan alkalmazkodnak más közösségi standardokhoz. A szociálpszichológiai tudás gyakorlati hasznosíthatóságát mutatja be a szerző például a kommunikáció Claude Shannon és Warren Weaver által megalkotott matematikai modelljével, amely a rendszerintegritást sértő támadások leírása során is kiváló alapja lehet a virtuális tér vizsgálatának. Ehhez

hasonló szándék vezette a kommunikáció fenomenológiai modelljének vagy például Muzaffer Sherif normaképződési kísérletének leírása során is. A fejezet egyik legfontosabb része talán mégis a kontextus nélküli kommunikáció torzító hatásainak bemutatása, ami értelmezhetővé teszi számunkra az információs pluralitás egyént és közösséget befolyásoló jellegét. Végül a hazai virtuális térrel kapcsolatos kutatások közül a szerző és Csepeli György szociálpszichológus közösen végzett kutatásának ismertetése segít megérteni az online térben tevékenykedők személyiségtípusainak fontosságát, ez ugyanis nélkülözhetetlen az online tér devianciáinak fundamentális elemzéséhez.

A kötet kiváló szociálpszichológiai megalapozását a virtuális tér devianciáinak ismertetése követi. A Kiss Tibor (szociológus és egyetemi tanársegéd) által írt fejezet az előzőnél jóval nagyobb terjedelemben összegzi az európai és részben az egyesült államokbeli kibertérkutatás elméletének fejleményeit. A kötet e fejezete mind tartalmában, mind felépítésében sokszínű. Egyrészt kiemelkedő az a szakirodalmi áttekintése, amely a kibertérrel foglalkozó kriminológusok számára olyan ismert nevek elméleteit és tapasztalatait összegzi, mint David Wall, Rutger Leukfeldt, Majid Yar, Thomas J. Holt, illetve a magyarok közül Nagy Zoltán András vagy Parti Katalin. Másrészt viszont a fejezet szerkezeti és tartalmi felépítésével kapcsolatban megfogalmazódhat az olvasóban néhány kérdés, amelyekre végül nem kap választ. Kiss munkájában dicséretes, hogy szép számban összegzi a nemzetközi bűnözéskutatás tipológiáit, amivel segít az olvasónak eligazodni a számos eltérő kiberbűnözés-interpretáció között – nem pusztán a cyberdevianciák gyűjtőfogalmát kívánja megalkotni, hanem azok csoportosítását is elvégzi. A definícióalkotás során gondolatmenetének egy részében egymás mellé állítja a már ismert kutatások és empirikus eredmények téziseit, továbbá néhol a már megalkotott definíciók átfogalmazásával kívánja nyomatékosítani a cyberdevianciákról alkotott nézőpontját. Ennek következtében – azal együtt, hogy a szerző jelzi: nem kívánja alapul venni a büntetőjogi fogalmakat – olyan fogalomalkotások találhatók a fejezetben, amelyek gyakran a büntetőtvényekben is megtalálható tényállásokat ellentmondásos és köznap definíciókká transzformálják.

Kiss egységes értelmezési keretet ad a virtuális tér devianciáinak, de a szétaprózódó cyberdeviancia-fogalom, a jogi normarendszer kontextusát perifériára helyező devianciatipológia és a gyakran átfedésben lévő tartalmi részek nem nyújtanak teljes körű eligazítást. Az európai és a hazai számítástechnikai devianciákkal kapcsolatos szabályrendszer említése marginális, holott a normarendszer – legalább áttekintő jellegű – ismertetése elősegítette volna a téma átlátását, megértését, komplexitásának bemutatását. Ettől eltekintve Kiss kiválóan összegzi a már említett szakértők munkásságát, így a devianciaelméletek alfejezetével, Edwin Sutherland differenciális asszociáció elméletétől egészen Michael R. Gottfredson és Travis Hirschi kontroll-elméletéig bemutatva a témát, a „hagyományos” kriminológiai elképzelések online térben való alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet. E helyütt megtaláljuk egyebek mellett Howard S. Becker kollektív normasértésről alkotott téziséit, Albert Bandura operáns kondicionálás elméletét, illetve Lawrence E. Cohen és Marcus Felson online térben széleskörűen kutatott rutintevékenység-elméletét is. Ezen alfejezet – amelyet Partival közösen írt – a *cyberdeviancia*-rész talán legkiválóbb egysége, ugyanis tartalmazza mindazon elméleteket, amelyeket a kibertér kutatóinak ismernie kell a megalapozott tudományos vizsgálódás lefolytatásához. Ezek közül külön kiemelendő a *cyberbullying* mintázataival foglalkozó szakasz, amely kiváló empirikus és elméleti megalapozását adja a kibertér e normasértésének, kitérve az összes fontosabb hazai és európai fejleményre, álláspontra. A *cyberbullying*-jelenség megismerését segíti az elkövetői és az áldozati

szerepek pontos csoportosítása, valamint a közösségi szerepek ezzel kapcsolatos problémáinak taglalása. Végül a fejezet normasértő közösségekkel foglalkozó része – kifejezetten annak internetes mémekről érkező alfejezete – összetett és innovatív tudást tár az olvasó elé. A mémekről szóló bekezdések önmagukban is forradalmi elgondolásokat tartalmaznak, és a jelenség polgári jogi értelmezése mellett a kriminológiai és a szociológiai vizsgálata is hiánypótlónak tekinthető hazánkban. A fejezetben olvasható példák kiválóan szemléltetik a szerző által bemutatott devianciák, normasértések vizsgálatának fontosságát. E kiemelkedően informatív és tartalmas fejezet mégis felveti a gondolatot: Kiss a hagyományos világot, a társadalmi kontextust és az egyes elkövetési formák változásait is a virtuális világ sajátjának tudja be, így lényegében választóvonalat húz az online tér és a hagyományos társadalmi folyamatok közé. Emellett szembe-tűnő, hogy nem bontja szét a jogi és az erkölcsi normasértéseket, így ahol egyetért a fogalomalkotással – vagy nincs megfogalmazott tézise a jelenséggel kapcsolatban –, ott hivatkozik a jogi szabályozásra, míg ahol lehetősége adódik a releváns európai szakirodalom alapján saját fogalmat alkotni, ott elmulasztja megindokolni a jogi terminológiáktól való eltérést.

A kötet befejező részében Parti (jogász és kriminológus) az európai szabályozási rendszer felépítését és fő alkotóelemeit mutatja be részletesen. A kibertér széleskörűen elismert szaktekintélye a virtuális tér szabályozásának nemzeti keretein túl a kibertér azon részeivel foglalkozik, amelyek elengedhetetlenek a megfelelő kutatási paradigmák feltérképezéséhez és az internet elhelyezéséhez a jogi normarendszerben. Parti felvázolja az internet szabályozásának két lehetséges módját: az alulról jövő kezdeményezések érveit és az állami szabályalkotás sajátos dinamikáját, amely magában foglalja az internet makroszintű és központi szabályozásának legfontosabb eszközeit.

A reguláció e két módja esetében leginkább azt kell szem előtt tartani – ahogyan Parti írja –, hogy a magánszektor ugyan nagyon jó az incidenskezelésben és a megelőzésben, a piac és az állam biztonságos működéséhez az elkövetett visszaélések szankcionálására, szankciókkal fenyegetésére is szükség van. Míg az állam képes a megfelelő jogszabályok, az igazságszolgáltatás, a védelem és a garanciák eszközeinek megalkotására, addig az önszabályozás elmozdítja a fókuszot a kiberbűnözés és az arra való reflektív fellépés felől a proaktív, megelőző szemlélet felé.

A szabályozás e mechanikáját mutatja be Parti a központi szabályozás ismertetésével, amely tartalmazza egyebek mellett az Európa Tanács Számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményének, az Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv és például az Információs rendszerek biztonságáról szóló 2016/1148 (NIS) irányelv fő célrendszerét és megalkotásuk indokait. Ez utóbbi esetében fontos kiemelni az irányelv azon törekvését, hogy elősegítse az információs rendszereket érintő bűnözés esetében a felelősség meghatározását, és kijelölte a nemzetállami felügyeleti szervek pontos jogköreit.

Az önszabályozás integrációs szabályozást ellensúlyozó aktorait olyan szereplőkön keresztül mutatja be, mint az 1997-ben létrehozott INHOPE (Internet Hotline Providers Association), az Európai Bizottság Biztonságosabb Internet Programja vagy az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA). Az önszabályozás kérdésének komplexitását tükrözi, hogy Parti felvonultat olyan állami szervezeteket is, amelyek célja a magánszereplőkkel való hatékony együttműködés, így olvashatunk például a hazánkban is működő CERT-ekről, amelyek kibertérbiztonságban betöltött szerepe kiemelkedő.

A kötetet záró rész legizgalmasabb egysége a *big data*-val foglalkozó alfejezet. E rész azért különösen fontos, mert képes összekötni a kriminológia által releváns kutatási perspektívákat és

az online tér szabályozásának egyéb területeit, így az olvasó nem pusztán a prediktív elemzés büntetőpolitikai jelentőségéről, hanem az adatbányászat és például az azonosíthatóság kérdésének már inkább közjogi természetéről is egységes kontextusban tájékozódhat. Idetartozik a kriminológiai nézőpontot és az alapjogvédelmet ötvöző alfejezet is, amely kiemelten kezeli az emberi jogok információs és kommunikációs jogok körébe tartozó területeit. Parti innovatív gondolkodását tükrözi, hogy a *Google Spain* ügygel ismertté vált felejtés jogát, vagy más néven az elfeledéshez való jogot is tárgyalja. A kötet e részéből kiemelendő a 2018-ban hatályba lépő Általános adatvédelmi rendelet (GDPR) ismertetése, amely a virtuális tér adatvédelme és a magánszféra védelmének szigorúbb regulációját tartalmazza a felejtés jogának kontextusában. A fejezet külön érdeme, hogy a jogszabályok áttekintése számos gyakorlati példával, az Európai Unió Bírósága ítéleteivel és bőséges szakirodalmi hivatkozással racionalizálja az online tér szabályozásának olykor homályosnak tűnő dinamikáját. E fejezet egységes értelmezési keretet nyújt a virtuális tér egyre szabályozottabb és mind szélesebb körben kutatott struktúrájához.

Összességében a kötet maradéktalanul eleget tesz a bevezetőben olvasható célkitűzéseinek, hiszen az első fejezet jól levezetett és átgondolt kommunikációelméleti és szociálpszichológiai alapja kellő értelmezési keretet nyújt a közösségi hálózatok működésének megértéshez, a középső fejezet a cyberdevianciák rendszerezése és a szerző által interpretált elméleti összegzés révén elősegítheti a virtuális tér kutatóinak orientációját, végül a kötet utolsó fejezete az online tér szabályozásának olyan racionalizált és szemléletes, elemző áttekintését adja, amely az online tér interdiszciplináris szemléletének elterjedését eredményezheti a kriminológiai kutatásban. A kötet valóban széleskörűen használható tudást biztosít mind a virtuális tér devianciáival foglalkozó kriminológusok és szociológusok, mind az európai internetjog iránt érdeklődő jogászok számára.

VARGA ÁRPÁD

Klestenitz Tibor: Fejezetek az egyházi sajtó történetéből

(Budapest, Médiatudományi Intézet, 2020. 138 oldal,
ISBN 978-615-5302-36-7)

A teljes kép sok apró darabból áll össze, és annál pontosabb kép alkotható, minél több részletet ismerjük. Klestenitz Tibor tanulmánykötete számos mozaikdarabbal gazdagítja a hazai egyházi sajtótörténet-írást. A kötetben öt tanulmány a dualizmus kora és az első világháborút követő átmeneti időszak sajtótörténetének egy-egy szeletével foglalkozik, az utolsó három, terjedelmesebb tanulmány pedig a Bangha Béla jezsuita páter erőfeszítéseinek következtében létrejött katolikus lapkiadó, a Központi Sajtóvállalat (KSV) két lapja, a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* megjelenésének utolsó, 1936 és 1944 közötti szakaszát mutatja be.¹

A 19. század végétől a magyarországi egyházak elitje is fokozatosan felismerte, hogy a felgyorsuló társadalmi modernizáció, a hírközlés átalakulása, a tömegsajtó megjelenése az ó kommunikációs módszerek megújítását is megkívánja. Azonban az egyházak sajtóhoz való viszonya korántsem volt azonos. Az első tanulmány a sajtószabadság kérdésének katolikus és protestáns megközelítését hasonlítja össze a dualizmus időszakában. A magyar katolikus egyház – ahogy Klestenitz is megállapítja – a világegyházban uralkodó konzervatív irányzatokat követve, kezdetben kárhoztatta a sajtószabadság liberális eszméjét. Nagyobb veszélyt látott abban, hogy a sajtószabadság istenkáromló nézeteknek is teret ad, mint amennyi haszonnal az kecsegtetett, hogy a minél szélesebb sajtószabadság lehetővé teszi az államhatalom visszaéléseinek megakadályozását. A századfordulóra mind több katolikus véleményformáló felismerte, hogy a sajtószabadság nyílt elutasítása rossz stratégia, helyette inkább a fogalom értelmezésére helyezték a hangsúlyt. A sajtószabadság kérdésének megítélése az egész társadalomban változáson ment át. Egyre többen kezdték úgy érezni, hogy gyakran gazdasági és politikai érdekekből visszaélnék a sajtószabadsággal, ezért a sajtótörvény megfelelő módosítását kívánták. A századfordulót követően a katolikus nyilvánosság sem a sajtószabadságot támadta már, hanem annak „sajtószabadosággá” fajulását ostromozta. Más volt a kiindulópontja a kisebbségi helyzetben levő protestáns egyházaknak, amelyek a katolikustoktól eltérően általában helyeselték az 1848. évi

¹ A KSV lapjai történetének korábbi időszakaihoz l. KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013; KLESTENITZ Tibor: *A Központi Sajtóvállalat Gombös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején*. In: KLESTENITZ Tibor – SZ. NAGY Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2014*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 193–233.

sajtótörvény 1867-es ismételt bevezetését, sőt a sajtószabadságot egyenesen a protestáns eszmeiségből eredeztették. A századfordulóra aztán a protestáns nyilvánosságban is egyre gyakrabban jelentek meg a modern lap- és könyvkiadást bíráló nézetek, és ezzel párhuzamosan a nyilvánosság fokozottabb ellenőrzését szorgalmazták. Jellemző, hogy a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* már üdvözölte az 1914. évi új sajtótörvényt, amelyet a liberális közvélemény többsége a sajtószabadság elleni támadásnak tekintett. Végeredményben tehát az egyházak álláspontja a sajtószabadság és vadhajtásainak kérdésében közeledett egymáshoz.

Sajtótörténet-írásunk hiányosságaira utal, hogy vannak olyan lapok, amelyekkel kapcsolatban az sem egyértelmű, mennyiben tekinthetők valamelyik felekezetet orgánumának. Klestenitz az 1900 és 1914 között megjelent *Magyar Szó* című politikai napilap kapcsán vizsgálja, vajon – a szakirodalomban megtalálható állításnak megfelelően – valóban protestáns orgánumról beszélhetünk-e. A lap indulásakor ugyan semmi nem utalt erre, később viszont számos, a protestáns felekezetek érdekeit képviselő cikk kapott helyett benne, sőt a protestáns egyházak híreit közlő rovatot is tartalmazott. A Bánffy Dezső bábáskodásával és Pályi Ede szerkesztésében elindított lap rövid pályafutása bővelkedett politikai irányváltásokban (Bánffy, majd Tisza István támogatója), és jellemző volt rá a konfrontatív hangvétel, különösen a klerikálisnak bélyegzett személyeket és intézményeket támadta. A lappal kapcsolatos bizonytalansághoz az is hozzájárulhatott, hogy megjelenése egybeesett egy protestáns napilap létrehozására irányuló törekvésekkel. Összességében azonban a napilap sohasem tekintette magát „protestáns” lapnak, sokkal inkább tarthatjuk protestáns érdekeket is felvállaló sajtóorgánumnak – vonja le a szerző a következtetést.

„Az első világháború a Görög Katolikus Szemle tükrében” című tanulmány azt a különleges helyzetet vázolja fel, amelyben az orosz határ mentén élő, javarészt ruszin nemzetiségű görögkatolikusok orgánuma találta magát a világháború kitörésekor. A lap – eltérően a legtöbb újságtól – nem fogadta lelkesedéssel a háborút, sokkal inkább a várható nehézségekre helyezte a hangsúlyt. Klestenitz jól érzékelteti azt a kettős feladatot, amelynek során a lap egyrészt amellett folytatott propagandát, hogy a ruszinok őrizték meg a magyar haza iránti lojalitásukat, másrészt igyekezett védelmébe venni a ruszin lakosságot az ellene megnyilvánuló orosz szimpátia vádjával szemben. A háború utolsó évében egyfajta radikalizálódás figyelhető meg a lap hasábjain, egyre határozottabban igyekezett megfogalmazni a görögkatolikus közösség saját érdekeit, és az esztergomi egyházmegyétől való elszakadás és önálló görögkatolikus egyháztartomány gondolatát is felvetette.

„A szegény ember gazdag hagyatéka...” című tanulmányban a kötet szerzője (Tápay)-Szabó László újságíró, lapszerkesztő emlékiratait veti össze a levéltári forrásokkal, eközben értékes és érdekes információkat nyerünk és árnyaltabb képet kapunk a katolikus egyházi vezetés és a sajtó kapcsolatáról, valamint a katolikus sajtóirányítás egyes részleteiről. Szabó László a liberális bulvárlap, *Az Est* segédszerkesztője volt. A források alátámasztják az emlékirat azon állítását, hogy Csernoch János hercegprímás és a liberális újságíró között valóban bizalmi viszony alakult ki. Szabó a hercegprímás tanácsadójaként segített az egyház sajtóstratégiájának kialakításában. Amikor 1915-ben katolikus oldalról támadások érték a bulvárlapot, és a katolikus Szabó *Az Est* elhagyásának gondolatával foglalkozott, Lepold Antal esztergomi érseki irodaigazgató maradásra kérte, hiszen „aligha tehetne másutt nagyobb szolgálatot, mint ha marad, ahol van”. Lepold arról is biztosította, hogy „Miklós Andor úr (a lap tulajdonos-szerkesztője) meg lehet győződve, hogy a katolikusok érzése *Az Est* iránt nem ellenséges (...). *Az Est*nek tárgyilagos

módszere igen kielégítő.” Szabó az első világháború után a Központi Sajtóvállalatot létrehozó Bangha Béla és Miklós Andor között is közvetített, abban a kényes időszakban, amikor a keresztény-nemzeti gondolat ideológusai részben a „destruktívnak” nyilvánított *Az Estet* tartották felelősnek a világháborús összeomlásért, az öszirózás forradalomért és a Tanácsköztársaságért. Szabó 1921-ben Bangha felkérésére átvette az *Új Nemzedék* szerkesztését, de a KSV egyéb lapjaira is befolyással bírt. Vezetése alatt a KSV lapjai határozottan irányt váltottak: a hangzatos szélsőjobboldali hangnemet toleránsabb váltotta fel. Szabó sikereket ért el a katolikus lapok pénzügyi helyzetének racionalizálása terén is, politikai irányvonalát azonban folyamatosan támadták. A KSV-n belüli ellenfelei, a szegedi gondolat, az általános kereszténység képviselői és a protestánsok kiharcolták, hogy 1922 februárjában elmozdítsák szerkesztői posztjáról. Ezután Amerikába emigrált, de továbbra is szoros kapcsolatok fűzték a magyar katolikus egyház vezetéséhez.

A következő tanulmány az 1915-ben megindított, *A Szív* című jezsuita orgánum első világháború utáni szerepét mutatja be. A Jézus Szíve Szövetség hetilapja a Jézus Szíve tiszteletet a világháborús szenvedések enyhítésére és a 20. század elején jelentkező elvállaltalanodási folyamat megállítására is alkalmazni kívánta. A hitbuzgalmi hetilap azonban közéleti témákkal is foglalkozott, és hamar viszonylag népszerű lett. Az 1918-as öszirózás forradalom győzelme után olvasóit az új kormány támogatására és a közrend fenntartására szólította fel. A Tanácsköztársaság idején betiltották, de az 1919. szeptember végi újraindulását követően a szerkesztőség rendkívül radikális szociális programot hirdetett meg, amelyet a magyar nemzetnek, a hercegprímásnak, a miniszterelnöknek és Horthy Miklós fővezérnek szánt. A szöveg tanúsítja a szerkesztőség szociális érzékenységét, radikális tenni akarását és azt a szándékot, hogy szolidaritásra ösztönözze az elesettek iránt közönyös hagyományos elitet. Különösen radikális volt birtokpolitikai reformterve. Eszerint csak az birtokolhatott volna földet, aki alkalmas az eredményes gazdálkodásra. A hetilap kárhóztatta a szociális törvényhozás elmaradását, és elégedetlen volt a KSV tevékenységével is, amely szerinte a „hitéleti és társadalmi katolicizmus” helyett a „politikai katolicizmusnak” nyitott teret. Olvasóit arra ösztönözte, hogy a hitükből következő elveket a gyakorlati életben is valósítsák meg. *A Szív* irányvonalával szemben a katolikus egyház felső vezetése is fenntartásokkal viseltetett.

A katolikus egyház a harmincas évek második felétől fokozottan jelentkező szélsőséges mozgalmakkal szembeni fellépés fontos eszközének tekintette a katolikus sajtót. Ebben kulcsszerep jutott a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* napilapoknak. Klestenitz a *Nemzeti Újság* tartalmi elemzésével meggyőzően bizonyítja, hogy az eddigi szakirodalom sommás, egyoldalú megállapításai leegyszerűsítő, helyenként elhibáztak a *Nemzeti Újságnak* a korszak nagy kérdéseiben elfoglalt álláspontjával kapcsolatban. A napilap határozottan elutasította a nemzetiszocializmust és a hazai nyilas mozgalmakat egyaránt, a szentszék erkölcsi útmutatásait – a korabeli polgári liberális és szociáldemokrata sajtó állításaival szemben – mindig hűen közvetítette olvasói felé, hasábjain pedig nem jelentek meg prohitlerista cikkek a fiatalabb generáció megnyerésére. A lap azonban végig megtartotta antiliberális és szociáldemokrata-ellenes nézeteit, a népfrempolitikát már csak ezért sem támogatta. A másik orgánum, a KSV délben megjelenő lapja, az *Új Nemzedék* viszonylagos népszerűségét nem katolikus jellegének, hanem bulvártartalmainak köszönhetette. Ebben a két katolikus napilap hangneme feltétlenül különbözött egymástól. A klérus köreiből is az volt a vélemény az *Új Nemzedékről*, hogy túl sokat enged az olvasói elvárásoknak a katolikus erkölcs tan rovására. A harmincas évek közepén az *Új Nemzedék*

szerkesztősége is három ellenfelet azonosított: Gömbös vezérelvű társadalomszervezési kísérletét, a kommunista, illetve szociáldemokrata irányzatokat és az újpogánysággként megjelölt szélsőjobboldali mozgalmakat. Ugyanakkor kezdettől fogva támogatta a kormányok azon programját, amely a nyilas mozgalmak vitorlájából a zsidóság egyre fokozottabb jogfosztásával kívánta kifogni a szelet. A zsidóság faji alapú értelmezésével szemben azonban a lapban megjelent vélemények többnyire óvatosságra intettek, hiszen a megkeresztelt egyháztagok között a katolikus hitelvek szerint nem lehetett különbséget tenni. Az *Új Nemzedék* a szociális kérdések felkarolásával is kitűnt. A radikális földreform megvalósítására tett elképzelésével a tulajdonosát, a KSV-t felügyelő katolikus egyházi vezetés rosszállását is kiváltotta. A második világháború kitörésekor a KSV publicistái elfogadták a háborús sajtópolitika következményeit, köztük azt is, hogy a kormány a háborús propagandára használja a sajtót. Mindemellett – Klestenitz szövegelemzése alapján – elmondható, hogy a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* a háború éveit alatt is a németellenes irányhoz tartoztak. Ezt így értékelték a nyilas lapok is, amelyekkel a KSV lapjai gyakran keveredtek sajtópolémiaiba. Ezekre akkor is voltak példák, amikor Magyarország hadba lépésével a Harmadik Birodalom és az ott tapasztalható egyházellenesség bírálata, valamint az óvatos angolbarátság eltűnt, és ezek helyét a nyílt háborús politika foglalta el a lap hasábjain. Amikor 1943-tól fölmerült a szociáldemokratákkal való összefogás gondolata, a *Nemzeti Újság* korábbi álláspontjához híven határozottan elutasította ezt, ugyanakkor a nyilasokkal való együttműködést is elvetette.

A német megszállás után a katolicizmus viszonylagos szabadságot élvezett, így a KSV lapjai – sok lap sorsát elkerülve – továbbra is megjelenhettek, sőt olvasóik száma jelentősen emelkedett. Ennek az volt a magyarázata, hogy a betiltott lapok olvasói a csak minimális német propagandát közlő KSV-lapokhoz pártoltak. „Az *Új Nemzedék* a legliberálisabb lappá vált. A baloldali közönség csak ezt vásárolta.” A nyilas hatalomátvétel után a két lapot összevonták, majd a front közeledtével a kormány szinte az összes fővárosi sajtótermékével együtt ennek a kiadását is megszüntette. A KSV-lapok – a katolikus egyház erőfeszítése ellenére – többé nem jelenhettek meg.

A kötet értékes válogatást nyújt Klestenitz elmúlt években született sajtótörténeti tanulmányaiából, és jól mutatja azt a lelkiismeretes „aprómunkát”, amellyel eddigi kutatói tevékenysége során hozzájárult a magyar egyházi sajtótörténet nem vagy nem kielégítően vizsgált fejezeteinek feltárásához.

PAÁL VINCE

TÁJÉKOZTATÓ

Az „In Medias Res” médiatudományi folyóirat szerkesztésére vonatkozó elvek, szabályok

A Wolters Kluwer Hungary Kft. által megjelentetett médiatudományi folyóirat 2012 tavaszán indult, és évente két alkalommal jelenik meg. A folyóirat várja a tudományos igényű, a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás és a társadalmi nyilvánosságra vonatkozó szabályok tárgyában született kéziratokat. A folyóirat tudományos gyűjtőhellyé és nyílt szakmai fórummá vált az alapítás óta eltelt időben, ahol minden, a sajtószabadság és a médiaszabályozás iránt érdeklődő olvasó kielégítheti kíváncsiságát.

A folyóirat rovatainak felosztása a következő:

- *Tanulmányok* (elméleti elemzést tartalmazó írások),
- *Fórum* (a gyakorlat bemutatásának igényével írt cikkek),
- *Könyvismertetés* (a médiatudomány területén megjelent újabb publikációk bemutatása).

A tanulmányokat a szerkesztésre vonatkozó előírásoknak (l. a folyóirat honlapján) megfelelően kell eljuttatni a szerkesztőséghez a koltay.andras@uni-nke.hu e-mail címen.

A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy az írásokat ne feltétlenül beérkezési sorrendben jelentesse meg.

Az egyes számok lapzártája a következő:

- első szám: április 30.
- második szám: szeptember 30.

A folyóirat az interneten is hozzáférhető, a www.media-tudomany.hu honlapcímen.

Kiadja a
Wolters Kluwer Hungary Kft.
Budapest, 2020
1117 Budapest, Budafoki út 187–189., A épület, III. emelet
Telefon: +36 (1) 464-5656
Fax: +36 (1) 464-5657
e-mail: info-hu@wolterskluwer.com
www.wolterskluwer.hu
www.media-tudomany.hu

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

Szakmai partner: Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Felelős vezető: Kézdi Katalin, a Wolters Kluwer Hungary Kft. ügyvezetője
Kiadásért felelős: Dúll Kata
A kiadványok szerkesztéséért felelős: dr. Gábor Zsolt
Felelős szerkesztő: Horváth Krisztina
Műszaki szerkesztő: Wolters Kluwer Hungary Kft.
Grafikai előkészítés: Wolters Kluwer Hungary Kft.
Tördelés: Korrinfo Hungary Kft.
Nyomdai munkálatok: AK Nyomda Kft.
Felelős vezető: Káldor Gábor

ISSN 2063-6253
Termékkód: YOV1783

Kiadványaink megtekinthetők és megvásárolhatóak a shop.wolterskluwer.hu portálon.
Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás és a mű bővített, illetve rövidített változatának kiadási jogát is.
A Kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak bármely része
semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

